

OSZK

E

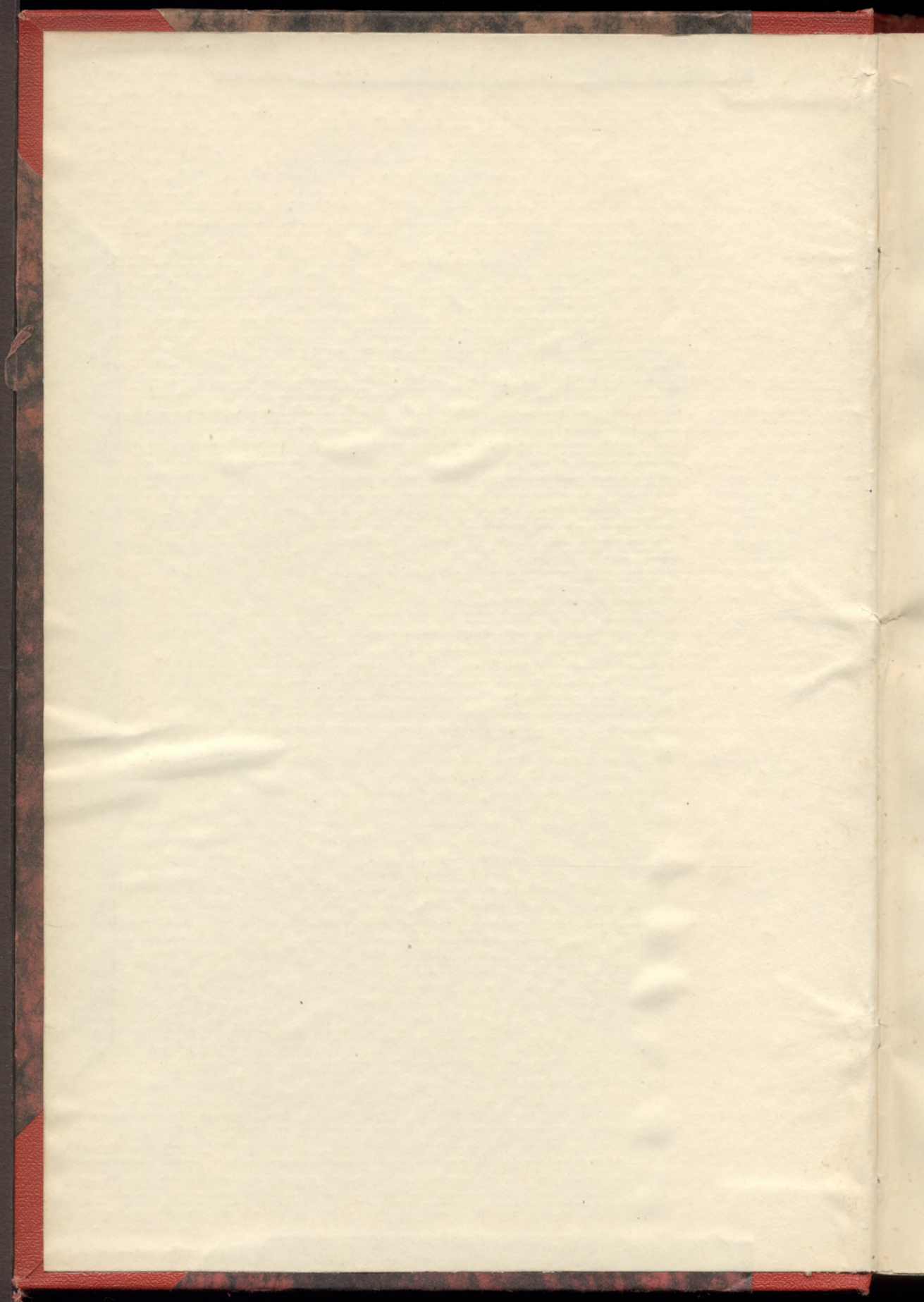
E

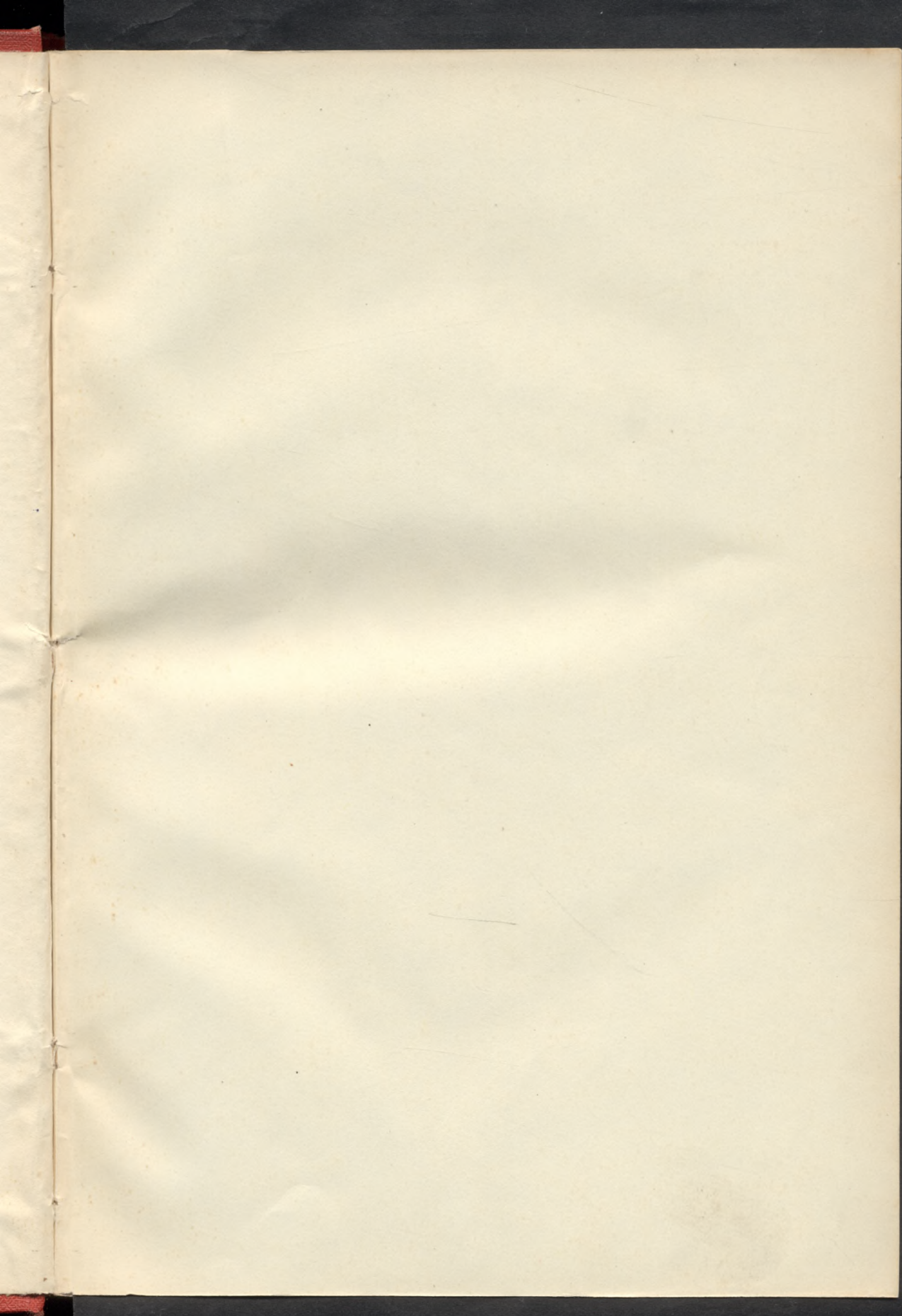
1871

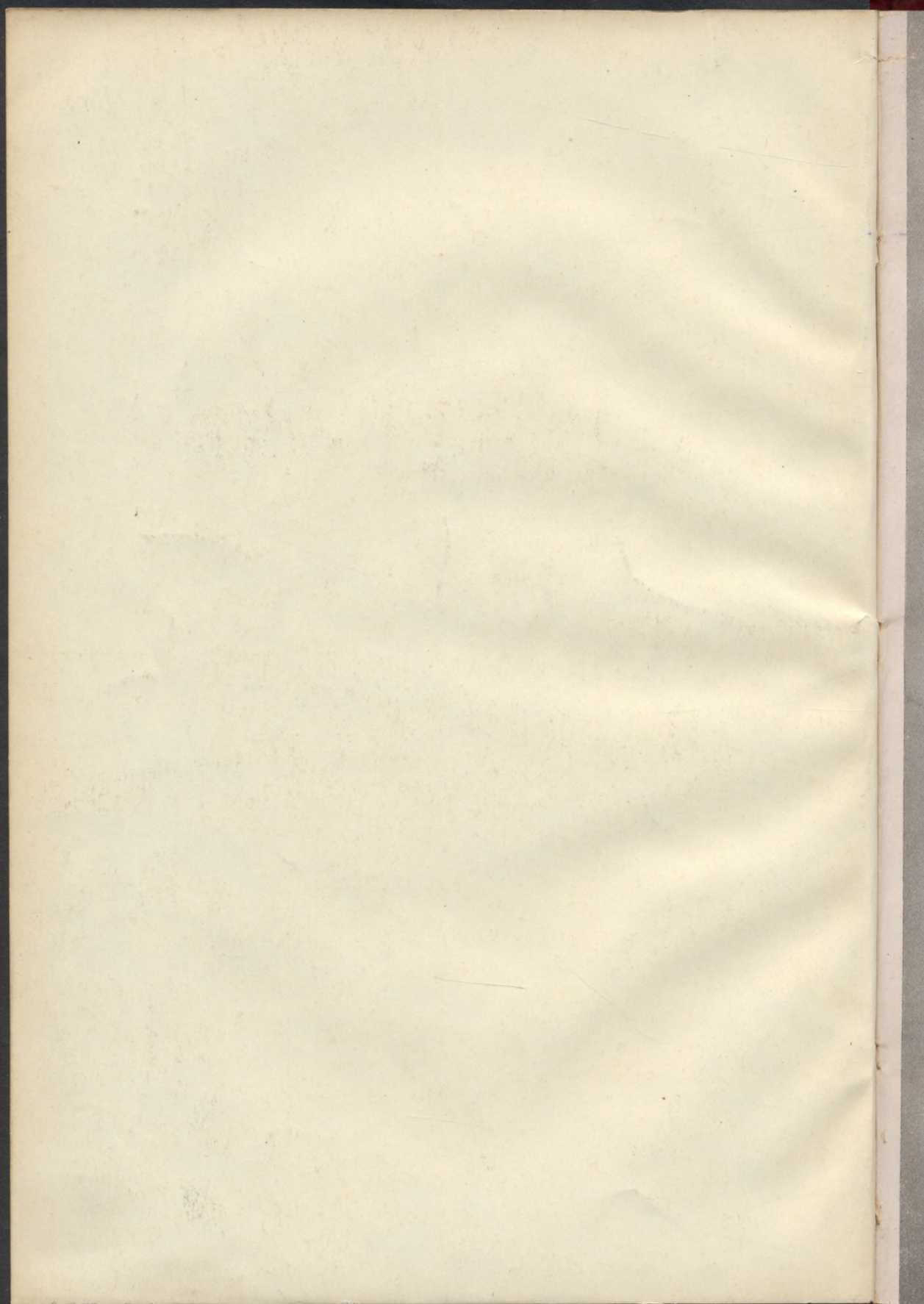
E

E

E

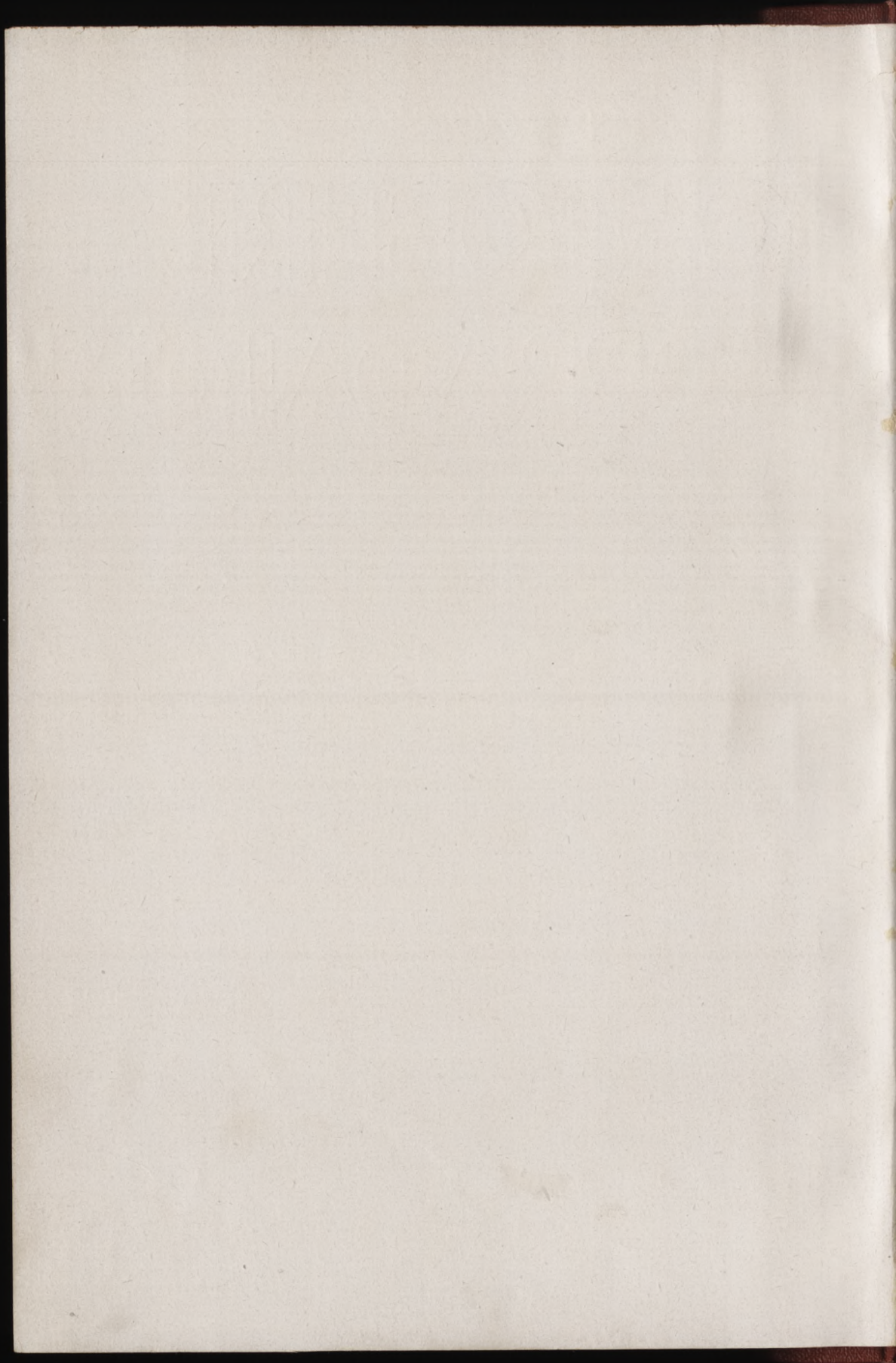

Buchinger Mano'

OKTÓBERI FORRADALOM - EMIGRÁCIÓ

NÉPSZAVA

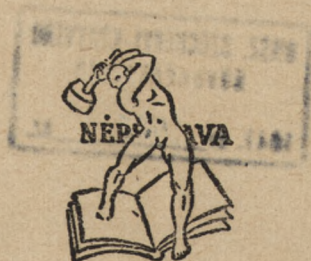
BUCHINGER M A N O
KÜZDELEM
A SZOCIALIZMUSÉRT

II.
OKTÓBERI FORRADALOM — EMIGRÁCIÓ

BUCHINGER MANÓ

KÜZDELEM A SZOCIALIZMUSÉRT

EMLÉKEK ÉS ÉLMÉNYEK

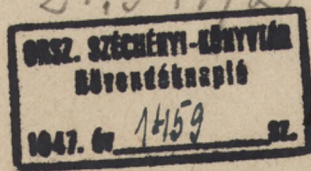

N É P S Z A V A K Ö N Y V K I A D Ó

609

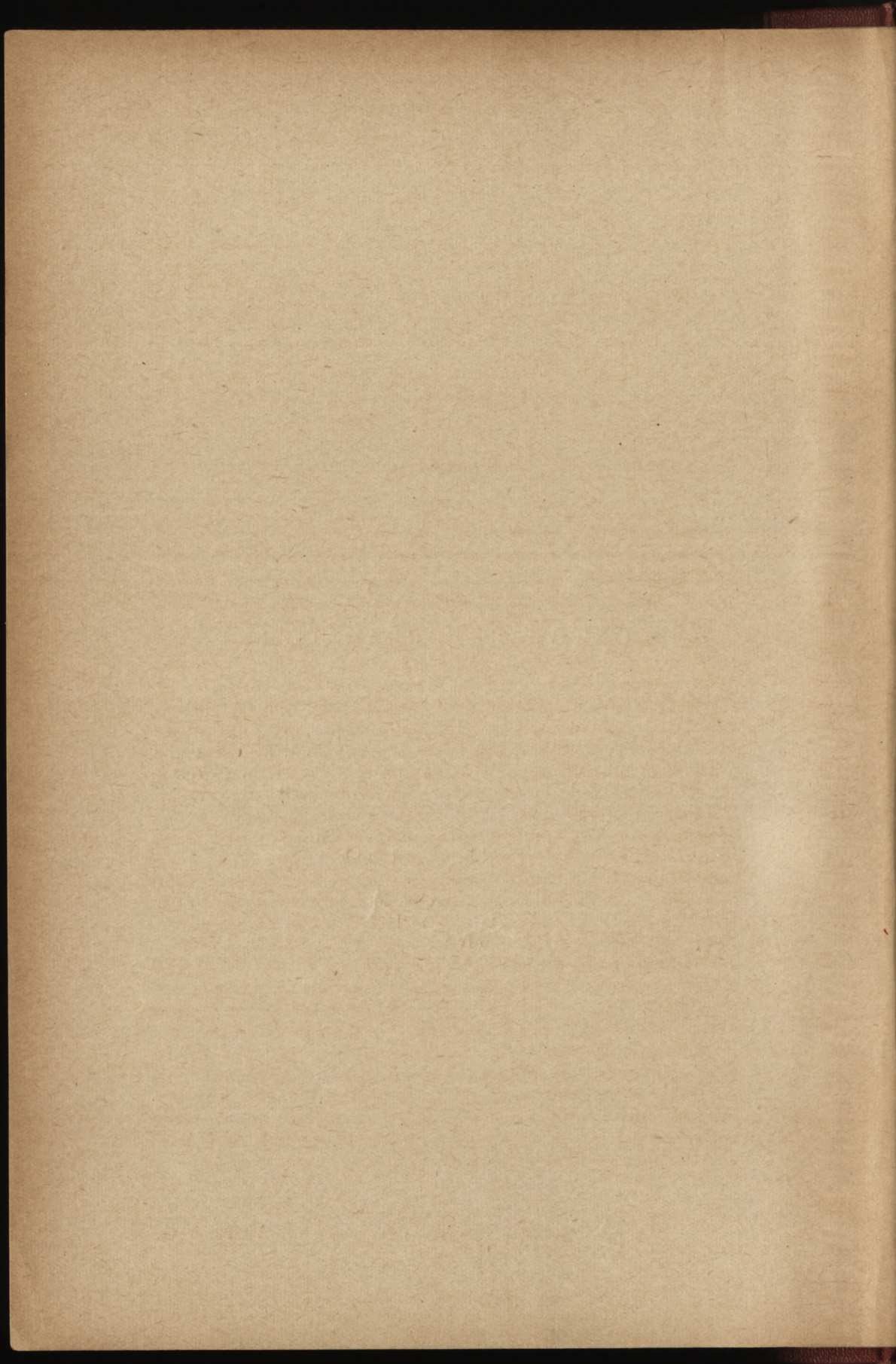
Zár

21.371/2

Felelős kiadó: Lányi Margit
Világosság Könyvnyomda Rt. Budapest. Felelős nyomdavezető: Eperl István.

OKTÓBERI FORRADALOM

Előzmények

Emlékezéseim első kötetében az események vázolásában és felsorolásában az októberi forradalomig, az én nemzedékem legnagyobb élményéig és sajnos, legfájdalmasabb emlékéig jutottam el.

Itt kellene most az események fonalát felvennem. Nem könnyű és nem is egyszerű feladat. Nem célom, hogy az itt következő lapokon az októberi forradalom szabályszerű történetét tárjam az olvasó elé. Tíz évvel ezelőtt „Tanuvallo-más” címen írtam egy kisebb munkát, melyben történeti hűséggel próbáltam leírását adni mindannak, ami Októberrel, a magyar munkásosztály nagy forradalmi megnyilatkozásával kapcsolatban leginkább nyomta a lelkemet. Ennek az akkori leírásnak legnagyobb fogyatkozása az volt, hogy tekintettel kellett lennem az akkori lehetetlen sajtóviszonyokra. Talán nem is volt még itt az ideje, hogy írjak ezekről a dolgokról. Viszont az emigrációban már számos munka jelent meg a kérdéstről és éppen ez vonzott engem az írásra. Mindazonáltal egyes bírálóim a „Tanuvallo-más-t” „briliánsan megírt” könyvnek mondták és úgynevezett egészen baloldali beállítottságú kritikusok is elismerték, hogy a könyv egynémely részéből igazi történelmi levegő árad.

Könyvemben az októberi forradalmat *történelmi tragédiának* nevezem. A tragédia elemeit többféle tényben látom. Mindenekelőtt a veszített háború következtében az ország külpolitikai helyzete csaknem reménytelenre alakult. Ugyanebből az okból szinte leküzdhetetlenné vált a gazdasági nyomorúság és éppen ebből kifolyóan a forradalmi kormány szép és nagy szociális problémákat felölölő programját sem tudta megvalósítani. Talán azért sem, mert a rendelkezésére álló rövid idő, hiszen a forradalomnak csak hetei voltak, nem is tette lehetővé. Sok adat szól amellett is,

hogyan a program gyakorlati végrehajtása terén mulasztásokat követtek el és hozzá nem értés is mutatkozott. Végül az amúgyis eléggé tragikus helyzetet *a munkásosztály két táborának egymás elleni harca még* betetőzte és a forradalom katasztrófáját siettetette.

Már írásom elején ki kell jelentenem, hogy lényegében a dolgokat ma, egy negyedszázad után sem tudom másképp megítélni. A forradalom tragikus sorsát ma valamivel rendszerezesebben lehet vázolni és a változott idők és viszonyok következtében nem kell lakatot tennem a szívemre. Úgy szólhatok a dolgokról, ahogy az 10 év előtt természetesen nem volt lehetséges.

A „Tanuvallomás“-ban sem léptem fel azzal az igényvel, hogy október pragmatikus történetét írjam meg. Ez még ezután is a történetírók feladata marad. Könyvem nem nyújtott mást, mint egyszerű, egyéni emlékek és érzések sorozatát. Ennél többet már csak azért sem adhattam, mert én annakidején, az októberi forradalom kezdetétől fogva, csak olyan munkakörökben dolgoztam, amelyek az események tulajdonképpeni vezetésével nem álltak szoros kapcsolatban. Leginkább külföldi megbízatásaim voltak. Azt is be kell ismernem, hogy az említett könyv voltaképpen elsősorban önmarcangolás volt amiatt, hogy milyen hibák és mulasztások miatt kellett nekünk, öregebbeknek, az október utáni generációval együtt égnünk az ellenforradalom poklában.

Sötét emlékek és gondolatok voltak ezek. Akkor még nem világíthatta be az eseményeket az azóta valósággá vált reménység, hogy a hatalmas dialektikai történelmi fejlődés, az októberi balsikernek a tézise és a gyalázatos huszonötéves ellenforradalom antitézise után megjön a mai fel szabadulás szép szintézise. Még sehol sem látszottak a fejlődésnek azok a körvonalai, amelyek mutathatták volna, hogy az orosz szovjet előretörésével éppen azok a történelmi erők vágnak majd a mi számunkra is kivezető utat, amelyeknek 1918-ban és 1919-ben történt helytelen értékelése a nagy balsikert előidézte.

Számomra azonban mindezek ellenére szent volt mindaz, ami az októberi forradalomnak lelke, lényege és törekvése volt. Bizonyítja ezt talán az a körülmény is, hogy a Gömbös-éra leghitványabb napjaiban megjelent könyvem befejező mondatai így szóltak:

„A magyar munkásosztály mai ifjú szocialista nemze-

déke ártatlanul szenved az akkor elkövetett hibák következményeit. Ez a körülmény önmagában véve is alkalmas arra, hogy a mai fiataloknak erkölcsi erőt adjon akkor, amikor az ő nemzedékük feladatainak megoldásáért harcolnak. Nem szabad, hogy 1918 októberének tragikus lefolyása az ifjabb szocialistáknak a küzdelemhez való kedvét csökkentse, hogy szárnyukat szegje, vagy a szocializmusban való hitüket lelohassza... A magyar munkásosztály ifjabb nemzedéke még Október tragédiájából is csak erőt meríthet a maga küzdelmei számára. Azon a természetes előnyön kívül, hogy aki fiatal, azé az élet, a mai ifjúságnak megvan az a nagy lehetősége is, hogy Október eseményeiből és annak példáiból tanulhat. Ez a tanulás az ifjakkal természetes kötelessége is... Elutasíthatatlan szükséglet Magyarországon jelene és mindinkább Magyarország jövője szempontjából azoknak a feladatoknak a megoldása, amelyek éppen Október tragikus katasztrófája következtében nem jutottak megoldáshoz. Sajnos, eddig semmi sem valósult meg ezekből, pedig már évtizedek óta dörömbölnek ezek a problémák Magyarország közéletének kapuján...

A történelem lapjai telve vannak olyan példákkal, amelyek szerint a forradalmat legyőzhetik ugyan, de azt, ami a forradalomban reális program volt, azt a forradalom után következő korszaknak is meg kell valósítania... A forradalmak tragédiái rendszerint csak a forradalomban résztvevő nemzedéket sújtják. Az ifjú szocialista nemzedék előtt az egész életnek nagy távlata áll. Ennek az ifjúságnak lesz ideje és van módja ahhoz, hogy rendületlen harcban, töretlen hittel kiküzdje azt, aminek 1918 októberében politikai rövidlátás és a körülmények mostohasága miatt el kellett buknia, de Októberben mégis becsületes akarás és reális szándék volt.

Ezekkel a szavakkal fejeztem be akkor könyvemet és amikor most számot kellene adnom arról, ami Októberrel kapcsolatban emlékeim és tapasztalataim közül még mindig időszerűnek vagy fontosabbnak látszik, akkor a leghelyesebb módszernek azt gondolom, hogy általános összefoglalás keretében könyvem nyomán ezeket a visszaemlékezéseket, természetesen csak éppen nagyjából, néhány újabb reflexióval kibővítve itt is felidézzem.

*

Októberről szóló könyvem első fejezetei egy külföldi útról szólnak, amelyen akkor Garamival együtt jártunk,

Németországban és Hollandiában. Ennek az útnak részletes leírása már felesleges volna, csak egyetlen egy szempontból látom még egy-egy visszaemlékezésemnek érdekességét.

Máig is kiható, erős benyomást tett reám akkoriban, hogy Scheidemannék Németországban mennyire azonosították magukat a német ú. n. vilmosi kormányzattal. Garami és én főként abban a tekintetben próbáltuk őket már 1916 végén, kapacitálni, hogy szerintünk a szocialista pártoknak a hadisarc és hódítás nélküli béke mellett kell kiállaniuk. Csakhogy ezeket a szocialista elveket Scheidemannék inkább a francia és angol szocialisták részéről reklamálták. Amellett ők maguk egyáltalán nem is akartak azzal a gondolattal foglalkozni, vagy megbarátkozni, hogy a háborúban a németeket le is győzhetik. A munkásosztálynak a háború befejezése céljából való nemzetközi együttműködésre vonatkozó lehetőségek tehát nagyon is hiányoztak.

Ugyanakkor azonban magyar vonatkozásban szintén meg kell állapítanom, hogy a háború kimenetelét illetően nálunk idehaza sem voltak valami nagyon tisztában a fogalmakkal. Ezekről a sorskérdésekről nekünk is legfeljebb sejtelmünk voltak. Élénken emlékszem, a háború kitörése után, egy alkalommal fesztelen beszélgetés folyt a pártvezetőség tagjai között. Általános volt az a vélemény, hogy a háború legfeljebb hetekig fog tartani. *Pogány Józsefet*, emlékszem, alaposan kinevettük, mert a háború tartamát három hónapra „tippelte”. Érdekes volt, hogy például *Erdélyi Mór*, az Általános Fogyasztási Szövetkezet egykori vezetője, aki a számok és realitások szigorú embere volt, még az 1917-es orosz forradalom kitörése előtt fejtette ki azt a véleményét, hogy szerinte ennek a háborúnak már nem urai azok, akik elindították és szerinte a háború csak forradalommal végződhetik... Ugyancsak emlékszem egy pártbizalmiférfi ülésre, ahol én voltam az előadó és a kormánynak valamely ellenünk elkövetett atrocitása ellen beszéltem élesen. Az ülés után *Bokányi* kifogásolta beszédemet, mondván, hogy nem jól beszéltem, mert „most már *mindent a forradalom számlájára utaltam át*”.

Pedig, be kell vallanom, nem gondoltam arra, hogy forradalom előtt állunk.

*

Könyvemnek az 1917. évi stockholmi szocialista konferenciára vonatkozó részeire sem akarok itt újra bővebben kitérni. Azonban, ahogy harminc év távlatából erre az eseményre visszapillantok, mégis ezzel a híres konferenciával kapcsolatban egy-két újabb megjegyzés, illetve emlékezés tolul a tollamra.

Az egyik a következő: Tudvalevő, hogy a tervbe vett konferencia időpontjában az u. n. központi hatalmak — Németország és Ausztria — némi fölényrel rendelkeztek a háború akkori állása szerint. Az osztrák-magyar monarchia urai tehát nyilván szívesen vették, hogy magyar szocialisták is kimennek Stockholmba és ott a minél gyorsabb békekötés érdekében dolgoznak. Mi, szociáldemokraták azonban ezeknek az uraknak elgondolásaival nem sokat törődtünk. Magától értetődik, mi is elsősorban és legfőképpen a gyors, lehetőleg azonnali békekötés érdekében akartunk mindent elkövetni. Mégis mi még ennél fontosabbnak tartottuk, hogy amennyire csak lehetséges, próbáljuk útunkat magyar *belpolitikai* szempontból is jól kihasználni. Ezt szolgálták többek között azok a beható beszélgetések, amelyeket Garami és én akkor Stockholmban Fürstenberg gróffal, az osztrák-magyar monarchia akkori stockholmi követével folytattunk. Azt mondom ezekről a tárgyalásokról könyvemben:

„Számtalán feltűnő volt, hogy a követ alig érdeklődött a külpolitikai dolgok iránt, hanem főként a magyar belpolitikai kérdések érdekelték és főként *Tisza István* szerepéről és magatartásáról folytatott velünk többórás beszélgetést. A monarchia követének bizony nem mondhattunk sok jót a *Tisza-féle* politikáról és annak hatásairól és ilyesmit a követ alig is tudott Bécsbe jelenteni.“

Ma még hozzátehetem: ellenkezően, ha a stockholmi követ a fiatal IV. Károly királynak csak egy részét is jelentette annak, amit mi Tiszáról mondtunk, akkor azt hiszem, hogy *Tisza* aligha kapott volna az életben valaha is még egyszer kormányalakításra szóló megbízást.

Egy további megjegyzésem arra vonatkozik, hogy ugyanakkor, amikor mi még Október kitörése előtt néhány hónappal is mindent a magyarországi választójogi harc szempontjából voltunk kénytelenek nézni, Stockholmban már előrevetette árnyékát a világnak egyik legnagyobb szabású küzdelme, egy egészen másfajta „belpolitikai“ kategóriáért... Arról volt ugyanis szó, hogy Stockholmban

Kunfi, delegációnk egyik tagja, többször találkozott Karl *Radek*-kel, aki akkor már résztvett az orosz forradalomban s vele órákon keresztül beszélgetett arról, hogy Oroszországban a kommunisták — akkor még bolsevikok — *már nem holmi választójogért harcolnak*, hanem életre-halálra készülnek a munkásosztály politikai diktatúrájának megvalósítására.

Egy másik, a stockholmi konferenciával kapcsolatos megjegyzésemmel pedig szeretném egy pillanatra a feledés homályából kiemelni az akkor még többségben lévő orosz mensevikiek által irányított forradalmi munkás- és katonatanács felhívásának egyetlen egy mondatát, amelyet ez a forradalmi testület akkor a stockholmi konferenciához intézett.

Ez a pársoros mondat így szólt:

„A háború befejezése olymódon, hogy a hadviselő felek egyike vereséget szenvedjen, csak *új háborúk kiindulópontját és végül a népek romlását fogja előidézni...*“

Huszonöt év multán ez a szocialista jóslat bizonyos formában és bizonyos mértékben, sajnos, szinte kísérteties módon beteljesedett.

Ami az orosz fejlődést illeti, itt viszont úgy alakult a helyzet, hogy a mensevikiek logikáját a történelem logikája bizony alaposan korrigálta. Az orosz események feltartóztatlanul mentek azon az úton, amelyet száz esztendő fejlődése szabott ki a számukra. Az a negyedszázad, amely az 1917. évi orosz forradalom óta elmúlt, arra kényszerített bennünket, hogy behatóbban és többet foglalkozzunk az orosz kérdéssel, mint azelőtt. S ma már sok mindent megértünk, amivel szemben még akkor értetlenül álltunk. Ma már megértjük, hogy mi adta száz esztendőn keresztül a cári Oroszországban elnyomott, állandóan vérbefojtott és a föld alá kényszerített reformtörekvések után az orosz forradalomnak azt a feszítő és ellenálló erőt, azt az egekig nyúló lángolást, amely huszonöt év előtt még szinte történeti és szociológiai rejtély volt sokunk számára.

Mindamellet meg kell állapítanom, hogy leírhatatlan az a hatás, amelyet negyedszázaddal ezelőtt az orosz márciusi forradalom gyakorolt itthon, Magyarországon reánk.

A nagy és mélyreható emlékezések közepette csak kicsi, de még ma is derűs epizód számomra, mikor Bokányival heteken keresztül azon vitatkoztunk, hogy Cseidze-t, aki nevét Chaidze-nek írta és aki mint az akkori munkás- és

katonatanács elnöke, a „Mindenkihez“ megszólítású híres kiáltvány aláírója volt, Cseidzének, vagy Chaidzének mondják... Néhány évvel később egy német pártkongresszuson találkoztam is Chaidzéval, de bizony meg sem kérdeztem ezt tőle... A kongresszusról hazafelé egy darabig együtt is utaztunk, de sok minden másról, fontosabb kérdésekről volt beszélgetnivalónk. Cseidze különben a görlici utazás után rövid idővel öngyilkosságot követett el és meg is halt.

Az orosz viszonyok ismeretétől mi, magyar szocialisták, azokban az időkben még nagyon el voltunk zárva. Itthon csak annyit tudtunk, amennyit a háborús kormány hivatalos híradásai közvetítettek az eseményekről. Emlékszem, milyen hallatlan izgalommal leste az elvtársak egy része az októberi döntő küzdelmek híreit. Mikor megérkezett hozzánk a hír, hogy Leninék hatalomra jutottak, a vélemények erről az új történelmi helyzetről közöttünk meglehetősen megoszlottak. Kunfi lelkesen fogadta a hírt és az volt a véleménye, hogy amennyiben Leninék a hatalmon megmaradhatnak, ez az egész világ szocialista mozgalmára döntő hatással lesz majd és a nagy példát más országokban is igyekeznek majd követni. Garami azon a felfogáson volt, hogy a dolgok alakulása szerint a proletárdiktatúra a munkások fölött gyakorolt diktatúrát is jelenti, ami szerinte elfogadhatatlan és káros állapot. Ami engem illet, én attól féltem, hogy Leninék uralma csak rövid, átmeneti lesz. Különben ez volt legnagyobb aggodalmam később az itthoni forradalom alakulásával szemben is. Ma, huszonöt év múltán, nem szégyenlem bevallani, nagy megnyugvással tölt el, hogy az orosz fejlődést illetően a történelem milyen alaposan rámcáfolt.

*

Meg kell itt ismételnem idézett könyvemnek azt a megállapítását is, hogy az októberben bekövetkezett feloszlás sehol nem vetette olyan erősen előre árnyékát, mint azon a bécsi értekezleten, amelyet 1917 őszén hívtak össze az osztrák szocialisták s amelyen e sorok írója képviselte a magyar pártot. Ezen az értekezleten arról lett volna szó, hogy találjunk valamilyen közös platformot, amelyen az osztrák-magyar birodalomban élő különböző nemzetiségek szocialista pártjai találkozhatnak és együtt működhetnek a várható nagy változások idején. Mint ahogy már

könyvemben is emlitem, az értekezleten már az is jellemző volt, hogy a cseh szocialisták, akikre pedig leginkább lett volna szükség, el sem jöttek. A lengyelek részéről *Liebermann* elvtárs, későbbi lengyel miniszter, valamint az emigrációba menekült lengyel nemzeti tanács elnöke jött a konferenciára. Emlékszem, hogy *Liebermann* milyen nagy heveskedéssel foglalt állást amellet, hogy a lengyel kérdést ő nem tartja másképp megoldhatónak, mint az ösz-szes, német, orosz és osztrák uralom alatt lévő lengyelek-nek egyesítésével és egyetlen önálló, független lengyel nemzeti állam megalkotásával. S ma már arra is kell *Liebermann* kapcsolatban emlékezni, hogy mennyit szenvedett később éppen ő a *Pilsudsky* hirhedt diktatúrája alatt. Később, az emigrációban, többször is beszélgettem vele erről az 1917-es bécsi szerepléséről...

Ennek a nevezetes összejövetelnek a célját *Renner* dr, a mai Ausztria köztársasági elnöke, ismertette egy nagyon alapos beszédben. *Renner* azt magyarázta, hogy beszélni kellene most már arról, hogy mi lesz, ha a monarchia a hábo-rút elveszti, mi lesz, ha széthullik, és az osztrák-magyar bi-rodalomnak vagy tízfajta népessége, 56 millió lakosa, ahe-lyett, hogy az eddigi meglehetősen egységes gazdasági terü-leten valami megfelelő újat alkotna, egymás elleni gyűlöle-tében egymást fogja marni, zúzni, mint ahogy ez 1848-ban is megtörtént... Hiszen — mondotta — 1848-ban is németek a csehek ellen, csehek a németek és magyarok ellen, horvá-tok a magyarok ellen, olaszok a németek ellen, szóval vala-mennyi valamennyi ellen hadakozott. Így következhetett be 1848 után is, hogy a Habsburgok híres kormányzati gyakor-latukat, a „divide et impera“ elvüket akkor is alkalmazhatták és akkor is győzhettek a monarchia népei felett, akik éppen ezért szabadságmozgalmaikban sorra elbuktak. *Renner* en ki-vül *Bauer* *Otto* volt az a férfiú, aki Ausztriában ezekkel a nem-zetiségi problémákkal tudományosan foglalkozott és ugyan-csak a legilletékesebbek közé tartozott, hogy marxista-szocia-lista szempontból a kérdésről véleményt nyilvánítson. *Bauer* *Otto* akkoriban éppen orosz hadifogságból jött haza. Érthető, hogy fokozott érdeklődéssel vártuk a kérdésben való fölfo-gását. De milyen nagy volt meglepetésünk és elszomorodá-sunk, amikor kiderült, hogy *Bauer* szinte nem is akar részt venni a vitában. A végén mégiscsak felszólalt, amit mondott, az körülbelül ennyi volt:

Nem tekinti olyan végzetes szerencsétlenségnek, ha a

nemzetiségek végre otthagyják Ausztriát. Menjenek csak isten hírével és ha itthagynak minket, akkor mi, német-ausztriaiak egyszerűen odacsatlakozunk a nagy-német anyanemzetünkhöz...

Ebben a néhány rövid mondatban valóban benne volt az egykori osztrák-magyar birodalom halálos ítélete. S hogy Bauer is, mint sokan mások, felfogásában is eljutott idáig, az természetesen elsősorban a Habsburgok lelkén szárad. Az ő rövidlátó és következetesen antidemokratikus kormányzati rendszerük és politikájuk juttatta ide a dolgokat. Köztudomású, hogy Bauer Rennerrel együttesen évtizedeken keresztül fáradozott a nemzetiségi problémának mind elméleti tisztázása, mind gyakorlati demokratikus politikai megoldása körül. De a Habsburg-birodalom csak megmaradt a benne élő népek börtönállamának. A nemzetiségek a hosszú történelmi korszakon keresztül hiába rázogatták láncukat. Az idővel mind erősebben fejlődő kapitalizmus ezeken az állapotokon, amint erre később még majd rámutatunk, csak rossz irányban hozott változásokat. Ezért is nem sikerült a kérdést megoldani sem a régi Ausztriában, sem Magyarországon és sehol Délkelet-Európában, ahol a kormányzatok a demokratikus módszerek elől elzárkóztak.

Az első világháborúban és különösen annak vége felé, Bauer számára mindez már elég világosan mutatkozott, éppen ezért nem látott már más megoldást, csak olyant, amilyent egy esetleges európai forradalom és Európa demokratikus átrendezéseinek lehetősége látszott ígérni.

Jól emlékszem, hogy Rennert Bauernek az értekezleten való passzív állásfoglalása valósággal kétségbeejtette. Az értekezlet után nagyon kifakadt, szinte feljajdult. Egyre csak azt hajtogatta: „Megyek az egyetemre tanárnak, önállósítom magamat...”

Ezzel az értekezlettel kapcsolatban otthon csak azt az utasítást kaptam, hogy figyeljem a dolgokat. Ha valahogy visszaidézem akkori érzéseimet és gondolataimat, én magyarországi viszonylatban nem tartottam ennyire veszélyesnek a nemzetiségi problémát. Valahogy úgy képzeltem, hogy nálunk a viszonyok még nincsenek annyira kiélezve, mint a szomszédos Ausztriában. Ma be kell vallanom, hogy ez akkor nagy naivitás volt részemről. A gyorsan pergő fejlemények alapján csakhamar nekem is módomban volt jobban megtagadni a leckét. Mondhatom, ha hirtelen az égből a földre pottyantam volna, talán akkor sem józanodhattam volna ki

hirtelenebbül, mint ahogy akkor történt meg velem, amikor az Októberi forradalmat közvetlen megelőző napokban órák alatt azt kellett észrevennem, hogy nemcsak a magyar nemzetiségek polgári rétegei, de még a mi nemzetiségi szocialistáink is már régen el voltak szánva arra, hogy örök búcsút mondanak Magyarországnak, amelyről pedig a mi régi uraink olyan állhatatosan hirdették, hogy Magyarországon kívül nincs élet... Miközben persze semmit sem tettek annak érdekében, hogy a nem magyar nemzetiségűek is jól érezhessék magukat Magyarországon és hogy ne legyenek kénytelenek megváltásukat területi szétdarabolásban és szétaprózódásban keresni és meglátni.

De ezeknek az akkori eseményeknek kapcsán azóta már többször gondoltam arra, hogy Bauer Otto meglepetése és csalódása sem lehetett sokkal kisebb, mint az enyém. Nyilván ő sem képzelte, hogy a szegény ausztriai németek új történelmi elhelyezkedése elé olyan szinte tragikus nehézségek fognak tornyosulni, mint amilyeneknek azóta is tanui voltunk. Amikor szerettek volna odacsatlakozni anyanemzetükhöz, akkor ezt a külső hatalmak megakadályozták. Amikor a német nemzet Hitlerék diktatúrája alá került és ezt a csatlakozást önhatalmából erőszakolta ki, akkor ausztriai elvtársaink ezt úgy érezték, mint a halálos ölelést... Bonyolultak és kiszámíthatatlanok a történelem útjai.

*

Bonyolultak és kiszámíthatatlanok ezek az utak és mégis mennyi logika van bennük. Mert habár meglepetésként hatott nemcsak reánk, de sokakra az a körülmény, hogy a forradalmi átalakulás közeledésével hogyan készültek Magyarországon is a nemzetiségek arra, hogy az országtól elszakadjanak, ma már mégis azt kell mondanunk, hogy ez a fejlődés szinte elkerülhetetlen folyamánya és következménye volt a régi magyar kormányok politikájának. Hiszen hogyan bántak ezekkel a nemzetiségekkel a Tiszák, a Bánffyak és a többiek?! Szinte azt kellene mondanom, hogy bizonyos vonatkozásban még rosszabbul bántak velük, mint velünk, magyar szocialistákkal. Saját tapasztalatomból tudom, hogy akik közülünk, öregebbek közül régebben a magyar fogházakban ültünk Vácott, vagy másutt, mindig az ú. n. nemzetiségi agitátorok is ott ültek velünk. Gyakran ők még többen voltak ott, mint mi, szocialisták. Hogy is felejtették volna ezt el a régi kormányzatoknak? Vagy hogy felejt-

hették volna el azt a példátlan politikai szemérmetlenséget, szinte soha jóvá nem tehető kihívást, hogy például a demokratikus választójogot a magyar urak azon a címen, és azzal a szinte cinikus ürüggyel tagadták meg a magyar néptől, hogy ez a demokratikus jog a nem magyar nemzeti-ségű népet juttatná túlsúlyba Magyarországon.

Ezt a bánásmódot a magyarországi nemzetiségek, sajnos, nem is felejtették el soha. És amikor a hatalmon lévő urak talán némileg meggondolták volna magukat, akkorára kiderült, hogy már alaposan elkéstek. Nemcsak a Habsburgokra vonatkozóan volt igaz, hogy minden történelmi lépéssel legalább egy, vagy több nappal elkéstek, de, sajnos, igaz volt ez a magyar politikusokra vonatkoztatva is... Pontosán úgy történt, ahogy *Ady* is megmondotta: „Mi mindenről lekésünk“...

Amikor IV. Károly 1918 október 16-án, tehát a forradalom előtt szinte már csak órákkal, kiadta híres manifestumát, amellyel engedve a győztes entente-hatalmak nyomásának, Ausztria különböző népeit végre szabadon engedte, amikor azt mondta ebben a kiáltványában többek között: „Ausztria népeinek akaratahoz képest szövetségi állammá alakul át, melyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot letelepülési területén...“ akkor ezek a népek jóformán már ott sem voltak Ausztriában. A Habsburg-börtönből akkorára már kiszabadultak. De milyen tragikomikus, hogy még ebben az utolsó órákban kiadott manifestumban is az volt olvasható, amit a magyar urak diktáltak bele, hogy:

„Ez az új alakulás... a Magyar Szent Korona országainak integritását semmi tekintetben sem érinti...“

Látták, hogy a katasztrófa nyakukon van, de uri privilégiumaikhoz még ekkor is dölyfösen ragaszkodtak. Az idők parancsának még ekkor sem voltak hajlandók engedni, vesszen inkább az ország, csak maradhassanak valahogy a hatalmon. Nem lehet csodálkozni, hogy ilyen elkésetten már azok sem tudták az elkerülhetetlen végzetet feltartóztatni és már azok sem tudtak segíteni, akiknek ez becsületes szándékuk volt és akik Október utolsó napjaiban tettek erre vonatkozó kísérleteket. Sajnos, már csak a pusztába kiáltott szó volt ilyenformán a Szociáldemokrata Párt október 13-iki rendkívüli kongresszusának az a határozata is, amely kimondotta, hogy:

„Magyarország területi épségének és jövőendő fennmaradásának biztosítékait nem a fegyverek és az erőszak uralmá-

nak, hanem a népek önrendelkezési jogának elismerésében teljes politikai demokráciában és gyökeres szociális átalakulásában keressük.”

A közben megalakult Magyar Nemzeti Tanács kiáltványát sem méltatták a nemzetiségek többé arra a komoly figyelemre, amelyet ez a felhívás szándékainak becsületesége és tisztasága folytán igényelhetett volna, amikor idevonatkozó pontjaiban kimondotta, hogy:

„Az ország az egyenrangú népek testvéri szövetségévé alakuljon át, mert közös földrajzi és gazdasági összetartozás, nem pedig nemzeti féltékenykedés az, ami miatt fenntartani kívánjuk az ország területi integritását. Ezen összetartozás józan felismerésétől, nem pedig a kényszer erejétől várjuk azt, hogy az ország összes népei a régi sorsközösségben megmaradjanak.”

Ekkor és ilyen körülmények után játszódott le az az általam egyénileg is hallatlan tragikusnak érzett történelmi jelenet, amelyet „Tanuvallomás” című könyvemben ezekben a szavakban foglaltam össze:

„Ezeknek a gondolatoknak és elvi meghatározásoknak keretében készült a pártvezetőség említett manifestuma is. De a munkások kiáltványáról lévén szó, természetesen külön hangsúlyozni kellett, hogy mennyire fontos ezekben a történelmi időkben a munkásosztály egysége. Amikor tehát a pártvezetőség a szövegezés munkájával elkészült, átmentem a másik szobába, ahol pártunk nem magyarajkú nemzetiségi bizottságai tanácskoztak. Arra kértem őket, hogy a munkásosztály egységének kidomborítása szempontjából ők is írják alá valamennyien a kiáltványt. Mire elvtársaink, románok, németek, szlovákok, szerbek, stb. kijelentették, hogy ők ezt a közösnek szánt kiáltványt nem írják alá — nekik már saját nemzeti bizottságaikkal vannak megállapodásaik . . . Egy pillanatra meghökkentem, nem értettem a dolgot, még nagyon is újszerű volt a helyzet. Később megértettem. Hirtelenebb módon és hangtalanabbul még talán sohasem volt érezhető az átmenet az egyik történelmi fejezetből a másikba . . . Ezekkel az elvtársakkal, akikkel a régi Magyarországon évtizedeken keresztül együtt dolgoztunk és együtt harcoltunk a munkásosztályért, többé Magyarországon nem is találkoztam, kivéve Kalmár Henriket, aki a forradalomban mint a német nemzetiségi minisztérium államtitkára továbbra is Magyarországon maradt...”

Számunkra ez a csatlódás annál fájdalmasabb hatású volt,

mert hiszen, ahogy ezt emlékezéseim első kötetében részletesen kifejtettem, mi, szociáldemokraták évtizedeken keresztül minden lehetőit elköveltünk annak érdekében, hogy a nem magyarok elvtársakkal vállalva harcolhassunk Magyarország demokratikus újjáalakításáért.

*

És nem végződhetett már másképp, mint kudarccal, az a másik küldetésem sem, amelyben azokban a történelmi sorsformáló napokban a pártvezetőség megbízásából eljárta.

Ez a megbízatásom ugyanis a következőkből állt.

Október utolsó napjaiban megtudtuk, hogy Genfben a csehek valamilyen külföldi bizottsága fontos összejövetelt rendez. Ezen az összejövetelen értesüléseink szerint szociáldemokraták is részt vettek volna. Az összejövetel célja éppen azoknak az életbevágó kérdéseknek megbeszélése volt, amelyek az osztrák-magyar birodalom nemzetiségeinek jövő sorsára vonatkoztak. A pártvezetőség tehát arra utasított, hogy az összejövetelre okvetlen próbálják eljutni. Valóban elutasíthatatlan kötelességnek éreztük, hogy különösen a csehekkel megkísérelhessük az érintkezést ezekben a sorsdöntő órákban. Kötelesség volt a kísérlet — írom könyvemben —, mert hátha meg tudjuk őket győzni a demokráciára törekvő népek békés kooperációjának szükségességéről, hátha meg tudjuk győzni őket arról, hogy a forradalmi átalakuláson átment Magyarország új vezetői becsületesen akarják az ország területén élő összes népek nemzeti önrendelkezésének a jogát. Azt akartuk, fogjanak össze a népek igazi képviselői és a demokrácia hívei. Azt akartuk, hogy ne egymás lehetőségeit rontsák, hanem a támadás központja legyen a közös ellenség, a régi abszolutizmus és a régi reakció. Azt akartuk ezekkel a próbálkozásokkal, hogy ne váljék valóra Rennernek az a borzalmas jóslata, amelyet a szomorú bécsi összejövetelen hangoztatott. Azt akartuk, segítség az új Nemzeti Tanácsot, segítsék *Károlyit*, mert ez volt most az ország és a demokrácia általános érdeke.

Svájceba való elutazásomra már csak október 29-én reggel került sor. Utamat Bécsben megszakítottam, ott felkerestem *Tusar* cseh elvtársat, aki régi jó ismerősöm volt. *Tusar*, a későbbi csehszlovák miniszterelnök ezekben a napokban Bécsben már mint az újonnan megalakult Cseh-Szlovák Nemzeti Tanács bécsi képviselője szerepelt. Hosszas tárgyalásokat folytattam vele a magyar problémákról, de ahogy akkor a pártvezetőségnek jelentettem:

„Tusar mindezekre kötelező szívéllyességgel csak annyit felelt, hogy a csehek nagyon örülnek a Magyarországon történt fordulatnak, Károlyi Mihály jó szándékait nem vonják kétségbe, de amit nekik Károlyi ígérni és nyújtani tud, azon ők már túl vannak, *azzal ők már nem érhetik be*. Bizonyosra veszik, hogy általános békekongresszuson, amelynek semmi körülmények között nem akarnak elébe vágni, sokkal többet kaphatnak, mint amennyit a különben még meg sem alakult Károlyi-kormánytól kaphatnánk... A Cseh Nemzeti Tanács mint egy demokratikus ország képviselője, amely az egész nép bizalmát bírja, a békekonferenciától várja igényeinek elismerését. Azt remélik, hogy annakidején a szabad magyar nép képviselőivel kerülnek össze, ezekkel olyan meg egyezést köthetnek, amely mindkét nemzetet ki fogja elé gíteni.“

Kellemetlen hideg zuhany, nagy szomorúság volt ez az új demokratikus kormányzatra törekvő magyar körök számára. Sajnos, mindenről lekéstünk!... A genfi út is elmaradt, aminek okairól többek között a következőket jelentettem a pártvezetőségnek:

„Svájci utamról röviden összefoglalva a következőket jelentem: Oda felé való utamban felkerestem Bécsben Tusart, a cseh szeparatista szocialisták vezetőjét, aki Bécsben már a cseh követ funkcióit végzi. Minden kapacitáció ellenére sem lehetett őt rávenni arra, hogy abban a nyilatkozatban, amelyet különben az elvtársak a Népszavából is ismernek, jelentse ki, hogy a cseh nép a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló Nemzeti Tanácsot hajlandó lesz kizárólag tárgyaló félnek tekinteni. Ismert proklamációnknak a nemzetiségekre vonatkozó részét ők ugyanis nem tartották kielégítőnek... Tusar ajánlatára együttutaztam Svájcba dr. Hrubannal, a cseh keresztényszocialisták ausztriai parlamenti vezetőjével. Hruban hasonló tartózkodással fogadta a nemzetiségekre vonatkozó álláspontunkat. Noha közben az itthon történt események kiküldetésem eredeti célján túlmentek, arra kértem dr. Hrubant, aki különben ugyanúgy lekészt a csehek fenti üléséről, mint én, de dr. Kramarc és más cseh vezetőkkel még találkozó előtt állott, hogy beszélgetésünk értelmében informálja azokat az urakat tárgyilagosan és jóakarattal az ügyekről. Én magam azért nem utaztam Genfbe, mert részben Tusar úgy informált, hogy a genfi megbeszélések egyetlen szocialista résztvevője Habermann elvtárs, már hazatért, részben pedig azért, mert az otthoni események folytán, mi-

helyt ezekről Zürichben értesültem, azonnal hazakészültem. Két nappal később dr Hrubannal Zürichben újból találkoztam és végleg arról győződtem meg, hogy a csehekkel ezidő szerint az ismert okokból semmire sem mehetünk. Összes legvérmesebb reményeink teljesülését is a békekongresszustól várják.“

*

1918 elején, a háború negyedik évében, már mindenki, aki józanul gondolkodni tudott, láthatta, hogy azok a hatalmak, amelyek az első világháborút bűnös, gyalázatos lelkiismeretlenséggel megindították, a háborút befejezni nem tudják. Ez volt a helyzet, amikor 1918 elején, januárban az orosz forradalom döntő győzelme után Leninék kezdeményezésére *Breszt-Litovszkban* már egy idő óta folytak az új Oroszország és a Központi Hatalmak között megindított békétárgyalások. Ezek a tárgyalások a német imperialisták és militaristák makaessága és ostobasága miatt csak nagyon vonatottan folytak. Minden esetre lassúbb menetűek voltak, mint ahogy ezt az Európaszerte már türelmük és szenvedőképességük fogytán lévő szocialista munkások óhajtották volna. Mondhatom, ebben a vonatkozásban a magyar szervezett munkásság a háborús gyűlölet és a gyors békéért való harci elszántság dolgában, semmivel sem maradt el akár az osztrák, vagy különösen a német munkásság mögött. Elég itt hivatkoznom arra a történelmi tényre, hogy bár ebben a kérdésben akkor sem a bécsi, sem a berlini szocialisták vezetőivel semminemű érintkezésünk nem volt, mégis szinte ugyanabban az órában kezdte meg a budapesti munkásság a bresztlitovszki tárgyalások megsürgetése érdekében való általános sztrájkját, mint a bécsi, vagy a berlini munkásság. Még emlékszem, milyen nagy örömmel és megnyugvással állapítottam meg ezt a tényt bécsi elvtársaink előtt, akikkel a sztrájk napjaiban Bécsben, amikor a bécsi sztrájk tanulmányozása céljából ott tartózkodtam, erről beszélgettem.

Bizony, akkor már nem az volt a probléma, hogyan vigyük a tömegeket politikai munkabeszüntetésbe. Ellenkezően, az volt a nagy és nehéz feladat, hogyan szabjunk medret a mozgalmak lefolyásának, hogyan biztosítsuk, hogy a politikai harc értelmes és célravezető maradjon, nehogy holmi olesó sikereket szerezzünk a reakciós kormányszatnak és a militaristáknak, mert ezek bizony még akkor is készen álltak arra, hogy fegyvertelen munkások véres legázolásá-

val biztosítsanak maguknak olyan babérokat, amelyek a háborús harctereken számukra alig voltak már elérhetőek. Nálunk ugyanis a helyzet még nem volt olyan, mint Oroszországban, ahol a katonai front, vagyis a felfegyverzett nép kezdte meg a régi viszonyok likvidálását azzal, hogy nem volt többé hajlandó a fegyvertelen nép ellen fordulni. A magyar munkásság érthető elkeseredésében és türelmetlenségében csak nehezen akarta megérteni, hogy a modern háborúk idején nyilván az a természetes történelmi sorrend, hogy a fronton alakuljon ki a fordulat.

Hogy milyen nehezen értette meg 1918 januárjában ezt a munkásság, azt én magam többek között Csepelen tapasztaltam, amikor oda kimentem, hogy rábírjam a munkásságot a munka újrafelvételére, márcsak azért is, mert másutt mindenütt a politikai sztrájk akkor már befejeződött volt. A dolog, mint ahogy első kötetemben is utaltam erre, nem ment egészen könnyen. Csepelen a gyár előtt, künn a szabad téren, hóban, fagyban, órákon keresztül folyt a köztem és a tömeg közötti kissé egyenlőtlen birkózás. De azért néhány ellenem irányított hólabda és hólével preparált papírgalacsin árán — úgy vettem észre, hogy a papírgalacsinok az általam előterjesztett határozati javaslatból készültek —, valahogy mégis megusztam a dolgot.

Ezzel a Csepelen előterjesztett határozati javaslattal kapcsolatban arra is emlékszem, hogy ezekben az időkben többször sürgettük a választójogi törvény tető alá hozását Vázsonyi Vilmosnál, aki a Wekerle—Eszterházy-kormányban különlegesen a választójogi törvény elkészítésére kapott megbízatást. Amikor egy alkalommal Garamival együtt Vázsonyi lakásán tárgyaltunk a dologról, Vázsonyi a leghevesebb kifakadásokkal s cseppet sem hízogó, vagy alattvalói lojalitásról tanuskodó módon nyilatkozott „a fiatal” király megbízhatatlanságáról és állhatatlanságáról. De nem tartom kizártnak, hogy ez a kifakadás Vázsonyi részéről csak taktikázás volt, s hogy ezzel saját kispolgári tunyaságát és megbízhatatlanságát a „fiatal” IV. Károlyra akarta rátolni.

S ugyanakkor, amikor régi hatalmuknak és önkényüknek jóformán már maradványain élösködtek a magyar urak, még mindig a legkönyörtelenebbül elzárkóztak a munkáságnak még oly jogosult mindennapi követelései előtt. Még mindig készenálltak, hogy a munkásság mindenfajta megmozdulását, akár a legbrutálisabb módon vérbefojtsák. S ezek után talán még csodálkoztak is ezek az urak, amikor

néhány héttel később, az október utolsó napján kitört forradalom tanuskodott róla, hogy az amúgyis elég hosszú béketűrést a munkásság végleg megelégtelte s hogy megtörtént a nagy gátszakadás.

Számomra a magyar ipari munkásságnak ez a hangulata már hónapokkal ezelőtt sem volt titok s legfeljebb az okozott aggodalmat, hogy lesz-e a nagy események bekövetkeztével olyan szervezetünk, amelynek keretében meg tudunk majd birkózni a történelmileg és politikailag tökéletesen megváltozott és óriásivá nőtt feladatokkal.

Könyvem első kötetében megírtam, hogy mihelyt Bécsből hazajöttem, elkezdtem a pártban az osztrákmintájú munkástanácsok megszervezésének sürgetését. Nagyon elkeserített az a körülmény, hogy barátaim ezzel az új szervezeti problémával szemben meglehetősen nagyfokú konzervativizmust tanúsítottak. A nálunk is névleg megalakított szervezet végül semmi újat nem tartalmazott s csak a neve maradt meg. Lényegében ebben az új szervezetben is a régi szakszervezeti befolyás maradt a döntő, ellenben nem maradt lehetőség arra, hogy a munkásosztálynak mégiscsak kisebb részét magába foglaló szakszervezet keretein kívül álló nagy tömegek ebbe az új szervezetbe bekapcsolódjanak.

Az újnak elnevezett szervezet megalakult, de hatása és szerepe októberig sehogyan sem, azon túl pedig csak tökéletlenül és fogyatékosan szolgálta az új helyzetben az ügyet.

Emlékszem egy pártbizalmiférfi-ülésre, amelyet néhány nappal a forradalom kitörése előtt tartottunk. Ezen az ülésen Vanczák János elvtárs, a Vasasok vezetője, valami olyasmit mondott, hogy „most már itt volna az ideje, hogy fegyvert adjunk a budapesti munkásság kezébe”... Ez a felszólalás teljes közönybe és megnemértésbe merült. Nem olyan légkörben és nem olyan környezetben hangzott el, talán nem is olyan formában, hogy a szikra valóban gyújthattott volna.

Paraszság és polgárság nélkül

Az 1918-as októberi forradalmat gyakran és sok vonatkozásban a hatalmas orosz forradalomhoz hasonlították és viszonyították. Ennek oka egyrészt, hogy időrendben a kettő majdnem egybe esik, másrészt történeti tény, hogy az a hatalmas lángolás, amely az 1917. évi nagy és győzelmes szovjet forradalomból sugárzott ki, fellobbantotta a lángot az

annyival kisebb és jelentéktelenebb magyar Október számára is. Amikor pedig fölvetjük a kérdést, hogy mi volt Október kudarcának egyik főoka, akkor rendszerint arra mutatnak rá, hogy a magyar októberi forradalom a parasztság részvétele nélkül zajlott le és főleg ezért is hamvadt kudarcba.

Tagadhatatlan és kétségtelen, hogy a nagy orosz forradalomnak igenis az orosz parasztság milliói biztosították azt az egészen másfajta startolást, mint amilyen a magyar októberi forradalomé volt. Vitathatatlan, hogy igenis, az orosz parasztságnak a forradalomba való azonnali bekapcsolódása volt a forradalom sikerének és mindeneken keresztül való győzelmes előnyomulásának a legnagyobb biztosítéka.

Ez a megállapítás abban a formában is igazolható, hogy szemben az 1917-es győzelmes forradalommal, az 1905. évi első orosz forradalom azért bukott el, illetve azért nem érte el történelmi célját, amint az 1905-ös forradalom valamennyi történetírója igazolja, mert akkor az orosz parasztság az egy évig tartó forradalmi mozgalmaktól még távolállott. Az orosz paraszt-katonák bajonettjei, amelyek 1917-ben eldöntötték a nagy csatát, 1905-ben az orosz-japán háború után még az orosz cárizmus rendelkezésére állottak.

Amde ha ennek a fontos kérdésnek a magyar októberi forradalom szempontjából kissé a mélyére akarunk nézni, akkor állapítsuk meg elsősorban, hogy Oroszországban is úgy volt, hogy a parasztság éppen csak a forradalom kitörése óráiban, vagy napjaiban sodródott a maga óriási áramlásával a forradalomhoz. Nem ismerjük annyira részleteiben az orosz forradalom előtti szocialista munkásmozgalom történetét, hogy véleményt alkothoznánk róla, mennyiben készítették elő az orosz szocialisták a parasztságot a nagy forradalomra. Azt viszont bátran meg merjük állapítani, hogy a magyar forradalom előtti korszakra vonatkozóan a magyar szocialista mozgalmat ezen a téren nem terheli bűn. Bizonyos, az októberi forradalomban ezen a vonalon szinte jövátehetetlen hibák történtek. Erről később lesz még szavunk. Azt ellenben a történelem számára is bizonyítani tudjuk, hogy a forradalom előtti korszakban igenis zászlóvivői voltunk a magyar szegény parasztságnak. Mégpedig hosszú évtizedeken keresztül.

A magyar szociáldemokrata mozgalmaknak legdíszesebb történelmi lapjai éppen arról szólnak, hogy az ipari munkásság a magyar falusi proletárságot ébresztette fel elsőnek és vitte magával a nagy küzdelmekbe. Történelmi

adatok alapján mondhatjuk, hogy amikor a 90-es esztendőök elején a magyar ipari munkásság elindult a maga osztálytudatos szervezkedésének útjára, ugyanakkor magával ragadta a magyar mezőgazdasági proletárságot is. A magyar szocialista munkásság *egyazon időben* gyújtotta lángra *városban és faluban egyaránt a szocializmus és a földbirtokviszony radikális megváltoztatására vonatkozó követelést*. Erről tanuskodik az a körülmény, hogy például már 1894-ben viharoztak a szocialista parasztproletárok küzdelmei Hódmezővásárhelyen és más agrárterületen, valamint az a történelmi tény is, melyről könyvem első kötetében ugyancsak megemlékezem, hogy már 1897-ben rendezte meg a Szociáldemokrata Párt akkori központi vezetősége az első szocialista földmunkás kongresszust Budapesten, száz és száz mezőgazdasági proletár és törpebirtokos részvételével. De ugyancsak erről tanuskodik az is, hogy nagy választójogi harcaink egyik gyűjtőpontjánál, legnagyobb fordulójánál is legelsősorban a magyar kisparaszsággal való szolidaritásunk nyilvánult meg. Megírtam az előző kötetben, hogy mikor a Fejérváry—Kristófy-kormány a demokratikus választójognak kormányprogramba való felvétele ellenében kérte a Szociáldemokrata Párt támogatását, akkor mi ezt a támogatást ahhoz a feltételhez kötöttük, hogy a kormány szabad utat enged a mezőgazdasági munkásság és kisparaszság szervezkedésének. Akkor vívta ki először a magyar mezőgazdasági munkásság a maga földmunkásegyesületi alapszabályának kormány-jóváhagyását.

Nem hagyta el a magyar osztálytudatos munkásság, a magyar földmunkásságot soha, egyetlen pillanatig sem. Más kérdés, hogy a magyar *falvak népe miért nem bírta követni mozgalmaiban az ipari munkásságot?* Talán még a leggyalázatosabb orosz cári kancsukás rendszer sem tudott a szegény parasztság szervezkedési kísérleteivel szemben akkora brutalitást kifejteni, mint a magyar nagybirtokosok, a 10.000 holdasok és ezeknek politikai megbízottai, a *Bánffyak*, a *Perczelek*, a *Tiszák* és ezeknek csendőrei és másfajta pribékjei. Még azt is mondhatnók, hogy az orosz *Stolypinok* és *Plehvek* és a hozzájuk hasonló cári pribékek itt-ott legalább furfangosan kieszelt agrártörvények segítségével is igyekeztek az orosz muzsikot fékentartani. De a magyar „föld rabjai” csak csendőrszuronyt kaptak és semmi mást. S alighogy Kristóffyék távoztak, a magyar feudálisok és grófok

kormányai a földmunkások szervezkedési lehetőségeinek utolsó maradványait is szétaposták.

Ezért volt kénytelen a magyar osztálytudatos ipari munkásság a *nagy történelmi sorakozót egyedül* lefolytatni.

Ennek a történelmi sorakozónak a megnyilatkozási formája a többévtizedes választójogi harc volt. Egyes megnyilvánulásaiban is, de politikai értelme szerint is forradalmi harc volt ez a javából. Benne volt az a buzgóság és fanatizmus, amelyet a német munkásságnak politikai elindulásánál legelső és legnagyobb agitátorainak egyike, *Lassalle* Ferdinánd ajánlott, amikor arra tanította, hogy „legyen süket és vak minden iránt, ami nem az általános és egyenlő választójogot jelenti“. Felismertük e történelmi követelésünkben azt a mély politikai értelmet és jelentőséget, amelyre Marx nagy munkatársa és barátja, *Engels* Frigyes utal ugyancsak a német munkásság választási küzdelmei és sikerei kapcsán. Ő mutaiott rá a kilencvenes években, hogy amikor a reakciós burzsoázia a barrikádharcoknak, a modern haditechnika folytán való megnehezítése idején úgy értelmezi a „legalitást“, hogy a lázongó tömegeket most már könnyebben tudja lekartácsolni, akkor igyekezzék a munkásosztály a demokrácia fegyvereinek forgatásával olyan „legalitást“ kifejtteni, hogy a reakció a maga „legalitásába“ belepusztuljon. És végül voltak ennek az évtizedes küzdelemnek régi, mondjuk jakobinus értelmezés szerinti forradalmi megnyilvánulásaihoz hasonlóak, mint például a küzdelem nagy elinduló állomásánál 1905 szeptember 15, a „Vörös péntek“, vagy az ütközetek végsorozatánál 1912 május huszonharmadika!

Ezek a nagy dátumok a magyar osztálytudatos munkásság forradalmi elszántságát és politikai becsüleiségét történelmileg eléggé legitimálják. De hogy a magyar parasztság és a szószerint rabságban tartott falusi proletárság ezekben a küzdelmekben nem tudott velünk lépést tartani és Október kirobbanása idején ugyancsak még aléltságban volt, ez nem a magyar ipari munkásság bűne, hanem ez elsősorban a magyar feudális nagybirtokosság lelken szárad.

*

Október sikertelenségével kapcsolatban gyakran találunk olyan megállapításokkal is, hogy azon a színpadon, amelyen ez a nagy magyar történelmi jelenet lejátszódott, nemcsak a parasztság, hanem a *polgárság széles rétegei is hiányoztak*. S hogy távol voltak azok a nagy tömegek is, amelyek a magyar *nemzeti közvéleményt jelentették* volna.

Ezek szerint ez a távollét volt Október gyengeségének és balsikerének egyik további forrása.

Ezen a ponton is gyakran úgy hangzik a megállapítás, és úgy szól a vád, mintha ennek a kétségtelenül döntő körülménynek is a szociáldemokrata munkásság lett volna az oka. Azt mondják, hogy a Szociáldemokrata Pártból, illetve annak politikájából és küzdelméből *hiányzott az úgynevezett magyar nemzeti célok irányában való megértés* és hogy a Párt az általa követett taktikai lépésekben ezeknek a nemzeti vonatkozású érdekeknek követését az idők folyamán elmulasztotta volna.

Ez a megállapítás sem tartalmazza a történelmi igazságot. Nem egyéb ez sem látszatnál. Ezt a hamis látszatot a magyar politikai osztályharcoknak sajátos fejlődése és alakulása teremtette meg.

A nemzeti érdekek elhanyagolásának vádjával nemcsak minálunk, de mindenütt másutt, minden országban is illeték a szocialistákat. A népellenes reakciók szerint mindenütt többé-kevésbé „hazátlan bitangok” voltak a szocialisták. A nemzeti érdekek és eszmék elárulásával vádolták Németországban *Bebelt* és az öreg *Liebknechtet*, akik pedig lángoló hívei voltak nemcsak fiatalabb éveikben, de mindvégig a nagy német egység gondolatának. Ugyanezzel a váddal illették Ausztriában *Pernerstorfert*, vagy *Viktor Adlert* és más férfiakat, akik pedig ugyancsak az úgynevezett nagy-németek táborából jöttek a szocialistákhoz. Talán ugyanezt a vádat hangoztatták Marx és Engels ellen is, akik pedig mind a ketten részt vettek az 1848-as nemzeti forradalmak barrikádharcaiban. A hazátlanság jogcímén orvul meggyilkoltatták minden idők egyik legnagyobb patriótáját, a francia *Jaurést*...

Mindezzel szemben az igazsághoz tartozik az is, hogy mindezek a lángoló lelkületű és nemzeti érzésű férfiak azért mentek a dolgozó nép közé, mert felismerték, hogy a nemzet igazi ideáljait csakis a dolgozó osztályok felemelkedésén, tehát *nemzetté avatásán keresztül* lehet elérni és megvalósítani.

S nagyjából ez volt a nemzeti eszme és a szocializmus viszonya, valamint történelmi fejlődésének problémája nálunk, Magyarországon is! *Mi, régebbi magyar szocialisták is, majdnem valamennyien az úgynevezett hazafias és nemzeti, vagy nemzeti demokrata egyletekben és szervezetekben kezdtük meg politikai pályafutásunkat.* S csak akkor indul-

tunk el a magunk külön útján, amikor felismertük, hogy a dolgozók nélkül, a nép nélkül a „nemzet” csak üres és hazug jelszó marad. Sekkor természetesen az osztálytudatossá vált szocialista munkásság már nem volt többé kapható arra, hogy a magyar nép érdekeit, politikai és társadalmi képviselőinek kizárólagosságát olyanoknak engedje át, akik csak hangoztatott jelszavaik alapján formáltak jogot maguknak erre a *kizárólagosságra*.

Itt volt a régi 48-as Függetlenségi Párt. *Kossuth* Lajos zászlaját és nevét lobogtatta s azzal az igénnyel lépett fel, hogy a Habsburg-uralom elleni harcot a magyar nemzeti függetlenségért meg akarja vívni. Ezek kétségtelenül szép jelszavak voltak. Csakhogy ebben az időben már az egész ország a gazdasági realitások szerint igazodott és ennek alapján a hatvanhetes kiegyezés politikáját követie akkor, amikor valóságos osztályérdekeiért harcolt. Sőt ugyanezt tette a valóságban az úgynevezett negyvennyolcasok tábora is. Ezekben az időkben már csak egyetlen egy irányú politikai és társadalmi tevékenység érvényesült: a meggazdagodottak, vagy meggazdagodni vágyók tevékenysége, a kapitalisták, vagy a nagybirtokosok érdekei szerint kormányzott országban. Mi mást tehetett volna ezzel szemben a kizsákmányolt ipari, vagy a még jobban kizsákmányolt falusi munkásság, minthogy ugyancsak megszervezze a maga gazdasági érdekeinek védelmét?!

Tanuskodni tudnék róla, hogy attól a naptól kezdve, amikor *Kossuth* Lajos halála után a fia, *Kossuth Ferenc* hazajött Magyarországra és aktív részt vállalt a 48-as Függetlenségi Párt politikájában, akkor a magyar Szociáldemokrata Párt ezerszer is felajánlotta neki a politikai fegyverbarátságot. Mégpedig mindig nagyon őszintén. Hiszen szinte nevetséges lett volna feltételezni, hogy mi, szociáldemokraták, akik már „hivatalból” is köztársaságiak voltunk, hogy mi ne lettünk volna legalább annyira Habsburg-ellenesek, mint a 48-as Függetlenségi Párt hívei. Nem volt ennek a mi őszinte felajánlkozásunknak semilyen más feltétele, csak az, hogy *Kossuthék* álljanak ki a demokratikus követelésekért. Mert hiszen az igazi nemzeti törekvéseknek és az ő állítólagos negyvennyolcas programjuknak is csak a demokrácia fegyvertárának a birtokába jutott nép adhatta volna meg a szükséges erőt és lendületet.

Hányszor, százszor és ezerszer magyaráztuk ezt *Kossuth* alvezéreinek és barátainak, *Holló* Lajosnak, *Bartha* Miklós-

nak és a többieknek. Még a *Polónyi* Géza-féle kétes, de nagy befolyású „függetlenségekkel“ is folytatott pártunk akkori vezetősége sokszor tárgyalásokat. Magam is hányszor voltam más vezető elvtársakkal együtt ennek a módfelett ravasz fiskális-politikusnak a lakásán. Hányszor voltak találkozóink csendes belvárosi kávéházak rejtett zugaiban. Örökös témánk csak az volt, hogy álljon ki a Függetlenségi Párt a demokratikus választójog követelése mellé. A tárgyalások, alkudozások és kapacitálások mindig eredmény nélkül végződtek és nem volt soha más eredményünk, mint egy-egy ellenséges újságicikk, vagy röpirat. „*Ki jár görbe utakon?*“ című Polónyi-ellenes plakátunkra még ma is emlékszem.

Már közeledtek Magyarország sorsdöntő évei. Külpolitikai vonatkozásban már aktuálissá kezdtek válni azok a nagy problémák is, amelyekhez Magyarország nemzeti és függetlenségi célkitűzései, ezek a nagy sorskérdések kapcsolódtak. De a negyvennyolcasok még akkor sem akartak a nép erejére appellálni. Visszaemlékezéseim első kötetében, a nagy választójogi harcokról szóló fejezetben, a Szociáldemokrata Pártnak és a Negyvennyolcasoknak e sajnálatos összekülönbözéseivel nagyon részletesen foglalkozom. Szükségtelen, hogy itt ezekre az áldatlan pártharcokra újra kitérjek.

Károlyi Mihálynak és néhány hűséges követőjének érdeme, hogy a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt egy részében ez a teljesen lehetetlen és Magyarország jövője szempontjából végzetesen káros magatartás az idők folyamán mégis megváltozott. *Károlyi* és *Justh Gyula* voltak azok, akik a Délkelet-Európában és a Balkánon mutatkozó külpolitikai viharfelhők közeledtével belátták, hogy a német imperializmus járszalagjára került habsburgi abszolutizmus ellen csak úgy lehet komoly küzdelmet folytatni, ha e küzdelem mögött a magyar dolgozó tömegek is ott állnak, hogy ennek a harcnak erőt és lendületet adjanak. *Károlyi* ismerte fel elsőnek azt a szükségességet, hogy e tömegeket demokratikus és szociális vonatkozásban a nagytőke és a nagybirtok szolgásga alól fel kell szabadítani. S amikor *Károlyi* az ő saját régi politikai hívei egy részével is szembehelyezkedve, új útján elindult, akkor táborában a nemzeti követeléseket hangoztató és *nemzeti zászlók alatt* sorakozó tömegek mellett már *ott láthatta a szociáldemokrata tömegeket is!*

Azonban ugyanekkor meg kell sajnálatos módon állapítanom, hogy a magyar burzsoázia, a nagy- és középbirtoko-

sok és az új bürokrácia széles rétegei ezt a jelentős változást nem nézték rokonszenvvel. Csak Károlyi Mihály és híveinek elszánt, de mégsem eléggé nagy tábor, a polgárság részéről pedig Jászi, Szende, *a radikálisok kisérségében*, becsületes meggyőződésű csoportjai voltak azok, akik az Októberi forradalom által teremített helyzetben nem fordultak szembe a forradalommal, vagy nem nézték azt közömbösen, értetlenül s nem lettek ellenforradalmi árulói.

Nehéz itt nem gondolni a fejlődésnek arra a hasonlatosságára, amely az oroszországi első forradalom idején mutatkozott Oroszországban. Ott is nyilvánvalóvá vált, hogy a polgárságnak még a polgári demokrácia sem kell. Nem lelkesedtek azokért a politikai jogokért, amelyeket a forradalmi közvélemény a viszonyok nyomása alatt a cárizmustól ki tudott kényszeríteni. Nem védelmezték az új polgári vívmányokat, nem fejlesztették azokat, tétlenül nézték, hogy a reakció számára alkalmassá vált időben a cárizmus hogyan vonja vissza összes megadott engedményeit. Türték az új alkotmány állandó csönkítését, türték az éppen csak röviddel azelőtt kikényszerített választójognak állandó lefaragását, a forradalmi erőkei magukra hagyták, sőt ellenük fordultak.

Ezeknek az érdekes jelenségeknek tanulságait vonta le azokban az időkben az európai országokban folyó politikai harcok számára többek között Kautsky, amikor megírta, hogy bizony olyan országokban, ahol még ma sincsen polgári demokrácia, ahol még demokratikus választójog sincs, ott a dolgozók ezeket a jogokat már csak a burzsoázia nélkül, sőt annak ellenére tudják majd kivívni. Mégpedig abból az egyszerű okból, mert a kapitalista gazdasági fejlődés következtében *a burzsoázia ezekben az országokban, sajnos, reakcióssá vált, még mielőtt demokratikussá válhatott volna.* Ez a burzsoázia már féltékeny a feltörekvő munkásosztállyal szemben. Inkább lemond maga részéről is a demokratikus jogokról, semhogy ezeket a munkásosztállyal legyen kénytelen megosztani... Oroszországban pedig ugyancsak *Lenin* vonta le a forradalmárok számára ugyanezeket a tanulságokat. Annak a szakadásnak, amely azokban az időkben az orosz szocialisták táborában bekövetkezett, egyik közvetlen oka éppen Leninnek az a felismerése volt, hogy az orosz forradalom előkészítésében az orosz polgárságra nem lehet mint megbízható szövetségesre számítani és inkább a parasztság megnyerésére kell törekedni.

Kitört a forradalom

Nyilván a politikai oszállyharcok fejlődésének ez a folyamata ment végbe nálunk is. *Ezért* jutottunk el Októberhez anélkül, hogy erős és megbízható szövetségeseink lettek volna. Pedig Október győzelme szempontjából erre feltétlen szükség lett volna.

Mindez azonban nem a magyar szociáldemokrácia hibájából történt így. A mi fellépésünk és a mi politikánk soha sehol nem volt az úgynevezett nemzeti érdekek hátráltatója. Hivatkozunk többek között arra a történelmi példára is, hogy vagy negyven esztendővel ezelőtt egyik pártkongresszusunk az önálló vámterület kérdésével foglalkozott. S éppen a nemzeti és függetlenségi szempontokra való tekintettel nagy áldozatot hozott a szocializmus nemzetközi beállítottságának és elgondolásainak rovására, amikor az önálló vámterület mellett foglalt állást. Vagy hogy csak még egyetlen jellemző mozzanatra hivatkozzam: amikor 1917-ben Stockholmban voltunk, ott az öreg Adler Viktor, az osztrák szocialisták nagyhirű vezetője, külpolitikai okokból azt szerette volna, hogy az osztrák és magyar szocialisták együttesen tárgyaljanak a kongresszust előkészítő skandináv bizottsággal. De Garami, Kunfi és akik ott voltunk, ezt nem fogadtuk el és úgy döntöttünk, hogy mint magyar szocialisták, önállóan és külön fogunk a bizottság előtt megjelenni.

A magyar szociáldemokráciának mindig *volt* érzéke a magyar nemzeti érdekek iránt. De sajnos, a magyar feudalizmus és a magyar burzsoázia mindvégig érzéketlen maradt a magyar demokrácia követelményeivel szemben. Ez is egyik oka volt Október kudarcának.

Kitört a forradalom

Bécsben, ahova mint említettem, október 29-én elutaztam, *dr. Renner* elvtárs már nemcsak mint az előzően megalakult osztrák-német nemzeti tanács hivatalos megbízottja, hanem mint a Német-Ausztriai Köztársaság *első kancellárja* fogadott. Voltaképpen tehát már ők is messzibbre jutottak, mint mi Budapesten, ahol még minden csak kialakulóban, vagy kirobbanóban volt ezekben a napokban. Az utolsó tömegmegmozdulás, amelyen Svájcba való utazásom előtt még résztvettem, a Parlament előtt vasárnap délután megtartott népgyűlés volt. A hangulat a parlament előtt amennyire vissza tudok emlékezni, elég únott volt. Bár *Bokányi* volt az előadó, szavai mégsem gyújtottak úgy, mint

máskor, vagy mint ahogy ez éppen ezekben az izgalmas, lázas órákban elvárható lett volna. Ugyanis mindenki inkább azt szerette volna tudni, hogy mi van Károlyival? Megkapta-e Bécsben a kormányalakításra való megbízást, amelyet tudvalevően itthon a gödöllői kihallgatások alkalmával IV. Károly vonakodott neki megadni? Ezért Bokányi beszéde alatt sem szüntek meg a találgatások arról, hogy vajjon mi következhet most már a legközelebbi napokban?

A nagy népgyűlés utáni napon hajnalban elutaztam. Délután Renner, az osztrák parlament folyosóján már azzal fogadott, hogy a hírek szerint *Budapesten forradalom van!* Közelebbi részletes híreim — mondotta — még nincsenek.

Egy-két adat alapján, amelynek az otthoni helyzet alakulására vonatkozóan birtokában voltam, valahogy azt gondoltam, Renner közlései után, hogy a dolgok ennyire még nem haladhattak, odahaza. Ugyanis arra gondolok, hogy a népgyűlést megelőző napon Kunfi a titkárságban egy csomagot adott át nekem azzal, hogy azt óvatosan *semmisítsem meg*, mert most nincs erre szükség. A csomagban *a katonatisztekhez szóló röpiratok voltak...* Az egészet megsemmisítettem s a körülményekhez képest nem is nagyon kíváncsiskodtam a közelebbi részletek iránt... És így máig sem tudom, hogy ezek a katonákhoz szóló rörlapok összefüggésben voltak-e azzal, amit Garami a forradalom kitörésével kapcsolatban „Forrongó Magyarország” című könyvében ad elő, ahol miután megírja, hogy a monarchia felbomlásáról mindenhonnan érkeznek hírek, szószerint a következőket írja:

„Ennek a hírnek hatása alatt alapos megvitatás után határoztuk el a Nemzeti Tanács intézőbizottságában, hogy fölhívást bocsátunk ki a katonákhoz, akiket szintén felszólítunk arra, hogy csatlakozzanak a Nemzeti Tanácshoz, legyenek a Nemzeti Tanács katonái, tagadják meg, ha a népre akarják fegyvereiket irányíttatni.” „Várjátok a Magyar Nemzeti Tanács parancsait!” — ezekkel a szavakkal végződött a felhívás... melynek csodálatos módon mégsem jutott rész a forradalom kitörésében, mert — elkésett... mivelhogy a forradalom azon éjjel, amely megelőzte a felhívás megjelenését, — kitört és győzedelmeskedett! A katonák nem várták meg a felhívás megjelenését, hanem maguktól siettek az október 31-ére virradó éjjel a Nemzeti Tanács zászlója alá és a Kossuth Lajos ucca sarkán szabad ég alatt

felesküdvé a Nemzeti Tanácsra — várták annak parancsait“...

Azután még a következőket írja Garami:

„A forradalom most már dübörgő léptekkel közeledik, de senki sem hitte és senki sem akarta, hogy munkáját még azon éjjel megkezdje. Elhatározásunk az volt, hogy továbbfolytatjuk az erőgyűjtést, a szervezést, *főleg a hadsereg szervezésének munkáját*. Elhatározásunk az volt, hogy amíg a forradalom sikerét teljesen biztosítottak nem vehetjük, addig minden tőlünk telhető erővel *visszatartjuk* kitörését.

Mi terveztünk, a tömegek, *elsősorban a fegyverben álló tömegek* — végeztek“.

Ezek szerint tehát Október is úgy jött, mint ahogy „szabályos“ forradalmak jönni szoktak. Vagyis születése olyan szent misztérium maradt, mint a születés misztériuma általában. S főként nem bemondott órára, vagy napra szoktak a forradalmak beérkezni, hanem saját szuverénitásuk módján. Így jött nyilván a november 9-i német matróz-forradalom is és így jött talán eddig még minden igazi forradalom. Különben az 1917. évi nagy és győzelmes orosz forradalom sem jött máskép. Olvastam eddig rengeteg leírását, de a tulajdonképpeni kezdetről, a születés igazi pillanatáról nincsenek számbavehető részletek. Sőt, olvastam leírásokat, amelyek szerint 1917-ben Leningrádban is — akkor még Szentpétervárott — úgy volt, hogy együtt ült tanácskozáson a forradalmi frakció központi bizottsága, tanácskozott is sok mindenről, de fogalma sem volt arról, hogy Szentpétervár uccáin már a győzelmes vörös forradalmi zászlókat lengetik s hogy a nép már a cári rendőrökkel fraternizál...

A magyar Szociáldemokrata Párt, ahogy erről éppen ebben az összefüggésben szeretnék tanúságot tenni, forradalmi szándékoktól és céloktól eltelt párt volt. Nem élt ugyan következetesen és módszeresen úgynevezett konspirációs eszközökkel, nem ez volt a tulajdonképpeni harci taktikája. Azonban az úgynevezett európai revizionista beállítottságú pártokhoz sem tartoztunk soha. Emlékszem, 1903 után, a híres drezdai pártkongresszus után, ahol *Bebel* és a mögötte sorakozó többség a *Bernstein*-féle revizionista frakcióval alaposan leszámolt, *Garami* külön nyilatkozatot is közölt a német párt tudományos lapjában arról, hogy *a magyarországi Szociáldemokrata Párt felfogása teljesen*

ellenkezik azzal, amit a revizionisták vallanak. Sok vitánk volt arról, hogy milyen kedvezőtlen körülmények között kell a mi magyarországi harcainkat megvívunk, egyrészt azért, mert sem a nyugati országok demokratikus lehetőségei nincsenek meg számunkra, másrészt, mert a cári Oroszország forradalmárjainak igazi földalatti illegális harci módszereit sem tudjuk idehaza érvényesíteni. Éppen ezért az évtizedes küzdelmek folyamán minden irányban kénytelen voltunk kísérletezni. Megpróbálkoztunk a kirakati ablakok tervszerű beverésétől kezdve a vasdoronggal való felfegyverkezésig. Sőt, ha már más kivezető út nem kínálkozott, itt-ott még egy-egy revolver is akadt a veszélyesebb posztokon álló elszántabb elvtársak kezében. Csak éppen még igazi forradalommal nem találkoztunk soha. Most pedig itt volt az a forradalom, amelyről annyiszor beszéltünk, amelylyel annyiszor fenyegetődtünk, vágyakozások, reménykedések és kétkedések hangulatában és formájában.

*

Mire Zürichből hazajöttem, a forradalom már egyhetes volt. Amikor szétnéztem a városban, alig láttam valami változást. Nagyon szerettem volna látni és tudni, milyenek voltak a forradalom első percei és órái? Nyilván azt a romantikát szerettem volna valahol valamiben megérezni, megsimogatni, amely fogvatartotta az embert, amikor könyvekből olvasta nagy forradalmak kitöréseinek és első megnyilatkozásainak történetét. De ennek a nyomait már sehol sem találtam meg semmiben. A Népszavában azt olvastam, hogy az első órákban a pártvezetőség felszólította a munkásságot, hogy *jöjjön ki az uccára*. A munkásság természetesen százezres tömegben követte a felhívást. Ez azonban szintén nem hatott reám az újdonság ingerével, mert az uccára való kivonulást a legimpozánsabb formában és méretekben sokszor végigkísérhettem a mi nagy harcaink folyamán. A nagy választójogi küzdelemben olyan felvonulásaink és demonstrációink voltak, amelyeket már nem volt könnyű túlszárnyalni. Csak az 1912 május 23-i tüntetést, a parlament megostromlását említem meg, ahol már reggel kilenc órakor már halottaink is voltak. Fölfordított villamoskocsik, ki-döntött gázlámpák, s így tovább.

Szerettem volna tehát látni és tudni, voltak-e a szenvedélyeknek nagyobb viharai és kavargásai. Bizonyos jóleső érzéssel, benső elégtétellel hallgattam, amikor mesélték idehaza, hogy a szabadságra hazajött katonák, akiknek idegei

már nem bírták, hogy még egyszer visszamenjenek a frontra, a biztos megsemmisülésbe, hallottam, hogy a Lukásichék által halálra üldözött úgynevezett „lógósok“ és a többiek, akik a forradalom első óráiban arra ébredtek, hogy már szabadok, hogy már megmenekültek, mily gyorsan és milyen kéjes élvezettel rázták le magukról a négyésfélèves háborúnak minden nyűgét és nyomorúságát, rangjelzéseket, puskát, hosszú kardot és minden más ilyen maskarás gyalázatosságot... Szerettem volna látni politikai ellenfeleket. Ilyenek azonban már nem voltak sehol... Most ők a „lógósok“. Mintha föld nyelte volna el őket régi nagy dicsőségükkel együtt. Elbújtak, nem tudni milyen odukba. (Pár hónappal később, mikor már a románok visszasegítették őket a fővárosba, akkor ezek a nagyurak minket neveztek el „patkányoknak“...) *Tisza István* esetén is sokat gondolkodtam. Alakja szemem előtt lebegett, hiszen a háború alatt pártmegbízásból többször voltak vele beható beszélgetéseim. Egyénisége erős volt, senkire sem maradhatott hatás nélkül. Nem tudtam más következtetésre jutni, mint arra, hogy *Tisza* esete csakugyan *sorsszerű* volt. A mai nemzedék nem is tudja elképzelni, hogy a dolgozó nép körében *Tisza István* milyen általános gyűlöletnek az alakja volt. A konok, engesztelhetetlen reakció és népellenesség megtestesülését látták benne. Különbenis már 1912-ben, amikor pedig még hol voltunk a forradalomtól, Tiszát már a parlament üléstermében egy polgári képviselő akarta agyonlőni. Arról nem is beszélek, hányszor indítottak ellene elvtársaink választójogi gyűléseken közáporokat, hányszor hajigálták meg záptojásokkal...

Szóval, mikor az első hét végén hazajöttem, körülbelül már minden lecsendesedett. Ment mindenki a mindennapi dolgai után, a munkások vártak csendesen, de nem lehetett tudni, hogy mire várnak!...

Hazajövetelem után első utam *Garami*hoz vezetett a kereskedelmi minisztériumba. Bizonyos ünnepélyesség bizsergett bennem. Úgy éreztem, hogy mégis csak nem mindennapi dolog, hogy ott, abban a szobában, amelynek tapétás ajtaján ott lóg a tábla: „Miniszter“, hogy ott most *Garami Ernő* ül az íróasztal mellett. Hogy már nem azoknak a régi hatalmasságoknak egyike terpeszkedik ott, akik rendszerint néhányszor letagadtatták magukat, mielőtt szociáldemokratát magas színük elé engedtek volna.

Garami rendkívül fáradtnak és kimerültnek látszott

első találkozásunk alkalmával. Államtitkára, *Méhely* Kálmán, a GYOSZ megbízottja, akivel az ajtóban éppen találkoztam, sokkal rugalmasabb és elevenebb formát mutatott. Olyanféle korrekt, mosolygós, modern amerikai bussiness-ember-figurát láttam benne. Nem is tudom, milyen gondolatársulás alapján, ma is újra eszembe jutott, hogy Garamin az a régi öltözet volt, amely évek óta volt már jó ismerősöm. Rendesen kivasalt ruha volt, de mégis csak a régi ismert ruhadarab... Ezt is tudomásul vettem. Garami ezen első találkozásunk alkalmával nem tudott sok szenzációt mondani. Különben, akik ismerték, úgyis tudták, hogy soha nem volt nagyon bőbeszédű ember, kivéve nagy kongresszusi referátumaiban. Inkább én meséltem neki zürichi utamról. Beszélgettünk arról is, hogy a párttitkárságban az én régi munkakörömei már más elvtársak látják el, nagyon jól és hamarosan megállapodtunk Garamival, hogy az ő miniszteri megbízásából megyek *Prágába*. Hátha régi barátaim, elvtársaim révén ki tudok koldulni az új cseh kormánytól valamit, különösen szénét, mert különben hamarosan megfagyunk...

De itthon még bevártam november 16-át, a magyar köztársaság ünnepélyes proklamálását. Úgy emlékszem, hogy ezt különösen *Landler* Jenő elvtárs sürgette nagyon, azzal az indokolással, hogy ezzel a nagy dologgal nem maradhatunk el az osztrákok, vagy mások mögött.

Ez a november 16-a, a népköztársaság ünnepélyes kihirdetése, csakugyan lélekemelő, impozáns jelenetekben és színekben bővelkedő szép nap volt. Nemrégiben egy emlékünnepély alkalmából, a nagy történelmi jelentőségű napról mint szemtanu megemlékeztem s többek között ezeket írtam:

„1918 november 16-a van, a magyar történelemnek és a magyar népnek sorsszerű nehéz órái, az első magyar népköztársaság kikiáltásának napja... Kora délelőtt a Szabadság térről siető lépésben, egy kissé már ki is fulladva, igyekszem a Kossuth Lajos térre, a parlamentbe. *Messziről hallok a százezres tömeg zaját, zúgását*, az éljeneket, a dalt, a lármát, a zengő ünnepélyes hangosságot.

Embertenger, amilyen a parlament büszkélkedő, hivalkodó óriási palotája előtt talán még sohasem hullámozott. Hatalmas transzparenszek a téren, az óriás kifeszített szalagok egyik vége a földművelésügyi minisztérium épületének erkélyein, a másik vége a parlament cirádás árkádjaira volt erősítve.

Fáradtsággal utat vágok magamnak és lejutok a *parlament kupolacsarnokába*. Ott vár ránk a dicső és ragyogó történelmi jelenet, ott fogják percekben belül kihirdetni, hogy Magyarország ezentúl már *Népköztársaság*... Ahogy belépek a kupolacsarnokba, a magyar kiváltságos urak parlamentjének ebbe a külsőleg legremekebb, legméltóságosabb és szinte kihívóan dúsaranyozású politikai templomába, egyszerre nehezebbé válik a lélegzetem. A csarnokban lévő gyülekezet rendkívüli látványa, a rendkívüli környezet hatása, a történelmi levegő okozza ezt...

A kupolacsarnok egyik szegletében nemzeti és piros színekkel díszített emelvény áll. Az emelvény nem gyűlési pódiumjellegű, hanem határozottan *oltárszerű*. Reám legalább is ilyen hatással van. Az emelvényen álló, vagy ülő férfiak az új, az október 31-én létrejött forradalmi népkormánynak és a Nemzeti Tanácsnak nevesebb tagjai. Alakban is kimagaslík közülük *Hock János*, Kőbánya „aranyaszájú” papja. Hock János körül ott áll példabeszédes komorságának és szükséztűségének méltóságos csendességével *Garami Ernő*, aki ebben a pillanatban már nemcsak a *Népszava* szerkesztője, hanem két hét óta a forradalmi népkormány kereskedelmi minisztere is. Ott szorong *Kunfi Zsigmond*, akinek értelmes arca, szép fekete szeme ma úgy sugárzik, hogy szinte elég volna az egész színtér bevilágítására. Ott áll *Bokányi Dezső*, akire csak rá kell nézni és máris hallani véljük dörgő, zengő szónoklását. Azt a szónoklást, amelynek ő olyan mestere, hogy a kortársak véleménye szerint ilyen szónok Magyarországon Kossuth Lajos óta nem is volt. És ott áll, akit mindenekelőtt meg kellett volna neveznem, ott áll *Károlyi Mihály*, aki egy személyben jelképe, zászlaja és bálványa az októberi forradalomnak. A francia forradalom első szakaszában talán *Mirabeau grófra* néztek így az emberek. De ott állnak, ott vannak *Böhm Vilmos* és *Rónai Zoltán*, a népkormány egyes minisztériumainak államtitkárai, ott van *Agoston Péter*, *Jászi Oszkár*, *Szende Pál*, a két utóbbi a radikális polgárság vezére és ott vannak még sokan. Ott vannak mindazok, akiknek nevét már lengeti az októberi forradalom szele és közvéleménye.

Hogy az egész nagyszerű képet jobban szívhassam magamba, szentségtelen elhatározással felállok az egyik piros bársonypamlagra. Így most jobban látom az emelvényen összegyülekezett politikai szenteknek ezt az egész társaságát...

A kupolacsarnok gyülekezetéről csak ennyit: ez a gyülekezet hivatott a most mindjárt kihirdetendő néptörvények és rendeletek megszavazására, törvényerőre emelésére.

Ugyanezen a jogon az egybegyültek a képviselőház rendes üléstermébe is beülhettek volna. De hogy ezt nem tették, az nem szerénységből volt, hanem inkább büszkeségből, mert azok, akik eddig a parlament és a főrendiház tanácstermében ültek, a hosszú idő alatt felhalmozott bűneik tudatának súlya alatt összeroskadva, *az októberi forradalom elől megfutamodtak!*...

Mialatt ezen gondolkozom, máris megszólal, máris beszél Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke. Szép, nagy szavakat mond a tárgyról, de mi hallgatók, alig is kívánjuk, mert már úgysí megteltünk saját hatalmas érzéseinkkel és a nagy eseményekkel.

Az első néptörvények és rendeletek előadója Kunfi Zsigmond. Voltaképpen a napirendnek a köztársaság kihirdetésére vonatkozó részét Kunfinak nem is szükséges bővebben indokolnia. Az események indokolják! Az események következtében az egész probléma már meg van határozva, körül van határolva. Az akkori háború főbűnöse, a fölfelé kúszó bajszú II. Vilmos német császár, már Hollandiába szökött az utolsó Habsburgot, IV. Károlyt a bécsi szocialisták az őt fenyegető népharag bosszúja elől az országból már kikísérték, szinte kilopták. Az osztrák köztársaságot a bécsi nép már négy nappal ezelőtt, november 12-én kihirdette... Miért maradjon meg Magyarországon a régi forma? El vele és az abszolutista Habsburgoknak még az emléke is legyen átkozott!

Szóval Kunfinak ezzel a kérdéssel már nem is volt sok dolga. Ezekután előterjeszti sorjában a sajtószabadságról, a szólásszabadság és a gyülekezési jog szentségéről szóló néptörvényeket és rendeleteket. Kihirdeti a szociálpolitikára, a földreformot célzó kérdésekre, a munkásvédelemre vonatkozó többi törvényrendeleteket és alapvető népköveteléseket.

Az egész gyűlés *alig tartott egy óránál tovább*. S most ezekkel a súlyos érzésekkel szívünkben vonulunk ki a csarnokból a parlament főkapuján. Most a *főlépcsőkön megállunk*, hogy közöljük a téren várakozó ezernyi és ezernyi sokasággal, hogy mit is végeztünk odabent!?

Nem könnyű ez a feladat. Bokányi Dezsőn kívül nincs is ember ebben az országban, akinek a szava ezt ki tudná fejezni. A százezernyi sokaság természetesen Károlyi Mi-

hályt akarja hallani. Károlyi eleinte szabadkozik, azután szólni kezd, de nincs arravaló hangja. A tömeg csak gesztikulálását látja, mégis ezzel is beéri...

De a nép Garami Ernőt is követeli mindenáron. Garami pedig mint a hangtalanságnak és komolyságnak megelevenített szobra, a maga könyörtelen logikájával csak ezt az azóta már történelmivé vált három szót rebegi oda a tömeg felé: „Elvtársak, *dolgozni, dolgozni, dolgozni!*“.

Ez a rendíthetetlen józanságú három szó a következő napoknak keményen hangzó parancsa. Szinte kifejezője annak a sejtelemnek, hogy most már a rövid, ragyogó ünnepnapokat a történelmi tragikummal is telített hét-köznapiok váltották fel. S így ezzel az érzéssel oszlik szét lassan a parlament előtti óriási tömeg...

Ilyen volt november 16-a, ez a szép vörösbetűs politikai ünnepnapja az októberi forradalomnak!

*

De már *örömcseppek* is voltak az örömben. Aznap, vagy talán már előző napon levelet kaptam egy vidéki rokonomtól, amelyben megírja, hogy községükben *fosztogatások* és *zsídóverések* vannak, s hogy ezeknek a pogromszerű mozgalmaknak a jegyző úr és a segédjegyző úr a vezetője, akik persze a forradalom előtt is a reakció szolgái és lakájai voltak... Azt kérdi a levél írója, hogy *miért nem küld a kormány a vidékre elegendő katonát?*...

Testvérharc

Emlékezéseimnek ezt a fejezetét bátran kezdhethném az ilyen leírásoknál már szokásos és gyakran használatos kifejezéssel, hogy most valóban sorsdöntő kérdés tárgyalásához jutottunk el...

Az előbbieken már megállapíthattuk, hogy milyen tragikuma volt az októberi forradalomnak az a körülmény, hogy a forradalom nem ragadta magával a parasztságot és megállapítottuk azt is, hogy a polgárság is csak immelámmal állt a nagy ügy mellett, s hogy ilyenformán az ipari munkásság volt a forradalom egyedüli támasza, tartógerendája. Elképzelhető-e ezek után a forradalom érdekei szempontjából még valami szomorúbb és végzetesebb, mint az, hogy ebben a forradalomban maga a *munkásosztály sem lépett fel egységesen?!!*

E sorok olyan időpontban íródnak, amikor a magyar demokratikus átalakulás és sokatszenvedett országunk újjáépítése körül még lényeges akadályokat kell leküzdenünk. Sőt, még némely nagy veszedelmeket is el kell az útból hárítani. De egyetlen döntő pontban mégis szerencsésnek mondhatja magát az osztálytudatos magyar munkásság, amely az 1945-ös felszabadulás óta az új magyar demokrácia végső győzelemre jutásának és megszilárdításának legfontosabb politikai, gazdasági és társadalmi tényezője. Ez a döntő körülmény abból áll, hogy a magyar szocialista munkásság ezt a demokráciáért és igazi felszabadulásért való küzdelmet *osztályegységben*, testvéri együttműködésben akarja megvívni! Ezért lehet ma már erről a nagy kérdésről és ennek a multban való történelmi vonatkozásairól is tárgyilagosan és harag nélkül, *szenvedélymentesen és jóhiszeműen beszélni!*

E sorok írója különösen nem szégyenli beismerni, hogy a multban ő maga is jóhiszemű tévedések hibájába és bűnébe esett e kérdések körül. S szinte könnyíteni vélek lelken azzal, ha megállapítom, hogy több mint félévszázados munkásmozgalmi működésem alatt soha és sehol nem szenvedtem annyi fájdalmat és keserűséget, mint abban a testvérharcban, amely szociáldemokraták és kommunisták között zajlott le az idők folyamán.

Október első hetei után úgy jelentkezett ez a belső harc, hogy kezdetben alig volt lehetséges belőle valami értelmes magot kihámozni. „*A Visegrádi ucca*“, a magyar kommunisták akkori központja, az első időkben egyáltalán nem látszott komoly ügynek. Ezt nemcsak abban az értelemben gondolom, hogy kevesen voltak a kommunisták, mert tény, hogy kevesen voltak. Hiszen emlékszem, például amikor február elején Berlinből jöttünk haza és a Berlini téren — ma már Marx tér — tüntető fogadtatásban részesítettek bennünket, a kommunista elvtársak az ő jelszavaikat és ügyüket próbálták népszerűsíteni. Olyan elenyésző kis csoportot alkottak, hogy a legkönnyebb módon tudták a rendezárokat eltávolítani és elhallgattatni.

És még más oldalról is figyeltem a jelenségeket.

Ott láttam a kommunista elvtársak között olyanokat, akik a mi pártunkban már a korábbi esztendőkből is az úgynevezett „*ellenzékhez*“ tartoztak. Azt hittem egyideig, hogy most sincsen lényegesebb és nagyobb dologról szó. Temperamentumosak, hangosak, vérmesebb emberek, gon-

doltam, másképp nézik a problémákat. Valahol és valahogy, gondoltam, majd csak adódik a kiegyenlítődés. Láttam, hogy velük van például az én régi jó bajtársam, a fiatalos és tüzesvérű *Vágó Béla* elvtárs. Mit gondolhattam róla? Emlékeztem egy régi pártkongresszusunkra, amelyet még a városligeti Hermina-kertben tartottunk vagy negyven esztendővel ezelőtt. Ott, akkor ugyancsak olyan hevesen ellenzékieskedett Vágó, hogy a kongresszus kitiltotta a teremből. Mire Vágó az egész kongresszus ideje alatt künn posztolt az egyik ablak alatt — s onnan dirigálta ellenzéki csoportját, hogy hogyan és mikor álljon fel és „harcoljon“ a pártvezetőség ellen. ...Azonban még jóval a legközelebbi kongresszus előtt már ismét kibékültünk. Egyszerűen azt gondoltam, hogy majd most is így lesz valahogy...

Vagy mit gondolhattam volna a szelídlelkű és tudóshajlamú *Czóbel Ernő* elvtársról, a hetedik kerületi pártszervezetünk pontos, szorgalmas, megbízható vezető tagjáról? Róla sem tudtam volna feltételezni, hogy már olyan áthidalhatatlan szakadékokat érez saját maga és a Szociáldemokrata Párt között.

Ott volt azután *Kun Béla*. Minden régebbi pártkongresszusunknak, hogy úgy mondjam, született ellenzéke. Rajongott a német marxista tudományért és irodalomért. Semmi-vel nem tudtam őt annyira boldoggá tenni, mintha Nagyváradra vagy Kolozsvárra levittem jó sokat ezekből a szellemi termékekből. Kun Béla életének legfőbb vágya, amely nem tudott teljesedésbe menni, az volt, hogy a Népszava szerkesztőségének lehessen tagja. Róla talán olyasmit gondoltam, hogy az új nagy időkben talán még majd ez a nagy vágya is teljesül. De hogy ezek a valóban új és nagy idők az ő politikai ambícióit már olyan mértékben megnövelték, erre nem mertem volna gondolni...

Ott állt továbbá a kommunista elvtársak mellett *dr. Szabados Sándor* elvtárs, a legeslegrégibb és legtőséggyökerebb, legzamatosabb magyarságú szociáldemokrata lateiner. El tudtam volna képzelni Szabados Sándort a legsnájdigabb magyar demokratikus főispánok, vagy államtitkárok egyikének, vagy akár a reprezentatív miniszterek egyikének, de nehezen fért a fejembe, hogy miként jutott el Szabados a „Visegrádi uccába“?

És a többiekkel is így voltam. De hajlandó vagyok elismerni, hogy ez kizárólag az én fantáziám fogyatékoságának tudható be, csakis az én hibám, ha nem fogtam fel

elég gyorsan, hogy hányadán is vagyok ezekkel az én régi jó bajtársaimmal. Mert igenis, gondolnom kellett volna arra, hogy ezeknek a szívét már megfogta az a grandiózus érzés, amely a nagy és győzelmes orosz forradalom hírére akkor a világ szocialistáinak igen nagy részét ragadta magával! Erről különben alább még szólok majd. Most csak azt szeretném megjegyezni, hogy ezeknek a rendkívüli érzéseknek és hangulatváltozásoknak a hatása alá került számos olyan elvtárs, aki még a Szociáldemokrata Pártban állt és aki ennek a pártnak mindig legbefolyásosabb tagjai közé tartozott. Ezek közé kellett sorozni mindenekelőtt *Bokányit* is, aki már januárban—februárban ingadozott s aki már ebben az időben hirdette, persze nem a nagy nyilvánosság előtt, például, a választójogi törvény megcsinálásának és az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának „már” nincsen sok értelme. Bokányi a maga újirányú lelki beállítottságát legjobban önmaga jellemezte a legnagyobb válság idején azzal a kijelentésével, hogy „Most már csak a szocializmus szent nevében előre!”

Föltétlen az új tömeghangulat hatása alá került csakhamar *Landler* Jenő elvtárs, akinek tagadhatatlan nagy hatása volt tömegeinkre és a nagy változáson estek át még más nevesebb és befolyásosabb szociáldemokrata elvtársaink is. (Éppen csak megemlítem, hogy *Böhm* Vilmos elvtárs „Két forradalom tüzeiben” című könyvében, ugyancsak zárójelben megállapítja, hogy a kommunista elvtársak elleni agitációban a Szociáldemokrata Párt *néhány vezető embere nem vett részt...*)

Említettem már, milyen hiba volt, hogy a munkástanács szervezetét nem úgy alkottuk meg, hogy az a párt és a gyárak, a nagyüzemek között teremtett volna szorosabb kapcsolatot. A szakszervezeti vezetőségeken keresztül ez a kapcsolat nem működhetett tökéletesen. Ezért a munkástanács nem is tükrözhetette vissza az üzemek tömegeinek igazi hangulatát és akaratát. És ennek következtében számos olyan vezető elvtársunk, aki ezzel a hangulattal szemben nagyon érzékeny volt, nem tudott a tömegek igazi felfogása értelmében orientálódni. A tömegeknek a munkástanácsban való megfelelő képvisellete mellett ez a szervezet arra is alkalmasabb lett volna, hogy pártunk politikája jobban érvényesüljön éppen a tömegek igazi akaratának megfelelően.

Különben pedig, ami a jövő alakulását illeti, dr. *Varga Jenő* elvtárs, aki akkor még a Népszava munkatársa volt,

használta akkoriban beszélgetéseinkben gyakran azt a kifejezést, hogy:

„mi majd kissé balrább megyünk, ők, a kommunisták pedig kissé jobbra . . .“

A magam részéről ebbe ideiglenesen bele is nyugodtam és tovább figyeltem a dolgokat.

Közben megjelent a „*Vörös Ujság*“. Ezt az új lapot nagy figyelemmel elolvastuk, vagy csak felületesen, vagy borsódzott tőle a hátunk, vagy csak mosolyogtunk rajta. Mindenestre új érzések támadtak az emberben. Annyit meg lehetett állapítani, hogy egész eddigi gondolatvilágunkban és az egész munkásmozgalomban valami újszerű megnyilvánulásnak vagyunk tanúi, aminek jelentőségét és következményeit pontosan felmérni még nem tudjuk. Még teljesen hiányoztak a helyes fogalmak és elképzelések arról, hogy mi készül bennünk és körülöttünk. Az új mozgalmat nem is méltattuk kellően figyelemre, de ugyanakkor már féltünk is tőle. Nem tudtuk, hogy türelmesen kell-e szemlélődni, vagy vadul elene kell-e törni?!

Mai szemmel nézve az akkori helyzetet, a közöttünk alakuló viszonyt úgy tudnám meghatározni és jellemezni, hogy nekik velünk szemben már a startolásnál is hatalmas fölényük, bizonyos hatalmas erőtényezőjük volt, ami szerintem abból állt, hogy *volt egy nagy titkuk*: ők már ismerték az orosz forradalmat . . .

Míg a mi számunkra ez a nagy történelmi esemény akkor még ismeretlen területet jelentett. Mi legfeljebb a hírét ismertük, hozzánk akkor még nem jutott el sokkal több belőle. A mi számunkra még legfeljebb ködös elmélet, szocialista tankönyvekből merített tananyag volt, holott *ők már közelről látták és ismerték a nagy dolgokat*. Nekik már bizonyos gyakorlati tapasztalataik voltak *a nagy történelmi lecke körül* . . .

Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy amit a kommunisták akkor itthon kezdeményeztek, helyénvaló lett volna. Ellenkezően, körülbelül minden rossz volt, amit csináltak. Csakhogy *másmilyen* volt, mint ami körül mi szociáldemokraták kísérleteztünk és ami sajátos itthoni körülményeink és sajátos helyzetünk miatt szintén nem járhatott sikerrel. De a gondolat, amit a kommunista elvtársak terjesztettek, az ötletek, amiket felvetettek, jelszavaik és gyújtó, lángoló előadásmódjuk igenis anyag volt, egy olyan forradalomnak az anyagából, amely Oroszországban már meg-

vívta volt a győzelmes, döntő ütközetet. Ebben az orosz forradalomban minden hozzá volt méretezve egy olyan átalakuláshoz, amely nemcsak példátlanul nagy földrajzi kiterjedését tekintve, de szociális mélysége, politikai hatósugarai és arányai, valamint a benne mérkőző erőviszonyok tekintetében is a legnagyobb és legmodernebb és a dolgozó osztályokra lenyűgöző hatású forradalma volt a világtörténelemnek. Ennek a szinte vakító fénykévéjét próbálták a mi kommunista elvtársaink a munkásság szeme elé vetíteni...

Mindezzel az önmagában és önmagától ható erővel szemben mi, szociáldemokraták, csak belső, *lelki non possumus*-t tudtunk szembeállítani. Ez a politikai ellenvetés tömegeinkre nem lehetett elég erős hatású. Elsősorban azért, mert az itthoni adottságok szerinti igazságunkat nem tudtuk alátámasztani semminemű politikai vagy főképp szociálpolitikai, gazdasági, vagy az októberi kormányzat által egyébként felmutatható valamelyes sikerrel. Ellenkezően, minden lépésünk, minden megmozdulásunk az adott viszonyok között kudarc és vereség volt. Itt-ott kihasználható lehetőségeket is elmulasztottunk, mint például a választójog gyors megalkotását, az alkotmányozó nemzetgyűlés sürgős összehívását, főként pedig a földosztás gyors megkezdését. S mindez további agitációs előnyöket és lehetőségeket jelentett a kommunista elvtársak számára. Különösen a választások kiírásának sürgetésében a vezető elvtársak közül szinte magamra maradtam. Évekkel később, már az emigrációból való hazatérés után *Weltner* azt írja könyvében erről a hibáról:

„Végtelenül sok bajt okozott az is, hogy a kormány nem tudott elhatározásra jutni a nemzetgyűlési választások dolgában. A központi hatalom erejét végtelenül megnövelte volna az, ha az általános egyenlő és titkos választójog alapján összeülő képviselőház, mint a népakarat igazi kifejezője, hozzátartozna törvényeket, ha a népköztársaság bizonyos legalitást és szilárdságot nyert volna az által, hogy joggal hivatkozhatik arra, hogy a népakarat letéteményese. Így azonban születését csak a forradalomnak köszönhette és az ellenforradalom természetesen kihasználhatta a választások elmaradásait. De itt is, úgy mint később, a Vyx-jegyzék benyújtása után, a kormány a megszállás miatt nem tudott elhatározásra jutni. A későbbi ellenforradalom egy pillanatig sem habozott, hogy az egyharmadra lecsökkent országban a választást elrendelje. A Károlyi-kormány

a nemzeti érzékenységre való tekintettel, egyre későbbi terminusokat tűzött ki és elmulasztotta a történelmi pillanatot, amelyben a forradalomnak szilárd alapot adhatott volna.“

Sokszor úgy éreztem, hogy a Szociáldemokrata Párt sorsa eleve meg van pecsételve. Úgy is meg lehetne formulázni a dolgot, hogy nem is a „Visegrádi uccai“ kommunista vezérkar győzött, hanem igenis az orosz szovjet forradalom győzelmének távhatása volt az, ami ellen hiába hadakoztunk. Jártam azokban a napokban egyszer-kétszer az úgynevezett Gólyavárban rendezett kommunista gyűléseken. Ott a hátulsó sorokban meghúzódva szemléltem és figyeltem a hangulatot és mondhatom, Kun Béla akármilyen színpadszerűséggel és frappáns fogásokkal adta ott elő mondani-valóit, nem érte volna el azokat a frenetikus hatásokat, ha nem állt volna mögötte az, amiről ő természetesen azon a helyen nem sokat beszélt — a grandiózus orosz forradalom évszázados igazsága!...

Ugyanakkor mimellettiünk, szociáldemokraták mellett, csak a mi igazságunk állt. Ez azonban nem gyújthatott, valójában hatásosan ki sem törhetett belőlünk, mert nem olyan természetű volt, hogy azokban a napokban tetszetős lehetett volna. Tömegeinknek semmi olyan vívmányt nyújtani nem tudtunk, amely bizonyította volna számukra, hogy az ő gazdasági osztályhelyzetükben is csakugyan forradalmi átalakulások mentek végbe. Legfeljebb további béketűrést, további nélkülözést tudunk nekik ajánlani, miközben az ország belső, de különösen külpolitikai helyzete óráról órára romlott, egyik csapás a másikat követte.

Azt írom erről „Tanuvallomás“ című könyvemben:

„Ha tárgyilagosan nézzük a magyar októberi forradalom helyzetét, akkor megérthetjük, hogy talán még sohasem volt forradalom a világon, amelynek külpolitikai helyzete olyan szerencsétlenül alakult volna, mint a magyar októberi forradalom. Magyarország mint a Habsburg-birodalomnak egyik országa jutott bele a világháború véres sodrába. Mint az európai politika önálló individuumát, legfeljebb nagyon hiányosan ismerték Magyarországot... Az európai hatalmak a Habsburg-monarchiát már a háború első esztendejében halálra ítélték. Magyarország, mint ennek a Habsburg-monarchiának része, akkor, amikor a dolgok könyörtelen végrehajtására került a sor, már éppen csak a „mitgehangen-mitgefangen“ helyzetében volt.“

Idézett könyvében *Weltner* élesebben fejti ki ezt a gondolatot, amikor azt írja:

„A Károlyi-kormány hiába követelte az entente-miszsiótól, hogy tegyék lehetővé az országnak élelmiszerekkel és nyersanyagokkal való ellátását. Hiába hangsúlyozta, hogy amennyiben a győztes hatalmak mereven elzárkóznak a kormány követeléseinek teljesítésétől, elháríthatatlanul anarchikus állapotok köveiknek, amelyeken a kormány nem tud segíteni. Az entente-hatalmak süketek maradtak az egyre sürgetőbb formában történő kérelmekkel szemben. Nem volt tehát az sem valószínű, hogy amennyiben szociáldemokrata kormány alakul, az entente ezzel a kormánnyal szemben engedékenyebb lesz és megszünteti azokat a nehézségeket, amelyekkel az ország a saját erejéből megküzdeni nem tudott. Sőt, majdnem bizonyosnak látszott, hogy azok a reakciós diplomáták, akik a győztes államok sorsát intézték, egy szociáldemokrata kormánnyal szemben még sokkal zárkózottabbak lesznek, mint azzal a polgári kormánnyal szemben, amely mégis közelebb állott hozzájuk, de ennek ellenére csúful cserbenhagyták.“

De mindezen túlmenően is tragédiánkhoz hozzájárult, amit akkor különben még nem mindenki láthatott tisztán, hogy a győztes entente-kapitalizmus és imperializmus akkor már a győztes orosz szocialista forradalom ellen harcolt és ennek a harcnak egyrészét már nyilván a mi hátunkon akarta megvívni... Viszont halálos biztonsággal éreztük, ha mégis átengedjük magunkat annak a politikának, amelyet a magyar kommunista elvtársak terveztek, akkor a forradalom méginkább falnak megy és agyonzúzza magát. Ez a tudatunk okozta és fokozta a kommunista elvtársak elleni belső ellenállásunkat és ez volt az oka, hogy a velük való összetűzés olyan mélyről jött és annyira szenvedélyessé vált.

A kommunista elvtársak azonban ugyancsak könyörtenek voltak elgondolásaikban. Itt ismét előnyükre vált, hogy az ő részükön volt az Oroszországban végigkísért történelmi tapasztalat. Mert az 1917-es győzelmes orosz forradalom, amelynek ők részben szemtanúi voltak, tulajdonképpen már a második forradalma volt az orosz népnek. Az 1917-i forradalom már alapos korrektúrája volt az elsőnek, az 1905. évinek. Itt alaposan beigazolódtott Marx szava, mely szerint a forradalmak korrigálják egymást.

Sőt, nemcsak a második forradalma volt ez Oroszországnak. Nincs a világnak még egy országa, ahol a reformok, a

polgári reformok, a demokrácia, szóval még nem is a szociális demokrácia érvényesülése érdekében annyi vér folyt volna, egy évszázadon keresztül, mint éppen a cári Oroszországban. Ez a több, mint százesztendőös véráradat intette Leninéket keménységre és könyörtelenségre. Innen való a Leninék alapelve, mely szerint alapvető dolgokban nincs és nem lehet megalkuvás. Itt tett pontot Lenin az orosz szociáldemokraták híres 1903. évi, a szakadást előidéző kongresszusán, arra a hosszú multra, amely az orosz forradalmi mozgalmak mögött állt, itt kezdte meg Lenin a maga új történelmi lapját, amelynek feljegyzéseit a vérbefulladásztott, de mégis egy egész esztendőn keresztül zajló 1905-ös forradalom is bizonyos mértékig már igazolta.

Leninnek ezeket az igazságait akkor más külföldi vezető szocialisták is megukévvá tették. Nevezetesen az 1905-ös forradalom alatt Oroszországban végigviharzott politikai tömegsztrájkok, többek között Németországban is felkorbácsolták a szocialisták gondolkodását. Ennek nyomán a politikai tömegsztrájk kérdése körül valóságos forradalmi elmélet és egészen új problémakör fejlődött ki. Nevezetesen Luxemburg Róza, aki bár a diktatúra kérdésében Leninékel élesen szembenállt, de viszont meleg rokonszenvet tanúsított mindig az orosz forradalmi mozgalmak iránt, másrészt *Kautsky*, aki akkor még együtt volt a Luxemburg csoportjával és még nem is állt élesen szemben Leninnel-- felhívták Németországban a figyelmet az 1905-ös orosz forradalom tanulságaira. Mindaketten azt a következtetést vonták le, hogy kisebb baj, ha a forradalmat messzebbre lendítik előre, mintha engedik, hogy valahol feleuton megrekedjen, ahol az ellenforradalom azután véresen kiveri a forradalmat hadállásaiból!...

Hozzánk ezek az igazságok alig, vagy nagyon megcsontva jutottak el. De a magyar kommunisták 1918-ban ezt az orosz tapasztalatot már dogmaként ismerték és képviselték. Csak ott vétették el a dolgot, hogy a mi októberi forradalmunk szörnyű helyzetén ennek a dogmának a követése, vagy érvényesítése sem segíthetett. A forradalomnak 1919 március 21-től az összeomlásig terjedő szakasza is tragikusan bizonyította ezt.

Ha az októberi forradalomnak csak szociális vagy belpolitikai problémái lettek volna, akkor talán helytálló maradt volna a magyar kommunisták beállítottsága és politikai magatartása. Ha mondjuk, úgy alakult volna a helyzet,

hogy fel kell venni az élet-halál harcot a nagybirtokosság ellen a nincstelen parasztság földjéért, ebben az esetben talán helyénvaló lett volna a forradalom vezetésének az az elgondolása, amelyet a magyar kommunisták képviseltek. Bauer Otto például, aki ugyancsak ott volt Szovjet-Oroszországban akkor, amikor a forradalom a legváltáságosabb ütközeteit vívta, egyik írásában meg is állapította, hogy vannak Oroszországon kívül is még országok, ahol a forradalomnak szovjet-orosz sémája, főként az illető ország földbirtokviszonyai következtében elképzelhető. Bauer fel is sorol néhány ilyen országot és ezek között — Magyarországot is megemlíti . . . Azonban ismétlem, az én szerény felfogásom és felismerésem szerint az októberi magyar forradalom döntő problémája nem bel-, hanem külpolitikai természetű volt. Ha pedig tekintetbe vesszük az előzményeket: a háborús főbűnösséget, a háborút az entente főellenségének, a vilmosi Németországnak oldalán, az ostoba háborúvezetést a végső összeomlásig, a végső kivérzésig, akkor nyilvánvaló, hogy a szerencsétlen Magyarország, vagyis az októberi forradalom számára nem lehetett mentség se égen, se földön.

Svájci utamról hazatérve jelentettem is a pártvezetőségnek, hogy voltak tárgyalásaim Balabanoff Angelicával, aki akkor szovjet-orosz megbízásból tartózkodott Svájcban és aki természetesen szintén a magyar kommunisták álláspontja érdekében próbált engem kapacitálni, de hát ő szintén nem Budapesten, nem a színhelyén nézte és vizsgálta a dolgokat . . .

Viszont a szociáldemokrata politika mellett kitartva mégis csak meghosszabbíthattuk volna Október életét, legalábbis esztendőkkkel. Mint ahogy ezen az uton időt nyertek az osztrákok, a csehek, sőt a weimari Németország is. De ezeknek a gondolatoknak az irányában a kommunista elvtársak nem mutattak érdeklődést. Itt érlelődött szociáldemokraták és kommunisták között az engesztelhetetlen, tragikus gyűlölség és összetűzés.

Az októberi forradalom Magyarországa izolált volt. Olyan nagymértékű volt ez az elszigeteltség, amilyent más országban aligha találhattunk volna. De nemcsak szörnyű elszigeteltségbe jutott Október, hanem ezen felül a győztes hatalmak blokádja alá is került. A kommunisták ezt 1918-ban nem voltak hajlandók elismerni és szemben velünk, szociáldemokratákkal, azt hitték, hogy ebből a zsákuccából mégiscsak ki lehet menekülni. Valóban voltak is nagy for-

radalmak, amelyeknek ez sikerült. Sikerrel járt ez a fajta törekvése annak idején a nagy francia forradalomnak és sikerült a győztes szovjet-orosz forradalomnak is. De hogy mennyire más volt a helyzet Magyarországon, azt egy-két példával meg lehet világítani.

Amikor Károlyi Mihály lement Belgrádba, hogy az ottani győztes seregek parancsnokától fegyverszünetet kérjen, akkor bemutatta az ottani uraknak a kíséretében lévő forradalmi munkás- és katonatanács képviselőit. Ekkor azonban akadt egy tábornok, aki ezekkel a szavakkal támadt rá Károlyira:

„Ilyen mélyre süllyedtek? Már ilyesmi is létezik Önök-nél?!...“

Ennek a tudatlan generálisnak nyilván sejtelve sem volt arról, hogy ezzel a kiszólással saját nemzete legszebb hagyományait becsémélte és fitymálta le. Nyilván fogalma sem volt róla, hogy igenis „forradalmi munkás- és katonatanácsok“ indították el győzelmi útjára a francia katonai glóriret. Mert mi mások voltak a nagy forradalom *Dantonjai*, *Carnotjai* és a hozzájuk hasonlóak, mint egy egészen újfajta forradalmi hadseregnek a megszervezői? A „nadrágnélküliek“, a rongyosok hadseregének a megteremtői voltak ők, akik első ízben a híres valmy-i csatában fordították meg a francia forradalom sorsát és akik aztán a földhözjutott paraszt katonákkal Napoleon vezetése alatt az egész európai koalíció reakciós hadseregein végigverték és végigvágtak. Ezek voltak azok a háborúskodások, amelyekben Marx szava szerint a francia parasztkatonák azért rohantak mindig előre, mert úgy vélték, hogy amennyivel megnagyobbodik Franciaország, annyival nagyobbodik az ő földparcellájuk is, amelyhez a nagy forradalom juttatta őket...

Pontosan emlékszem, hogy amikor a pártvezetőség ülésén arról tanakodtak, hogy belemehetünk-e mégis március huszonegyedikének, a magyar proletárdiktatúra kihirdetésének sorsszerű vállalkozásába, Pogány József, a katonatanács akkori vezetője, beszélt is valamit arról, hogy nálunk Magyarországon is megtörténhetik az a csoda, amely annak idején Franciaországban megesett. De azt hiszem, a kommunistáknak mégis csak be kellett volna látniuk, hogy nálunk egészen más a helyzet, s hogy végzetes hibát követünk el, ha holmi csodák kockájára tesszük fel az országot és a forradalom sorsát.

Ez a hatalmas „csoda“ azután a mi napjainkban Szovjet-

Oroszországban is megismétlődött. Viszont nem szabad elfelejteni, hogy Szovjet-Oroszország viszonyai és forradalmi lehetőségei között és az októberi Magyarország adottságai között akkora volt a különbség, mint ég és föld között.

A győztes orosz forradalmat is megtámadták saját földjén. Amikor Leninék magukhoz ragadták a hatalmat és amikor az oroszországi szovjet-kongresszus októberben minden hatalmat magának tartott fenn, akkor ezt részben már a földhöz juttatott százmillió orosz parasztság és az egész orosz ipari munkásosztály képviselőinek nevében tehetette. Másrészt az már határozott védekezés volt a támadásra induló áruló ellenforradalmi cári generálisok ellen. Lenin tehát a kétségtelenül fennálló belső ellenforradalmi veszedelemre hivatkozhatott egyfelől, másrészt a szovjet-kongresszus bizonyította, hogy mindaz, ami történik, voltaképpen az egész orosz nép egyöntetű, tehát becsületesen demokratikus akarátának kifejezése és megnyilvánulása. Nálunk, Magyarországon, szerintünk, szociáldemokraták szerint, nem volt belső politikai indok, amely a kormányzatot, vagy a munkásosztályt erre rákényszerítette volna. De mindentől eltekintve, minden ilyenfajta kezdeményezés az egészen más erőviszonyok miatt már eleve is katasztrófális kudaragra volt ítélve.

Szovjet-Oroszországban a parasztság és a munkásság úr volt a maga földjén és rendelkezhetett erejével a saját országában. Földrajzi helyzete is megengedte, hogy ellenforradalmi cári tábornokaival és az entente egy része által sutytyombban támogatott intervenciós vállalkozásokkal úgy végezzen, ahogy végzett. Nálunk, Magyarországon az volt a helyzet, hogy amikor a Vöröshadsereg előrenyomult Kassaig, akkor Clemenceauék egy egyszerű papíros-jegyzékkel a Vöröshadsereget visszaparancsolták. Ennél klasszikusabban és szomorúbban a világháborúban való legyőzöttségünk és kiszolgáltatottságunk igazán nem volt dokumentálható. Amikor pedig a románok eljuthattak a Tiszáig, akkor már nem volt kétséges, hogy másnap, vagy harmadnapra Budapesten lehetnek. S ha Pogány József néhány héttel ezelőtt azt mondta erre az eshetőségre célozva, hogy akkor mi „visszavonulunk a Bakonyba” — akkor ez legfeljebb az ő saját személyére vonatkozhatott. De hogy nem vonatkozhatott az országra, ezt mi szociáldemokraták már akkor is tudtuk. Éppen ezért téptük részben saját hajunkat, részben egymáséi cibáltuk a felesleges és tragikus testvérharcban. A mi el-

esettségünknek és vasabroncsok között való szorongásunknak még számos más bizonyítékát is fel leheine sorolni.

Közvetlen Erdélyi Mór elvtárstól, az októberi és a márciusi kormányzat közéleti vezetőjétől hallottam, hogy mikor egy alkalommal Bécsben járt, próbálta rábírtani az osztrák elvtársakat, hogy ők is vegyék át egyedül a politikai hatalmat, mint ahogy ez március 21-én nálunk, Magyarországon akkor már megtörtént volt. Erre Bauer, akiről pedig még a kommunista elvtársak is elismerték, hogy nem volt „jobboldali“, azt válaszolta, hogy az osztrák szocialisták ezt csak akkor tehetnék meg, ha a magyar forradalmi kormány legalább egy heti élelmiszert biztosítana számukra, mert különben a győztes nagyhatalmak hamarosan éhenhalatnák őket. A magyar forradalmi kormány viszont maga is olyan szegény volt, hogy ilyen ígéretet az osztrák szocialistáknak nem tehetett...

Ezt a példát is bizvást elfogadhatjuk annak bizonyítékaul, hogy az októberi forradalom sajnos, semilyen irányban nem tudott levegőhöz jutni. Ausztria felé sem tudta hatósugarait meghosszabbítani, itt sem tudott kiszabadulni a fojtogató vasgyűrűből, amelyet az elvesztett háború ténye kovácsolt vérző teste köré. Sovány vigasz a számunkra, de valóság, hogy ugyanakkor az osztrák szocialisták helyzete sem volí sokkal rózsásabb. A mi ajánlatunk különben sem volt számukra nagyon kecsesítő, mert ők inkább Németország irányában vágyódtak kapcsolataik kibővítésére, az ő politikájuk az Anschluss volt... Ellenük pedig abban az irányban állították fel a győztesek a tilalomfát.

Bármerre pillantunk, mindenütt ugyanaz a helyzet. Elvesztettük a háborút, ennek súlyos következményei vannak! A győztes diktál, ez a tény. Nem is kellett, hogy a száját kinyissa, elég, ha intett egyet, vagy ha győztes kardjára csapott. Sőt, még a kardjára sem kellett hogy csapjon. A szegény osztrákoknál, mint láttuk, már az is megiette hatását, ha egy-egy nap az aznapi lisztporció elmaradt és a teli vagonok be nem futottak. És a magyar kormánynak is nagyon alaposan kellett számíthatnia, hogy: „még hány nap a kolbász“?

Elismerhetjük, hogy becsületes forradalmárok számára — s a magyar kommunisták is kétségtelenül ilyenek voltak — ezek a realitások szörnyen nyomasztó és elviselhetetlen gondolatok lehettek, amelyekkel megbarátkozni és megbé-

külni nem volt könnyű és egyszerű feladat. De a lázadozás sem használta és az sem vezethetett célhoz. S a szociáldemokratáknak a megváltozhatatlan realitásokba való tényleges, vagy látszólagos belenyugvása a kommunista elvtársakat valószínűleg még a keserű tényeknél is erősebben lázítóita. Mint forradalmárok, a szociáldemokratáktól nyilván „forradalimból” magatartást követeltek és vártak volna. Minthogy azonban a lehetetlenre mégsem vállalkozhattunk, a kommunista elvtársak ezt „árulásnak” minősítették. Nem voltak hajlandók elismerni, vagy nem látták, hogy *közös végzetünk* volt az, ami ellen ők lázadoztak. De ma, egy negyedszázad múltán, nyilván mindezt már könnyebben meg lehet érteni és el lehet ismerni.

Elismerhetjük, hogy amit a magyar kommunisták 1918-ban és 1919-ben vallottak, az az ő becsületes hitük szerint való dolog volt. De azt is el kell ismerni, hogy a szociáldemokraták magatartását a megmásíthatatlan történelmi tények indokolták. Szerintünk Október sorsa történelmileg el volt határolva és ennek az elhatároltságnak és elhatározottságnak a tényét mint belpolitikai, de különösen mint külpolitikai adottságot, el kellett fogadni. Mint ahogy elfogadták az osztrák szocialisták ökolbeszorított kézzel és összeszorított fogakkal. A helyzet ugyanis az volt, hogy amikor például 1916 végén *Adler Frigyes* golyója végzett *Stürgkh* gróf osztrák miniszterelnökkel, a habsburgi zsarnokság képviselőjével, ez valóban forradalmi és felszabadító cselekedet volt. *Adler Frigyes* heroikus cselekedetének nagy és messzemenő és politikai tekintetben jótékony hatású következményei is voltak. Csakhogy *Stürgkh* gróf eltávolításához elég volt az a néhány golyó, amely *Adler Frigyes* egyetlen revolverében elfért. De annyi revolver és annyi golyó felett, amennyi szükséges leti volna, Magyarországon sem a szociáldemokraták, sem a kommunisták nem rendelkeztek. Sem Magyarországon, sem Ausztriában. S a németek sem voltak kevésbé szorult helyzetben, amikor nekik diktálták a kül- és belpolitikai békét s annakidején mégis ők is elfogadták. Hogy az úgynevezett weimari politikával számos vezetés hibát követtek el, az ebben a pillanatban nem tartozik a mi témánkhoz.

Ellenben sajnos, a mi témánkhoz tartozik, hogy rámutassunk azokra a hibákra, amelyeket az októberi kormányzat követett el. Ez azért tartozik ide, mert ezek a hibák

rontottak nagyon sokat az ország belpolitikai és végső konzekvenciáiban a külpolitikai helyzetén is. A kommunista elviársaknak ezek a hibák is szemetszúrtak s ezek voltak a testvérháborúnak és az önmarcangolásnak talán legmélyebb okai.

Az ismételt felhánytorgatások talán unalmassá is válhatnak és mégis mindig újra és újra fel kell ezeket is említeni. Ismételten meg kell állapítani, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának elmulasztását az októberi kormány semilyen komoly és elfogadható indokkal nem tudta megmagyarázni. Igaz, hogy például a Károlyi Mihálynál megtartott egyik pártközi értekezleten Pogány József azzal fenyegetődött, hogy amennyiben a munkásság a választásokon nem kapna abszolút többséget, akkor kénytelen lesz szétverni a parlamentet. Ettől a fenyegetéstől különösen a polgári radikális párt ijedt meg nagyon. Én ott a helyszínen megállapítottam a pártvezetőség nevében, hogy Pogány csak a saját, nem is létező szakállára fenyegetődött... De a kormány ezen a ponton csak késlekedett és halogatta a dolgokat. Amit a választások halogatásáról Garami ír „Forrongó Magyarország” című könyvében, nem meggyőző. Ugyanis azt írja könyve 81. oldalán:

„Volt ezenkívül egy nagyon komoly okunk, amely nehezé tette számunkra a választás problémájának megoldását, noha tudtuk, hogy milyen nagyjelentőségű lehet e kérdés gyors és helyes megoldása. Ez az ok a következő volt: A béketárgyalásokra készülödtünk és természetesen vigyázni kellett, hogy semmi olyat ne tegyünk, amivel Magyarország hátrányára prejudikálhatunk... A kormány tagjai közül többen azt az álláspontot foglalták el, hogy a választásokat írjuk ki egész Magyarországon, demonstrálásul annak, hogy a környező államok hadseregei által teremtetett helyzetet politikailag nem vagyunk hajlandók elismerni, az így kiírt választásokat azután azonban csak ott tartjuk, ahol ennek technikai lehetősége van, vagyis a meg nem szállott területeken. Ennek a propozíciónak azonban ellenzői is voltak az azal az érvel, hogy a győztes entente ezt a viselkedést most már provokációnak tarthatná és ez megint csak Magyarország hátrányára szolgálhatna a párizsi béketárgyalásoknál...”

Ezzel szemben sajnos, inkább az az igazság, hogy a kommunista elvtársak is már előre tüzeltek a még meg sem lévő parlament ellen. A mi pártvezetőink egynémelyike

pedig „engedményt“ vélt tenni a kommunistáknak azzal, hogy a választás megtartásának ügyét — „dobta“...

Ami pedig a földreform halogatását illeti, arról most elég megjegyezni, hogy gyönyörű gesztus volt a Károlyi Mihályé, amikor a saját maga birtokait kezdte úgyszólván „illegálisan“ elosztani. De ez is talán inkább azzal a hatással járt, hogy még jobban aláhúzta a földosztás tényének hiányait. Tervszerű szociálpolitikai tevékenysége sem volt a kormánynak, legalább is nem olyan, amely a kommunisták vitorláiból ki tudta volna fogni a szelet.

De mindezekon túlmenően, ezt is sajnos, nem lehet elég sokszor megismételni, a legtragikusabb és a legnagyobb baj, amint erre később más összefüggésben még rátérek, a kormánynak külpolitikai területen való ingadozása volt. Önmagának sem tudta és nem akarta elhinni, hogy nem tehet mást, mint hogy a reális tényeket elfogadja. Mennyivel logikusabban és józanabban cselekedtek ezekben a kérdésekben mind az osztrák, mind a német kormányok. De hogy valójában milyen magatartást kellett volna tanusítani, arra nagy példát mutatott, hogy ismét Szovjet-Oroszországot említsem, az egész világ számára már egy évvel korábban Lenin — Breszt-Litovszkban!

Készséggel elismerem, hogy még ilyen magatartás sem jelentette volna az összes meglevő bajok megszüntetését. De legalább külpolitikai téren teremtetni volna nyugalmi állapotot. S ilyen befejezeti helyzet előtt még a kommunista elvtársak is kénytelenek lettek volna meghajolni! Nem vonom kétségbe a kommunisták intenciójának becsületességét azon a téren sem, hogy ők külpolitikai elgondolásaikat a forradalomnak a magyar határokon túlra való kiterjesztésének szolgálatába akarták állítani. De szembeállítom ezzel azt a felfogást, hogy lehet a demokrácia érdekében és a nemzetközi reakció ellen úgy is harcolni, hogy nehezebbé tesszük a reakció dolgát. Állítom, hogy a szegedi ellenkormány soha nem fenyegethette volna az októberi kormányzat helyzetét és nem vonulhatott volna fehér lovon és gyalázatos rendszerével Magyarországra, vagy legalább is nem olyan gyorsan és könnyedén, ha nem tudta volna a győztes entente mérvadó köreit azzal ijesztgetni, hogy Magyarországon „bolsevik uralom készül“. Hiszen mennyi ideig tudott Bethlen ebből az akkor szerzett politikai tőkéből élni, mégpedig jól megélni?!

*

Azt írtam ennek a szomorú fejezetnek az elején, hogy mindenek előtt a magam egyéni hibáit és tévedéseit szeretném beismerni. S most, hogy a fejezet végén tartok, csak meg akarom ismételni: semmi sem áll tőlem távolabb, mint hogy magamnak akarjak büntetlenséget reklamálni, vagy felmentést kérni. „Mitgefangen, — mitgehangen.“ Így értelmeztem én a helyzetemet huszonöt esztendőn keresztül. Tartottam is gyenge hátamat, amennyire bírtam. Azt is kijelenthetem, hogy a hosszú ideig tartó testvérharcban a brutális túlzásoktól mindig igyekeztem magam távoltartani.

Amit különösen sajnálok, és amit már meg is bántam, az, hogy odakünn az emigrációban a perlekedést nem hagytam abba. De hol élt már a világon valaha emigráns, aki ne folytatta volna az emigrációban azt a vitát, amely még otthon kezdődött?... Bár a gyűlölködésnélküli vitatkozás és „veszekedés“ talán még hasznára is van a mozgalomnak, semhogy ártana. Csakugyan nem is volt még a szocialista mozgalomnak soha olyan korszaka, amikor különösen az alapvető kérdésekben nem folytak volna heves, szenvedélyes vitatkozások. Nyilván úgy áll a dolog, hogy előbb voltak a nagy viták és csak azután született meg a szocializmus. A Szocialista Internacionáléban is így volt. Már a Kommunista Kiáltványban ott látjuk nyomait Marx vitájának az ú. n. „igazi“ szocialistákkal. Később az első Internacionálé volt a testvérharcig menő vitáknak színhelye, Marxék és Bakuninék közötti. A német munkásmozgalmában állandóan folytatott elméleti vitatkozásokból az én fiatalabb koromban rendkívül sokat tanulhatott az ember. A francia szocialista mozgalmában, mintha sportot üznének a frakciózásokból. Pedig dédapáik annakidején elég komolyan vették ezeket a dolgokat... Az elvekért való küzdelemnek ezt a véresen komoly francia forradalombeli drámai akcentusát hozták felszínre később az orosz szocialisták. Nyilván a maga helyén és a maga idejében mindennek megvan a maga értelme...

De, hogy hol kell a vitát abbahagyni, vagy megegyezést keresni és találni, hol kell a frakciózásokat az elképzelhető minimumra leszorítani, arra is a magyar munkásmozgalom mutatótt legalábbis az én számomra, klasszikus, szinte elrettentően komoly intő példát. Amikor 1929 végén az emigrációból hazajöttem, a kommunista elvtársak már észrevehetően tevékenykedtek és csinálták a maguk illegális munkáját. Garamival arra törekedtünk akkor, hogy a lehetőség

szerint erősebb lendületet biztosítsunk a Szociáldemokrata Párt küzdelmeinek. Ennek egyes biztató jelei, amint erre egy másik fejezetben kitérek, kezdtek is már mutaikozni. De jött azután 1930 közepén valamilyen akciónk folyamán egy nagyobb szabásúnak tervezett demonstráció a Millenáris-pályán. Ezt a kommunista elvtársak már megzavarták és több sem kellett — Schweinitzeréknek! Ettől az időtől kezdve az ilyen „zavargások“-ra hivatkozva, nagyobb akció-ról többé alig leheteti szó... Pedig akkor kezdődhetett volna a folyton fokozódó nagy politikai küzdelmeknek a korszaka. Hiszen akkor volt kénytelen helyéről elkotródni Bethlen. Kormányzati és politikai rendszere le volt járva, még teljes határozatlanság uralkodott az ellenforradalmi kormányzat frontján, még ők maguk sem voltak bizonyosak abban, hogy Károlyi Gyula, „az öreg pipás“ voltaképpen mihez legyen az átmenet? Igyekezzenek-e az ellenforradalmat méginkább jobb felé tolni, vagy fennáll-e részünkről a lehetősége annak, hogy az ellenforradalmat bizonyos mértékig likvidációra lehessen kényszeríteni? És ilyen fontos időpontban szinte meg voltunk bénulva, mert minden tervünk készült belefulladni a lassan erősödő testvérharcba. A rekáció pedig, nevezhetett a markába.

Ezekten az időkben én a magam részéről még jobban éreztem, milyen nagy átok a munkásság szempontjából, ha testvérharc folyik ott, ahol osztályharcnak kellene folynia. Életem legfájdalmasabb emlékei ezek. S ha még egyszer fiatal lehetnék és a dolgokat újrakezdehetném, bizony semmitől sem óvakodnék jobban, mint attól, hogy ilyen áldatlan állapotoknak legyek részese, vagy éppenséggel elősegítője.

Áttekintés

Ami lényegesebb az októberi forradalomról ebben a keretben elmondható volt, arról azt hiszem már az eddigiekben nagyjában beszámoltam. Ismételésekbe nem szeretnék bocsátkozni. Hogy az eddig kifejtetteket kissé rendszeresebben összefoglalhassam, a következőket szeretném még megállapítani.

Bármennyi nehézség, baj és nyomorúság közepette is következett be az októberi forradalom, mégis azt hiszem, indokolt lett volna általános nagy ujjongással hozzáfogni az új magyar élel felépítéséhez. Legalábbis akkora nagy

örömmel és lelkeséggel, mint amilyen a nagy tömegek fogadták és üdvözölték az októberi felszabadulást. A tömegek ösztöne volt az új helyzet helyes értékelésének kifejezője. Hiszen mindennek ellenére az, ami 1918 október utolsó napján végbement, nagy történelmi jelentőségű felszabadulás volt. Szabadulás mindenekelőtt a Habsburgok évszázados járma, elnyomatása és gyűlölt szolgasága alól. Szerencsés megvalósulása annak, ami 1848-ban egy valóságos forradalom árán és tengernyi vér árán sem sikerült, amire az ország népe több, mint félévszázadon keresztül vágyakozott, fohászkodott, s amitől annyi, de annyi mindent várt és remélt. Főlszabadulás volt októbernek ez az utolsó napja a magyar feudalizmus uralma alól. Ez pedig talán még az előbbinél is nagyobb dolog volt. Hiszen a középkori feudalizmus gazdasági rendszere zárta el a magyar nép elől az életet, a levegőt. Ez a rendszer sorvasztotta és züllesztette a szerencsétlen országot. És bár ennek a rendszernek a képviselői uralmuk egész ideje alatt leginkább azzal kérkedtek, hogy ők a Nyugat védbástyáját jelentik Magyarországon, mégis ők voltak, akik a szónak rossz értelmében vett Balkánná, sőt még annál is mélyebbre süllyesztették az országot. S most íme, ennek a feudális rendnek az uralma és hatalma is összetört, összeomlott, talán örökre megszűnt. Nem maradt meg az uralmi apparátus sem, hogy segítségével basarendszerüket továbbra is fenntarthassák. És a német közmondásnak megfelelően: „Fällt der Herzog, dann fällt auch der Mantel“ — megszabadult az ország attól a bürokratikus szörnyetegtől is, amely a Habsburgok és a feudális arisztokrácia szolgálatában a csendőrök és rendőrök félelmees serege segítségével nyomorgatta ennek az országnak népét. Óriási változás volt ez s szinte egy éjjelen át. Valóban elég indok lett volna a legnagyobb és legzajosabb örömmámorra. De elsősorban indok lett volna arra, hogy a nagy-takarításon kívül, amilyen gyorsan csak lehetséges, megkezdődjék a nagyszabású demokratikus és szociális átalakításnak és újjáépítésnek a munkája. Ha visszaemlékszük az ember, hogy milyen fürgén, milyen alapossággal és milyen messzire mutatón kezdődött meg az alkotások sorozata például Ausztriában, amely pedig még nálunk is szegényebb maradt és amelyet nemkevésbé nyomorítottak meg, akkor erre csak irigykedéssel lehet gondolni. Micsoda szocialista büszkeséggel és öntudattal néztük néhány hónap múlva mi, emigránsok azt a gyönyörű csodát, amelyet a „Vörös Bécs“

néven ismertünk meg és amelynek bámulattal adózott az egész világ.

A legmodernebb és a legnagyobb stílusú községi és szociális politikáról lévén szó, meglehetősen keserűséggel emlékszem vissza arra, hogy nálunk Budapesten is október első idejében új törvényhatósági bizottság alakult. „Néptanács” volt a neve. Különben az első ülésén én jelentettem be a Szociáldemokrata Párt deklarációját. Még máig sem felejtettem el, milyen kellemetlen érzés támadt bennem, amikor az elnöki, illetve polgármesteri székben ugyanazt a Bódy Tivadar nevű urat láttam ülni, aki a forradalom előtti időkben a fővárosi klikkek egyik legexponáltabb képviselője volt, aki legalább olyan kelletlenül eresztett be szocialistát a hivatali szobájába, mint amilyen érzéssel viseltettek a szocialisták vele szemben. Viszont nem emlékszem, hogy ezen az egy, ú. n. ünnepi megnyitó ülésen kívül volt-e egyáltalán még összejövetele ennek a Néptanácsnak. Lehetséges, hogy voltak ilyen városi ülések, mialatt én nem voltam Budapesten, de hogy a forradalom alatt mily nevezetesen és újat vagy maradandót alkotott a Városháza vezetősége, arról bizony nem tudnék beszámolni.

A szomszédok által már az első hetekben megkezdett megszállások okozták nyilván, hogy az ájultságnak dermedtsége kezdett eluralkodni a közvéleményen és az egész kormányzaton. Nem állítom, hogy a hangulat nem volt némileg érthető, vagy indokolt, de a rohamosan bekövetkezett kétségbeesésnek ez a mértéke határozottan a betegség és a gyengeség jellegét mutatta.

Ezzel kapcsolatban különben jellemző kis epizódra tudok visszaemlékezni, amely az itt tárgyalt időpontnál valamivel később történt, de lényegileg még ezzel az itt tárgyalandó helyzettel függ össze.

Ugyanis a forradalom tragikus összeomlása után Garami is, én is az előtt a szomorú elhatározás előtt álltunk, hogy megyünk vissza, haza. S amennyire lehetséges lesz, megkíséreljük, hogy a pártot roncsaiból összeszedjük és a mozgalmat valahogy újra elindítsuk. Ez a szándék megvolt bennünk, de érthető és elképzelhető, hogy a lépéstől mégis mennyire fáztunk. Ekkor történt, hogy Bécsben a Westbahnhof pályaudvaron, ahol a Svájból érkezendő Garamit vártam; véletlenül találkoztam dr. Strasser Józseffel, a Népszava egykori munkatársával. Strasserrel elbeszélgettem a dolgokról, aki a hazatérésünkre vonatkozó ingadozásommal

szemben a leghatározottabban kapacitálni kezdett és körülbelül ezt mondta:

„Menjetek haza, menjetek okvetlen, próbáljatok otthon valami rendes munkát, mert vegyétek tudomásul, otthon legalább 15 évig nem lesz más, mint „honfibu“...”

Bár én is ilyesfélét sejtettem, de mégsem éreztem át ilyen világosan, mint Strasser. Azonkívül, ha meg is értettem, hogy egy ellenforradalmi és reakciós kormányzatnak ez a sűrűsített nacionalizmus és sovinizmus lesz a divatos és uralkodó ideológiája, mégsem tudtam az októberi forradalom alatt megérteni, illetve méltányolni, hogyan ragadhatta magával ennyire a forradalom idegeit az ilyen „honfibu”? Pedig mint-ha tényleg ez lett volna, ami az egész forradalmat szinte tehetetlenségbe taszította. Valóban ebben a lelki beállítottságban lehet megtalálni Október bukásának egyik legfőbb okát. A Horthy—Bethlen-kormányzatnak Trianon elfogadása és aláírása után valóban nem voltak ilyen lelkiismereti maradosásai... Ott a „honfibu” csak ezeknek az uraknak politikai-üzleti céljait szolgálta. De kormányzatukra vigyáztak. Éltek, sőt jól éltek, nemcsak tizenöt évig, ahogy ezt dr Strasser megjósolta, hanem sajnos, egy negyedszázadon át.

*

Azt hiszem, hogy erről a pontról kissé részletesebben is kell szólnom.

Állapítsuk meg újra, hogy a megoldhatatlannak jelentkező *nemzetiségi probléma* volt az, ami Október problémáját is magábazárta és ez volt, ami mindenek fölött Október bukását is okozta. És állapítsuk meg, mint tényt, hogy éppen ezzel az életre-halálra menő kérdéssel Magyarországon régebben talán *Jászi Oszkár* kivételével elég behatóan és komolyan, sajnos, senki sem foglalkozott. Ami a magyar Szociáldemokrata Pártot illeti, a mi számunkra régebben a kérdés azért nem volt annyira alapvető, vagy elvi vonatkozásban égető, mert amíg a lehetősége megvolt, hogy pártkongresszusainkra a mezőgazdasági, a falusi proletársággal együtt a nem magyarajkú munkások is eljárhassanak, addig mi arra az egyszerű szocialista álláspontra helyezkedtünk — könyvem első kötetében ennek nyoma is van —, hogy ugyanaz a jog, amely a magyar proletárnak kijár, s ugyanaz a szabadság, melyet az ő számára követelünk, ugyanaz a nem magyarajkú munkásságot is megilleti. Nyilván hiba volt, de mégis meg kell állapítani, hogy mélyeb-

ben és alapvetőbb módon a kérdésekkel mi sem foglalkoztunk.

Továbbmenően azonban állapítsuk meg, hogy voltaképpen Jászi Oszkár, aki ugyan feltárta a nemzetiségi problémát, a Dunai Monarchia népeinek kérdését, ő ugyancsak nem képzelte ennek a problémának megoldását másként, mint bár gyökeres demokratikus reformok segítségével alapvető átrendezés útján, de csak a régi osztrák-magyar birodalom keretén belül. És állapítsuk meg, hogy akik a kérdéssel szocialista szemszögből olyan tudományos módon foglalkoztak Ausztriában, mint például Bauer és Renner, a kérdésnek ez a két legjelentősebb tudósa, ők sem gondoltak soha a régi osztrák-magyar birodalom területi szétrobbantására. Ők is megoldhatónak vélték a nemzetiségek problémáját a régi birodalmon belül és pedig úgy, hogy a nemzetiségek maguk rendezik el egymáshoz való viszonyukat. Csakis a demokratikus önrendelkezés, a demokratikus nemzetiségi autonómia és rendje alapján, de határozottan csakis a birodalmon belül.

A megoldásnak ezt a keretét elméleteikben, politikai célkitűzéseikben és gyakorlatukban sem az osztrák, sem a magyar szociáldemokraták nem lépték túl. Nyilván annak az elgondolásnak alapján, hogy e keret túllépése már nem tartozott volna a politikai realitások közé. Joggal hihették, hogy ennek a határnak a túllépése a kérdést már európai kérdéssé szélesítené, és a problémát már az európai külpolitika zónájába vinné át. Még pedig a külpolitikának abba a délkeleteurópai zónájába jutnánk, amely tudvalevően a világpolitikának is veszélyzónája volt... Ami különben az első világháború kitörésével be is bizonyosodott és ami a háború befejezésével sem változott meg s legfeljebb fokozódott.

Nyilván ezért is nem akarták sem Jászi, sem Bauer, vagy Renner az önrendelkezés elve alatt az *elszakadást* is érteni, hanem csak a demokratikus autonómiát. Nyilván elsősorban a gazdasági és politikai realitások alapján kívántak megmaradni akkor, amikor az osztrák-magyar birodalom területi épségének megmaradása mellett foglaltak állást. Nyilván a *nagyobb gazdasági-területi egységet egyben a munkásosztály gazdasági érdekével is azonosították.*

Ilyen összefüggésben szinte bizonyos tragikum, vagy talán groteszkség is volt abban, hogy a régi osztrák-magyar monarchia elégedetlen nemzetei az osztrák szociáldemokra-

tákat azzal gúnyolták, hogy ők a monarchiának az „állam-fenntartó” elemei. *K. und K. szocialistáknak* gúnyolták őket, amit a szocialisták abban a tudatban voltak kénytelenek elvise'lni, hogy csak a monarchia munkásozstályának gazdasági érdekeit védelmezik.

Emlékeztetnem kell itt ugyancsak arra, hogy abban a béke-memorandumban, amelyet mi magyar szociáldemokraták annakidején a stockholmi értekezlet elé terjesztettünk, mi is az osztrák-magyar birodalom területi *szétdarabolása ellen* foglaltunk állást.

Allapítsuk még meg, hogy az orosz forradalom, a nagy Szovjetbirodalom ebben a kérdésben is *kedvezőbb helyzetben volt*, mint akár mi, akár az osztrák szocialisták. *Sztálin* igenis el tudott menni ebben a kérdésben az elgondolásnak, a megoldásnak addig a legmesszebbmenő határáig, ameddig szocialista elmehet. *Sztálin* koncedálhatta a nemzetiségeknek az esetleges teljes elszakadásnak a jogát! *Sztálin* ezt meglehet, mert, amint erre már utaltam is, az orosz forradalom földrajzilag is olyan kedvező területen vívta a maga nagy harcát és vívta ki a maga győzelmeit, hogy más hatalmak befolyásától mentesen szinte *külön glóbuson* rendezte dolgait. Azonkívül is nyilván az oroszországi nemzetiségi viszonyok is sokban különböznek a keleteurópaiaktól. Nyilván zártabb és egységesebb területeken élnek ezek a nemzetek, mint voltak a régi Habsburg-monarchia és a szomszédos országok területén. Azonkívül pedig Oroszországban a külső hatalmak akaratát és törekvéseit, különböző követeléseit és érdekeit is egyszerűen figyelmen kívül lehetett hagyni. Míg Ausztria-Magyarországon mindig is, de különösen a háború elvesztése után éppen a győzők beleszólása volt a döntő.

De volt még mindezeknél sokkal súlyosabb probléma is, amely magából az általános európai történelmi és kapitalista gazdasági fejlődésből származott.

Bauer és Renner Ausztriában, *Jászi* pedig Magyarországon a nemzetiségek helyzetének demokratikus reformok útján való megváltoztatásáért és az egész problémának ilyen módon való megoldásáért harcolt. Azonban fellépésük, küzdelmük egy olyan korszakba esett, amikor az egész európai külpolitikai fejlődés már túlment azokon a célokon, amelyekért ők harcoltak. Ez a történelmi fejlődés úgy szólván már több irányban is az ő felfogásuk ellen döntött. A nemzetiségi probléma megoldása tekintetében ők abból

indultak ki helyesen, hogy a birodalom népei nemzeti életüknek egykori úgynevezett „szunnyadozó“ állapotából már a *nemzeti felébredés* stádiumába jutottak. Meg kell tehát alkotni — mondták — a szükséges demokratikus reformokat és az úgynevezett uralkodó nemzetekkel egyenjogú nemzetekké kell őket a monarchia keretén belül nagykorúsítani.

Ugyanakkor azonban az európai kapitalista, imperialista fejlődés következtében a Habsburg-birodalom a maga egészében is már szinte a halálos dilemma elé jutott. Ahogy a „felébredt“ kisebb nemzetek nemzeti küzdelmei alapján nem képviseltek mást, mint mondjuk egy bizonyos *duodec-imperializmust*, akként maga a Habsburg-monarchia viszont részt kívánt venni a „nagyok“ *imperialista versenyében*. Hiszen ez is vezette katasztrófájának útjára, ez vonszolta a német imperialista külpolitika vontatókötelére. Így jutott oda, hogy a későbbi győztesek ellene már előre kimondták a halálos ítéletet, amit a háború után végre is hajtottak rajta.

De hogy a halálos ítélet végrehajtásának módja sem volt olyan, amelyből a szétfűzött birodalom egyes részei akár gazdasági, akár csak nemzeti vonatkozásban profitáltak volna, azt azóta már általában megállapíthattuk. Sőt, a helyzet szinte tragikussá vált. Elég, ha e téren utalunk a két legkirívóbb jelenségre. Ausztriában például a nemzeti elv érvényesítésének hirdetésével szemben nem engedték meg a német anyanemzethez való csatlakozást, de *ugyan-ezen nemzeti elv nevében* „rendezték“ a magyarországi nemzetiségek viszonyát oly módon, hogy az inkább a nemzeti elv megcsúfolásának volt nevezhető...

Ha már most az októberi forradalom tragikumával kapcsolatban le akarjuk vonni ezen a ponton a következtetést, akkor azt kell mondani: érthető, hogy olyan férfiú, mint *Károlyi Mihály* egy ilyen helyzetbe semmiképpen és semmi áron nem tudott belenyugodni. Egy életen keresztül az önálló, szabad Magyarországért és annak ideális nemzeti függetlenségéért harcolt. Ennél magasabb, vagy értékesebb ideált szinte nem is ismert. Politikai és egyéni morális inkompatibilitást érzett abban, hogy meghajoljon a győztesek igazságtalansága előtt.

Azonban a Szocialista Párt és a kommunisták számára a helyzet szerény megítélésem szerint mégiscsak másképpen állt. Ők merőben új történelmi alakulással álltak szem-

ben. Ezt akként lehetett volna megítélni, hogy azokban az *előzményekben*, amelyek ezt az új tragikus helyzetet előidézték, a magyar munkásosztály egyáltalában nem volt hibás *s azokért tehát felelni sem tartozott volna*. Viszont az új európai adottságok alapján a helyzetet a realitás okából is vállalhatja, mert vállalnia muszáj!

Természetesen más lett volna a helyzet, ha a magyar munkásosztály a nemzeti követelések kérdésében a környező államok szocialistáinál valamelyes megértésre számíthatott volna, vagy ilyen megértéssel találkozott volna. Így azonban, ezt ma már bátran ki lehet mondani, a magyar forradalomnak *a győztesek ellen indított háborúja*, mert hiszen végeredményben erről volt szó, talán nevezhető heroikusnak, de nem mondható politikailag elfogadható cselekedetnek, semmi másnak, csak legfeljebb katasztrófálisnak.

*

Október első napjaiban, mint már említettem, engem megbízatásaim külföldre szólítottak. Amint ott a mi országunkkal vonatkozásban tapasztalhattam, bizony az sem volt egy cseppet sem épületes, vagy különösebben biztató. Népek és nemzetek zivaja és vására volt csupán. Mindegyike annyira eltelve és elfoglalva a maga dolgaival és százféle gondjával, bajával, hogy mások sorsa és baja iránt alig volt érzéke, vagy akárcsak elevenebb érdeklődése. A hosszú háború által felkavart méhkas volt a világ és mindenki elsősorban a maga mézecskejének begyűjtése körül zűmmögött és foglalatostkodott.

A legszomorúbb és a legfájdalmasabb tapasztalatok *Prágában* vártak rám. Az odaváló utazás jogcíme az volt, hogy szemet vásároljunk a csehektől, úgynevezett rekompenciós alapon. Azonban a magam részéről az ú. n. általános politikai tapogatódzást és tájékozódást legalább annyira fontosnak tartottam. Utitársam, a magyar háborús szénközpontnak egyik igazgatója, óriási és messzemenő gazdasági terveket fejtett ki az úton és nagy reményeket is táplált a dolgok sikere iránt. Főként arra építeti, hogy hiszen a szocialisták jutottak uralomra és azok mindent, ami jó és igazságos, meg is fognak valósítani. De tárgyilagosan megállapíthatom, hogy ami a cseh szocialistákat illeti, nem is lett volna nagyobb hiba. Régi barátaim, különösen a derék öreg *Nemec Anton* elvtárs, azután *Soukop*, továbbá bizonyos mértékig az akkor már a kommunisták

felé orientálódó *dr Smeral* és még mások is, azzal a szeretettel és jószándékkal fogadtak, amely közöttünk az idők folyamán folytatott szocialista együttműködés alatt kifejlődött. Csakhogy az új Cseh-Szlovákiában már a forradalom első óráiban a legvadabb nacionalista áradat öntött el mindent. Maguk a cseh szocialisták, amint emléksziünk, régebben Ausztriában a szeparatizmus formájában vívták harcaikat. A sovinizmus és nacionalizmus beteges atmoszférájából már ők maguk is túl sokat leheltek magukba és az általános hangulat ellensúlyozására 1918-ban már nem sokat tudtak tenni.

Ami a polgári pártok embereit illeti, ott bizony szó szerint beteljesedett Renner elvtársnak az az 1917-es jóslata, hogy a nagy történelmi forduló óráiban a volt Habsburg birodalom népei, az egykori börtönlakók egymás hajába kapnak majd és cseppet sem fognak tudni örülni közös felszabadulásuknak. Akárcsak valami elátkozott családnak beteg gyermekei egymást marják és harapják majd. Ebben a helyzetben minket, magyarokat véltek a legpúposabbaknak és leggonoszabbaknak. Szinte ezzel az érzéssel jártam Prágában. Mintha a habsburgi birodalom elnyomott nemzetiségei által kétségtelenül elszenvedett sok bajnak és nyomorúságnak egyedül mi magyarok és még hozzá demokratikus és forradalmár magyarok lettünk volna az okai! Hogy régi nagyuraink ezen a téren sokat vétkeztek, azt senki sem tagadta. De a csehek ott követték el már 1918-ban a nagy hibát, amikor nem látták előre, hogy a mult a jövőben csak akkor nem térhet vissza, ha ezt a jövőt az *utódállamok demokratikus közösségére építik fel*, nem pedig az egymás iránti örök féltékenykedésre és haragra. Az 1918-ban megkezdett és folytatódott hibák egy negyedszázad multán meg is bosszúlódtak. Mintha csak folytatódott volna a habsburgi átok, annyira pontos végzetszerűséggel a csehek huszonöt év multán éppen akkora véradóporciót voltak kénytelenek beszolgáltatni a nacionalizmus molochjának oltárán, mint akár csak mi magyarok...

Valamivel megnyugtatóbb érzésekkel járhattam azon az úton, amely a *berni* szocialista konferenciához vezetett el.

Bernben a helyzetem annyival volt kedvezőbb, hogy ott már nem én voltam a család legpúposabb tagja, hanem — a németek... A majdnem két hétig tartó konferencia munkájának szinte legnagyobb részét arra voltunk kénytelenek fordítani, hogy az angolokat és franciákat végre rábírnjuk,

hogy lehet és szabad a német szocialistákkal újra közös asztalhoz ülni! A németek ezúttal voltak legalább olyan óvatosak és taktikusok, hogy Scheidemannt már egyáltalán nem hozták magukkal Bernbe. De még így is ingadozott és úszott az egész konferencia a németek elleni haragnak és ellenszenvnek le nem csendesedő viharában. A konferencia résztvevőinek egy része nem is békült ki, a régi Scheidemann-féle többséggel. Adler Frigyes, akit különben állandó nagy ovációkkal ünnepeltek, makacsul megmaradt amellett, hogy ő ezen a konferencián csak mint „megfigyelő“ vesz részt. Egyéb közösséget vállalni semmiképpen sem hajlandó. Emlékeztet, hogy e részben a dolog tényleg emnyiben is maradt és Bern után Adler már hamarosan meg is szervezte a bécsi nemzetközi munkaközösséget, az úgynevezett két-ésfeles Internacionálét.

Szóval Bernben már nem én voltam a család legelfajzottabb tagja. Ellenkezően, szimpátiákat tudtam ébreszteni a magyarok ügyei iránt. Különösen azzal javítottam a helyzeten, hogy beszédeimben állandóan kihangsúlyoztam, hogy mi magyar szocialisták a háborúban sohasem helyezkedtünk Scheidemannék álláspontjára. A magyar szocialistákkal, mondtam, az angol és a francia szocialisták bátran kezethatnak, mert ehhez a kézhez nem tapadt a vérnek nyoma. Hiszen rólunk már 1914 végén maga Tisza István állapította meg a magyar parlamentben, hogy *nem veszünk részt* abban a „közlekedésben“, amely a háború kérdésében „az egész magyar nemzetet“ eltöltötte.

A konferencia magyar delegátusai örömmel állapították meg, hogy valamivel jobb elhelyezkedési lehetőségeket biztosítottunk magunknak a konferencia asztalánál. Bizonyos mértékig már előnyösebb volt a helyezesünk, mint a cseh elvtársaké, akik bizony nem tudták megcáfolni azt, amit mi a cseh nacionalisták által véghezvitt önkényes és erőszakos területfoglalásokról és ezeknek a Magyarországra kiható katasztrófálisan súlyos gazdasági következményeiről felpanaszoltunk. (Máig sem tudom, hogy miféle indokolással, de tény, hogy az osztrák delegáció egyik jelentős tagjának, Seitz elvtársnak az volt az egyik bizottságban elhangzott felfogása, hogy a konferencián való állásfoglalásom szerinte túlságosan „hazafias“ volt... Pedig a konferencia által elfogadott alapelvek, amelyek a *hadisarc — és hódítás nélküli békét* követelték, nagyjából honorálását jelentették annak,

amit felszólalásaimban én követeltem a konferenciától és a csehektől.)

Különben Bernben az volt a helyzet, hogy bizony nem a magyar kérdés érdekelte a konferenciát leginkább. Ott is sokkal inkább „a nagyok” problémái foglalkoztatták a résztvevőket és kötötték le egész érdeklődésüket. A nagy birkózás ott akkor még a franciák, az angolok és a németek között folyt. „Birkózás” a szűkebb bizottságokban sokszor majdnem a szónak betűszerinti értelmében. Hogy a németek helyzete milyen nehéz volt, mi sem bizonyítja élénkebben, mint például az is, hogy ők maguk sem voltak egységesek. A háborús bűnösség kérdésében, amelyről az angolok és franciák körömszakadtáig azt követelték, hogy a németek ismerjék el a bűnösséget, a német többségi szocialisták a legdacosabb nemmél válaszoltak. Viszont a független szocialisták azon az állásponton voltak, hogy Németországnak ezt igenis el kell ismernie.

Ezenkívül Bernt is a szovjet-orosz forradalom problémája izgatta leginkább.

Az orosz kommunisták természetesen csak úgy, mint az 1917-es stockholmi tervezett konferenciáról, a berni értekezlettől is távol tartották magukat. Csak néhány menseviki küldött, a leg többje már mint emigráns volt az értekezleten. Ezek előadásaival és a svédek információjával kellett az orosz kérdésben megelégednünk. A diktatúra kérdése okozott heves vitákat. Az eredetileg hivatalosan előterjesztett rezolúció a diktatúra rendszerének és elvének kifejezett elítélését tartalmazta. Ezt Leninék ellenük való demonstrációnak minősíthették volna, és a konferencia éppen ezért nem is vélte ezt helyes magatartásnak, a véglegesen elfogadott rezolúcióból ez a rész ki is maradt. Az orosz kérdés olyan izgalmasan érdekelte a konferenciát, hogy egy Oroszországba kiküldendő tanulmányi bizottságnak a kijelölését is elhátározták. A bizottság hét tagját, köztük a nemzetközi szocializmus kimagasló alakját, Kautsky Károlyt ott a helyszínen meg is választották. E sorok írója ugyancsak tagja lett ennek a bizottságnak. Nem tagadom, máig is sajnálom, hogy a bizottságnak Oroszországba való utazása akkor a felmerült nagy akadályok következtében elmaradt, mert bizony nagyon szerettem volna a világ legelső szocialista országát saját szememmel is megnézni.

Ezzel kapcsolatban két apró kedves emlékemet akarom felidézni. Az egyik a következő:

Bécsi emigrációm idején egy alkalommal több előadásból álló szemináriumot vezettem, amelynek az orosz forradalom volt a tárgya. Bécsben az volt a szokás, hogy a hallgatók kérdőíveket állítottak ki, amelyeken többek között arra is kellett válaszolniuk, hogy mi a megjegyzésük az előadó előadásáról. Az egyik válasz úgy szól, hogy:

„Az előadásról megállapítható volt, hogy az előadó a kérdési — a helyszínen tanulmányozta“...

Pedig mondtam, hogy eddig még csak szerettem volna Szovjet-Oroszországot látni, amire azonban sajnos, még nem volt alkalmam.

A másik epizód szorosabban kapcsolódik az annakidején tervezett oroszországi utazáshoz.

Ugyanis Bernből hazatérve, jónak véltem Kun Bélát megkérni, hogy elutazásom esetére adjon nekem néhány ajánló sort az oroszországi elvtársakhoz. Kun Béla a levelet meg is írta, de az általános szokás ellenére a levelet nekem leragasztva adta át. Én nem a legjobbakat sejtve és talán eredeti mesterségem által is kísértésbe jutva — a leragasztott levelet ügyesen felbontottam és elolvastam. Olyasmi állt a levélben, hogy:

„Buchinger nem oka annak, hogy engem Budapesten véresre vertek“...

Ez, bár mint ahogy fentebb meg is említettem, valóban igaz is volt, de az ajánló levelet ezek után mégiscsak papírkosárba kellett dobnom.

A berni konferenciával kapcsolatban még arról is meg akarok emlékezni, hogy odakünn magyarokkal is találkoztam, részben olyanokkal, akik már az októberi kormányzat érdekében buzgólkodtak Svájcban, részben olyanokkal is, akik már emigrációjukat kezdték meg ebben az időben. Az elvtársak közül akkoriban *Bresztovszky Ernő* (Bene), mint a Népszava svájci tudósítója élt ott. Tulajdonképpen Davosban tartózkodott, ahol súlyosan előrehaladott tüdőbaját gyógyígtatta, de a konferencia tartamára lejött Bernbe. Beszélgetéseinkben Bene azt fejtegette, hogy az októberi kormányzat „nagyon *lagymatag*“ politikát folytat s szerinte a Szociáldemokrata Pártnak azon kellene dolgoznia, hogy a kormányzatot „balra“ irányítsa. Felfogása főként külpolitikai vonatkozásban nagyjában egyezett a Balabanofféval.

Bernben tartózkodtak akkoriban *Ignotus (Hugó)*, továbbá *Kéri Pál* és még néhányan, akiket már a Károlyi kormány küldött oda külpolitikai természetű megbízásokkal. Nagyon örültek a mi érkezésünknek és nagyon boldogok voltak, amikor megállapíthatták, hogy delegációnknak némi sikerei vannak a konferencián. Körülbelül velünk egyidőben érkezett ki Svájcba a Károlyi-kormány új svájci követe is, úgy emlékszem *Szilassy* báró volt. Működésének részleteire azonban már nem nagyon emlékszem.

Érdekes volt azokban az időkben a nemzetközi politikai élet Svájcban és különösen Bernben. Az ismertebb nagyszállodákai a külföldi politikusok és az úgynevezett politikusok tartották megszállva. Az emberek azt mesélték tréfásan, hogy minden szállodában, minden kárpitfüggöny mögött ott posztol minden európai országnak egy-egy nemzetközi ágense. Aki mondták a falaknak, az ajtóknak, ablakmélyedéseknek, plafonoknak, szobaparketteknek, ágyaknak és székeknek füle van...

Én csak akkor pillantottam kissé meglepetten hátra, amikor egy alkalommal egyik ismerősömmel egy hotel folyosójának sarkában beszélgettem és mellettem kinyílt az ajtó és azon — *Andrássy Gyula*, a legutolsó osztrák-magyar külügyminiszter, az egykori „fekete gróf” lépett ki... Alaposan végignéztünk egymáson, de folytatása a furesza találkozásnak nem volt. Elképzeltem, hogy *Andrássy* nem éppen azért járt Bernben, a nemzetközi diplomácia egyik főtalálkozóhelyén, hogy ott hasznára lehessen — a magyar demokráciának...

Mikor odahaza Károlyinak a berni konferenciáról referálva elmondtam, hogy odakünn „kedves apósával” is találkoztam, Károlyi csak mosolygott szomorúan.

*

Amikor február elején hazajöttem, a belpolitikai helyzet is már elég sívár képet mutatott. Ezt állapíthattam meg, akár pártvezetőségi ülésen voltam, akár taggyűlésen, gyári- vagy más összejövetelen, akár a munkástanács egy-egy gyűlésén. Az utóbbiakon különösen sívár és savanyú volt már a hangulat. Az ellenzék szószólója és lelke ott is legnagyobb részben *Vágó Béla* elvtárs volt. Törekvéseinek iránya akkor már nem is volt kétséges. Megoldásnak csak azt tartotta, ha a hatalmat kizárólagosan a munkásosztály veszi át.

A munkástanács legnagyobb része akkoriban azt a fel-

fogást képviselte, hogy a kormány működése, politikája, tevékenysége nem olyan, hogy a munkásságot kielégíthetné. Okvetlen nagyobb befolyást kell biztosítani a pártnak a kormányban, ez pedig csak úgy lehetséges, mondották, ha két miniszteri tárca helyett legalább négy tárcával képviseltetjük magunkat a kormányban. Emlékezetem szerint *Kunfi* is ezt az álláspontot képviselte. *Garami* ezzel szemben azt fejtegette, hogy szerinte már a két miniszteri tárca is sok, mert ha még több tárcánk lesz, akkor a tömegek ebből arra fognak következtetni, hogy ezután még nagyobb igényekkel és követelésekkel lehet a kormányzattal szemben fellépni...

*

Huszonöt év távlatából visszapillantva a dolgokra, az októberi forradalom kormányzatának meddősége még ma is csak a legfájdalmasabb érzéseket válthatja ki az emberből.

A forradalom előtt megalakult a Magyar Nemzeti Tanács és bár összetételére nézve nem szocialista, hanem határozottan koalíciós volt, mégis a legragyogóbb programmal lépett az ország elé. Ez a program magában foglalta szabatos fogalmazásban mindazt, ami a magyar nép életében és szívében évszázadok óta vágyként élt és sóhajtásai-ban kifejezésre jutott. Magában foglalta a polgárság demokratikus és haladó gondolkodású részének azokat a reformtörekvéseit, amelyeket ez a réteg is csak rokonszenvvel fogadhatott, mert hiszen évtizedek óta mint polgári követeléseket ő maga is hangoztatta. Nem hiányzott a programból természetesen a magyar forradalom tengelyproblémája, a földbirtokviszonyok radikális megváltoztatására vonatkozó ígéret sem. Ezt különösen, szinte kinyilatkoztatásnak kellett venni, mert enélkül magyar forradalom 1918-ban általában nem indulhatott és elképzelhető sem lett volna. És benne volt a nemzeti tanács programjában a munkásosztály fél-évszázados programkövetelésének minden leglényegesebb lényege. Ez is természetes volt, mert hiszen az akkori politikai erőviszonyok szerint a munkásosztály ki nem elégítése annyit jelentett volna, mintha a kocsis motortját benzinnélkül akarták volna hagyni.

A nemzeti tanács program-kiáltványa valóban beillett a magyar nép új Chartájának. Azt tartalmazta ez az új Charta pontosan, ami alkalmas volt az ország forradalmi felrázására. Kifejezője volt annak a politikai programnak.

amelynek segítségével és a megvalósítására alkalmazott erőfeszítéssel nemcsak a régi rendszert lehet megbuktatni, nemcsak értéktelen lim-lomját lehet örökre kiséperni, hanem új országot is lehet felépíteni. Ez a program valóban úgy festett, mint az új tizenkét pont, vagy valami modern *politikai és szociális tízparancsolat*. A régi gyűlölt és megutált abszolutizmus helyébe a modern demokratikus nemzeti alkotmány megteremtésének ideálját állította szemünk elé, a régi feudalizmus helyébe pedig a szociális igazság érvényesítését. Politikai részletkövetelések dolgában tartalmazta mindazoknak a jogoknak és szabadságoknak felsorolását, amelyekért különösen a munkásosztálynak legutolsó két generációja folytatott komoly és sokszor véres, mártíriumot is követelő küzdelmeket. Valóban sokszor életre-halálra ment ez a küzdelem!

Az októberi kormányzat nagyot és maradandót alkotott volna, ha mindezekből megvalósította volna azt, aminek a forradalom kitörése és győzelme után már nem volt történelmi, külpolitikai, szóval tárgyi akadálya. Csakugyan beírhatta volna nevét a történelem könyvébe, ha csak azt valósította volna meg programjából, ami lelkeségéből, tudásából, leleményességéből és becsületességéből kitellett. Mindez a forradalomnak *formát* és eleven tartalmat adott volna és ami a fő, jelentette volna ez a forradalomnak hosszú időre való megmentését.

Nem lenne becsületes dolog el nem ismerni, hogy az idő mennyire ellene dolgozott az októberi kormányzatnak. Akinek van ideje, annak van élete és a forradalomnak, sajnos, kevés ideje maradt. Csak rövid néhány hónap. De azért még ilyen kevés idő alatt is talán többet kellett volna alkotni. Ilyen fogyatékossgal szemben a bizalom esőkenése, a hitnek és reménynek elvesztése elkerülhetlenné vált. A lendület, a szárnyalás mintha teljesen letört volna. Mindez pedig olyan esélyt jelentett a kommunista elvtársak agitációja számára, hogy szinte *politikai prémiumnak* volt tekinthető.

Újra csak meg kell ismételniünk, hogy a parlament, az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának elmulasztása volt talán a legnagyobb mulasztás. Messze látható tribünt kellett volna felállítani, ahonnan messzire, az egész országban hallható felkiáltások hangozhattak volna el. Visszhangot kellett volna teremteni a népi kívánságoknak, megnyilatkozásoknak, panaszoknak, a sok jajnak és bajnak. Ezek-

nek ilyen rendes és kötelező formák között való levezetéséről igenis kellett volna gondoskodni. Miért tudta és merte ebben az időpontban Ausztria megválasztani a maga nemzetgyűlését? Németország, amelynek szintén nem volt kevesebb baja és nehézsége, mint nekünk, ebben az időpontban ugyancsak megteremtette már a Reichstagot Weimarban. A magyar nemzetgyűlés idejében való összehívásából többek között az az előny is adódott volna, hogy a kommunista elvtársakat is, legalábbis politikai keretek közé lehetett volna szorítani, mert a választásokban és a parlament munkájában nekik is részt kellett volna venni. Ez lehetőséget adott volna az erőviszonyok helyesebb áttekintésére, értelmes tájékozódásra, míg ennek hiányában az áramlatok és áramlások egészen vadvizek módjára károkat okoztak egyre nagyobb és át nem tekinthető területeken. Ez az önmagunk programjának, álláspontunknak és bázisunknak megtagadása és elhagyása volt. Lemondtunk a majdnem legfontosabb és egyetlen lehetőségről, ami az októberi kormányzatnak *presztízst, legalitást* és szilárd bázist adhatott volna.

Oroszország felé néztünk sóvár szemekkel, de a lényegeset, a döntőt nem tudtuk ott észrevenni és meglátni. Oroszországban a szovjet-kormányzatnak igenis meg volt a nemzeti képviselője és parlamentje. Az *összorosz szovjet kongresszus permanenciájában*: ez igenis a százötven- vagy kétszázmilliónyi orosz népnek komoly, halálosan komoly nemzeti képviselője volt! Így, vagy amúgy, a megmaradt 14 vármegye területén, vagy formailag akár az egész országban, de valamit kellett volna ezen a területen tenni. Valamivel tartoztunk a történelmi pillanatnak és a tartozásunknak nem tettünk eleget. Ez is nagyon megbosszulódott rajtunk, illetve az októberi forradalmon.

*

A márciustól augusztusig terjedő időszakban, az úgynevezett proletárdiktatúra szakaszában a kormányzat a szociálpolitikai alapvető alkotások terén úgy tett — mintha tenni látszanék . . . Sőt túl is ment azon a határon, amelynek betartása az egyéb politikai, stb. szempontok figyelembe vétele mellett kívánatos lett volna. Az októberi—márciusi időszakban viszont a kormányzati tevékenység ezen a határon messze innen maradt. Az ötleteket, a kezdeményezést, leginkább a károsat, az éretlent, a türelmetlen, elégedetlenkedő tömegek hozták. (Az 5400 koronás követelés, az „azonnal” végrehajtott „szocializálás”, stb.) Ezen a

ponton is hajlandó vagyok koncedálni, hogy nagy forradalmi alkotások számára néhány hónap kevés. De a valami és a majdnem semmi között még van differencia is. Pedig saját programunk alapján ennek a differenciának az eltüntetése kötelező lett volna.

Danton, a nagy francia forradalomban állítólag azt kiáltotta a döntő órákban: Bátorság és újra bátorság! Nálunk állandóan arra a kiáltásra lett volna szükség: Földet a falusi proletárnak! és még egyszer: földet a nincstelen parasztnak! és harmadszor is: sürgősen földosztást! Még élen emlékszem Kun Bélának az egyesülési pártkongresszuson elmondott szép szavaira, amikor Marxot idézve megállapította, hogy száz programnál is szebben szól egy gramm cselekedet. De a cselekedetek e szép és igaz szavak ellenére sem mutatkoztak.

Igaz az is, hogy az orosz parasztságnak ezen a ponton még a Lenin—dantoni gesztusokra sem volt szüksége. Az orosz parasztság ment a föld után, ment a maga esze és vágyakozása szerint, állandó nógatás nélkül is.

Azt is megengedem, hogy a földkérdés konkrét és forradalmi gyorsasággal véghezvitt megoldása talán kirobbantotta volna a nagybirtokosság lappangó ellenforradalmiságát aktív ellenforradalomná. Ezeknek a rétegeknek ellenállását valószínű fokozta volna a földosztás. De ezzel szemben fel lehet tételezni, hogy az országban megerősítette vagy megerősítette volna a forradalomnak szükséges bázisát, megszüntette volna a lappangást. Elősegítette volna a szülést. Sajnos, nem történt semmi, vagy csak túlkevés ahhoz képest, aminek történnie kellett volna. *Kunfi* írta meg valahol, hogy 1918-ban és 1919-ben mi magyarok átvettük az orosz eredeti szöveget — *a sajtóhibákkal együtt*. Ma már azt is be kell ismernünk, hogy talán éppen — csak a sajtóhibákat vettük át . . .

★

Visszatérve a Munkástanács üléseinek témájára, illetve a párt által átveendő miniszteri tárcák szaporítására, ezt egy alkalommal a Munkástanács plénuma többségi határozattal el is fogadta. De még ugyanazon az éjjelen, vagy talán a rákövetkező ülésben Garami heves ellenzése után le is szavazta. A tárcák megszorításának azonban akkor semmi komolyabb akadálya nem volt. Ami például Károlyit illeti, ő nem ellenezte, mert ő mindent megtett, amit a párt

szükségesnek mondott és akart. Emlékszem, egy alkalommal erős hangulat kerekedett a pártban annak az irányában, hogy minisztereinket hívjuk vissza a kormányból. A pártvezetőség sürgősen összehívta a pártválasztmányt, ahol erről a kérdésről volt szó és ahova mindenki nagy meglepetésére eljött Károlyi Mihály is. Meg kell jegyezni, hogy ilyesmi azelőtt még sohasem fordult elő. Károlyi a pártválasztmányi ülésen felszólalt, és szinte könyörgött, hogy ne hagyjuk őt cserben és a párt ne hozzon olyan határozatot, hogy kilép a kormányból.

A munkástanács üléseit, ezt is bevallom töredelmesen, gyakran elég fáradtan és unatkozva hallgattam végig. A felszólalók legtöbbje csak alig érintette a dolgok lényegét s csak ritkán mutatott rá a válságos helyzet igazi és mélyebb okaira, a külpolitika problémájára.

Emlékszem, egyszer dr Varga Jenő elvársunk felszólalására figyeltem fel, amikor a diktatúra szükségességéről beszélt. Közbeszólás formájában azt kérdeztem tőle, hogy szerinte meddig kellene, hogy tartson a diktatúra? Elég szellemes választ kaptam. Azt felelte, hogy — „ameddig szükséges“. A diktatúrára vonatkozó kérdést ott a helyszínen nem firtattam tovább, de az ülésen kívül továbbra is a képviselőválasztások kiírását sürgettem úton-útfélen...

A vezető elvtársak a pártválasztmány, és a munkástanács tagjai ingadozásának és belső bizonytalanságának az oka nagyrészt abban is rejlett, hogy ugyanilyen türelmetlenkedő és nyugtalan volt a nagy tömegek hangulata is. A tömegeknek okuk is volt az elégedetlenségre és a türelmetlenkedésre, hiszen a háború négy és fél esztendeje alatt leírhatatlanul szenvedtek és nyomorogtak. Most úgy vélték, itt az ideje, hogy helyzetük javuljon. Itt az ideje, hogy a forradalmi népkormány valami nagyot cselekedjék az érdekükben. Nem értették, hogy ilyen „intézkedések“ miért késnek ily soká?!

Érdekes, hogyan jellemezte az akkori gazdasági helyzetet Weltner, a Szociáldemokrata Párt február 9-én tartott rendkívüli kongresszusán. De kevésbé érthető, hogy mégis miért nem valósított meg a kormány valamivel többet abból a rengeteg tervből, amely a kormány programjában volt. Weltner többek között a következőket mondta ebben a nagy referátumában:

„Beszélünk kell azokról a lehetetlen állapotokról is, amelyek most a termelés terén vannak. Teljesen el vagyunk

szigetelve, hiányzik a nyersanyag, hiányzik a szén. Olyan országnak, amelynek termelése úgyszólván teljesen szünetel, ahol a munkások százezrei szénsegélyben és munkanélküli segélyben részesülnek, egy ilyen országnak el kell pusztulnia, ha nem következik be gyorsan javulás. A bejelentett 5 milliárdos közmunkával akarják megszüntetni a munkanélküliségékeket és az ország munkásságát ismét munkába állítani. Ennek az 5 milliárdos közmunkának keretében kell megkezdődnie a szocializálásnak, hogy lépésről lépésre megváltoztassuk a kapitalista termelést is. Mert a politikai szabadságot csak az biztosíthatja, ha a munkásságot gazdaságilag is megerősítik. Már most ez az 5 milliárdos közmunka azt a kötelezettséget rója a kormánynak, hogy ennek a keretén belül kezdődjék meg a szocializálás nagy műve, első sorban a közlekedés nagy eszközeinél, a bányáknál, a nagyobb vas- és ércüzeméknél és mindazoknál az üzeméknél, amelyek ebből a közmunkából részesednek, vagy alkalmasak arra, hogy közmunkával biztosítsák őket. Szóval a pártgyűlésnek javaslatot tettünk arra, hogy foglaljon állást abban a tekintetben, hogy a szocializálás munkáját már most kezdjék meg, vessenek véget azoknak a rendszertelen akcióknak, amelyek minden egyebet jelentenek, csak szocializálást nem.

De a kormánynak még mielőtt a közmunkákat kiadja, dolgoznia kell azon is, hogy az áruuzsorát megfékezze. A kongresszusnak ki kell mondani, hogy elvárja, hogy a legsürgősebb és leghatásosabb eszközökkel törekedni fognak arra, hogy a törvény rendelkezéseit kíméletlenül alkalmazzák mindazokkal szemben, akik az országban még most is szabotálnak és kijátsszák a maximális árakat. Állandó a panasz arról is, hogy a munkások és földművelők nem akarnak dolgozni. Ez nem igaz. A földbirtokosok és a városok szabotálják a termelést. Számos földbirtok van, ahol lehetne dolgoztatni, de mesterséges eszközökkel visszatartják az embereket, azt akarják, hogy a *köztársaságnak minél több bajt és kellemetlenséget csináljanak*, hátha így majd visszaszerzik a régi uralmat és „a szeretett király” ismét bevonulhat az országba...

Bölcs, helytálló megállapítások voltak ezek, csak az a nagy kár, hogy a kormány alig méltatta figyelemre.

Figyelembe kell venni azt is, hogy egyrészt új, addig teljesen indifferens tömegek tódultak a szervezett munkásság soraiba, másrészt figyelembe kell venni, hogy régebbi

szervezett munkástömegünknek, az ú. n. elitnek sem volt elegendő politikai iskolázottsága. Hiszen a háború előtti kormányzatok azelőtt soha még csak a választási urnákhoz sem engedték a magyar munkásságot. Hol vette volna tehát azt a politikai kultúrát, amelyre éppen ezekben a nehéz és politikailag bonyodalmas időkben lett volna szüksége? Azért volt lehetetlenség elérni, hogy a munkásság fegyelmezze elsősorban önmagát, szinte lehetetlen volt megfékezni a túlzott követeléseket, a vad sztrájkokat, az önkényes „szocializálásokat“ és mindazt, ami a kormány munkáját még nehezebbé tette és ami a válságot egyre élesítette és fokozta.

Ha kimentünk egy-egy nagyobb üzem gyűlésére, a legnagyobb eredménynek tekintettük, hogy ha végül mégis csak meghallgattak. A tömegekkel való ilyen díjbirkózásokból nekem is elég szépen kijutott. Ilyenfajta „sikereim“ közül a legnagyobbat a budai Ganz-gyárban értem el, ahol néhány órai heves ostrom után kimondották, hogy az előző napon hozott határozatukat, amely a gyár szocializálására és a vezető igazgatók elbocsátására vonatkozott, sajnálatosul bár, de visszavonják. Elképzelhető, hogy erre a különben elég szomorú hőstettemre milyen büszke voltam. Ezzel szemben a Nemzeti Lovardában próbáltam, úgy emlékszem, már közvetlen március 21-e előtt egy-két nappal, egy nagyobb gyűlést levezetni, de ezt a próbálkozást kénytelen voltam abbahagyni. Illetve „félidőben“ leléptem, visszavonultam egy mellékszobába, ott az asztalra borultam és jelen volt szemtanuk szerint állítólag könnyeztem, persze nem a nevetéstől...

Különben hogy mekkora volt a munkástömeg fegyelmezetlensége, és fékezhetetlensége, arra legjellemzőbb példa, hogy a március 21-t megelőző órákban még a nyomdászok — a nyomdászok! — a szervezettség és fegyelmezettség mintaképei is ú. n. vadsztrájkot rendeztek. De fegyelmezettségük dícséretére legyen mondva, azt a röpiratot, amelyben a nyomdászszervezet vezetősége a sztrájk miatt őket nagyon keményen megróttá, ezt a röpiratot mégis ők maguk szedték és ki is nyomatták. Tehát mégsem pusztult ki belőlük minden ősi erény... Ha tehát még ennek az elit-munkásrétegnek a keretében sem volt meg a kellő politikai iskolázottság, úgy elképzelhető, mennyire hiányzott ez a munkások nagyobb tömegeiben. De mint említettem, az első világháború előtt, nem is állt módjában a magyar

munkásosztálynak, hogy olyan politikai kultúrát és érettséget sajátítson el, amilyenre nagy történelmi hivatása teljesítése közben szüksége lett volna.

*

Fontos pont az, amelyet érintettünk. Érdekes néhány mondatban erre is részletesebben kitérni. Kunfi gyakran hangoztatta az emigrációban Októberrel kapcsolatban, hogy a magyar munkásmozgalom a morális és intellektuális erőket sem fejlesztette ki magából olyan mértékben, amilyenre különösen nagy történelmi időkben lett volna szükség. Ez is azonban többféle okra vezethető vissza.

Az osztályharcos magyar munkásmozgalom, a Szociáldemokrata Párt például nem volt illegális működésre beállítva. Mondhatnám, hogy ezzel szemben a magyar uralkodó osztály kormányzati rendszere nagyonis illegális volt... Ezzel kapcsolatban szabad talán a következő emléket felidézni:

Andréka úr, az egykori híres főkapitányhelyettes, akit „a szocialista ügyek” nagy szakértőjének tartottak, egyszer maga elé beidézte Garamit. Egy érdekes aktuális, politikai kérdésben meg akarta tudni a Szociáldemokrata Párt állásfoglalását, nyilván azért, hogy ezt azután „felsőbb helyre” jelenthesse tovább... Garami, ahogy nekem elmondotta, azt felelte Andrékának, hogy erre a kérdésre megtagadja a választ és csak akkor hajlandó felelni, ha a helyettes főkapitány úr ugyanebben a kérdésben beidézi a rendőrségre — például Andrásy Gyula grófot, akit erre vonatkozóan szintén vallomásra próbál bírni!...

Szóval a Szociáldemokrata Pártot Magyarországon nem politikai tényezőnek tekintették, hanem csak rendőri alanynak és nagyrészt e szerint is kezelték a pártot. Mi pedig részben kényszerből, részben talán helytelenül, de mégis nyugati minták szerint építettük szervezeteinket és erre állítottuk be a pártmozgalmat. Ha ezen a ponton is orosz analógiát akarunk alkalmazni, azt mondhatjuk, hogy az orosz forradalmárok az illegálitást tudatosan alkalmazták. Mi, magyarok legfeljebb húzódozva, mintha lelkiismeretünk szerint ezzel csakugyan a bűnözés terére léptünk volna... A mi mozgalmunknak is voltak heroikus vonásai. A mi mozgalmunk is adott hősöket a magyar népnek és a magyar történelemnek. Csak nyilván nem eleget. Talán az is hiba volt, hogy kevés teret és lehetőséget hagyott a mi

mozgalmunk egész felépítése az egyének és a tömegek kezdeményezésének. Bár úgy áll a dolog, hogy nyilván munkásmozgalmunknak ez a jellege és típusa a magyarországi viszonyoknak és történelmi feltételeknek volt az eredménye. Lehet, hogy Szabó Ervin 1904-ben a pártszervezeti szabályzat megalkotásánál, amint erről könyvem első kötetében megemlékeztem, némely fejlődési irányzatot jobban látott, a jövő szempontjából, mint a párt többsége. Talán helyesebb volt a felfogása, mikor az általa külön benyújtott szervezeti szabályzat tervezetében az egyes kerületi és vidéki szervezeteknek nagyobb autonómiát és több kezdeményezési jogot akart biztosítani. Ámbár ismétlem, voltak szempontok, amelyek az ellenkező felfogás jogosultságát látszottak indokolni.

Ebbe a fejezetbe tartozik annak a megállapítása is, hogy az értelmiségi rétegek sem vonzódtak eléggé pártunkhoz. Szellemi erőiben sem dúslakodtunk. Mondhatni, hogy a legnagyobb része az ú. n. intellektuelleknek tudatosan távortartotta magát. Ennek oka is azonban az általános magyar viszonyokban és közállapotokban keresendő. Ebben tehát nem a Szociáldemokrata Párt, vagy nem főként ő a hibás. A szegények pártja, a politikailag kitagadottak és társadalmilag megbélyegzettek pártja voltunk. Holmi ragyogó tevékenységi területet sem tudott a párt egyeseknek biztosítani, legfeljebb üldöztetésekkel járó szervezési vagy tanítási munkaterületet. Mégcsak képviselői mandátumokat, vagy ú. n. magasabb állásokat sem tudott a párt adni. Azért mindenkit hívogattunk és szeretettel vártunk. (Engem személy szerint gyakran az intellektuellekkel való túlzott barátkozás vádjával is illettek. Ennek a hibámnak máig is csak örülni tudok.)

Végül pedig a baj gyökere mégis csak ott volt, hogy a parasztsággal való kapcsolatunk az idők folyamán meglazult. Az 1905. évi első orosz forradalom megítélésében például már régen nincsen véleményeltérés abban a vonatkozásban, hogy ez az első forradalom azért nem győzhetett, mert a parasztság tömegei még távol állottak. Magyar vonatkozásban visszapillantva a dolgokra újra és újra csak azt lehet megállapítani, hogy már 1918 előtt is a kormányzatok irtózatos nyomása következtében a szociáldemokráciát a magyar város munkásmozgalmára szorították vissza. Igazi politikai hatást a fővárosban tudtunk csak gyakorolni. S nem lehet tagadni, hogy Magyarország egész poli-

tikai közéletének ez a városiasság volt a jellege. Egyébként azonban minden sugárvonalban nagy volt a távolság a főváros és a vidék között. A magyar uralkodó osztály nem is ismert nagyobb és fontosabb törekvést, mint örködni azon, persze leginkább szuronyok segítségével, hogy messzebbre néző és magasabbröptű gondolatokból, ideálokból a vidékre és főként a falura ne juthasson lehetőleg semmi! És abban a summában, amelyből Október politikai, intellektuális és morális deficitje adódott, ez is mind bennefoglaltatik.

A szörnyű felelősség ezért is a magyar feudális urakat és kormányaikat terheli. Átkos örökséget hagytak ezek a magyar népre.

*

Március 20-án Vyx alezredes átnyújtotta híres jegyzékét a kormánynak. Ennek a jegyzéknek tudvalevően az volt az értelme, hogy az a terület, amelyet a szomszédok addig az időpontig megszálltak, demarkációs vonalnak, ideiglenes határnak tekintendő. Károlyi Mihályt ez annyira megdöbentette, hogy azonnali teljes politikai visszavonulását határozta el. Misszióját befejezettnek tekintette. Vele együtt az egész kormány ezt az álláspontot foglalta el és ezek után a Szociáldemokrata Pártnak a kormányban helyet foglaló képviselői egyszerűen odahozták „a kérdést” a szociáldemokrata pártvezetőség asztalára.

Hogy ez a helyzet mit jelentett akkor, az ország, a forradalom és a munkásosztály szempontjából, azt szavakkal nehéz lenne elmondani. Ma már legfeljebb arra tudok visszaemlékezni és arról tudok tanuszkodni, hogy ekkora mértékű tanácstalanságot és zürzavart, mint amilyen ezekben az órákban bekövetkezett, még nem láttam és nem tapasztaltam soha. Csak arra emlékszem, hogy a március 21-i döntő pártvezetőségi ülésünk végén, amikor már meghoztuk határozatunkat és széjjeloszlottunk, Kunfi odaszólt nekünk — főként Garaminak és nekem:

„Ez a végzet!”

Nem tudnám pontosan közelebből meghatározni, hogy Kunfi voltaképpen nagy felindulásában mit is akart kifejezni. Azt hiszem, azt akarta mondani, hogy az az elhatározás, amelyre a pártvezetőség március 21-én jutott, ami szerinte is abszolút káros és helytelen volt, már abból a helytelen magatartásból következett, amelyet a dolgokkal szemben egy idő óta tanúsítottunk.

Errevonatkozóan a következőket kell megjegyezni.

Kunfi az utolsó hetekben azon az állásponton volt, hogy a pártnak erősebb képviselőt kell biztosítani a kormányban. Ettől ő azt remélte, hogy a kormány majd szociális téren tud erőteljesebb tevékenységet kifejteni. Úgy gondolta, hogy inkább eleget tud majd tenni a munkásság követelményeinek, ami arra is jó lesz, hogy csökkentse a kommunista elvtársak agitációjának átütő erejét és hatását. Végeredményben azonban nem is tudom, mi volt az akadálya, hogy a párt két-három miniszteri tárca helyett nem kapott annyit, amennyit akart. De hiszen a dolgokon ez sem segített volna, mert hiszen a gazdasági, a szociális viszonyok megjavulásának más súlyos tárgyi akadályai és nehézségei voltak. De a kormányban való részvétel kérdésében Garami, akinek véleménye egy ideig döntő volt a pártvezetőségi üléseken, úgy ítélte meg a dolgot, hogy a pártnak ilyenfajta követelése a kormány polgári tagjainál fognak leküzdhetetlen akadályokkal találkozni és a koalíció létét fogják veszélyeztetni. Azonkívül pedig a Kunfi által elgondolt magatartás a forradalom külpolitikai helyzetén mitsem segített volna. Pedig az egész válságnak a súlya ezen a ponton volt. Ez volt mindennek az ugrója és ezért ütötte ki a Vyx-jegyzék a hordó fenekét.

A március 21-i ülésre visszatérve ennek főtémája minden fejvesztettség és zűrzavaros kétségbeesés ellenére is, szinte adva volt. A régi helyzetet továbbvinni és tartani, azaz lenyelni a legkeserűbb falatot is és a szörnyű kényszerhelyzetben a Vyx-jegyzéket tudomásul venni, azt kívülem senki sem akarta. Beismerem, hogy ez keserves gondolat is volt, hiszen magam is írom említett könyvemben:

„A munkásság felháborodása és kétségbeesése a Vyx-jegyzék miatt tagadhatatlanul őszinte volt. Mély elkeseredéssel írtunk azokban az időkben a megszállott területeken maradt munkásszervezeteink ügyeiben is a szomszéd államok testvérpártjaihoz. Megbeszéléseink és tanácskozásaink alkalmával az uralkodó alapfelfogás mindig csak az volt, hogy nem lehet belenyugodni mindannak az elvesztésébe, ami a beállott új helyzetben már szinte elkerülhetetlennek látszott... Csakis így érthető meg, hogy megszülethetett a Szociáldemokrata Pártban az ellenállás gondolata az entente-diktátumok ellen.“

S én mégsem láttam akkor más kivezető utat, mint meghajolni a kényszer előtt. De miután ezt az álláspontot

mindenki eleve elutasította, most már valóban csak a másik út kínálkozott. Vagyis ha a kormány polgári tagjai minden áron ott akarják hagyni helyüket, az ország nem maradhat gazdátlan. Nincs más kivezető út, a kormányt a Szociáldemokrata Párt maga vegye át. Itt merült fel azután az a további probléma, hogy a kommunista párt agitációjával szemben a mi pártunk a kormányon is hiába próbálkoznék. A munkásság két ellenséges táborban való megosztottsága lehetetlen helyzetet teremtené, az egymás elleni harc, a véres testvérharcig is fejlődhetnék. Így lehetetlen szociáldemokrata kormányzatot kezdeni.

Garami magatartása ezen a döntő márciusi ülésen tragikus volt, amennyiben nyilvánvalóvá vált teljes politikai összeomlása, egyéni kétségbeesése olyan mértékben, hogy önmaga kapcsolódott ki mindenből. Egyre csak azt hangoztatta az ülésen, hogy nem lát semilyen kivezető utat, a saját maga politikai és egyéni szempontjából — mondotta — mindent befejezettnek tekint és ennek legmesszebbmenő következményeit saját személyére nézve le is fogja vonni.

Garamival kapcsolatban vissza kell egy pillanatra tekintenünk, hogy legalább sejtelmünk legyen arról, mi volt az, amiért ő most már annyira kilátástalannak és ilyen szkeptikusan ítélte meg mind egyéni, mind politikai helyzetét. Emlékszem, egy-két pártvezetőségi ülésre, amely a kommunista elvtársak ellenagitációjának kérdése mellett különösen Pogány és még egy-két vezető elvtárs fegyelmeztelen és felelőtlen magatartásával foglalkozott. Garami ezekkel szemben megtorlást követelt. A pártvezetőség többsége Garami véleményét osztotta ugyan, de lényegében nem történt semmi, Pogányt és egy-két renitenskedő társát sem kényszerítette arra, hogy „betartsák a vonalat”. De meg kell jegyezni, hogy a dolgok fejlődése szerint erre nem is volt mód és lehetőség. Voltunk annyira becsületes szocialisták, hogy a kommunista elvtársak agitációjával szemben sem mertünk gondolni például azokra a módszerekre, amelyeket Németországban Noske és társai alkalmaztak. S meg kell állapítanom, hogy ilyen eszközöket elsősorban Garami utasított el magától a leghatározottabban. És minthogy Garami március 21-én a munkásosztályt is határozottan gyengének tartotta arra, hogy a kormányzás felelősségét egymaga vállalja, tehát a tragikusan alakult helyzetből az ő számára valóban semmilyen kivezető út nem kínálkozott.

Garami az én álláspontomat sem tartotta elfogadhatónak.

Két esztendővel később erről ezeket írja „Forrongó Magyarország“ c. könyvében:

„...Buchinger azt a javaslatot tette, hogy a kormány a Vyx-jegyzéket fogadja el és maradjon a helyén. Teljesen egyedül maradt a javaslatával. Az akkori helyzetben valóban nem is lehetett gondolni az ilyen magatartásra... Nem akadt volna egyetlen polgári miniszter sem, aki ezt magáévá tette volna. Károlyi Mihály sem lett volna kapható reá, sőt mi több, a Szociáldemokrata Párt keretén belül olyan elkeseredést és felháborodást keltett az entente és a környező államok magatartása, hogy a Vyx-jegyzék elfogadására itt sem lehetett volna többséget találni. Persze ma már, amikor az akkor reánkiktált határvonalak a békeszerződésbe is be vannak iktatva, ma már, amikor mindannyian látjuk, hogy az akkori dacos magatartás milyen súlyos következményekkel járt, ma már több megértésre találna Buchinger akkori javaslata és ha akkor mindazt előre lehetett volna látni, ami azóta bekövetkezett, úgy bizonyára nem maradt volna magára“...

Engem viszont javaslatom megtételénél az az egyszerű megfontolás vezetett, hogy miután szerintem még a kommunistákkal egyesített pártban sem láttam akkor, különösen a parasztság nélkül, elegendő erőt arra, hogy a kormányzást egyedül átvehessük, s miután olyasvalamire vállalkozni, ami erőnkön felülinek látszott, nem akartam, tehát azt a felfogást képviseltem: nincs más kivezető út, mint tudomásul venni a háborús győztesek diktátumát!

Helyzetünket március 21-én még további szörnyű nehézségek is bonyolították.

Órákon, ne mondjam, percekben belül kellett dönteni olyan kérdésekben, amelyekről az ülés résztvevői érezték, hogy határozatukkal hosszú, nagyon hosszú időre fogják eldönteni az ország és a magyar munkásosztály sorsát. Ez a körülmény rendkívüli idegességet és szinte tűrhetetlen izgottságot okozott mindenkinek. Ilyen lelkiállapotban folyt a különben hevenyészett, elő nem készített, teljesen rendszertelen és fegyelmetlen tanácskozás. Ilyen körülmények között vitatkoztunk a kommunista elvtársakhoz való eddigi viszonyunk megváltoztatásáról is. Órákkal azelőtt még a legélesebb harcok folytak a két irányzat között, most pedig arról kellett dönteni, szinte percekben belül, egyesülhet-e a Szociáldemokrata Párt a kommunistákkal?

De nemcsak erről volt szó. A kérdés már úgy volt be-

állítva, hogy vajjon milyen feltételeket fognak most már a kommunista elvtársak az egyesülés ellenében megszabni? Ebben a kérdésben pedig mindenki abból a feltevésből indult ki, hogy a kommunisták csakis az úgynevezett proletárdiktatúra alapján lesznek hajlandók az egyesség elfogadására. Viszont a proletárdiktatúra problémája sem volt tisztázva. Sőt, még csak a legtávolabbról sem vitattuk még azelőtt a kérdést, úgy, hogy a fogalmak még megközelítően sem voltak világosak azok előtt, akiknek most már pillanatok alatt határozni kellett a dologról. Tehát a legfontosabb kérdésekben homályosság és teljes zűrzavar uralkodott az ülésen. Már nem volt idő a problémák alaposabb tisztázására.

A nehézségek elhárítására szükséges, vagy előnyös lett volna, ha mondjuk, együttes ülést tarthattunk volna a kommunista elvtársakkal. Viszont a vezető kommunista elvtársak akkor majdnem valamennyien — éppen a gyűjtőfogházban ültek... A Szociáldemokrata Párt egész vezetősége nem vonulhatott ki a kommunista elvtársak után a gyűjtőfogházba. Így született meg az elhatározás, hogy a pártvezetőség néhány tagja menjen ki a fogházba a kommunista elvtársakkal való tárgyalásokra. Ki is mentek, úgy emlékszem Weltner, Kunfi és Landler. Esetleg még egy-két elvtárs, de azokra már nem emlékszem. A gyűjtőfogházban lefolytatott „tárgyalások“, amint ez már köztudomású, eredményre is vezettek. (A tárgyalás szót azért tettem idézőjel közé, mert az egész olyan rövid ideig tartott, hogy inkább csak formalitás volt, semmint érdemleges tárgyalás.)

Hónapokkal később, amikor már emigrációban voltunk mind szociáldemokraták, mind kommunisták, vita támadt Kunfi és Weltner között a fogházi tárgyalások dolgában. Kunfi azt vetette Weltner szemébe, hogy ő volt az, aki a dolgokat elhamarkodta. Ő akadályozta volna meg a kérdések tisztázását, azzal, hogy minden alaposabb tanácskozást és vitatkozást feleslegesnek jelentette ki és hajlandó volt azonnal bármilyen egységokmányt aláírni...

Amikor ezt a vitát a bécsi emigrációban olvastam, eszembe jutott Mehring, a német szociáldemokrácia történetéről írott könyvének az a része, ahol a Lassalleánusok és az Eisenachiak 1875-ös góthai egyesüléséről ír. Ott megemlíti, hogy a Lassalleánusok egyik vezetője — gondolom Fritsche — azt mondta az egyezkedési tárgyalásoknál: Adjanak neki

egy üres papírlapot, ő azt is hajlandó aláírni. — Tudvalevően Bismarckék akkor már olyan erősen üldözték a német szocialista mozgalmat, hogy a szocialisták már csak a munkásosztály egységes fellépésétől reméltek javulást.

De gondoltam ezeknek a huszonöt esztendővel ezelőtt történt eseményeknek kapesán azóta már más történelmi analógiákra is. Többek között arra, hogy amikor 1871-ben a francia kormány Sedan után hajlandó volt fegyverszünetet kötni Bismarckékkel, akkor ezt a párizsi munkásság nemzeti megaláztatásnak tekintette, akárcsak a magyar munkásság a Vyx-jegyzéket. A párizsi nép akkor tudvalevően meg is akadályozta ezt a megaláztatást és meg is szervezte Párizs ellenállását. Ebből fejlődött ki a párizsi kommün forradalom, amit néhány hónap múlva a reakciós francia burzsoázia gyalázatos kegyetlenséggel vérbefojtott — Bismarckék segítségével!... (Marx az 1871-es kommünardokat nyilvánosan dicsőítette, de barátaival folytatott levelezéseiben a kommünt elhamarkodott cselekedetnek minősítette...)

Annyi tény: a történelem számtalan bizonyítékot tartalmaz abban az irányban, hogy minden nemzetnek legszegényebb és legelnyomottabb gyermekei rendszerint a nemzet leghűségesebb fiai!

*

A március 21-e után bekövetkezett időkről fájdalom, már csak olyan reminiscenciákat tudok feljegyezni, amelyek csak a politikai tevékenységtől visszavonult magánembernek az emlékezései.

A munkáskormány megalakításánál Kun Béla, aki akkor a leghangadóbb volt, arra az álláspontra helyezkedett, hogy az új alakulásban nem lehet szerepük azoknak, akik ezt az új alakulást olyan határozottan ellenezték, mint akár én. Nem is tehettem volna egyebet, mint hogy ezt az álláspontot tudomásul vegyem és pártvezetőségi tagságomról is lemondjak. A párttitkárságban már hónapok óta nem fejtettem ki tevékenységet, részben, mert mint már említettem, ez idő alatt külföldi megbízatásokban jártam el, részben pedig a párt titkársága már az októberi forradalom első napjaiban olyan új természetű tevékenységet fejtett ki, új munkaerőkkel, hogy az én régi munkaköröm ott feleslegessé vált. Március 21. után Erdélyi Mór elvtárs, az új forradalmi kormány közéleti népbiztosa, meghívott engem az Általános Fogyasztási Szö-

vetkezett azzal, hogy neki most amúgyis rengeteg kormányzati munkája lesz. El is mentem a szövetkezetbe. Ott egyik érdekes megfigyelésem volt, hogy hirtelen hányan és milyen fajta emberek fedezték fel a szövetkezeti eszme szép és érdemes céljait. (Többek között a híres Pekár Gyula öccse is oda nyújtotta elém belépési nyilatkozatát azzal, hogy írjam el. Mit tehettem volna? Aláírtam.)

Egy alkalommal szakmai közgyűlésünkön, amely március 21. után néhány nappal folyt le, fölszólaltam olyan értelemben, hogy a munkásságnak most már szívvel-lélekkel az új helyzet megmentése szellemében kell a mozgalomban résztvennie és dolgoznia. Az új pártvezetőség képviselőjében Vágó Béla, az én régi jó bajtársam, jelent meg. Tréfálkozott velem és azt mondta, hogy én csak akkor leszek bolsevik, ha Európában ők lesznek többségben. Én azzal replikáztam, hogy én mindig — demokratikus gondolkodású, fegyelmezett ember voliam.

Kun Bélával továbbra is gyakran találkoztam az Andrássy út 4. szám alatti pártklubban. Ezzel kapcsolatban alig van fájdalmasabb visszaemlékezésem, mint az itt következő:

Az új Vörös Hadsereg gyári ezredeit szervezte akkoriban a hadügyi népbiztosság. Egy alkalommal ezeket az ezredeket szép új felszerelésükben az Andrássy úton is fölvonultatták. Akik a klubhelyiség erkélyéről nézték a felvonulást, könnyeztek a meghatottságtól. Én magam sem tehettem mást. De ugyanakkor rettenetesen félttem, hogy jó magyar szokás szerint inkább a szalmaláng tüzeli ezeknek az alakulatoknak nagy részét, mint a meggyőződésnek rendületlensége, vagy a forradalomnak tüze... Ez a kép jutott aztán évek múltán eszembe, amikor Böhm Vilmos elvtárs „Két forradalom tüzeben” című könyvében többek között ilyeneket olvastam:

„...A bomlás járványa — júniusban — széles mederben terjedt: A 14. munkásezredtől Budapesten való átutazás alkalmából igen sokan önkényesen eltávoztak. Tegnap este 11 órai jelentés szerint az egész ezred létszáma 280 ember. Az első zászlóaljtól — északi főműhely — a fogyatékos 60%. A második zászlóaljtól — északi főműhely és Ganz Vagóngyár — 85%. A 3. zászlóaljtól — Ganz Vagóngyár — 30%. A hadosztályparancsnokság jelentése szerint az eltávozás oka állítólag az asszonyok agitációjában keresendő...”

Gondoltam szegény Kunfi Zsigmondra, aki sokat írt és beszélt arról, hogy a munkásosztály szocialista céljai elérésé-

nek döntő feltétele: a munkások értelmi és erkölcsi öntudatának legnagyobb fejlesztése és emelése. Pedig ettől még nagyon messze voltunk azokban az időkben.

★

Bármennyire szeretném, mégsem tudok tanúságot tenni arról, milyen volt az úgynevezett kommún alatt a szellemi élet megnyilvánulása, vagy a tömegeknek a szocializmus szellemi és lelki kincseivel való telítése. Nyilván az én hibám, hogy ezekről nem nagyon tudok beszámolni. Meglehetősen zárkózott életet éltem a néhány hét alatt. Állandóan szinte az egyéni gyásznak és szomorúságnak állapotában és hangulatában voltam. De azt hiszem, hogy nagyon erős és hatásos megnyilvánulásai a szocialista szellemi életnek nem igen lehettek, mert hiszen ilyen vagy amolyan formájában hullámverése csak érintett volna engem is. Emlékszem, voltam egyszer-kétszer például az Operában. Ott akkor az volt a szokás, hogy az előadás megkezdése előtt a szereplők — már teljes színpadi öltözékben — elénekelték az Internacionálét. Ez bizony művészi szempontból meglehetősen zavaró látvány volt. Nem hiszem, hogy szocialista agitációs szempontból értéket képviselt volna. Jólesően emlékszem viszont Kunfinak arra a megrázóan szép ünnepi beszédére, amelyben Beethoven és a IX. szimfónia jelentőségét méltatta.

Ha visszaemlékszem, hogy mit nyújtott ezen a téren a szocialista számára már emigrációnk kezdetén például a bécsi munkásmozgalom, akkor azt kell hinnem, hogy Budapesten ennek a kommún alatt csak azért nem jutottam nyomára, mert ez a fajta megnyilvánulás nagyon gyenge lehetett. Összehasonlíthatatlanul magasabb értékű mind kulturális, mind szocialista agitációs szempontból az, amit ma, egy negyedszázad múltán nyújtanak munkásmozgalmunk szervei, anélkül, hogy az államhatalom ereje és annak eszközei rendelkezésükre állanának. De ismétlem, lehetséges, hogy benem volt a hiba, mert úgy éltem akkor, hogy majdnem minden elől elzárkóztam. A vidékre eljutni sem állt módomban. Ezért a vidék lelki életéről és a forradalom életével való szellemi és lelki kapcsolatairól sem tudnék beszámolni.

Végül még azt akarnám megállapítani, hogy tiszta és nyugodt lelkiismerettel mondhatom, ha igaz, hogy a kommún alatt a régebben a Szociáldemokrata Pálthoz tartozó egyes egyének, vagy csoportok holmi ellenagitációs tevékenységet fejtettek volna ki, a magam személyében ilyenben egyetlen

egyszer sem vettem részt. Állítólag a szakszervezeti funkcionáriusok egy részének volt egyszer ilyenfajta összejövétele — azon sem voltam ott.

Ellenben lakásom ablakából egy alkalommal érdekesen végigszemlélhettem, hogy hogyan mennek végbe egyes politikai kormányzati rendszerben a színváltozások.

A VIII. kerületben a Nagyfuváros ucca 16. szám második emeletén laktam akkoriban. Mitsem sejtve egyszer a délutáni órákban az ablak előtt álltam, amikor véletlen észrevettem, hogy a szemben levő ház padlásnyílásán keresztül lassan és óvatosan bevonják a meglehetősen fakó piros zászlót... Csak ezt az egyetlen egy jelenetet láttam, de kezdtem elgondolkozni rajta. Azonban ahogy a félignyitott ablakom előtt álltam és kifelé nézegettem, máris gyanús lármát hallottam az uccán. És máris láttam egy katonát rohamlépésben futni, néhány másodperc múlva egy másik katonát is, aki azonban már hangosan kiáltozta futás közben:

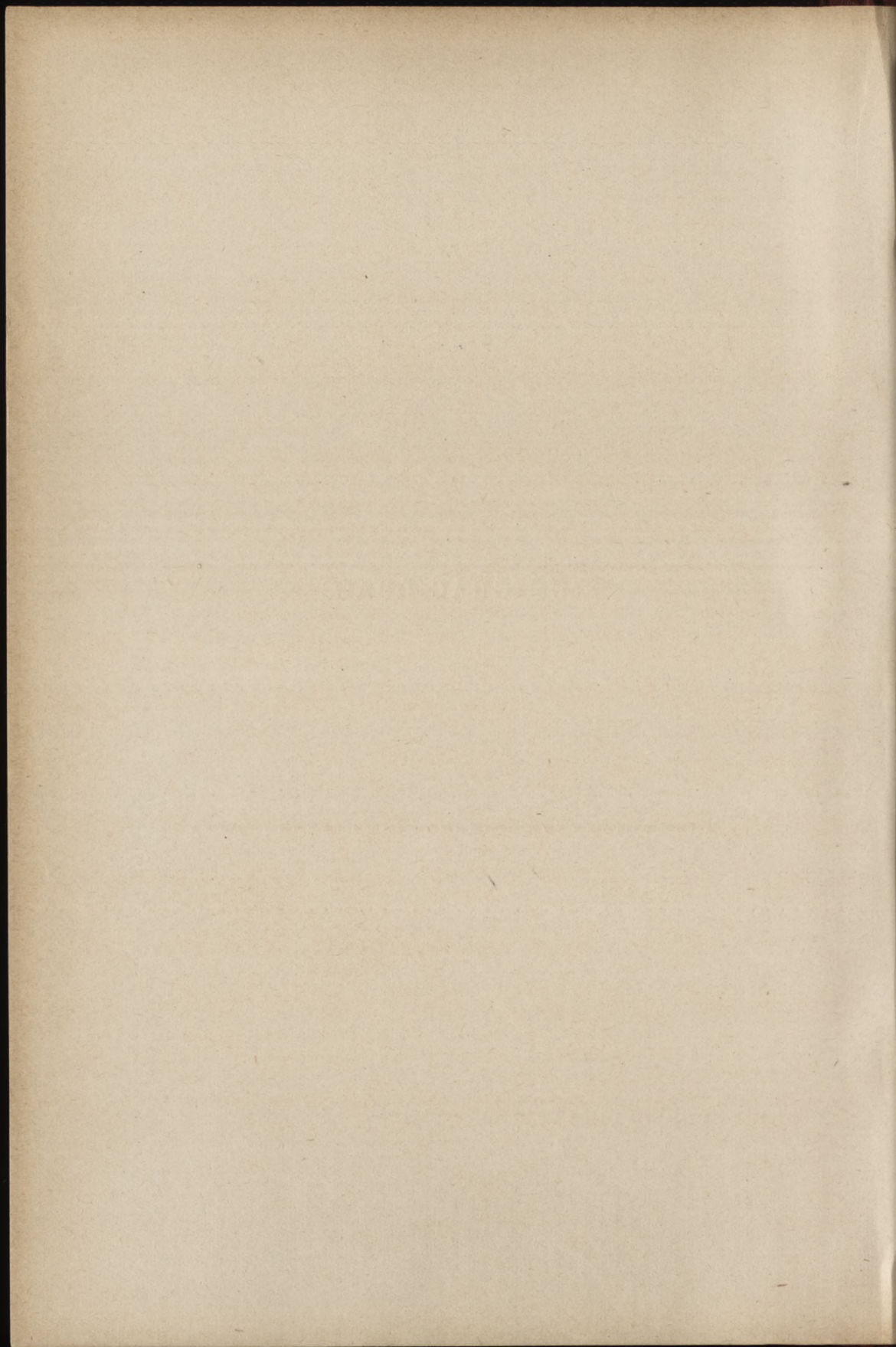
„Ablakokat azonnal becsukni!”

Azután egy darabig néma, úgynevezett nyomasztó csend... Negyedórai várakozás és tépelődés után már a lakásban nem volt maradásom és lementem az uccára. Mindenfelé nyomasztó csend. De azért itt-ott apró csoportokat mégis lehetett látni, itt-ott többé-kevésbé hangos tárgyalgatások. Tovább- és továbbhatoltam ezen a nyomasztó csenden keresztül a lakásom tájékáról — egészen a Dunapartig... Ellenforradalmi kitörés volt... Eljutottam egészen a Dunapartig. Messziről még lövéseket lehetett hallani, de a Dunaparton már vége volt mindennek... Mire estefelé hazajöttem, a szembenlevő ház padlásnyílásán már megint ki volt tűzve a megfakult piros zászló...

Nem volt érdekesség nélkül való, amikor másnap reggel az újságokban elolvastam, hogy voltaképpen mi is történt. Ez júniusban volt.

Július második felében útlevelet kaptam Kun Bélától és feleségemmel együtt Bécsbe utaztam. Ez volt első utam az emigrációba, amelyet később, mint ahogy ez az alábbiakból majd kitűnik, több ilyen út is követett. Nem olcsó vagy hangzatos frázis, ha azt mondom, kimondhatatlan szomorúsággal és szívszorongások közepette hagytam el sok évtizedes munkásmozgalmi tevékenységem területét: Magyarországot.

EMIGRÁCIÓBAN

Félig itthon, félig emigrációban

A forradalom katasztrófája előtt néhány nappal adta ki a belügyi népbiztosság az útlevelemet.

Egy későbbi szörnyen fájdalmas emlékem fűződik ehhez az útlevélnyomtatáshoz: A belügyi népbiztosság illetékes osztályának egy vasmunkás elvtárs volt a vezetője. Később ez az elvtárs is Bécsbe emigrált, ott tüdőbajban, rettentő nyomorban meghalt. A temetőben én búcsúztattam. Volt akkoriban Bécsben a magyar bebörtönzötteknek valamilyen bizottsága s ennek a bizottságnak a titkára, akire azonban már névszerint nem emlékszem, szintén mondott búcsúztatót a sírnál, saját szavai szerint „vádbiztosi minőségben“ a magyar ellenforradalmi kormány ellen. Kettőnkön kívül csak a két sírásó állt a nyitott sírnál, ennek a szegény elvtársnak és emigránstársamnak a temetésén. Mi négyen képviseltük a gyászgyülekezetet a temetésén.

Könny tolu a szemembe, mialatt ezeket a sorokat írom és gondolok mindazokra az emigránsokra, akik soha többé nem térhetnek vissza otthonaikba...

★

Az útlevéllal zsebemben hazamentem és azt mondtam feleségemnek: Csomagoljunk, megyünk Bécsbe.

— Mit csomagoljak? — kérdezte feleségem.

— Hát amit akarsz, vagy amit szükségesnek gondolsz. Azt hiszem, csak pár hétre megyünk, de hát pontosabban semmit sem tudok mondani.

Este, július 24 — hat óra táján lehetett, a Józsefvárosi pályaudvarról indultunk, az akkori viszonyok szerint jó nagy késéssel. Hogy miért éppen a Józsefvárosiról indult a vonat Bécsbe, nem tudom. Valószínű, hogy a Keleti és Nyugati a katonavonatok számára volt fenntartva.

Az osztrák határra másnap délután érkeztünk. Bruck-Neudorf volt a határállomás. Az útlevelek átvizsgálása után az ott szolgálatot tevő elvtársak, én nem ismertem őket, de ők engem nyilván ismertek, udvariasan kijelentették:

- Buchinger elvtárs — nem mehet tovább...!
- Miért ne mehetnék? — érdeklődtem.
- Nem tudjuk, nekünk ez az utasításunk...

Petersen nevű rendőrtisztviselő, Budapestről régi ismerősöm, volt az állomásparancsnok. Nála érdeklődtem, vele tanakodtam, veszekedtem, de ez nem használt semmit. Végre megállapodtam vele abban, hogy próbálok Budapestre telefonálni, sürgönyözni, szóval azt tenni, ami ilyenkor szokásos, vagy lehetséges.

Feleségem addig egy sarokban leült a koffereinkre és csendben sirdogált. (Miattam sírt szegény, a sajátmaga baja miatt soha nem sírt, pedig volt baja elég.)

Állami sürgönyt küldtem Kun Bélának, Garbainak, telefonáltam egy-két helyre, akciómnak sikere is volt. Estefelé Petersen kijelentette: A dolog rendben van, mehetünk tovább.

Még aznap este beérkeztünk Bécsbe.

Másnap első utam az Arbeiterzeitung szerkesztőségébe vezetett. Régi ismerősömet és barátomat, Austerlitz elvtársat, a lap főszerkesztőjét kerestem fel. Austerlitz mondókámat be sem várva, ezekkel a szavakkal fogadott:

— Azon leszünk, Buchinger elvtárs, hogy megkönnyítsük önök számára az emigráció keserveit.

Ámbár hazudnék, ha azt mondanám, hogy Austerlitz szavai nem estek jól, mégis végzetetlen szomorúság töltött el.

Austerlitzről meg kell jegyezni, hogy magyar politikai kérdésekben is a legtájékozottabb külföldi elvtársak egyike volt. Egy alkalommal a nagy választójogi harcok idején lehoztuk Budapestre, hogy tartson nekünk a Tisza-féle választójogi javaslatról előadást. Sohasem felejttem el, milyen nagy tárgyismerettel, az elvtársak milyen nagy elragadtatására oldotta meg Austerlitz feladatát. Egyik legklasszikusabb slágere az volt, hogy Tisza választójogi javaslata már azért is csapnivalóan komisz és már az is mutatja, hogy a javaslat tendenciája nem becsületes, mert — rengeteg sok paragrafusból áll... Becsületes választójogi törvényben — mondotta Austerlitz — nem kell több, mint 10–15 paragra-

fus. S valóban ez volt a dolog ugrója, mert Tiszáéknak a többszáz páragrafusra csak azért volt szükségük, hogy jobban leplezhessék a tervezett jogfosztásokat.

Bécsben sorra informáltam a vezető elvtársakat, Bauert, Rennert, Danneberget és a többieket és alighogy az első információk végére jutottam, alig voltam Bécsben egy hétig, — következett a katasztrófa, a kommün megbukott.

Augusztus másodika után a gyász hírek valóságos szériákban követték egymást. A bécsi elvtársak is a legnagyobb szomorúsággal fogadták a rossz híreket. Az összeomlás utáni legelső napokban futott be a hír, hogy Szamuelli nem tudott átjutni az osztrák határon és öngyilkosságot követett el. Emlékszem, ez a hír különösen Sever elvtársat izgatta fel nagyon, mert mint alsóausztriai Landeshauptmannhoz, valahogy órá tartozott volna az ügy. Hosszan magyarázta nekem, hogy miért nem tudták Szamuellit megmenteni.

A kommün összeomlása utáni napon Danneberg elvtárs — akit a második világháború alatt a Hitler-bestiák válogott kínzások közepette meggyilkoltak, az osztrák szocialista párt tudományos folyóiratába, a „Kampf“-ba íratott velem cikket. A cikk még a szeptemberi számban megjelent. Később Vince Sándor elvtárs magyarra fordította le és a cikk Budapesten füzet alakjában is megjelent.

A későbbiek folyamán még majd lesz szó arról, hogy emigráns korunkban hogyan, milyen lakásokban laktunk. Én is és számos más elvtárs is. Egyelőre első bécsi emigráns lakásommal kapcsolatban akarok egy kis derűs epizódot fel-
említeni.

Mint a bécsi viszonyok ismerője, megérkezésünk után elmentem a vasutas elvtársaknak X. kerületi Gürtel-en lévő otthonába. Azonnal adtak nekünk lakást az ötödik emeleten, — napi 50 groschniért. Az ott éjjelre megszálló vasutas elvtársak is annyit fizettek. Nem kell mondanom, nem holmi úri lakosztályról volt szó, de akkori hangulatomnak, lelki-állapotomnak ez a lakosztály éppen megfelelt. Innen indulunk el egyik este feleségemmel Böhm Vilmos elvtárssal való találkozóra. Böhm akkor tudvalevően a forradalmi kormány bécsi követe volt és mint ilyen, természetesen a magyar követség Bankgasse-i gyönyörű palotájában lakott. Mi csak úgy „nem hivatalosan“ a követséghez közeli egyik kávéházban találkoztunk vele. Mindenféléről beszélgettünk s megmondtuk azt is, hogy hol szálltunk meg. Böhm-től késő este

hazaértünk és nyugovóra tértünk. Néhány nappal később hajnalban zörögtek az ajtókon.

— Ki az? — kiáltottam.

— Én vagyok, Böhm — feleli az ismerős hang.

Ajtót nyitottam és valóban ott láttam Böhm elvtársat és családját kora hajnalban nagy batyukkal, ágyneművel és miegymással megrakodva. Böhm lihegve ujságolta, hogy ott-hon megbukott a Peidl-kormány, tehát ő a követségi palotát otthagyta és szintén itt vett szobát a vasutasotthonban... 50 groschniért természetesen...

— Tehát ennyire volnánk? — kérdeztem. Hát ha már úgyis felzavart álmomból — mondtam —, most már legyen szíves és mesélje el részletesebben az eseményeket. El is mesélte, részletesen előadta Friedrich Istvánék azóta már közismert hőstettét, hogy a hirhedt „fehérházból” annak a háznak hősei mentek fel a Várba és hogyan kényszerítették a Peidl-kormányt lemondásra...

*

Az otthoni viszonyokkal kapcsolatban egy-két hét múlva még szomorúbb dolgok követték egymást. Ezek bizony nemcsak, hogy elkeserítették életemet, de voltak ennek az időnek eseményei és részletei, melyekre vonatkozóan igenis töredek-mesen bevallom: restellem, szégyelem, hogy így vagy úgy részes voltam bennük. Lelkiismeretemet csak azzal tudom megnyugtatni, hogy nem egyénileg vagyok hibás ezekben a dolgokban, hanem történelmileg így fejlődtek ezek a dolgok odahaza. Így következett mindig az egyik esemény logikusan az előzőkből. S az én bukdácsoló és nem mindig következetes utam sem volt más, mint amely követte a magyar munkásmozgalomnak az akkori tragikus útját: a forradalomig felfelé ívelő csúcspontról való leszédülés után az ellenforradalom által kiszabott ingoványon keresztül — az 1945-ös szerencsés felszabadulásig!...

Egy-két hét múlva Bécsben értesítést kaptam Garamitól Svájból, ahova tudvalevően még március 21-e után emigrált, ugyancsak Kun Béla tudtával és hozzájárulásával. Arról értesített Garami, hogy visszajön Bécsbe. (Kimentem eléje a pályaudvarra és ott történt a dr Strasserrel való találkozásom, amelyről az előbbi fejezetben emlékeztem meg.) Garamival beható tanakodás után elhatároztuk, hogy megyünk haza. Bécsben Garami tárgyalásokat folytatott néhány magyar pol-

gári politikussal. Lovászyra pontosan emlékszem, még néhányat említett, akiknek a nevét azonban már elfelejtettem. Garami egy-két nap múlva — az akkori „nyugatosok“ vonatán ment haza. Én csak egy-két nappal később indultam.

Hogy milyen szívvel és kedéllyel ültem a vonaton, azt gondolom, felesleges vázolni. Úgyis csak azok értenék meg, akik már voltak valaha hasonló „politikai“ helyzetben, vagy minek nevezzem...

Akkori utazási élményemről csak egy-két szót.

A vonaton beszélgetésbe keveredtem egy emberrel, akiről kiderült, hogy az illető Baross János, aki mint Baross Jancsi már azelőtt is híresség volt a maga nemében. Később, amikor a Friedrich-féle nemzetgyűlésbe is bejutott, Baross csakhamar újra belemászott újabb panamákbá. Sózott disznóhússal való üzletei vagy effélék szakították meg a gyönyörű politikai karriert. A vele való politikai diskusszióba úgy keveredtem, hogy ő égre-földre esküdözött, milyen hiba és bűn volt, hogy a háború előtti magyar kormányok ennyire ellenségei voltak a magyar demokráciának s hogy majd ők — már mint Baross Jancsi és táborá — megmutatják, ezentúl Magyarországon is másképp lesz majd. Aztán azt is fejtette Baross, hogy a háborúnak egyáltalán nincsen még vége, most éppen csak a feléig jutottunk el és a másik fele még csak ezután következik... Ezt mondotta az a jeles külpolitikus 1919 augusztusában és nyilván ezt akkor már Bethlenéktől tanulta...

Az utazásról szólva mondhatom, még ma is belém szokott nyilalni, ha visszaemlékszem, mi volt az érzésem, amikor a vonat befutott Hegyeshalomra. Hosszú idő után megint ott láttam a szuronyos magyar csendőröket és a nemzeti karszalagos civileket. Csak annyit mondhatok, hogy fulladási rohamfélétet éreztem e látvány nyomán. Biztos voltam ugyan abban, hogy engem egyénileg semilyen veszély nem fenyeget, de hogy nekem, a szocialistának ilyen országba kelljen most visszamennem, ez volt ami szívemet a torkomba szöktette.

Itthon az elvtársak nagy örömmel fogadtak bennünket. Az én örömöm azonban lényegesen kisebb volt. Nemcsak amiatt a gyilkosan fojtogató, tűrhetetlen ellenforradalmi atmoszféra miatt, amely akkor Budapesten már eluralkodott, hanem azért is, mert eléggé problematikusnak, eléggé súlyosnak tartottam a magyar szocialista munkásmozgalom

egész jövőjét. Itthon észrevehető volt, hogy nagyon sokan vannak az elvtársak között, akik még nem vetettek számot azzal az évtizedekre kiható katasztrófával, amely az ellenforradalom felülkerekedésével sujtotta a magyar munkásmozgalmat. Sokan voltak, akik a mozgalom jövő lehetőségeiről való felfogásukat valahogy úgy formulázták, hogy: legyen úgy, mint régen... Azt hiszem, nem ismerték Anatole Francenak azt a szellemes és igaz megállapítását, amely szerint tojásból lehet rántottát készíteni, de a rántottából tojást nem lehet csinálni... Szóval, valahol az egészei újrakezdeni: ez itthon nem látszott olyan egyszerű és könnyű műveletnek.

Nem láttunk más lehetőséget itthon, mint mindenekelőtt kimondani a Szociáldemokrata Párt újjáalakítását. Hazajövetelünk után ez hamarosan a Vas- és Fémmunkások akkor még Thököly-úti nagytermében megrendezett rendkívüli pártértekezleten meg is történt. Azóta egyszer hallottam olyantermészetű bírálatot, hogy ez az újjáalakítás hiba volt. De a bírálók nem nagyon tudták megmondani, hogy vajjon mi mást tehattünk volna akkor? A kommunista elvtársakkal való együttműködés például a történetek után a halálosan ellenforradalmi Magyarországon valóban politikai képielenség lett volna. Azonkívül utalok arra, hogy még az emigrációban is, ahol pedig politikai szabadságot élveztünk, minden frakció és minden csoport ment újra a maga régi útján. Sajnos, ilyen történelmi helyzetekben ennek nyilván ez az útja.

Itthon hamarosan konkrét céljai is támadtak az újrakezdésnek. A munkásság a tömegekben levő ősi természetességgel hozzákezdett szervezeti megzavart sorainak rendbeszedéséhez, politikai téren pedig ugyancsak akadt azonnal munka, bár ez a fajta „munka“ sokszor elég undorító volt.

A legelső feladat volt a Friedrich-féle „jogforrás“-nak a betapasztása, vagyis ennek a széllelbeélt akarnoknak az elítélés.

Formailag, vagy mondjuk az úgynevezett legitimitás jogcímén Friedrich, az októberi forradalom kitörésének előestéjén lejátszódott lánchídi csata hőse, József főherceg megbízatásából származtatta le az ő jogcímét és legitimitását. De, hogy honnan vette ezt a „legitimitást“ a forradalom után maga József főherceg, az máig is titok maradt. Ezzel összefüggésben különben meg akarnám említeni, hogy József

főherceg úr Bécsbe küldözgetett egyes politikusoknak úgynevezett audienciára szóló meghívókat. Én is kaptam egy ilyen meghívót.

Friedrich körül azután elég keserves komédiák zajlottak le. Hazaérkezésünk után alig néhány órával már ott ültünk valamilyen Lloyd-társulati teremben, ahol a megjelentek közötti „kormányalakítási” megbeszélések folytak. Az ott jelenlevő urak abban egyetértettek, hogy Friedrich nem alkalmas s főképpen egyetértettek abban, hogy ők mindenképpen alkalmasak... Szóba került a szociáldemokratákkal való kooperáció és koalíció kérdése is. Ekkor némi csodálkozásomra, Nagyatádi Szabó úgy ugrott fel, mintha vipera marta volna meg. Vervörös arccal kijelentette, hogy ő pedig a szocialistákkal nem hajlandó együttmenni. A többi ottlévő, valamikor ellenzéki pártokhoz tartozó urak ugyancsak teitiek hasonló kijelentéseket. Ebből már látni lehetett, hogy a Szociáldemokrata Pártot ezek az urak „a történetek után” olyannak tekintik, mint amelynek „forradalmi bűnbeesése” miatt először holmi purgatóriumban kell megtisztulnia. Amíg ez nem történik meg, addig nem számíthat arra, hogy polgári pártok vele karonfogva jelenjenek meg a politikai arénában... Szóval, már az első órákban megállapítható volt, hogy a magyar Bourbonok vannak újra többségben. A Bourbonok, akik nem felejtettek és nem tanultak semmit.

Az értekezlet főhelyén Bethlen István ült. Személyével kapcsolatban erről az értekezletről csak a következő maradt emlékezeitemben:

Beesteledett és valaki felvetette azt a prózai dolgot, hogy éjjel majd nem tudunk hazamenni, mert az uccán román katonák cirkálnak és mindenkitől külön igazolványt követelnek. Mire az értekezlet megállapította, hogy ezeket a szükséges igazolványokat a románoktól csak Bethlen István tudná megszerezni, mert ennyire terjedő összeköttetései csak neki vannak a románoknál... Fölkérésre Bethlen azonnal el is távozott az értekezletről, rövidesen azzal jött vissza, hogy a dolog el van intézve...

De ha már a románok akkori budapesti látogatásáról van szó, még két epizódot említek fel ezzel kapcsolatban. Az egyik a következő:

Azokban a napokban egy nagyobb gyűlést tartottunk a kereskedelmi alkalmazottak helyiségében, amely akkoriban

az Andrásy-úton volt. A gyűlésen a hatóságot a román parancsnokság kiküldöttje képviselte. Én voltam a gyűlés előadója. A gyűlés hangulata rendkívül lelkesé alakult és minden a legnagyobb rendben ment. A gyűlés végén a román parancsnok engem az *autójába invitált*. Nagyon meghatott ez a szokatlan udvariasság és csak akkor kezdtem a dolgot kissé furesálni, amikor azt közölte velem ez az úr, hogy a román parancsnokságra megyünk. Miután úgysem tehettem volna ellene semmit, tehát nem is szóltam egy kukkot sem. A parancsnokságon ez a barátságos úr leültetett a szobájában, nekilátott a munkájának s velem egyáltalán nem foglalkozott, mintha ott sem lettem volna. Eltelt egy félóra, s én éppen azon gondolkodtam, hogy talán mégiscsak meg kellene érdeklődnöm, hogy minek köszönhetem a szíves meghívást. Ekkor azonban, mintha csak eltalálta volna gondolataimat, felállt a parancsnok, barátságosan kezét fogott velem, azt mondta, hogy most már mehetek haza...

Hogy mi volt a magyarázat? Hát csak annyi, hogy a románoknál az a gyakorlat, hogy ilyen nagyobb gyűlések alkalmával a gyűlés „főszereplőjét” — magukkal szokták vinni és ha a gyűlés publikuma rendezavarás nélkül szétoszlik, akkor — de csakis akkor — a szónok úr is mehet a dolgára...

Remélem, hogy az új demokratikus Romániában ez az egészen eredeti és kedves gyakorlat már megszűnt.

A másik, a románokkal kapcsolatos epizód politikai vonatkozásában kissé jelentősebb volt.

Egy napon Garami és én az akkor itt tartózkodó román miniszterhez, Diamandi úrhoz kaptunk meghívást. A miniszter úr hosszabb bel- és külpolitikai természetű eszmecserebe vont bennünket, amelynek lényege röviden az volt:

A románok tudják — mondotta —, hogy mi a Friedrich-kormányt szeretnénk eltávolítani. Erről lehetne is szó — mondotta a miniszter úr —, ha mi valamelyes kijelentéseket volnánk hajlandók tenni — Erdélyre vonatkozóan...

Mi természetesen kijelentettük, hogy az ilyesmi teljesen kizárt dolog. Erdély ügye szerintünk a békeértekezlet kompetenciájába tartozik... Ezzel a miniszter úrral való eszmecsere be is fejeződött.

Vissza kell még térnem a Lloydbeli kormányalakítási konferenciára.

Késő éjjelig folyt a tanácskozás, ekkor valami vacsorázási szünetet rendeltek el. Ez a szünet soká, nagyon soká

tartott. Amikor az értekezlet folytatása után érdeklődtünk, kiderült a következő tényállás:

Az értekezlet résztvevőinek egyrésze — mondták nekünk — már nem jön vissza, mert közben meggondolták a dolgot és — Friedrichhez csatlakoztak.

*

Nálunk az elvtársak között sem mentek a dolgok egészen jól és simán. A szárnyaszegettség és zűrzavar igen nagy volt. Volt az elvtársak között egy tekintélyes csoport, amelynek az volt a felfogása, hogy igenis, a pártnak részt kell vennie a kormányban és ha muszáj, akkor még a Friedrich-féle kormányban is! Garamival azt az álláspontot képviseltük, hogy a munkásságnak nem szabad bizonyos politikai erkölcsi szempontokat félredobni. Nem szabad Friedrichék kalandorságát azzal legalizálni, hogy az ő kormányában részt vegyenek a szocialisták. (Csizmadia Sándor, mint emlékszünk, ezen a ponton bukott bele a politikai pocsolyába.)

Közben az ántánt-missziók is folytattak tárgyalásokat a magyar politikusokkal. Garamival is tárgyaltak, de amint kiderült, ez is csak üres hitegetés volt. Köztudomású, hogy amikor Friedrich helyett Huszár Károly lett a miniszterelnök, a párt elfogadta a népjóléti tárcát és egy államtitkárságot. Garamival néhányan ezt is élesen elleanneztük, de a többség úgy döntött, hogy az adott helyzetben ezt nem lehet visszautasítani.

Közben újabb kormányalakítási tárgyalások folytak és általában mindenfelé ültek együtt ilyen conventiculumok. Emlékszem egy ilyen kormányalakításra, Heinrich Ferenc későbbi kereskedelmi miniszter Üllői úti lakásán. Ott is Bethlen vitte a szót. Ennek az értekezletnek legkiemelkedőbb pontja és határozottan „legértékesebb“ eredménye az volt, hogy este tíz óra táján valamennyien kijelentettük, hogy nagyon éhesek vagyunk. Nyár volt, Heinrich azt állította, hogy szalmaözeveg, egyedül van a lakásban, de hajlandó megnézni, hogy „mit lehetne tenni“? Ezzel kiment a spájzba és amit ott talált, azt behozta és egyszerűen letette — a ház asztalára. Többek között két hatalmas egész sonkát is. Ami megehető volt, megettük, egyébként pedig minden maradt a régiben. Egyelőre a Friedrich-kormány is...

Később nagynehezen mégis csak sikerült Friedrich Istvánt lekaparni a miniszterelnöki székről. Más lapra tartozik, hogy sajnós, Friedrich utódaiban sem volt sok köszönet.

Ezidő alatt, amint emlékezetes, az ántánt is tett-vett. Tárgyalt a politikusokkal, Sir George *Clark*, mint megbízott szerepelt itt Pesten, többször tárgyalt Garamival is és a vége mégis csak az volt, hogy a győztes ántánt megengedte Horthynak, hogy 1919 november 16-án úgynevezett fehér hadseregével bevonulhat Magyarországra.

Garami ekkor újra elment emigrációba. Én rettenetesen undorodtam és nem tudtam, mit is tehetnék. Leküzdhetetlen utálatomon úgy könnyítettem, hogy Horthyék bevonulása előtt újra megszöktem Bécsbe.

De ehhez az utazáshoz életem egyik legszörnyűbb emléke fűződik.

A következő történet.

Szegény *Somogyi Béla* az egész idő alatt rettenetesen félt. Talán már halálsejtelmek voltak. Mindent megkíséreltünk, de csak román útlevelet tudtunk neki szerezni. Mind-egy — gondoltuk *Somogyival* — és elhatároztuk, hogy együtt megyünk Bécsbe. Egyik este külön-külön kocsiban kimentünk a hajóállomáshoz. Ott azonban már a rendőrség emberei vártak ránk és kocsijainkat egyszerűen visszadirigálták a főkapitányságra. Külön-külön hallgattak ki bennünket. *Somogyit*, *szegényt*, nem engedték elutazni, egy ideig a rendőrségen tartották, azután szabadon engedték.

„Bárcsak benntartottam volna *Somogyit* évekig, akkor még ma is élne...” így szenteskedett előttem évekkel később *Andréka* helyettes főkapitány.

Engem ott a főkapitányságon egy *Tóth* nevű detektív-főnök hallgatott ki s egyre csak azt hajtogatta, hogy:

„Miért akar elutazni, *Buchinger* úr? Hiszen látja, hogy önt nem bántja itthon senki...”

Én azonban megmaradtam amellett, hogy igenis el akarok utazni és el kell utaznom. Mire a detektív-főnök elbocsátott s én még az esti hajót is jókor elértem. Mikor 3–4 hét után Bécsből hazajöttem, mesélte *szegény Somogyi Béla*, hogyan irigykedett rám és hogyan szeretne mindenképpen kijutni Horthyék Magyarországból. *Szegénynek* nem sikerült, talán azért, mert már akkor is kiszemelt áldozat volt. A végén pedig mégis csak az ő később bekövetkezett

borzalmas halála volt a közvetlen oka az én tízesztendős emigrációmnak. De erről alább még részletesebben szólok.

*

Újra itthon voltam, de most már a Horthy-pokolban.

Siófokról és Orgoványról ebben az időben még nem nagyon lehetett hallani. Ellenben már megkezdődtek a népbiztos-perek s karácsony előtt a borzalmas kivégzések. Az ember nem tudott mást tenni, mint átkozta sorsát, amely ilyen országhoz láncolta. A népbiztosok sorsával kapcsolatban emlékszem, hogy szegény *Lévai Oszkár* kivégzése előtt Bécsben *Büchler Józseffel* együtt a bécsi angol követnél jártam. Könyörögtünk a követnek, hogy tegyen *Lévai* életbenmaradása érdekében valamit. Nem nagyon biztatott és valószínű, nem is kezdeményezett semmit. Amikor pedig *Bokányiék* pörében hoztak halálos ítéletet, *Garami* is és én is táviratot küldtünk *Horthynak* és a kormánynak, amelyben kértük az ítéletek végrehajtásának felfüggesztését s kegyelmet kértünk a halálraítéltek számára.

*

1920 februárjára kiírták a nemzetgyűlési választásokat. Magyarországon ez volt az első parlamenti választás általános titkos választójog alapján. Ennek az eseménynek sok mindenféle mellékkörülményéről ebben a pillanatban nem szólok. Hiszen nem is vitás, hogy ha nem vették volna biztosra fehér ellenforradalmi többségüket, *Friedrichék* most sem választattak volna az általános titkos, egyenlő, nőkre is kiterjedő választójog alapján.

Pártunk úgy határozott, hogy az agitációs lehetőségnek ezt az alkalmát nem szabad elszalasztani, a választási harcban okvetlen részt kell venni. Sikerült is a választási agitáció folyamán a munkásságot, különösen a fővárosban és nagyobb vidéki helyeken úgy megmozgatni, hogy az egész szocialista munkásmozgalomnak felébresztését és valósággal újjáéledését jelentette. Mint képviselőjelölt, számtalan gyűlésen vettem részt és mondhatom, világosan meg tudtuk állapítani, hogy a magyar szervezett munkásokból az ellenforradalomnak sohasem fog sikerülni kiölni a szocialista osztálytudatot. Sem a dacnak azt a forradalmi érzését, amelyről különösen *Kunfi* tudott a későbbi esztendőkből a külföldi szocialista sajtóban oly nagy elégtétellel és megnyugvással beszámolni. Ha ennek az 1920.

7*

évi választási kampánynak egyéb haszna nem is lett volna, akkor is történelmi bizonyítékot szolgáltatott arról, hogy helyes volt a részvételre vonatkozó határozat.

Én a Budapest-környéki választókerületnek voltam jelöltje. Mondhatom, Csepelen, Kispesten és ezeken a helyeken olyan tömeggyűléseket tartottunk éppen a gyalázatos ellenforradalom kibontakozásának első heteiben, amelyekre az elvtársak, akik ott résztvettek, még ma, 25 év múltán is ragyogó arccal szoktak engem emlékeztetni. Éppen most, a legutóbbi napokban is, amikor Pesterzsébeten tartottam úgynevezett összevont párnapot, erről beszéltek az elvtársak. Mondhatni, hogy ezek az akkori tömeggyűlések kifejezett demonstrációt jelentettek a berendezkedő Horthy-rendszer ellen.

A választási aktusban nem volt lehetséges végig résztvenni. Jól emlékszem az akkori helyzetre. Nem tartom kizártnak, hogy Friedrichék szívesen láttak volna az első nemzetgyűlésben is egy-két szociáldemokratát. Csakhogy a választási agitáció már az első napokban olyan erőre kapott, hogy a helyzet szerint az első nemzetgyűlésbe is már nemcsak egy-két szociáldemokrata jutott volna, hanem valószínűleg olyan tekintélyes frakció, amely az ellenforradalom köreit komolyan és alaposan zavarhatta volna. Ezt viszont ezek az urak természetesen nem akarhatták. Ezért kezdték meg a terrort a párt ellen már a választási harc első szakaszában és különösen a vidéken. Ezért rendeztek állandó provokációkat, ezért verték véresre egyes bizalmiférfiainkat, üldözték jelöltjeinket, ezért beszélt annyit Horthy a vörös rongyról, amikor a mi zászlóink zavarták, s így tovább. Ily körülmények között természetes, hogy nem volt szabad a választás napját bevárni, ennek az eredménye ellenünk fordult volna. Végeredményben a szocialista munkásság ezeket a választásokat a maga részvételével csak legalizálta volna.

Ebből az okból Garami is írt nekem többször Bécsből, hogy ne késsünk a passzivitás kimondásával. Meg kell jegyezni, hogy a passzivitás kimondása itthon nem ment nagyon könnyen. Nagyon erős volt a pártnak az a része, amely azt a felfogást vallotta, hogy az elleforradalom elleni küzdelemben az adott viszonyok között nem maradt más fegyverünk, mint a parlamentben való úgynevezett legális küzdelem. Végül azonban, különösen a vidéken történt atrocitások nyomása alatt, a pártvezetőség mégis csak ide-

jében döntött olyan értelemben, hogy bojkottáljuk a választásokat.

Azokban a napokban dőlt el azután hosszú időre, még pedig mintegy három hónap híján tíz esztendőre az én helyzetem is. 1920 februárjában levelet kaptam *Huysmans* elvtárstól, a Szocialista Internacionále titkárától, amelyben arról értesített, hogy körülbelül február 20. tájára nemzetközi megbeszélést rendez Berlinben. Ezt a megbeszélést én magyar szempontból rendkívül fontosnak tartottam. Az elvtársakkal való megbeszélés után úgy határoztam, hogy oda feltétlenül el kell mennem. Elutazásomat *február 17-ére* készítettem elő.

Mielőtt 17-én a hajóval elutaztam volna, délután még elmentem a Népszava szerkesztőségébe s ott természetesen Somogyi Béla elvtárshoz is bementem, hogy tőle is elbúcsúzzam. Még ma is belenyilal a szívembe, ha visszaemlékszem, hogy milyen sóvár szemekkel nézett rám, szerencsésebb fráterre, aki ismét itthagyhatom, akkor úgy véltem, hogy csak egy-két hétre — Horthyék országát.

— Szóval Berlinbe utazik — kérdezte tőlem Somogyi.

— Igen, odautazom — mondtam.

— Tudja mit — mondotta —, Berlinből írhatna néhány sort orosz fogságban lévő Zoltán fiamnak, mert onnan inkább kapja meg az üzenetet, mint innen mitőlünk... Írja meg, hogy apja és anyja egészséges és csókoltatja... Kivettem a zsebemből noteszomat, odatartottam Somogyinak azzal, hogy írja be ő maga a fia pontos címét. Ez meg is történt, még pedig mint mondtam, *1920 február 17-én délután 5 órakor!*...

Somogyitól elbúcsúzva mentem a dolgaim után és este hajóra szálltam. De ez az utazás sem ment ám olyan simán, sőt ellenkezően. S minthogy fontos kordokumentum, éppen azért kissé részletesebben is ki kell erre térnem.

Elutazásom előtt 1—2 nappal Kiss Adolf volt OTI igazgatóval találkoztam. Beszélgetés közben elmondtam neki, hogy utazom Berlinbe s lehet, hogy Bécsbe is megyek... Akkoriban bizony sokan nem érezték jól magukat Budapesten és nyilván Kiss Adolf is ezek közé tartozott... További beszélgetésünk folyamán kijelentette, hogy ő is eljön Bécsbe s úgy döntött, hogy 17-én este velem jön s a hajón találkozunk. Így is történt.

Este nem egyszerre értünk oda a hajóhoz. Én magam szálltam fel a hajóra, örültem is, hogy magam vagyok s hogy

szép csendben elhelyezkedhetem. Érthető okokból ez volt azokban a gyönyörűséges napokban a divat . . . Alighogy a hajón a kabinba betettem a poggyászatot s még kimentem a hajó előterébe, hallom, hogy hangosan kiáltják a nevemet. S hozzá még többször is egymás után. Kiderült, hogy valami véletlen folytán kabinomat másvalakiével eleserélték, nekem tehát más kabinba kell áthureolkodnom. Egyelőre ennél több még nem történt. Legfeljebb még csak annyi, hogy a hangos kiáltásokra figyelmesek lettek a hajón a nevemre. És még hozzá többen azok közül, akikről szerettem volna, ha rólam mit sem tudnak. Így azonban most ezek is megiudták, hogy én, az akkor különösen kitűnő és „rokonszenves” hangzású név tulajdonosa is ott vagyok a hajó utasai között . . .

Kiss Adolf, akinek fülkéje nem messze volt az enyémtől, ettől a bevezető fordulaitól ugyancsak nem volt nagyon elragadtatva. De — gondoltuk — majd meglátjuk.

A hajó végre elindult. Végre, mondom, mert lehet ugyan, hogy pontosan indult, nekem azonban olyan érzéseim voltak, hogy a hajó túlsoká áll Budapesten. Végre azonban mégis elindult. De a hajó elindulása után máris jelentkeztek kabinomban a látogatók. Nevezetesen megjelent egy aranygalléros vitéz katona s valamilyen kísérője.

„Útlevelét kérem” — szólt a látogató katonás hangon.

Odaadtam az útlevelet.

— Buchinger Manó! — állapította meg az aranygalléros és a nála természetes, tehát kihívó modorban rámbámulva ezt sziszegte el:

— Kommunista!

Halk tárgyilagossággal én ezt jegyeztem meg:

— Kérem, én a Szociáldemokrata Párt titkára vagyok.

— Egy kutya az! — állapította meg az aranygalléros úr.

Néhány itt elmellőzhető, katona stílusban tartott morgás után az aranygalléros úr az útlevelemet a többi mellé rakta. Vagy talán vissza is adta, erre már pontosan nem is emlékszem. Azután pedig újra emelt, tehát nem a legszelidebb hangon rámrivallt:

— Csomagvizsgálat — és intett kísérőjének azzal a röviden megfogalmazott mondatial:

— De azután alaposan ám!

A nevezetes koffervizit egy óránál tovább tartott. Ez nem az én megállapításom, hanem Kiss Adolfé, aki a közélről figyelte a dolgokat és a nagy jelenet érdekesebb mozzanatait jobban is megjegyezhetette magának . . . Bécsben egy pár nap

mulva néhány feljegyzést is készítettünk az érdekes esetről. Ahogy mondani szokás, Isten látja lelkemet, nem akarok vele eldicsekedni, — a nagy hangossággal rendezett jelenetnek más nézői is voltak a hajón — Kiss Adolf és még egykét ismerősöm megállapította, hogy a koffervizsgálat időtartama alatt magatartásom a leggyakorlottabb csempésznek sem vált volna szégyenére.

A vizit semmit sem hozott napvilágra. Pedig most utólag már bevallhatom, hogy egyet s mást a kíváncsiskodó urak azért találhattak volna. Mert hiszen nemzetközi konferenciára és számos külföldre menekült elvtársa és barátja közé azért mégsem megy az ember annyira szűzi csupaszszággal, hogy olyan időkben, mint amilyenek azok voltak, a fehér katonák épenséggel semmit se találjanak. De az urak mégsem találtak semmi különöset, de a dolgot sem hagyták annyiban. Volt még némi folytatása.

Ugyanis a hajón ott settenkedett és berzenkedett egy részeg őrmester. Mire a hajó Gönyűre, az akkori határállomásra érkezett, addig ez az őrmesterféle gentleman már alig tudott a lábán állni. Az idősebb elvtársak, akik a dolgok iránt már akkoriban is érdeklődtek, emlékeznek rá, hogy Gönyű úgynevezett „jobb hely“ volt. Számos jó emberünk, derék szocialista és kommunista került ott, azon a hirhedt környéken, mint a fehér terror áldozata a Duna fenekére. Nos, ez az említett őrmester már Gönyű előtt is ott mászkált a kabinok között és mint valami fenevad, aki a fogát feni és vicsorítja, folyton csak azt hajtogatta az utasok között:

— A Buchinger?! A Buchinger!

Gönyűn a hajó soká állt. Mint mondtam, határállomás, de ezen az éjjelen még a szokottnál is hosszabb ideig állt ott. S amint később a legmegbízhatóbb helyről értesültünk, Gönyűn azért állt a hajó ezen az éjjelen még a szokásos időnél is tovább, mert először összeköttetést kellett létesíteni Budapesttel a belügyminiszterhez — Beniczky volt akkor a belügyminiszter —, tőle magától akarták pontosan megtudni, hogy érvényes-e az útlevelem és megengedhető-e az én kiutazásom . . .

Es erre a válaszra várt Gönyűn a részeg őrmester is . . .

Szerencsémre a válasz rám nézve kedvező volt s csak ezért történt, hogy a dunai halak ezúttal elestek egy nem egészen kövér, de mégis kíváncsatos falattól... Ha ez a belügyminiszteri válasz nem lett volna kedvező, akkor könnyen megtörténheteti volna, hogy ugyanabban az órában kerültem

volna a Dunába, mint szegény szerencsétlen martírunk, Somogyi Béla, akit mint azóta tudjuk, éppen február 17-én este gyilkoltak meg és dobtak a Dunába a Horthy-banditák.

De hogy Somogyival ez a tragédia megtörtént, azt én csak harmadnap tudtam meg — Prágában. A hajón ugyanis úgy döntöttem, hogy nem megyek Bécsen át, hanem kiszállok Pozsonyban és onnan megyek Prágán keresztül Berlinbe. Pozsonyban a szörnyű esetről még semmit sem tudtam. Prágában olvastam csak, hogy mi történt. Bevallom, nem hittem el, téves hírnek tartottam. Lehetetlennek gondoltam, hiszen én még ugyanaznap este Somogyival Budapesten beszéltem és tőle, mint említettem, elbúcsúztam... Azonban a néhány órával később megjelenő prágai lapok már hozták a borzalmas eset egészen részletes leírását. Fájdalmamban és tehetetlen dühömben magamon kívül voltam. A legközelebbi vonattal Berlinbe utaztam, ott megérkezésem után rohantam a „Vorwärts“ szerkesztőségébe és az egész gázságot részletesen leírtam. A cikk reggel meg is jelent a lapban. Ezzel a cikkel Horthyék Magyarországtól is teljes évtized tartamára elbúcsúztam.

Másnap reggel felkerestem Kautskyt, nagy tanítómát és atyái jóbarátomat, aki azzal fogadott:

— Remélem, a történetek után nem megy vissza Magyarországra?

— Magam is azt hiszem — mondtam —, hogy egy-hamar nem mehetek vissza.

Kautskytól elmentem a Független Szocialisták szerkesztőségébe „A Freiheit“-hez, ahol Hilferding, a későbbi birodalmi pénzügyminiszter, régi ismerősöm és barátom fogadott. Szemrehányást tett azéért, mert, mondotta, a Vorwärtsnek már írtam, az ő lapjuknak pedig még semmit sem adtam...

Egyelőre még egy sürgősebb írnivalóm volt. Ugyanis megírtam feleségemnek, hogy csomagoljon, de most már több hétre valót hozzon magával, s amilyen gyorsan tud, utazzék Bécsbe, ahol majd találkozunk.

Találkoztunk is. És együtt is voltunk Bécsben 1929 november 7-ig, vagyis, mint mondtam, három hónap híján tíz évig...

Az emigráció első hónapjai

Ha kérdené valaki, hittem-e a történetek után abban, hogy most már igazi emigráns leszek belőlem, aki többé nem mehet haza, akkor erre csak az a válaszom: olyan emigráns,

aki így gondolkodnék, még nem volt a világon! Ilyen emigráns egyáltalán nincsen. Azért nincs, mert ha lenne, ez azt jelentené, hogy az illető nem hisz és nem hitt a maga igazában. Nem hisz abban az ügyben, amelyet otthon képviselt, amelynek átmeneti kudarca vagy sikertelensége miatt száműzetésbe kényszerült, de persze csak — „átmenetileg“. Ezért tud az emigráns elhinni bármit a világon, csak éppen azt az egyet nem, hogy ő ne mehessen „rövidesen“ haza...

Nem szólok arról, hogy az emigráns csak nehezen tudja elképzelni, hogy a dolgok odahaza önékülé is mehetnének tovább. Nem tudja elképzelni, hogy a világ nélküle is forog. Az emigráns, ha csak a mindennapi ujsághíreket olvassa, amelyek az otthonról szólnak, azokból is rendszerint a legkisebb fantázia segítségével azt a konklúziót vonja le, hogy naponta adódnak és kell, hogy adódjanak odahaza olyan események, amelyek, ha ma még nem is, de holnapra bizonyára megteremtik a lehetőséget az ő hazamenetele számára. Az emigráns nem tudja elképzelni — ez volt az első időkben majdnem valamennyiünk gondolkodása, — hogy a külföld szó nélkül, vagy beavatkozás nélkül tűrje az olyan kormányt, amely úgy halmozza a gázságokat, mint például a magyarországi fehér terror kormányzata és „kurzusa“. Az emigráns szerint ilyesmi ellen a civilizált világnak igenis tennie kell valamit. Az emigráns szerint fog is cselekedni a külföld. Ezt mondtuk akkor az első időkben sokan. De még akkor is, mondtuk, ha a külföld nem avatkoznék bele a magyarországi dolgokba, s ha a kisujját sem mozdítaná meg, akkor is majd — otthon „történik gyorsan valami“, ami a mi helyzetünket is megváltoztatja. S hogy az ilyen gondolkodásmódban milyen nagy szerepe van a honvágynak is, annak a honvágynak, amely az emigránst már távolléte első hetei után is kínozza, ki tudná ezt leírni és szavakba foglalni.

Én csak arra emlékszem, hogy olyan képzett marxisták, mint teszem azt néhai Szende Pál elvtársunk, vagy olyan tudós férfiak, mint Jászi Oszkár és mások — s ebben a tekintetben a kommunista elvtársak sem voltak kivételek — nem gondolkodtak másképp, mint én, vagy a legtöbben közülünk. Mintha csak tegnap történt volna, úgy emlékszem rá, hogy Berlinből Bécsbe való megérkezésem után a belváros egyik szállodájában Szendével és Jászival találkoztam. Nagy szeretettel fogadtak, mint új emigránst.

(A régebbi emigránsok mindig örülnek, ha új bajtárs jön otthonról.) Jóakarátúan arra figyelmeztettek, hogy most „legalább három hónapig“ ne merjek hazamenni. Három hónap? — kérdeztem nagy hitetlenkedéssel. — Igen — mondták, — legalább három hónap kell, amíg otthon a viszonyok megváltoznak...

A három hónapon már jóval túl voltunk, amikor egy alkalommal, még arra is pontosan emlékszem, hogy a Práterban, Szendével újra találkoztam. Szinte reklamáló hangon mondtam, hogy a három hónap elmúlt, mit gondol, mi lesz a hazamenetellel? Mire szegény Szende egészen komolyan magyarázta, hogy a viszonyok most bizony úgy alakultak, hogy a hazamenetelhez most már — legalább egy esztendő kell. Garamiról meg kell állapítani, hogy ő már az emigráció elején is félig tréfásan, félig komolyan, de legalább öt esztendőt jósolt. Igaz, hogy majd megköveztük ezért az érthetetlen „pesszimizmusért“. Pedig öt esztendővel ő is csak a felére taksálta még a mi kettőnk emigrációjának időtartamát is. S hányan voltak, akik ötször öt esztendő múlva jöhettek csak, vagy egyáltalán soha többé nem jöhettek haza. Persze voltak futóvendégeink is, de azok nem nagyon érdekes alakjai voltak az emigrációnak. Egyet-kettőt kivéve, akikről alább még lesz egy-két szavam.

*

Most már realisabban is kellett a dolgokat szemlélni s ezekre a realitásokra is be kellett rendezkedni. Ugyanis csakhamar úgy alakult a helyzet, hogy otthon a fehér terror, a Horthyék kurzusa, alaposan gondoskodott róla, hogy megszorodjék az emigránsok létszáma. Természetesen nem mindenki jött Bécsbe, jutott az emigránsokból Pozsonynak, Prágának, Berlinnek, s nagyon tekintélyes csoportok alakultak Jugoszláviában és Romániában. Hiszen sajnos, a jelszó az volt: „Fusson, ki merre lát!“ Föltéve, hogy még van rá lehetősége s hogy általában valami értéket tulajdonít-e még az értéktelenné és ronggyá vált életének. Jutott tehát belőlünk, az emigránsokból, az egész világnak. De azért azt hiszem, mégis Bécs volt a legerősebb állomás. Átmenőállomásnak mindenestre Bécs volt a legjelentősebb. A legelső napokból emlékszem Bécsben a Hotel „Linke“-re, egy nem egészen elsőrangú szállodára. Elsőízben én is ott szálltam meg s ki tudja, milyen megérzés alapján, hamar jöttek oda mások is. Az elsők közül Miklós Mór elvtárs jött Újpestről, aki néhány hónap után Dél-

Amerikába ment gyermekeihez boldogan — meghalni... S jöttek mások s már majdnem be sem fértünk a Hotel Linke-be.

Csak a legkevesebb emigráns jutott el Bécsig úgy, hogy pénze lett volna akár a legtizedrangúbb szállodában való bekvártélyozásra. Bizony jók voltak a hitzingi és a breitenfeldi szükségbarakok is. És milyen boldog volt egy-egy magyarországi proletár, például a Csernyánszkyak és mások, ha akár szükségbarakban sikerült őket elhelyezni.

Az ilyen bekvártélyozásoknak különben Böhm Vilmos elvtárs volt az egyik főmestere. Mondhatom, Seitz, a polgármester, vagy Reismann elvtárs, a bécsi lakáshivatal vezetője, sokkal nehezebben tudott egy bécsi embert elhelyezni, mint Böhm egy emigránst. S amikor Böhm nem jutott hozzá, akkor Schwarz Richard elvtárs, aki az emigránsok ügyeinek intézésében mint az én „megbízottam“ szerepelt, intézkedett az ügyekben. Schwarz az idők folyamán ebben a szakmában annyira specializálta magát, hogy hatalmas nagy iparágat teremtett belőle. Többek között saját külön öngyilkosokat mentő „vállalata“ is volt s a bécsi rendőrség is küldött már Schwarz elvtársához „kun-csaftokat“. Főként olyan szerencsétlen életuntakat, akiket a bécsi rendőrség is már megúnt és akiken már nem tudott a bécsi rendőrség sem segíteni. Az én Riek barátom ezeket a szerencsétlen öngyilkosjelölteket is „megszervezte“. A budapesti, régebben jól ismert „Róbert bácsi“ bátran elmehetett volna barátomhoz iskolába. (Természetesen ez csak tréfa. A komoly valóság az, hogy az emigránsok százai hálával gondolnak Schwarz Richard elvtársra, mert bizony eleget fáradozott érdekükben. Mikor először mentem Bécsből haza, őt kértem fel, hogy foglalkozzék a menekültek ügyeivel. Megállapíthatom, hogy ezt ő tizenöt esztendőn keresztül hűséggel és becsületesen megtette. Mint ahogy az előző tizenöt esztendőt Magyarországon töltötte el úgy, hogy mindig buzgón résztvett a magyar munkásmozgalom harcaiban.)

Az emigránsok állandó segítségre és gyámolításra szorultak, mert idővel, mint említettem, tömegével érkeztek és Bécsben — még meg is szaporodtak... Nagy szerencsénk volt az a körülmény, hogy Bécsben akkor a Szociáldemokrata Párt volt uralmon, hogy ott volt akkor az áldott „Vörös Bécs“! Ugyan mondhatom, még életemben nem láttam szigorúbb és korrektebb községi gazdálkodást, mint

amilyent Seitzék és Breitnerék vezettek. Szinte betű szerint ragaszkodtak a fennálló városi szabályzatokhoz és előírásokhoz. De azért szívük is volt. Bécs aranyos szíve volt ez és azonkívül a szocialisták megértő lelke a más országbeli üldözött szocialisták iránt. Soha, de soha el nem múló hálával lehet csak gondolni arra, hogy mit kaptak a magyarországi politikai menekültek ezekben az esztendőkből az osztrák szociáldemokratáktól!

Ügynevezett hivatalos segélyezőbizottság is működött hosszú ideig az osztrák testvérpárt védnöksége alatt. Ez volt mellesleg az egyetlen bizottság, amelyben minden frakciónak volt képviselője. Még az osztrák kommunista pártnak is volt küldötte ebben a bizottságban. Egy Friedländer nevű kommunista elvtárs járt az ülésekre és vele jött egy ideig rendszeresen Vágó Béla. Képviselve volt természetesen a bizottságban Kunfi és Böhm „Világosság”-frakciója is. A Garami-frakciót én képviseltem a bizottságban. Azt mondták, azért képviseltem én, mert a Garami-frakciónak kívülem nincs is más tagja... De azért ebben a bizottságban is találtunk módot arra, hogy bizonyos kérdéseknek politikai színezetet adjunk, amelyek felett azután élénken elveszekedtünk. Ilyen esetekben dr. Ellenbogen elvtárs, osztrák Reichsrat-i képviselő, aki mint főpénztáros, az osztrák testvérpártot képviselte a segélybizottságban, rendet teremtett közöttünk — a legközelebbi ülésig...

A nevesebb magyar elvtársak közül ekkor már a legtöbben Bécsben voltak. Ott volt már Peidl Gyula, ott volt Peyer Károly, ott volt Erdélyi Mór, aki már a menekülők vonatán érkezett Bécsbe. Soha nem fogom elfelejteni, milyen összetört szívvel és kedéllyel érkezett meg Bécsbe Kunfi. Az ő személyével vonatkozásban igazán lehet idézni Hugo Victornak azt a szép szavát, hogy a politikai száműzött magával viszi a száműzetésbe nemzetének minden gyászát és bánatát. Emlékszem, mikor Kunfi Bécsbe érkezett, már tudtam, hogy milyen életveszély árán sikerült neki megmenekülnie — azt üzent nekem, hogy szeretne Garamival és velem találkozni. A találkozóra én örömmel el is mentem, Garami ellenben valamilyen okból kimentette magát. Láttam, hogy ez Kunfinak milyen végtelenül rosszul esett... Rónai Zoltánnak még odahaza én szereztem útlevelet. A kopók azonban olyan éberren és olyan soká voltak a nyomába, hogy csak hosszú hetek múltán tudott Bécsbe eljutni.

A kommunista elvtársakkal Bécsben éppen csak köszönő viszonyban voltunk. Szegény Landler Jenő, akivel pedig odahaza hosszú évtizedek folyamán sokszor közösen vétkeztünk az úgynevezett „baloldaliság“ ellen, azt hitte Bécsben, hogy nagy kegyet gyakorol velem szemben, ha köszön az uccán. Kassák ellenben, aki legfeljebb művészeti kérdésekben volt radikálisabb, mint én, mindig kitüntetett barátságos és kedves mosolyával, ha a bécsi Ringen, az Opera környékén, vagy másutt találkoztunk. Dr. Hajdú Gyula elvtárrsal bizonyos „hivatali“ ténykedések kapcsoltak össze. Az efajta ügyek érdekes jellegűek voltak. Hajdúval kapcsolatban ilyen úgról egy kis epizódot el is kell mondanom. Nyilván osztrák testvérpártunk diszkrét és diplomatikus közbelépése folytán a helyzet úgy alakult, hogy a bécsi államrendőrség, amely természetesen nem volt szociáldemokrata, hanem koalíciós vezetés alatt állt, emigránsok számára útlevelet, úgynevezett „Interimspass“-t, szóval hontalanok számára való útlevelet, rendszerint csak annak engedélyezett, akiért Garami vagy én politikai „jótállást“ vállaltunk. Ennek a ránk nézve egyáltalán nem kellemes megbízásnak és gyakorlatnak az lett volna az értelme, hogy kommunisták lehetőleg ne kapjanak útlevelet. Mondanom sem kell, hogy ilyen szerepre senki közülünk nem vállalkozott volna. Egy alkalommal azonban megtörtént, hogy felhívatott engem a rendőrségre a politikai osztály vezetője, egy dr. Presser nevű úr. Azt kérdezte tőlem, nem kommunista-e dr. Hajdú Gyula és tudnék-e érte politikai felelősséget vállalni. Miután én Hajdú elvtársat negyven esztendőn keresztül mint szociáldemokratát ismertem, a legutolsó hónapok dolgaira pedig „nem emlékeztem“ — természetesen azt mondtam Pressernek, hogy Hajdúért akár az ünnepi becsületszavamat kötöm le. Ezen az alapon Hajdú megkapta útlevelét, nyolc nap múlva pedig a bécsi ujságok is megírták, hogy Hajdú — Moszkvában van és ott részt vesz a kommunisták kongresszusán... Presser dr-nak később csak azért mertem a szemébe nézni, mert feltételeztem, hogy mint a bécsi rendőrség egyik vezetője, nyilván ő is mindent ugyanolyan jól tudott, mint én, mit kíváncsiskodik tehát?

*

Olvastam régebben egy kis könyvecskét, az volt a címe: „Politikai kávéházak“.

Ez a könyvecske arról szólt, hogy a nagy francia forradalom idején milyen nagy politikai jelentősége és fontossága

volt egynémely párizsi kávéháznak. Valóban nagyon érdekes könyv volt. Azonban a Palais Royal és a többi híres politikai kávéház, amely ebben a könyvecskében fel volt sorolva, mégiscsak elbújhat, ha arra gondolok, hogy az emigrációban a mi számunkra milyen jelentőségre emelkedett egy-egy bécsi kávéház.

Ezek a kávéházak életünknek, szomorú, sívár és hosszú időn keresztül annyira kilátástalan életünknek javát, fénypontját, központját jelentették. Sokunk számára mindent jelentett ez a kávéház. Felfedeztük véletlenül magunknak szatán ez a kávéház az emigráció egy-egy frakciójának törzskávéházává avanzsált. Nélkülözhetetlen volt a kávéház az emigráns számára. Hiszen közülünk a legkevesebbnek volt rendes lakása. A kávéház tehát elsősorban azt a helyet jelentette, ahol jobban éreztük magunkat, mint nyomorult albérleti szobánkban. A kávéház mentett meg sokunkat télen a megfagyástól. A kávéházba jöttek az emigránsok minden ügyes-bajos dolgukkal, már csak azért is, mert hiszen az emigránsok legtöbb ügye olyan volt, hogy elintézése bizonyos kollektív határozatot igényelt. A kávéházban voltak ujságok, hírlapok, ezekben tükröződött számunkra a világ, az egész világ. Tükröződött elsősorban a politika, amelyet a mi számunkra valóban már csak a hírlap betűi jelentettek, hiszen a valóságos politikából mi már ki voltunk kapcsolva. A kávéházba jöttek utánunk asszonyaink is. Hiszen az emigrációban nekik sem volt már rendes otthonuk, csak a legkevesebben vezethettek rendes háztartást. S így nekik sem volt otthon türelmük, őket is gyötörte és kínozt a mi nyugtalanságunk. A kávéházba jártak közülünk sokan nemcsak délután, vagy este, hanem már korán reggel is. A kávéházban kötöttek egyes emigránsok üzleteket, már tudniillik olyan üzleteket, amilyeneket emigránsok köthettek — egymás között. Mert hogy mint gyökértelen, vad, idegen egzisztenciákkal egy-két zseniális üzleti szellemű embert kivéve — ki más, léphetett volna üzleti összeköttetésbe? Végül a kávéház volt a mi fórumunk, ez volt a parlamentünk. Ott vitattuk meg mindig a helyzetet. Ott lestük egymás szavát s ugyanakkor ott úntuk egymást. Ott bíráltunk, ítéltünk és főként sokat jósolgattunk. Ott ültünk csoportosan, de ültünk sokszor külön-külön megbújva, egyedül valamelyik kávéházban. Gondolok az Opera mögött a Mozart-Platzon levő Stockinger-kávéházra, vagy a Kärntnerstrassen levő Lebmann-kávé-

háza, ahol de sokszor ültem a legdeprimáltabb hangulatban magam, egyedül. Ilyenkor voltak napok és órák, amikor sokszor gondoltam a mi kedves belga De Brouckere elvtársunknak és barátunknak szép szavaira, amelyeket egyik temetői búcsúbeszéde alkalmával mondott: megemlítette ott a jó barátoknak egy régi körét, akik közül „sokan már meghaltak, sokan pedig — rosszabbul jártak“...

Ezekben a kávéházakban döntöttük el szuverén módon, ki mikor mehet — haza, Magyarországra. S végül a kávéházakban kerestek fel bennünket otthoni barátaink, akik a híreket hozták. Híreket, amelyeket sokszor nem is abból a szempontból vizsgáltunk, jók-e vagy rosszak, igazak-e vagy csak kitalálások. Csak hírek legyenek — gondoltuk és adjanak nekünk valami lelki „Ersatz“-ot, adjanak új szellemi és lelki pótlékfelét, amelyen rágódhatunk, még akkor is, ha az illető, aki hozta őket, már régen otthon volt. Otthon, ahova mi nem mehettünk...

Ott volt mindenekelőtt a Kaffee „Akademie“, a híres Naschmarkt mellett, szemben az egykor híres „Secession“ kiállítással. A Secession előtt egy bronzból öntött római diadalkocsi állt. Három hatalmas oroszlán volt a kocsi elé fogva. A kocsin ott állt egy alak, talán Nerót, vagy valamelyik más cézárt akarta ábrázolni. Az alak, amely az oroszlánok gyeplőjét fogta erősen és diadalmasan, olyan arccal állt ott, akárcsak Göndör Ferencről, „Az Ember“ című híres emigrációs hetilap szerkesztőjének arcáról mintázták volna. Legalábbis én mindig a tüzet fúvó és hangosan ágáló Göndört, a fehér terror bátor üldözőjét láttam abban a vaskos bronzalakban.

Ide, az Akadémiába járt Garami, itt volt ő a csoportfőnök s idejártak utána az elvtársak. Nem valami sokan, de azért tellett belőlük néhány sakkpartira. Még Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács nagytekintélyű elnöke is idejárt, hogy irtó mérgeskedés közben Garamitól megmattoltassa magát. A matt okát Hock mindig gyönyörű nagy parlamenti szónoklat formájában magyarázta meg a kibiceknek és egy-szusz alatt, ha már úgyis benne volt a szónoklásban, a magyar politikai helyzetről is elmondta alapos és megfellebbezhetetlen véleményét. Megfellebbezhetetlen annyiban, hogy Hock János remek szónoklatai után csak nagyon ritkán mert valaki szóhoz jelentkezni...

Kunfi és Böhm a „Világosság“ szervezetében olyan nagy

párt felett rendelkeztek, hogy a Stiftgasse-i kaszárnya közelében lévő „Viktoria” nevű kávéházukon kívül még egy másik weekendező kávéházuk is volí valahol a Margaretenkerületben. Oda leginkább szombatoként jártak. Sőt úgy emlékszem, még valami titkos kávéházuk is volt, mint ahogy gazdag embereknek titkos telefonszámuk van. Oda csak olyankor jártak, ha valami egészen bizalmas frakcióügyben egészen maguk között akartak maradni. De meg kell jegyezni, hogy a Világosság három fővezetője, Kunfi, Böhm és Rónai, emellett erősen dolgozó emberek is voltak. Kunfi, az „Arbeiterzeitung” egyik főmunkatársa és a munkásfőiskola tanára, mindig nyakig benne volt a robotban. Rónai a munkásbiztosítónál volt hivatalban, ugyancsak a főiskolán is tanított. Nem tudom, hogyan futotta idejükből, hogy még súlyos kávéházi közéleti kötelezettségeiknek is eleget tessenek. Böhm műszerézműhelyt vezetett. Róla tudom, hogy ha délutánoként emigrációs ügyeket intézett a Viktóriában, akkor vevői és megrendelői mehettek a sóhivatalba. Egy ideig *Garbai Sándor*, a forradalmi kormányzótanács egykori elnöke is ott trónolt a Viktória elnöki székében. Később azonban meggondolta magát s külön frakciót alapított, vagyis ő is külön kávéházba tette át székhelyét.

A kommunista elvtársakról csak annyit tudok, hogy ők valahol a Langegasse környékén, a kórházak körül foglaltak le egy kávéházat. Voltak természetesen „pártközi” kávéházak is, ahova minden emigráns eljárhatott és el is járt. Ezek közül a leghíresebb a *Carlton*-kávéház volt, a Schwarzenbergplatzon, az egykori bécsi tisztikaszinóval szemben. Óriási hodály volt ez. Később, amikor a mi közreműködésünkkel tönkrement — autóraktár lett belőle. De amíg mint kávéház szerepelt, mi töltöttük be a mi tömegünkkel és lármánkkal.

A kávéházban való költekezéseink külön fejezetet érdemelnének. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a cehhelések a kávéházban való lármánkkal egyáltalán nem álltak arányban... Voltak közülünk néhányan, akik a pincérnek arra a kérdésére, hogy: mit tetszik parancsolni, azt felelték, hogy — majd később rendelnek. Németül ez így szólt: später. Idővel azután a pincérek úgy megtanulták a rendet, hogy egyes barátaink részére a rendelést úgy jegyezték, hogy:

„Uraságodnak is egy spätert?...“

Ha otthonról jöttek Bécsbe barátaink, képviselők vagy a párt más jelentősebb funkcionáriusa, akkor rendszerint az

Akadémiába jöttek először. Mert ott, ha kevesen is voltunk, hazafelé mégis csak mi voltunk a „gouvernementálisak”... Nagy asztalunknál a budapesti jövevényt már várta egy üres szék, ott foglalt helyet s ott kellett, hogy elmondja az otthoni helyzetet töviről-hegyire. Aztán pedig, ha már mindent kitárt, rendszerint még azt is, amiről otthon szó sem volt, de amiről csak azért beszélt, hogy mondhasson nekünk valami kedves újdonságot, hogy szerezzen nekünk „jó napot” — akkor aztán mi következünk. Jöttünk az interpellációk özönével. Jöttünk a legsúlyosabb bírálattal, támadásokkal és kifogásokkal. Mi olvastuk rá a szegény jövevény fejére, ha az otthoniak szerintünk valamit elmulasztottak. Mi vádoltuk őket, hogy nem követtek el mindent Horthyék megbuktatására és természetesen az emigráció likvidálására. Azt a széket, amelyre otthoni barátainkat ültettük, elneveztük — *vádoltak padjának*. Sokan ültek az otthoniak közül ezen a vádoltak padján. Ott ült sokszor a derék, jó *Esztergályos* János, ott ültek *Propper*, *Györki*, *Szakasits* és más otthoni elvtársak. De meg kell állapítani, mind örültek, ha ott ülhettek régi barátaik és elvtársaik között. (Később, mikor 1929 után hazakerültem és bejutottam a parlamentbe, Bécsbe való utazásaim alkalmával én magam is sokszor ott ültem aztán a bécsi emigrációban maradt elvtársak által kijelölt vádoltak padján.)

Ezzel a kávéházi élettel kapcsolatban hadd említsem még meg azt, ami jól jellemezte ezt a mi sivár, száműzötti sorsunkat.

Egy időben valamelyik törzskávéházunkat éppen megúntuk. Meg kell jegyezni, hogy ez különben nagyon gyakori eset volt, mert egyik-másik kávéháznak a tulajdonosa viszont idővel minket is alaposan megúnt. S éppen erről szól ez a rövid história. Egyik régi kávéházunkból elhurcolkodtunk a Ringen, a Burggartennel szemben lévő *Sacher*-kávéházba. Előkelő kávéház volt, gyönyörű kilátás nyílt ablakaiból a Ringre és mi nagyon jól éreztük magunkat. Asztaltársaságunkhoz tartoztak akkor még néhai Horovitz Gábor elvtárs, a famunkások szervezetének egykori főtitkára és Reinitz Béla, a kiváló zeneszerző. Horovitz nagyon ideges természetű, köztözködő ember volt, Reinitz Béla kedves bömböléseit pedig Európában mindenki ismerte. Na már most Horovitz valamikor igazgatósági tagja volt az OTI-nak, Reinitz pedig ugyanakkor, nagyon régen, titkár volt az OTI-nál. Az egyik

délután ez a két drága barátunk vitába kezdett arról, hogy az OTI alakulása idején, vagyis 1907-ben! valamilyen fontos igazgatási, szervezési kérdésben hiba történt s hogy ennek a hibának vajjon 1907-ben ki volt az oka? Nem emlékszem már pontosan, hogy a vita mennyi ideig folyt, de emlékszem a kávéházi vendégek komoly felháborodására. Két barátunk ugyanis olyan hängosan vitatkozott, hogy a Ringen közlekedő villamoskocsik esengetését sem lehetett hallani. A Horovitz—Reinitz-féle vita talán már órák óta folyt s mégis éppen ezután kezdett a legizgalmasabbnak ígérkezni. S ekkor az történt, hogy odajött hozzám a kávéház „köszönő embere” s nagyon megkért, hogy szeretne velem valamit megbeszélni. Felálltam, hátramentem a Herr Direktorral — a köszönő úr így címezte magát —, ott bocsánatkérések közepette udvariasan, de különben elég határozottan a Direktor Úr arra kért meg:

„Mondjam meg barátaimnak, hogy ne jöjjenek többé az ő kávéházába...” Az udvarias kérelem természetesen egész társaságunkra vonatkozott. Visszamentem barátaimhoz, akik nagy kíváncsiskodással fogadtak, hogy mit is akart tőlem a köszönő bácsi? Hát — mondtam — csak arra kért, mondjam meg nektek, hogy lehetőleg már holnaptól kezdve — járjunk más kávéházba...

— S te mit mondtál neki — ostromoltak barátaim nagy felháborodással.

— Hát én csak annyit mondtam, hogy rendben van!

A társaság nagyobb része megértően tudomásul vette a dolgot, csak Horovitz és Reinitz jelentették ki, hogy a pártból való kizárási indítványt kellene tenni — ellenem, mert nem védtem meg kellően az emigráció tekintélyét...

*

Otthon a munkásmozgalom mindinkább nehezebb helyzetbe jutott. A fehér terror, mint valami véres átok, rá súlyosodott az egész szerencsétlen országra. Somogyi és Bacsó bestiális meggyilkolása, a kommunisták és a kommunisztagyánúsak elleni irtóvadászat, mindez a külföldön elég nagy visszhangot keltett. A mi lelkünket természetesen egészen felzaklatta. Az volt az érzésünk, hogy az otthon elkövetett aljasságok egyenesen minket sújtottak elsősorban. Minden seb, amit otthoni testvéreinken ütöttek, az a mi testünkön-lelkünkön is vérzett. Nem volt pillanatnyi nyugtunk, nem volt más gondolatunk, mint mit lehetne

tenni a véres ellenforradalom gazságainak megfékezésére, mit kellene tenni a kurzus minél erőteljesebb denunciálására. Egyetlen problémánk volt, hogyan lehetne a leghatározottabban a külföld lelkiismeretét felébreszteni és ébren tartani? Mert hiszen az aljasságoknak, a terrornak ezt a mértékét és halmazatát némán tűrni nem lehetett. Hiszen ez egyenlő lett volna a mi politikai halálunkkal és megsemmisülésünkkel.

Kunfi csakhamar nagyszerű tribünt kapott osztrák testvérpártunk lapjában. Mondhatni, majdnem minden cikke szenzáció volt az osztrák munkásközvélemény számára, visszhangja eljutott más lapokba, Németországba és Franciaországba is. Az „Arbeiterzeitung“-ban ezidőtájt Garami is el tudott helyezni egy-egy fontosabb cikket. Göndör is már a legelső időkben megjelentette Bécsben „Az Ember“-t. És bár ez a lap csak magyar nyelven jelent meg, azért gyakran idézték a németnyelvű ujságok is. A kommunista elvtársak a „Bécsi Magyar Ujság“-ban jutottak szóhoz. A „Jövő“, melyet Garami és Lovászy Márton, Hatvany Lajos nagylelkű támogatásával alapítottak, csak kissé később tudott megszólalni. De a harc a Horthyék vérengző rendszere ellen mégis hamarosan megindult.

Nem tartottuk elégségesnek, hogy csak a sajtó útján menjen a küzdelem az otthoni szörnyű állapotok ellen. A mi csoportunkban abban állapodtunk meg, hogy módot kell találni nemcsak az osztrák, de a többi külföldi testvérpárt alapos információjára. Ezt különösen azért tartottuk fontosnak, mert napirendre kerültek a különböző népbiztosperek is, tudtuk, hogy emberéletek megmentéséről van szó. Természetesnek tartottuk, hogy ennek érdekében a legapróbb mulasztást sem szabad elkövetni.

Ezekben az időkben, 1920 őszén, többek között levelet kaptam az angol Sidney Webbtől, aki a Fábíánusok Társasága megbízásából közölte velem, hogy miután a legutóbbi hónapok eseményei és izgalmai bizonyára nagyon igénybevettek, küldi a társaság meghívását, melynek értelmében egy-két heti üdülést biztosítanak számomra Angliában. Ugyanakkor azonban levelet kaptam hollandiai barátainktól is, amelyben alapos információkat kértek a magyarországi állapotokról. Megbeszéléseink szerint az angoloknak megköszöntem a meghívást, hosszabb tájékoztatót küldtem nekik a magyar viszonyokról, azután pedig úgy döntöttünk, hogy menjek Németországba és Hollandiába,

azután pedig olyan okokból, amelyekre még visszatérek, a hollandiai út után menjek Olaszországba.

Németországban elvtársaink, mint mindig, akkor is saját nagy bajaikkal voltak elfoglalva. Abban az időben még inkább, mint máskor, mert már észrevehető volt, hogy milyen veszedelmes erők készülnek Németországban a demokrácia elleni harcra. Nagyon nagy bajnak látszott már akkor is a munkásmozgalom egyes nagy pártjainak egymással való szembenállása és gyűlöletes testvérharca. Ennévtizedek óta jártam állandóan Németországban, mindig egyforma szívélyességgel fogadtak. Ugyanígy fogadtak most is mind a többségi szocialisták, mind a függetlenek. Igen nagy részvétet tanúsítottak a magyar munkásmozgalom tragikus sorsa iránt. Meg kell állapítani, hogy az emigráció munkáját anyagiakban is mindig szívesen támogatták. Ez az utóbbi különösen a többségiek pártjában sohasem ütközött nagyobb akadályokba.

Különben pedig elég idegenszerűen hatott rám az a mentalitás, a politikai és lelki beállítottság, vagy minek nevezzem, amelyet ezekben az időkben, különösen a német többségi szocialistáknál, csendes megfigyeléseim közben tapasztaltam. Nekem a Bebel Ágoston-típusú német szocialista vezető volt az ideálom. Bebel, bár évtizedeken keresztül járkált a német Reichstag bársonyos szőnyegein és síma parkettjén és bár mindig különösen választékos és tiszta volt az öltözködése, mégis szemének minden mozdulata, minden kiejtett szava azt mutatta, hogy Bebel valóban csak a német proletárok vezére és ez a legmagasabb ambíciója! Az ő viszonyát a tömegekhez igenis nagyon jól jellemzi az az anekdóta, amelyet vele kapcsolatban feljegyeztek, amely szerint egyik gyűlésen óriási sorfalat álltak neki a munkások, akkorát, hogy a rendőrök azzal ripakodtak rá a tömegre, hogy így csak a királyt szokás várni. A munkások erre azt felelték:

„Bebel igenis a mi királyunk!”

Amikor 1920-ban Ebertnél, az új német államfőnél jártam a Wilhelmstrasse-i palotában, ott, ahol Ebert után Hindenburg rezideált, aki később elég álnok módon átadta a helyet Hitlernek, Ebert is az elképzelhető legnagyobb szívélyességgel fogadott, mint régi jó ismerősét. De az a melegség, amely minden szocialista felé az öreg Bebelből sugárzott, az a melegség Ebertből bizony hiányzott. Még arra is emlékszem ezzel a német utazással kapcsolatban,

hogy egyik este valamilyen pártünnepélyen voltam. Mintha csak fejbevágtak volna, úgy éreztem magam, amikor Pfannkuch, a párt egyik legöregebb vezetője, akit Garamival mindig mormogó medvének nevezünk, az egybegyűlteket úgy üdvözölte:

„Meine Herren und Damen!“

Nem nagy, nem világrengető dolog, de régebben ez a német szocialisták körében mégsem volt divatos.

De hát mindezeket én, a szegény és hontalan emigráns éppen csak abban a formában figyelhettem meg, hogy ők valahogy észre ne vegyék és meg ne sértődhessenek. Viszont a támogatásban, akár az otthoni mozgalom felsegítéséről volt szó, akár az emigráció akcióinak lehetővé tételéről, abban a németek részéről, mint mondtam, sohasem volt hiány. Így volt 1920-ban is, így maradt még soká.

Hollandiai utam is a kitűzött cél szempontjából elég sikeresnek volt mondható. Elég nagyszabású akciót is indítottak a holland szocialisták annak érdekében, hogy a magyar munkásosztály szenvedéseire, a szervezetek és a párt üldöztetésére felhívják a holland munkásság és az egész közvélemény figyelmét. Akkor még *Troelstra* elvtárs állt a párt élén. A nemzetközi szocialista kongresszusokon és összejöveteleken gyakran találkoztunk. A nemzetközi munkásmozgalom dolgaiban *Troelstra* mindig nagyon tájékozott ember volt. Hágában lakott és amikor a magyar helyzetet előtte felvázoltam, nagy melegséggel fogott hozzá, hogy céljaimat elősegíthesse. *Troelstra* úgy határozott, hogy monstregyűléseket javasolt a pártvezetőségnek, amelyeket elsősorban *Amsterdam*ban és *Rotterdam*ban kellene megtartani, mert a holland munkások főleg ebben a két városban élnek nagy tömegekben. Az amsterdami gyűlésre ő maga is átjött, mert súlyt helyezett arra, hogy a gyűlésen ő elnököljön és nagyobb beszédet mondjon az üldözött magyar munkásosztály ügye mellett.

Troelstra csak egyetlen pontban adott instrukciót: arra kért, élezzem ki, hogy *Huszár Károly*, aki akkor miniszterelnök volt, az úgynevezett „keresztény“ politika exponensének tekintendő. Ezt holland belpolitikai okokból látta szükségesnek. Előadásommal különben nagyon meg volt elégedve, nagy tömeg volt együtt és a magyarországi ellenforradalmi terror áldozatainak felsegítése céljából a pénzgyűjtést még ott, a népgyűlés színhelyén kezdték meg. A begyűlt összegeket a holland pártvezetőség adományával együtt

szokásainknak megfelelően, maga a holland párt utalta át az osztrák testvérpárt titkárságához. Ugyanezen a módon folytak be a többi testvérpárt anyagi hozzájárulásai is. Régi írásaim között még megtaláltam a menekültek bécsi segélyező bizottságának egyik 1921 április 30-áról szóló következő kimutatását:

„Saldo 1920 július 1-én — — — — —	53,906.27 K
Bevétel 1920 július 1-től 1921 IV. 30 —	807.343.67 „
Kifizetve — — — — —	359.301.36 „
Maradvány — — — — —	501.948.58 K
Valutakészlet 1921 május 11-én — —	8.499.80 márka.

Azonkívül 10.000.— márkás csekk jelzése a vas- és fém-munkásszövetség berlini fiókjából.

Wien, 1921 május 11-én.

Anton Jenschik
pénztáros.“

Az amsterdami általános munkás fogyasztási szövetkezet egy új öltözet ruhával ajándékozott meg engem, ami az akkori nyomorúságos időkben nagy dolog volt. Az új ruhát még ott az üzletben fel kellett vennem és néhány napig Amsterdamban koptatnom, nehogy a határon a vámvizsgálatnál mint új árut elvegyék tőlem . . .

A holland szocialista párt akciójával párhuzamosan a holland szakszervezeti központ is indított akciót a magyar-munkásság érdekében. A szakszervezeti központi közlönyben, a „Stryd“ — Harc című lapban cikksorozatomban is jelent meg a magyar viszonyokról.

Edo Fimmen abban az időben a legnagyobb holland szakszervezetnek, a szállítási és hajózási munkásoknak a vezetője volt és ezen a révén nagyon befolyásos tagja volt a nemzetközi szakszervezeti mozgalom vezetőségének is. Fimmen nagyszerű temperamentumú férfiú volt, hollandi barátaim túlságosan radikálisnak is tartották s nem helyeselték a szakszervezeti mozgalomban követett tempóját. Emiatt később össze is különbözött az illetékes fórumokkal. A magyar viszonyok iránt mindig nagyon meleg érdeklődést tanúsított. Horthyék ellen a legszélsőbb eszközökkel való harcot is szükségesnek tartotta. Mikor később az emlékezetes nemzetközi bojkottmozgalom indult meg a magyarországi fehér terror rendszere ellen, ennek a mozgalomnak Fimmen volt a legelkeltebb támogatója.

Hollandiában érintkezésbe léptem a dániai és a svéd elvtársakkal. Informáltam őket a magyar helyzetről. Mindkét országból kedvező válaszokat kaptunk Bécsbe. Dániából a kedves és nagyon agilis Mina *Bang* elvtárs írt. Vele még az 1916. évi utamon és később az 1917. évi stockholmi értekezleten találkoztam többször. Bang abban az időben miniszter volt Dániában. Egyik levelében azt írta, hogy bár Norvégiában a kommunista elvtársak vannak többségben, azért csak írjak oda is a magyar munkásság támogatása érdekében.

Hollandiából való elutazásom előtt *Troelstra* búcsúében vendégelt meg Amsterdamban. Többek között úgynevezett „kabaré” rendelt számomra. Ezt a fajta ételt nálunk imbisznek nevezték, de a hollandus kabaré a nálunk szokásostól abban különbözik, hogy legalább tízszer akkora adag s ráadásul még meleg sült húsétel is jár hozzá. Miután mint gyenge étkü, én mindenből, a finom rákokból és tengeri halakból éppen csak csipegetni tudtam, Troelsira nagy részvéttel állapította meg, hogy borzasztó sorsunk lehet nekünk emigránsoknak Bécsben, mert amint látja, már — a gyomrunk is összeszűkülött . . .

1920 végén Magyarországon a *legitimista mozgalom* már annyira felcseperedett, hogy a külföldet, s főleg az utódállamokat is foglalkoztatta. Ezt a mozgólódást nekünk, emigránsoknak is figyelemmel kellett kísérni, már csak azért is, mert a Magyarországra háramolható veszedelmeken kívül a *Habsburg-restaurációs mozgalom* az osztrák testvérpártot is erősen nyugtalanította. A reális erők értékelése alapján ugyan feltételeztük, hogy a legitimisták kísérletezése a vesztes háború után csak kudarccal végződhetik, de a kérdéssel mégis számolni kellett. Nem hagyhattuk figyelmen kívül, hogy milyen veszélyt jelentene a restauráció Magyarország külpolitikai helyzete szempontjából. Körülbelül ismertük az utódállamok hangulatát és ebben az irányban való aggodalmukat. Tudtuk, hogy ez a probléma arra is alkalmas, hogy szorosabbra fűzze egymáshoz az utódállamokat, természetesen elsősorban a szerencsétlen Magyarország ellen. És jó alkalom volt ez a kérdés annak a demonstrálására is, hogy milyen nagy baj, hogy Magyarországon az antidemokratikus irányzat tudott felülkerekedni, mert hiszen a legitimizmus is csak azért tudott feltámadni, mert Magyarországon a demokrácia erőit eltiporták. Minden indok tehát amellelt szólt, hogy ebben a kérdésben nekünk, emigránsoknak is

rezen kell lennünk. S ha van rá mód, akkor mindent meg kell tenni a veszélyes mozgalom ellensúlyozására. Főként Csehszlovákiáról tudtuk, hogy Benesék ebben a kérdésben nem ismernek tréfát. De amikor a problémával közelebbről foglalkoztunk, arra is gondoltunk, hogy voltaképpen *Olaszországnak*, tehát egy nagyobb hatalomnak is az az érdeke, hogy a magyar legitimista fészkelődéssel szemben ne maradjon közömbös.

Az osztrák testvérpártban *Pittoni* nevű olasz elvtársunk volt nekem régi ismerősöm és barátom. Pittoni trieszti származású volt, még az 1900-as évekből ismertem, amikor az olasz-osztrák és balkáni válságok és surlódások idején nemzetközi összejöveteleket és tüntetéseket rendeztünk. Pittoni annakidején Triesztben készítette elő az érdekelt országok szocialista pártjainak egyik ilyen demonstrációját. Nevezetesen 1908-ban, amikor az osztrák-magyar monarchia Aehrenthal külügyminisztersége idején elkövette azt a nyaktörő lépést, hogy Bosznia-Hercegovinát bekebelezte a monarchiába. (Ezen a trieszti konferencián történt meg, hogy *Bokányi* német nyelven szólalt fel s bár életében talán tíz szót sem tudott németül, az olaszok néhány szavából is megérezték, hogy milyen óriási népszónok lehet Bokányi és frenetikusan megtapsolták.)

Bécsi csoportunk megbízásából érintkezésbe léptem Pittoni elvtárssal, aki örömmel vállalkozott rá, hogy lemegy velem Rómába, hogy ott Sforza gróffal, az akkori olasz külügyminiszterrel is beszélhessünk a restauráció kérdéséről. Pittoni akkoriban az olasz szövetkezeti mozgalom élén állt és annak milánói központjában működött. A megállapodás szerint Milánóban való találkozást beszéltem meg vele.

Milánóban, ahol azelőtt még nem voltam, néhány napig időznöm kellett, ami nem is volt éppen kellemetlen szórakozás. Mialatt Pittonira vártam, a szép városban kószálva alkalmam volt, ha csak felületesen is, tanulmányozni a viszonyokat. Érdekes volt megállapítani, hogy a milánói „*Avanti*” szerkesztőségében a kommunista elvtársak voltak túlsúlyban. Olaszországban akkor *maximalistáknak* nevezték a kommunistákat. A párt könyvkereskedése *Kun Béla* arcképeivel volt tele. Ugyanakkor azonban már *fasiszta felvonulások* is láttam. Ez a mozgalom akkor még csak keletkezőben volt, szóval egészen új és szinte ismeretlen a mi számunkra. Emlékszem, később mennyit vitatkoztunk erről az akkor még új politikai járványról Bécsben a „*Jövő*” szerkesztőségében.

Voli ott egy *Gábor Emil* nevű fiatal munkatársunk, az jól tudott olaszul s ezáltal nagyobb betekintése volt az olasz politikai helyzetbe. Nem akartuk neki elhinni, hogy ez a mozgalom igenis *kifejezetten a demokrácia elpusztítását* tűzte ki céljául. Ma, huszonöt év multán ez kissé furcsán hangzik talán, de akkor, mint mondtam, a fasiszta mozgalom még éppen csak keletkezőben volt.

Milánóban egy albergóban, egy fertelmes lebuiban jutottam szobához. Alig mertem ott éjjel lefeküdni és örültem, amikor reggel arra ébredtem, hogy hiszen életben hagytak. Annál nagyobb öröm volt, hogy a napnak nagyobb részét a fenséges milánói dóm teiején lehetett eltölteni. Egy óriási Sforza-kastélyt is láttam Milánóban, nagyon szerettem volna tudni, hogy annak a Sforzának a tulajdona-e, kivel majd Rómában fogok találkozni. De kíváncsiságomat senki sem tudta kielégíteni.

A milánói Avantiban több cikket írtam Magyarországról, de a maximalista elvtársak cikkeimet mindig alaposan megkurtították.

Közben hazaérkezett Pittoni s egy esti gyorsvonattal elutaztunk Rómába. Reggel ragyogó napsütéses időben érkezünk meg az „Örök Város“-ba. Bár akkori kedélyállapotom általában nem volt olyan, hogy akármilyen gyönyörű külsőségeket kiélvezhessek, mégis határozottan mélyen megindított az a gondolat, hogy ime végre, *Rómát is láthatom!*

Uti programunk csak három-négy napra szólt. Mindenekelőtt tehát utazásunk hivatalos részét kellett lebonyolítani. Az első utunk a híres Aventino-ra, az olasz parlamentbe vezetett. Ott *Turati* elvtársat kerestük fel s ő vele folytattunk hosszabb megbeszélést. *Turati* a legnagyobb olasz szocialista frakció nemzetközileg ismert vezetője, elég jól beszélt németül, úgyhogy Pittoninak csak nagyon kevés dolga akadt a tolmácsolással. *Turati*t is már régebben ismertem a nemzetközi kongresszusok révén. Nagy örömmel fogadott, minden magyar vonatkozású dolog felől alaposan kikérdezett, és még érkezésünk napjának estéjére megrendezte a *külgyminiszterrel való találkozásomat*. Közben bevitt bennünket a kamara ülésére, engem pedig egy vegetáriánus étteremben vendégtelt meg a parlament közelében. Nem haragudtam érte, egyrészt azért, mert *Turati* nagyon finom menüt állított össze, másrészt én Bécsben is már vegetáriánus vendéglőbe járogattam.

A *Turati*val való megállapodás szerint *Sforzához* nem ő

jött el velem, hanem Pittoni elvtárs. Sforza kitűnően beszélt németül, ami lehetővé tette, hogy őt a legalaposabban informáljam. Sforza nagyon reprezentatív megjelenésű férfiú, igazi olasz típus, nagyon rokonszenves ember benyomását tette reám. Beszélgetésünk alatt igen nagy érdeklődést tanúsított az új magyar helyzet iránt. Nagyon behatóan érdeklődött főként az iránt, hogy mi a magyar parasztság felfogása a királykérdésről. Úgy magyaráztam meg neki a dolgot, hogy azt mondtam: ha a magyar paraszt *Kossuth* Lajost éljenzi, ezzel voltaképpen azt akarja mondani, hogy le a Habsburgokkal!

Sforzának ez tetszett és nagyon meg is értette a helyzetet. Határozottan kijelentette, hogy Olaszország a Habsburgok restaurációs törekvéseivel a legerélyesebben kénytelen volna szembeszállni.

A beszélgetésnek a nagyobb nyilvánosságra is tartozó részéről Bécsbe való visszaérkezésem után már a Garami által közben megindított „Jövő“-ben is beszámoltam. A lap 1921 február 25-i számában — a „Jövő“-nek ez harmadik száma volt — nyilatkoztam a kérdésről és többek között eze-
ket mondtam:

„Az olasz külügyminiszternél való látogatásom olasz elvtársaink kívánságára történt. A párt vezető emberei előtt vázoltam a magyar munkásság mai helyzetét és a magyar politikai viszonyokat. Elvtársaink feltétlenül szükségesnek tartották, hogy amiket elmondottam, azok az olasz külpolitika hivatalos intézőivel is megismertessenek és ezért arra kértek, hogy velük együtt menjek el gróf Sforza külügyminiszterhez. A külügyminiszter Rómában a Consultán lévő hivatalában fogadott bennünket. Az ott lefolyt beszélgetésről azonban, sajnos, nem nyilatkozhatom, mert erre nézve a miniszter úrnak határozott ígéretet kellett tennem. Csak annyit mondhatok, hogy a beszélgetés, mely jó félóráig tartott, valóban érdekes volt és mindazokról a kérdésekről szólt, amelyek a legutóbbi hetekben Olaszország és Magyarország között való vonatkozásban a nyilvánosság előtt felmerültek.

Aminek közlésére talán mégis felhatalmazottnak érzem magam, az a következő:

Azt kérdeztem a minisztertől:

— Megengedi-e a miniszter úr, hogy barátaimmal közölhessem, hogy Olaszország változatlanul és határozottan ellene lesz annak, hogy a Habsburgok Magyar-

országban újra trónra juthassanak és megengedi-e a miniszter úr, hogy azt is közölhessem barátaimmal, hogy Olaszország ragaszkodni fog a mai magyarországi hadseregnek a trianoni békeszerződés értelmében és az abban foglalt mértékig való leszereléséhez?

A miniszter úr erre azt mondotta:

— Ezt nemcsak hogy közölheti barátaival, de közölheti avval a kiegészítéssel, hogy én, mint a magyarság barátja tartom szükségesnek, hogy Olaszország ezekhez a feltételekhez változatlanul ragaszkodjék, mert e feltételek megvalósulása nélkül nehezen tudom elképzelni Magyarország jövő boldogulását...

A „Jövő” másnapi számában a Turatival való tárgyalásokról is közölt nyilatkozatot. A közlés szerint Turati ezeket mondotta:

„— Olaszország, valamint a nemzetközi proletáriátus igyekezete rá fogja bírni kormányunkat arra, hogy Oroszországot, Csehszlovákiát és Ausztriát megvédelmezze és a Habsburgok trónraültetését a lehetőség szerint meggátolja. Persze kérdéses, hogy vajjon kormányunk, mely gazdaságilag és pénzügyileg ki van szolgáltatva az entente-hatalmaknak, minden irányban meg tudja-e majd őrizni azt a függetlenségét, amelyre érdekeinek védelmezésénél szüksége van.”

Turatihoz aziránt is kérdést intéztem, mi a felfogása arról, hogy Magyarországon a polgárságnak az a része, amely máris elégedetlen a Horthy-rezsimmel, együtt dolgozzék a munkásosztállyal ennek az ellenforradalmi rezsimnek a megbuktatására. Turati erre azt felelte:

„— Minden olyan koalíció, amely szabadságjogok visszaszerzésére irányul, elfogadható és megengedhető. Persze óvakodni kell, nehogy a nem mindig megbízható szövetségesek a közös ügyet elárulják.”

Arról is beszéltem Turatival, hogy milyen reakciós viselkedést tanusítanak Magyarországon a Horthy-rezsimet támogató úgynevezett kereszténypártok. Erre vonatkozóan Turati ezeket mondotta:

„— A mi keresztény pártunknak van egy jobb- és egy baloldali szárnya. Ezért oly ingadozó a politikai magatartásuk. Főerejük a középosztályban és a kisparasztságban gyökerezik. A pápaság erős támasza a Habsburgoknak. A kereszténypárt azonban különben

politikailag független és nem támogatná a munkások erőszakos leveretését."

Megállapítható, hogy amit Turati az olasz keresztény politikusok magatartására vonatkozóan mondott, azt a későbbi politikai fejlődés nagyjában igazolta is. Sajnos, azonban a faszizmus mégis csak meg tudott olyan példátlan módon erősödni, hogy végül nemcsak az olasz munkásságot és az olasz haladó polgárságot tudta letiporni, hanem magát Olaszországot is a legszörnyűbb katasztrófába tudta magával rántani.

A Sforzánál történt kihallgatás után Pittoni elvtárs csak egy napig maradt velem Rómában. Viszont ellátott mindenféle jókkal, megfelelő mennyiségű lírákkal s mint aki Rómát már annyiszor látta, hogy különösebben nem kíváncsi rá, vagy mint aki nyakig tele van munkával, még ellátott egy-két jótanáccsal s otthagytott a város főterén, egy ház előtt, amelyről azt mondta, hogy ennek a háznak a helyén halt *máglyahalált Giordano Bruno*. Most ennek az emléket őrzi ez a ház.

Mondottam már, hogy nem voltam akkoriban olyan kedélyállapotban, hogy örömek élvezetének adjam oda magam. Mégis bevallhatom, hogy Róma valóban kimondhatatlan lenyűgöző hatással volt rám. Amit négy nap alatt ilyen városi turisztikai tekintetben fizikailag teljesíteni lehetséges, azt teljesítettem. Nem kíméltem és nem sajnáltam sem a lábamat, sem a szememet.

Mindenekelőtt természetesen a Szent Péter bazilikát csodáltam meg s minden nap onnan indultam a város további nevezetességeinek megtekintésére és minden nap halottfáradtan odatértem vissza. A világhírű Colonadenak oszlopait sajátkezűleg is megtapogattam, hogy igazi és valódi-e ez a sok szépség. A templom minden sarkában és zúgában üldögéltem és pihentem. S csodálkoztam a roppant méreteken. Hallgattam néhány misét és prédikációt, nemcsak letről, de a bazilika tetejéről is, ahova liften jutott fel az ember. Nagy benyomást keltett bennem ez a világhírű templom és ugyanilyen csodálat tárgya volt számomra a Traján-oszlop, a Marcus Aurelius-oszlop és az ezekhez hasonló építési csodák. A Colosseumot és a régi Forumot igazi meghatottsággal bámultam és ott ültem órákon keresztül a nagy ásatások helyén, a híres „*fehér kövön*“.

Az élvezeteket csak az a gondolat csökkentette, hogy programom szerint az egész dicsőség csak három-négy napig

tarthat s akkor újra megkezdődik az emigráns, a hontalan ember lelki hajszája és szomorúsága. A páratlan szépségű látnivalók mégis csak megmaradtak emlékezetemben. A vatikáni képtár és múzeum gyönyörűségei, a Raffael gobelinjei, a Laokoon-szoborcsoport, a felejthetetlen naplemente, amelyet a Pinción szemléltem, a temető, amelyben Olaszország igazi nagyjainak síremlékei voltak, mindez utolérhetetlen gyönyörűséget jelentett. Megmaradt emlékezetemben a Róma feletti kék égboltozat, a ragyogó melegen tűző napnak sugárözöne, de a nyomortanyák is, amelyeket Rómában látni lehet. S megmaradt a hatalmas érzés, amely az embert magával ragadja és fogvatartja, míg ennek a valóban nevezetes városnak uccáit rója, házait, udvarait, kertjeit járja és bámulja, ezt a példátlan méretű idegenforgalmat, az ezer és ezer ritka látnivalót.

Róma igazán lenyűgöző nagy látvány.

A hazafelé való úton sok minden járt erről az eszemben. Vajjon miért tódulnak ide a világ minden tájáról a népek, idegenek, tudósok, művészek, zarándokok és mindenfajta turisták? Vajjon csakugyan számot adnak maguknak arról, hogy olyan helyen járnak, ahol az emberiség történelmének valamikor egy új szakasza kezdődött, amely azonban évszázadok multán befejeződött, majd ismét újrakezdődött, hogy napjainkban elég dicstelenül fejeződjék be megint?! Vajjon, akik Rómában járnak, ott megfordulnak, az a sok-sokmillió idegen, mit és mennyit lát meg *a többféle Rómából*? Látnak és megsejtenek-e valamit például abból, amit az ásatások vezetőinek tudásán kívül a *Mommsen* írásai csak sejtetni engednek, de a *Ferrero* könyvei s különösen a régi Róma *agrármozgalmairól* szóló írásai világosan mutatnak meg? Gondolnak-e ezek az idegen járókelők Rómában az ókori Róma nagybirtokosainak és a bűnös zsarnokoknak az akkori világ népei ellen elkövetett mérhetetlen bűneire? Eszükbe jut-e *Spartacus* neve? S ha ott járnak a régi Forum körül, tudnak-e gondolni arra, hogy millió rabszolga izzadsága és vére tapad azokhoz a bizonyos „fehér kövekhez”? Vagy arra gondolnak-e, hogy voltaképpen milyen nagy gyermek a nép és milyen hosszú idő óta tart már ez a gyermekkora? Hogy ennyi évezred után még mindig nem értette a módját, hogy egy törpe minoritást magáról lerázzon. S amikor a másik Rómát, annak szépségeit csodálják, úgy mint ahogy én bámultam a páratlan bazilikát, a Vatikán kincseit, festményeit és szobrait, gondolnak-e arra, hogy mindez volta-

képpen csak egy óriási *kulissza*, amelyre azért volt és van szükség, hogy gyönyörű külső keretet alkosson egy gondolat, egy eszme számára, amely már régen nem szolgálja azt a célt, amelyet szolgálni akart azokban az időkben, amikor megszületett. Eszükbe jut-e, hogy ez az eszme eredetileg az ember-testvériség, igenis, az *őskommunizmus* és szocializmus, igenis a túlgazdagok, túlhatalmasok rendje elleni tiltakozásnak az eszméje akart lenni? Gondolnak-e arra, hogy a művészetnek, a szép formáknak, a színes ragyogásnak ez a sok csodája nagyrészt olyan időkben született, amikor éppen ezeknek a művészeti csodáknak a megrendelői szinte vigasztalan sötétséget, inséget és tömérdék véres háborúskodást rendeltek el a világ népei között?! És *Giordano Bruno* martiromságának helyén gondol-e ez a sokmillió idegen és nem idegen arra, hogy ha a mi napjainkban már mégis nagyobb világosság dereng a népek között, úgy ez a világosság egy része annak a tűznek, amelynek lángjai között *Giordano Bruno* és a világ többi hasonló mártírjának megkínzott teste és lelke hamvadt el?!

Ilyen gondolatok is forogtak fejemben, amikor Rómából fáradtan utaztam visszafelé emigrációs állomáshelyemre, Bécsbe.

A »Jövő«

Mire Olaszországból visszajöttem Bécsbe, már megindult Garami emigrációs csoportjának napilapja, a „Jövő“.

A lap megalakítására vonatkozó tárgyalások már Olaszországba való elutazásom előtt is folytak. A csoportnak az emigráció első napjaitól kezdve természetes vágya és törekvése volt, hogy sajtót teremtsen magának, mert az emigrációban való tevékenykedés sajtóorgánium nélkül nem sokat jelent, szinte el sem képzelhető. Megjegyzendő, hogy az emigráció többi csoportjának ekkor már volt lapja. Derékasan dolgoztak már, de a mi politikai felfogásunk különbözősége következtében nekünk a sajtópropaganda terén is külön elképzeléseink és szándékaink voltak.

Az elgondolások realizálásához a lehetőséget *Hatvany Lajos* adta. Az emigránsok tömege csak olyanokból állt, akik anyagi tekintetben semmi lehetőség felett nem rendelkeztek. Pénze csak *Hatvany*-nak volt. Ő volt az emigráció egyetlen kapitalistája. (Jól tudták ezt az emigránsok is, csak azt nem tudták az egyre nagyobb csoportokban Bécsbe

érkezők, hogy tulajdonképen hol is lakik „az a báró“? S ha a tegnap érkezettnek nem volt másnapi bevétele, akkor megsugta a ma érkezett emigránsnak Hatvany lakáscímét s ezért a tipért — százalékot kötött ki magának...)

Hatvanyról köztudomású volt, hogy előszeretettel finanszírozott olyan sajtóorgánumokat, amelyek leginkább még csecsemőkorukban megszűntek... Azért a „Jövő“-nél mégis némileg csalódott, mert lapunk jóval tovább élt, mint egy évig, ami pedig — nagy napilapról lévén szó — csecsemőkornak már nem nevezhető. Bár egy nagy lap a pénzt éppen csecsemőkorában is úgy tudja emészteni, akár csak az igazi felnőtt. Feleslegesnek tartom hangsúlyozni, hogy azért voltak Hatvanynak olyanfajta „gründolásai“ is, amelyek még az aggkort is elérték. De Hatvany tehette. Nem volt ivó ember, nem volt kártyás, cigarettázni is csak nagyon keveset cigarettázott, miért ne költötte volna pénzét éppen a „Jövőre“?...

Komolyra fordítva a szót, *Hatvany* ezzel a nagylelkű cselekedetével is beírta nevét a magyar októbristák emigrációjának történetébe. Azt tette, amit tennie az ő etikája szerint kötelessége volt. Olyan emigráns volt, mint mi valamienien. Legfeljebb műveltsége, tudása volt sokunkénál nagyobb, de élt benne is ugyanaz a gyűlölet az októberi forradalom hóhérai ellen, mint mibennünk. Ugyanaz a politikai nyugtalanság fűtötte és mozgatta, mint amelyik minket hajszolt. Nem volt a Szociáldemokrata Pártnak tagja, de ilyenek többen is voltak az októberi forradalomban. És olyanok is voltak sokan, akik Október összeomlása után nem érezték Októberrel szemben azt az elkötelezettséget, mint Hatvany, noha addig, amíg a forradalom egyéni pozíciót is tudott adni, Hatvanynál hangosabbak voltak.

Hatvany rendkívül nagyrabecsülte *Garamit*. Politikailag a legmagasabbra értékelte s szerette. Politikai ideálnak tekintette nyilván olyan értelemben, ahogy, mondjuk a nagy angol munkáspárt némely vezetőjét képzelte maga elé. A magyar költészet és irodalomtörténet ismerői előtt köztudomású, hogy Hatvanynak elég jó megérzései voltak akkor, amikor zseniket fedezett fel a maga számára. A Garami szocializmusát Hatvany mértékadónak tekintette és hogy úgy mondjam, ezt a dózist el is fogadta és ezért szívesen hajlandó volt a legnagyobb áldozatokra.

Garami viszont tudta, hogy a lappal mit akar. Garami forradalmár volt marxi értelemben, úgy ahogy külföldön

tanulta és ahogy otthon tanította. Mint politikus és mint ember is kemény volt. Sőt néha talán túlkemény is, néha annyira ragaszkodott elgondolásaihoz, hogy nem ártott volna, ha itt-ott kissé rugalmasabb tudott volna lenni. Garaminak rendületlen meggyőződése volt, hogy Októbernek Magyarországon csak az lehetett történelmi rendeltetése, hogy életre segítse a demokráciát. Akárcsak azt a demokráciát, amit lekicsinylően polgári demokráciának neveztek. Meggyőződése, tudományos marxista felismerése volt Garaminak, hogy Magyarország egyelőre csak erre érett meg. Ezt tekintette annak a határnak, ameddig Októberben szabad volt elmenni. Úgy látta, hogy azon túl kudarc és katasztrófa vár a forradalomra.

Ha nem tévedek, az orosz forradalom története és fejlődése tekintetében 1905 táján magának *Leninnek* is körülbelül ilyen elgondolásai és meglátásai voltak. Világos, hogy 1917-ben a második, a nagy orosz forradalom idején, vagyis tizenkétszázévtől társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés után Szovjet-Oroszországban már más volt a helyzet. S ugyancsak valószínű, hogy ma például már Garami is más milyennek látná és ítélné meg a magyar forradalom helyzetét.

Garami tehát örömmel fogadta el, amit a lapalapítás lehetősége nyújtott. A lap iránya és programja eleve adva volt. Garami telve volt engesztelhetetlen és olthatatlan gyűlölettel az ellenforradalom iránt. Tele gyűlölettel a Horthyék fehérterrorista rendszere és tevékenysége ellen. Szinte személye elleni sértésnek és támadásnak nézte azt az aljas felfogást, hogy Október valami „bűn“ lett volna, melyet meg kell büntetni és meg kell torolni. S még hozzá olyan aljas módszerekkel és olyan véres úton, mint ahogy ezt a fehérterror kurzusa cselekedte. És ismétlem, Garami nagyon tudott gyűlölni és haragudni. Ismertem a mi mozgalmunkban is egy-két embert, akire Garami komolyan megharagudott és halálukig és az ő holta napjáig velük kibékülni nem volt hajlandó...

A lap programjának első legfontosabb pontja: harc, engesztelhetetlen és kíméletlen harc a Horthyék kurzusa ellen: ez a legfontosabb programpont tehát természetes volt.

Mintegy hárommillió magyar élt a trianoni határokon túl az utódállamokban. Ezeket is mozgósítani akartuk a magyarországi ellenforradalom ellen. Ezeknek a tömegeknek érdeklődését és öntudatát is fel akartuk ébreszteni abban

az irányban, hogy az ő hozzátartozóikat, az ő véreiket is bántják, kínozzák és elnyomják Horthyék Magyarországa-ban. Tiltakozásra és a lehetőségek keretein belül való fellépésre akartuk ezt a hárommillió magyart is felhívni és megmozdulásra rábírni. Ez is rendkívül fontos és realisnak látszó programja volt a megindítandó új lapnak.

Garaminak egyik gyakran ismétlődő megállapítása volt, hogy amennyiben a magyar ellenforradalom háborítatlanul üzheti politikáját, akkor *Budapest elfalusiasodik*. Ezt a fővárosra vonatkoztatott megállapítást voltaképpen úgy kell értelmezni, hogy nemcsak Budapest, hanem az egész ország visszafejlődik és elkorcsosodik az ellenforradalom uralma alatt. Ha az ország Horthyék rendszerét nem tudja testéről lerázni, ha nem sikerül ezt a reakciós kormányzatot megbuktatni és elkergetni, ennek az lesz a következménye, hogy Magyarország még jobban elmarad Európától, még nagyobb lesz benne a nyomor és szegénység, még kevesebb és szegényesebb lesz a kultúrája. Ha Magyarországon nem sikerül demokratikus kormányzatot uralomra juttatni, akkor idővel végérvényesen koldusok országává alakul át. Több lesz a kivándorlója, a tuberkulotikus és venereás betege és nagyobb lesz analfabétáinak száma. Ezt akarta Garami kifejezni akkor, mikor arról beszélt, hogy [Budapestből, az ország fővárosából] nemsokára nagy falu lesz és ez ellen is akart Garami harcot folytatni. Harcot az ellenforradalom ellen, harcot a magyar demokráciáért, harcot a magyar kultúráért, az európai haladásért, harcot Októbernek, az ellenforradalom által megrágalmazott eszméinek és programjának bármilyen úton való érvényesítéséért.

S közben már otthon is mutatkoztak olyan jelek, hogy már vannak odahaza is a munkásosztályon kívül *polgári elemek* is, amelyek lassan felismerik az ellenforradalmi rezsim nagy veszedelmét. Vannak már polgári elemek és rétegek, amelyek nem így képzelték el a forradalom után elinduló magyarországi politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életet. Kezdték már jelentkezni olyan elemek, amelyek persze, hogy nem akartak úgynevezett bolsevik uralmat Magyarországon, de arra a felismerésre jutottak, hogy Siófok és Orgovány, a herélőkés és a gumibot uralma és rendszere előbb-utóbb végső pusztulásba és katasztrófába fogja vinni az országot. Ezeket az otthoni elemeket és rétegeket bátorítani és segíteni kívánta Garami azzal, hogy

politikai harcot indít, amely azonban csak a sajtó hatalmas eszközével és erejével képzelhető el.

Ez volt Garami terve, elgondolása és célja akkor, amikor lehetőséget kapott ahhoz, hogy a „Jövő“ című emigráns napilapot megindíthassa.

Céljai megközelítéséhez segítőtársul kínálkozott *Lovászy Márton*. Lovászy polgári politikus volt. Az októberi forradalomban a maga posztján is ezt igyekezett kihangsúlyozni, de Lovászy Márton *Károlyi Mihály oldalán* jutott el Októberig. Az első világháború előtti magyar politika ismerői tudják, hogy Lovászy hűséggel és becsületesen szolgálta Károlyi s Justh Gyula törekvéseit és a demokráciáért vívott küzdelmeit. Lovászy *nagy tanulsággal* szívében jött a bécsi emigrációba. Azzal a tanulsággal, hogy tenni kell valamit, de csak azt nem, amit Horthyék akarnak és csinálnak a szerencsétlen Magyarországon. Ebben a szellemben dolgozott Lovászy, mint a lapnak egyik „főnöke“, nagyon tisztességesen, nagyon becsületesen a „Jövő“ szerkesztőségében. Lovászy lojális és kedves „főnök“ volt. Ha megjegyzése volt valami ellen, azt rendszerint csak ebben a formában tette meg:

— Mit gondolsz, „elvtárs“, jó lesz, ha ezt benne hagyjuk, nem gondolod, hogy ehelyett inkább ezt és ezt kellene írni?

Kötelességtudó, szorgalmas munkása volt a lapnak az öreg lapszerkesztő rutinjával és a régi politikus tapasztalataival.

Mielőtt még a lap két segédszerkesztőjéről, dr Révész Mihály elvtársról és ifj. Lovászy Mártonról emlékeznék meg, kötelességszerűen meg kell említeni *dr Schwab Miklós* elvtársat. Tudomásom szerint neki jelentős érdemei voltak a lap megalapítása körül, annyiban, hogy mint elsőrangú beszélő, de különösen számológépművész ő volt az, aki az alapításnál bebizonyította Hatvanynak, hogy a laphoz valóban pénz kell... Ő volt, aki azt a munkát végezte, amelyet úgy szoktak jellemezni, hogy az illető azt — „ceruzával a kezében“ végzi. Schwabot azelőtt senki sem ismerte közülünk. Valamelyik kávéházban csatlakozott hozzánk. Budapesten a Haditermény nevű vállalatnál érte a forradalom. A bécsi emigrációig azután már magától is eljutott. Ha nem tévedek, Schwab engem kért meg annakidején, hogy mutassam be Garaminak. Ez meg is történt és rövid idő múltán nem követője, hanem imádója lett Garaminak. Nem akadt még egy ilyen egész Bécsben. Különben Schwab rendkívül művelt és eszes ember volt. Garami is nagyon megszerette és bízott

is benne. Nagyobb üzleti ismeretek felett is rendelkezett, mint mi többiek. Ezen az alapon is nagy segítségére volt a „Jövő“ vállalatának.

Dr *Révész Mihály* elvtársról azt hiszem, valóban nem kell sokat beszélnem. Nélküle Garami talán hozzá sem fogott volna a dolgokhoz. Köztudomású, hogy egy időben Révész Mihály a „Népszava“ szerkesztője is volt már Budapesten. Lehetséges, hogy Garami főként azért ragaszkodott Révészhez, mert tudta, hogy Révész nagyon is ért ahhoz, hogyan kell egy lap munkatársaitól szakszerűen kipréselni a kéziratot. De Garami azt is tudta, hogy Révész a legrégibb magyar szociáldemokraták egyike. Én Révésszel már a kilencvenes évek végén találkoztam a magyar mozgalomban. Már a vidéken is szerkesztett Révész szocialista lapot. Pedáns, szorgalmas ember, s ha a lapról van szó, megszűnik nála minden kedélyesség és minden tréfa. Szinte fanatikusa a rendnek. Ha a bécsi szerkesztőségben bejött a szobánkba, akkor a helyzetről való felfogását rendszerint a következő kijelentésekben szokta volt összefoglalni

— Na, tessék, már megint csak dumálnak. A szedők állnak, azonnal, de azonnal kérek kéziratot!...

Azután pedig már csak úgy félig magának mondta:

— *Csinálj velük jó lapot...*

Aztán, hogy a helyzetet valahogy megmentse, leült az asztalához és rohammunka-tempóban írt, vagy diktált, vagy ollózott, amit tudott.

Elvből csak a kávéházban állt velünk szóba, ellenben a szerkesztőségben csakis az előbb jelzeit szűk keretek között... Óvakodott attól, hogy alkalmunk legyen szólni, vagy vele is hosszabb világpolitikai vitákba bocsátkozni...

A második segédszerkesztő, *ifj. Lovászy Márton*, az csak írt és javítgatóit. A nyomdából kapott oldalakat úgy babusgatta, mintha édes gyermekei lettek volna. Nagyon művelt és modern gondolkodó embert ismertem meg benne.

Az úgynevezett ünnepi vagy vasárnapi vezércikkeket *Garami* és *Lovászy* írta. Bécsi tartózkodása alatt *Biró Lajos* is írt néhány vezércikket a lapba. Régi, nevesebb ujságíróink voltak *Kabos* és *Nagy Andor* kollégák. Dr *Gábor Emil*ről már fentebb megemlékeztem. Egyidőben dr *Vincze Sándor* elvtárs is munkatársa volt a lapnak.

A hézagos felsorolásban néhány érdemes munkatársról bizonyára megfeledkeztem, de nem tehetek róla. Volt egy képes albumom odahaza, amelyben ott szerepeltünk vala-

mennyien, akik a „Jövő“-nél dolgoztunk, de sok más iratommal és értékes könyvvel együtt az SS-legények, amikor házkutatás címén betörték a lakásomba, ezt az albumot is elrabolták.

Hatvany Lajos irodalmi természetű cikkeket írt a lapnak. Emlékszem, *Szabó Dezső*t hosszú cikksorozatban „veszette“ ki. Ennek nagyon örültünk, főként azért örültünk, mert Hatvany eredeti adatokkal bizonyította, hogy volt idő, amikor Szabó Dezső nem haragudott olyan nagyon az októbristákra...

Néha *Juhász Nagy Sándor*, az októberi kormány igazságügyminisztere is írt cikkeket a lapnak, de csak névtelenül. Viszont Hock János inkább „a konkurrenciát“ a „Bécsi Magyar Ujság“-ot támogatta.

Amiért még én is haragudtam Garamira, az volt, hogy miért nem talált módot arra, *Kunfit* is megnyerni cikkírónak. Szerintem nem volt értelme, hogy Garami ennyire szigorúan tarisa a „vonalat“... De említettem már, hogy voltak dolgok, amelyekben Garami nem hallgatott senki másra. Kunfinak ez nagyon fájt. Szerkesztőségi helyiségünk egészen közel volt az Arbeiter Zeitunghoz, lapunkat is ott nyomták. Emlékszem, éjjelenként, ha Kunfi néha előbb ment haza az Arbeiter Zeitung redakciójából, mint mi, egy pár szóra mindig megállt az ablakunk alatt. Amikor ilyenkor bekukuskált műhelyünkbe, mindig szomorúságot véltem szeméből kiolvasni, mintha csak azt akarta volna mondani: hát ti én nélkülem is ilyen jól vagytok? Pedig szerintem az ő ragyogó stílusművészetével és nagy tudásával megírt cikkek néha bizony jól jöttek volna lapunknak.

Ezen a helyen még megemlítem, hogy a lap korrektori munkáját *Peidl Gyula*, az 1919 augusztusi, úgynevezett szakszervezeti kormány miniszterelnöke végezte. A tördelést pedig *Sebők József* elvtárs, a Népszava mai főtördelője látta el. Kedvenc foglalkozása volt, hogy időnként átjött a szerkesztőségbe, hogy segítségére legyen Révész elvtársnak a mi meghajszolásunkban...

A lap kiadóhivatalát néhai *Biró Dezső* elvtárs vezette. *Biró Dezső* ezt a munkakörét már odahaza kitűnően végezte, tudvalevően annakidején ő fektette le a Népszava napilap adminisztrációját. Segítője volt Birónak a „Jövő“ kiadóhivatalában *Millok Sándor* elvtárs. *Büchler József* elvtárs pedig egy ideig Pozsonyban buzgólkodott a „Jövő“ terjesztése körül. Nem volt könnyű dolguk, meri akármilyen bőkezű volt

Hatvany, a lap állandóan szinte leküzdhetetlen akadályokkal volt kénytelen megbirkózni. Az idők folyamán ugyanis kiderült, hogy az utódállamok magyarsága lassan elveszíti érdeklődését az otthoni magyar politikai dolgok iránt. A Horthy-rendszert az utódállamok magyarsága továbbra is gyűlölte és utálta, de végül arra az álláspontra kezdett helyezkedni, hogy örül, ha már semmi köze nincsen Magyarországhoz. Ez is egyik káros következménye volt az ellenforradalmi Magyarországnak. Miközben folyton az „elszakított véreink”-ről papolt, cselekedeteivel elősegítette, hogy az utódállamok magyarsága teljesen közömbössé váljék Magyarországgal iránt, és lelkiileg is inkább új otthonában, az utódállamban igyekezzék berendezkedni.

Velünk kapcsolatban ennek sajnos, az lett a következménye, hogy a „Jövő” mindig kevésbé számíthatott az utódállamok olvasóközönségére és inkább az ott megjelenő magyar lapok felé fordult.

Azt is figyelembe kellett venni, hogy a bécsi emigrációnak még egy másik magyar napilapja is volt: a „Bécsi Magyar Ujság”.

Végül még megemlítem, hogy a „Jövő”-nek külpolitikai rovatvezetője és egyik cikkírója én voltam. Sem azelőtt, sem azután nem ollóztam és nem ragasztgattam annyit, mint azalatt a másfél esztendő alatt. Vezércikkeket is írtam rendszerint a lapba, de általában mégiscsak úgy érzem, hogy tehetségemet nagyon elnyomták... Mégis elértem, hogy írásaimat Horthyék nem kevesebb, mint *hét sajtóperrel tisztelték meg*...

A letiport magyar munkásság nevében!...

Elmondottam fentebb, hogy milyen célzattal indult meg Bécsben 1921 február 23-án a „Jövő”. Otthon a munkásság le volt tiporva, *némaságra volt kárhozthatva*. Legfeljebb néha elsírhatja magát, mert ezt a természetes jogát még kegyetlen kínzóik sem tudták tőle elvenni. A mi feladatunk volt tehát világosan és hangosan rámutatni azokra a véres sebekre, amelyeket a magyar munkásság testén kegyetlen elnyomói ütöttek. Ránk hárult a feladat a magyar munkásság helyett és az ő nevében *megbélyegezni a Horthy-rendszert, kikiáltani gazságait ország-világ előtt, a rendszert denunciálni és lejáratását, megbuktatását elősegíteni*.

Nem lesz tehát érdektelen, ha a következőkben néhány

szemelvényt közlünk a „Jövő“-nek főként azokból a cikkeiből, amelyekre Horihyék szinte fájdalmasan *felszisszentek*. *Magukra ismertek* és tehetetlen dühükben a magyar bíróságokat, a függetlennek nevezett magyar bíróságot uszították ránk még távollétünkben is.

A szemelvények közlése azonban azt hiszem, azért is érdekes lehet, mert hiszen ezzel némileg az akkori magyar politikai és közállapotokat is megvilágítjuk.

A lap legelső számának vezércikkét Lovászy írta s ezekkel a jellemző sorokkal vezette be:

„*Van-e még a magyar nemzetnek jövője?* Kétségbeejtő kérdés, de fel kell tenni, de meg kell felelni rá, mert hiszen az ezeréves történelem legnagyobb katasztrófájának a következő következményeivel kell számolnunk...”

Ugyancsak a lap első számában én írtam bevezető cikkei a Bécsben éppen akkor üléselő nemzetközi szocialista konferenciáról, a kétésfeles internacionále üléséről. Ciksemben a következőkben összegeztem az összefüggésértelmezést:

„*Ha a munkásság a háború igazi anyagi és szellemi hordozóival, az imperializmussal és a szervezett klerikalizmussal egyenértékű erőket tudott volna szembeállítani, ma a „második” vagy a „harmadik” vagy a „kétésfeles internacionále” helyett minden bizonnyal itt állna a világ munkásságának egységes nemzetközi szervezete. Ezeknek az erőviszonyoknak ismerete, helyes mérlegelése és a szükséges, a ma még hiányzó erőknek megszerzése: ez ma a sorskérdése a világ munkásságának. Ezen a ponton történtek tévedések, itt követett el szinte kivétel nélkül minden ország proletársága hibákat. Ha a munkásosztály vésszel és pusztulással fenyegető ellentétek és széthúzások helyett a veszedelemnek ezt a szirtjét meg tudja kerülni, akkor, de csakis akkor lesz és lehet újból egységes a világ munkásmozgalma.*”

A második számban 1921 február 24-én Garami írt vezércikket: „*A magyar munkásság feladatai*” címen. A lapnak voltaképpen ez volt a programnyilatkozata. Garami ebben a cikkben jelölte meg azt az irányt, melyben szerinte haladnia kell. Nagy cikkében többek között a következőket állapította meg:

„*Közel másfél esztendeje szörnyű rémuralom tapossa a munkásságot, amely hónapokon keresztül szinte ájul-*

tan türt minden bántalmat. Minden politikai jogából hol a törvényszerűség látszatának megőrzése mellett, hol egyszerű brutalitással kisemmizve, a közélet ügyeinek intézésétől félreszorítottan, minden közvetlen hatalmát és befolyását elvesztette.

Amikor a bolsevizmus összeomlása után rászakadt a szerencsétlen országra a fehérek rettentő uralma, a munkásság egy ideig tétovázva kereste helyét. Akkoriban nagy volt az a veszedelem, hogy az egyik végtéből belezuhan a másikba, s hogy... megtagadja a proletáriátus önmagát és történelmi hivatását egészen és megalkuszik a reakció uralmával és így büntársává lesz. Ez a tétovázás azonban csak rövid néhány hétig tartott és azután rátalált önmagára a szervezett munkásság. Ettől kezdve ridegen és mereven visszautasított minden csalogatást, hátatfordított a hatalmi pozícióknak, passzivitásba vonult és berendezkedett a kifelé csendes, de azért nemkevésbé áldozatteljes szívós, csökönyös, engesztelhetetlen ellenállásra. Azóta a munkásság híven kitartott eszméi és történelmi hivatása mellett és dacos ellentállással védte várait, a maga szervezeteit, védte zászlaját, a maga lapját: a Népszavát; védte minden korrumpálni igyekvő fenyegetéssel és csábítgatással szemben: a maga morális tisztaságát..."

Garami azután kifejti, hogy baj volna, ha a munkásság olyan magatartást tanusítana, amellyel a gazdasági élet fejlődését megakassza s azután cikkét így folytatja:

„És a munkásság helyes magatartásának nagy morális és anyagi ereje az is, hogy saját érdeke ezen a ponton is tökéletesen egybeesik az egész ország egyetemes érdekével. A munkásság itt is, amikor önmagáért küzd, egyúttal a legmagasabbrendű közérdekért is harcol.

Persze a munkásság ezt a feladatot egyoldalúan és önmaga teljesíteni nem tudja! És tragikuma, amelyről cikkünk elején szólottunk — éppen abban áll, hogy míg a munkásság sokszor tett nyilatkozatai szerint tisztán látja és becsületesen vállalná feladatának teljesítését, azalatt olyan eszeveszett uralom dühöng, amely a legszörnyűbb módon állja ennek az útját. Már pedig amíg Magyarország felett így uralkodnak, addig a munkásság önmagának és az országnak is csak eggyel tartozik: azzal, hogy a legmerevebb ellenállást fejtse ki. A fehér

terror és az egyéni akciók uralmával a legitimista és monarchista puccsok tervezőivel, a politikai gyilkosságok felbujtóival, a gyilkosokat az igazságszolgáltatástól elvonó büntársakkal nem lehet, nem szabad szóbaáítani. Ennek az uralomnak előbb el kell söprődnie. Jogrendnek, jogbiztonságnak, jogegyenlőségnek, csorbíthatatlan közszabadságoknak kell szabaddá tenniök a romokat — akkor kezdődhet csak meg az újjáépítés munkája, viszont akkor válik kötelességévé is a magyar munkásságnak, hogy karöltve az ország többi dolgozó rétegeivel, hozzá fogjon az újjáépítéshez. Addig pedig csak egyetlen célja és feladata lehet a magyar munkásságnak, bármily formában folyék is a harc: a területet, a munka számára szabaddá tenni...

Ügylátszik, otthon Magyarországon ez a harc most valóban új formákat öltött. Megalakult a munkások és polgárok szövetsége és mi ezt az alakulást annál is nagyobb örömmel üdvözölhetjük, mert megmutatja, hogy a magyar munkásság érti és vállalja feladatát, s hogy a magyar munkásság ebben a feladatában megértő segítő társakra akadt úgy a polgárság, mint a földműves osztályok előhaladott gondolkodású részeinél. Ez a szövetség a mi ítéletünk szerint bátor lépést jelent előre ezen az úton, amelyet előbb jeleztünk egyedül járhatónak. Jelenti a harcot, a demokratikus jogrend megvalósításáért, jelenti a küzdelmet a romok eltakarításáért..."

1921 március elsején ugyancsak az említett bécsi szocialista konferencia méltatása kapcsán vezércikket írtam a lapba: „A bécsi konferencia és a magyarság“ címen. Máig is érthetetlen számomra, hogy Horthy ügyészei ezután a cikk után is miért nem indítottak ellenem sajtópert? Ugyanis a cikkben utalva arra, hogy a konferencia a magyar fehér terror kérdésével is foglalkozott, azt írtam:

„El kellene végre pirulni a legvastagabb és a legkeményebb arcbőröknek is s a külföldön támadt felháborodást ki kellene, hogy váltsa az otthonvalók olyan felháborodása, hogy ennek a vihara elsöpörje végre helyéről azokat, akik a magyar népnek tömlőcstartói és akik ezt az országot szünet nélkül az európai pellengéren tartják. S tudomásul kellene venni végre azt is, hogy a mai Magyarországot hovatovább Európa legkonokabb békebontójának tartják..."

Mikor látják be mindezt Magyarországon? Belátják-e egyáltalán, még mielőtt összeülne egy olyanfajta nemzetközi konferencia, amely még egyszer és utoljára foglalkozik majd Magyarországgal?!...

Az első sajtópört a „Jövő“ augusztus 24-i számába „Országvesztés“ címen írt vezércikkem miatt indították meg otthon ellenem. A cikket az úgynevezett nemzeti hadsereg pécsi bevonulása alkalmából írtam és megállapítottam benne:

„Mialatt a nemzeti hadsereg bevonult Pécsre, Pécsről és környékéről több ezer bányamunkás elmenekült. Újszegedet, Baját, Szigetvárt, az egész szegedi háromszöget a magyar hadsereg foglalta vissza. Újszeged, Baja és Szigetvár és az egész pécsbaranyai területről a nem magyar lakosság rohanva hanyatt-homlok elfutott. A nemzeti hadsereg bevonulásával — mondotta Soós altábornagy — újból elérkezett a munka és a vagyonbiztonság ideje. Pécs-Baranya lakossága pedig otthagyta a munkahelyeket, a környék tehetősebb idegenajkú polgársága pedig potom áron elkótyavetyélte házait és egyéb birtokát...”

„A magyar politikának már régebben, de az utóbbi két esztendő óta kizárólagosan ez a munkásságtól való irtózat lett a lényege. A legutóbbi két év politikájának ez az irtózat volt az egyetlen vezető ideája és egyedül tudatos orientációja. Az új kurzusnak lehettek egyéb jelzavai és bármily néven nevezett intézményei, de lényegük egyesegyedül ez a lehazudott, de le nem hazudható gondolat volt. Ezt a gondolatot szolgálta a kurzus minden embere és minden eszköze. „Népítéletek“ és különítmények útján a másvilágra küldött emberéletek sírdombjainak hekatombáira ezért volt szükség, a sötét középkort is megcsúfoló reakciós törvénykezés ezért volt, ezért kellett a munkásosztályt a demokrácia útjáról lepofozni, ezért kellett Magyarországot egyetlen nagy börtönné átalakítani, ezért kellett haragba jutni az országot környező államokkal, ezért kellett emigrálnunk és a magyar „nemzeti“ hadsereg pusztá hírére ezért veszi el az amúgyis megcsonkult ország lakosainak, dolgos munkásainak tízezreit.

Akik két év óta ezt és ilyen politikát tudtak csinálni, akik még mindig ott tartanak, hogy, mert — véres

világháború nyomán! — forradalom volt és a forradalom mozgatója az ipari munkás és a földnélküli paraszt volt, tehát: „nem kell ipar“, a paraszt ellen pedig: „csak az erős ököl használ“, akik a nagy világrendből csak ennyit tanultak, azok — országvesztők! Az országot letaszították a legfeneketlenebb mélységbe és el is fogják veszíteni!...”

Nagyon fájt az otthoni uraknak, ha kormányuk és a parasztság közötti viszonyról írtunk. Márpedig nagyon fontos volt kimutatni, milyen eszközökkel és milyen úton viték rá Bethlenék Nagyatádi Szabó Istvánt és társait a szegény magyar parasztság érdekeinek elárulására.

„A fehér diktatúra erőforrása” címen írtam a kérdésről vezércikket a „Jövő” 1921 december 15-i számába. Azt írtam többek között:

„Igaz, hogy a magyar parasztságnak régi bűnök következtében eddig nem nagyon állott módjában, hogy politikai porondján mint önálló tényező szerepelhessen. Nem volna csodálatos, ha a mai reakció zsebelné most be a politikai tudatlanságnak szörnyű uzsorakamatját. Mégis naivitás volna azt hinni, hogy a magyar parasztság tábora, ha nem is győzi politikai tudással, ne győzné annyi természetes ravaszsággal, amennyi a Horthyék hamis játékának felismeréséhez kell. Az pedig még kevésbé hihető, hogy a kiszáradt puszták konzervatív hajlandóságából látnák Horthyban és Bethlenben legfőbb politikai ideáljukat...”

A szomorú rejtélynek a megfejtése, amit a parasztság nyújt, sajnos, sokkal egyszerűbb. A parasztságot eddig is karddal és korbáccsal megtanították rá, hogy esztét a mindenkor politikai hatalom kezelőjénél tartsa. De még a lezajlott szomorú történelmi időszakok sem tudnak akkora terrorról, mint amilyen most szakadt rá az országra. Ahol a terror eddig ismert eszközeinek alkalmazásán kívül a politikust még „vattába is rakhatják”, ott a politizálás, pláne, ha a politizáló nem született nagyúrnak, megszűnt. Ott a paraszt paríroz, amíg — muszáj. Ha már nem muszáj, akkor áll elő bosszújával. Hogy a bosszúló karja azokat éri, akik azt hitték, hogy a paraszt már megpuhult, arra is számos példát tud a történelem...”

A cikkért meg is kaptam a második sajtópört. A többi

sajtópör már azután jött — szinte magától. Csak éppen meg kellett írni az igazat, de úgy, ahogy ezt otthon akkoriban a lapok nem írhatták meg. Így például 1922 február 8-án „Konszolidációs államesíny” címen megírtam, hogy Bethlen, miután kétéves kormányzata folyamán konszolidálta a fehér terror uralmát, most már nem tartja szükségesnek a titkos szavazást.

„A becsület mesgyéjéről való eltávolodás tehát már ott kezdődött — írtam az említett cikkben —, amikor Bethlen az általános titkos választójog kétesztendő érvényessége után elég vakmerő volt a választójog elszakasztásának merényletével nekitámadni az országnak. A becsstelenség már ott kezdődött, amikor Bethlen, aki az általános titkos választójog parlamentjét alkalmasnak tartotta, hogy ezzel az októberi forradalomnak majdnem minden vívmányát visszacsináltassa, most a reakció és az intézményesített terror nyeregbesegítése után a mai parlamentnek egyetlen értékes lényegét példátlan cinizmussal el akarja törölni. Arra jó volt a parlament, hogy Horthyék véres ellenforradalmi kurzusának leszállítsa mindazt, amire a rothadásnak indult rendszernek szüksége volt. Most azonban, hogy a fehér terrornak nemcsak feketetestű, de feketelelkű mórja a Bethlenék szerinti kötelességét teljesítette, most már elmehet...”

1922 júliusában Bethlen egyik nyilatkozatában elégedetlenségének adott kifejezést a Szociáldemokrata Párt parlamenti frakciójának deklarációja miatt. Főként azért volt elégedetlen, mert a szociáldemokraták „nem revideálták eléggé az orthodox marxizmust”. Ekkor „Bethlen és a marxizmus” című cikkemben megállapítottam:

„Bethlen mint mindig s mint ebben a beszédében különösen, úgy kérdez, hogy állít és úgy állít, hogy gyanúsít és rágalmaz. Mert minél tisztázottabbá válnék a magyar politikai helyzet, annál hamarabb kellene neki és megbízóinak a politika éléről elkotródnia... Most már nyilvánvaló, hogy Bethlen szerint mi a „baj”. Nem az a baj, hogy a szocialisták nem esküsznek meg arra, hogy nincsenek holmi rejtett céljaik. Nem fél Bethlen a marxizmusnak olyan követeléseitől sem, amilyenekért ma már a világ sok államában folyik a harc. Ezeket ő vagy igyekezne obskurus magyarázatokkal értelmükből kifor-

gatni, vagy megkísérelné, hogy a követelések képviselőit bandáival leütsesse, vagy — amint egyszer már meg is cselekedte — végső esetben újból elmenne emigrációba. „A baj” inkább az, hogy a magyar szocialisták a polgári liberalizmussal összeférő deklarációjuk alapján is olyan követelésekért harcolnak, amelyek a Bethlen által védelmezett mai rendszer rothadt húsába vágnak. És a polgári ellenzéket is Bethlen a modern radikalizmus és a rejtett republikánizmus bűnébe esettnek tartja, mert az ellenzék is jogrendet akar, mert demokráciára törekszik, mert nem akarja Héthast és Francia Kiss Mihályt és mert nem akarja, hogy Magyarország kormányzója gyilkosok patrónusa legyen.“

Mikor Bethlen 1922-ben a választások után összeveszett — átmenetileg — Gömbössel, azt írtam mindkettőjükéről 1922 szeptember 30-án:

„Ha pör, hát legyen pör, mondja majd Gömbös és hihetően napirendre hozza a kurzus demokráciájának kérdését is, mert ha jól emlékszünk, valamikor keresztény demokráciáról is szólt a nóta. Ez is a Bethlen nótája volt, mint ahogy az övé volt a választójog gyálázatos elsikkasztásának a cselekedete is, amit aztán Gömbös mint választási diktátor a botoscsapatok és a véres választási atrocitások sorozatával tetézett. Hogy ezt is Bethlen (és Nagyatádi és Horthy és Héjjas) megbízásából cselekedte meg, annak bizonyítása szintén teljesen felesleges. Viszont ez a tény bizonyítéka annak, hogy Gömbös minden cselekedete tulajdonképpen Bethlen lelkéből fakadt. Vagy ami ebben az esetben mindegy, lehet úgy is, hogy Gömbös az egyedüli szerző, de a haszonban részes Bethlen is (és Nagyatádi és Horthy és Héjjas is!)“.

Nagyon érzékeny pontja volt Bethlennek az is, ami a Szociáldemokrata Pártnak vele szemben tanúsított magatartására vonatkozott. Az otthon tervbe vett pártkongresszussal kapcsolatban én minden esetre megállapítottam 1922 december 13-i cikkemben:

„Két esztendőn keresztül a véres banditaságnak a kormányzati rendszere politikai passzivitásra szorította a magyar Szociáldemokrata Pártot. Olyan politikai párt számára, amelynek legbensőbb eleme a harc és az aktivitás, ez nem volt valami ideális állapot, de nem is vált

szégyenére. Elvégre is súlyos történelmi okok és hatóerők sodorták a pártot a rákényszerített tétlenség helyzetébe. Azt lehet mondani, hogy a passzivitás kellemetlen, de nem szégyen és nem politikai becsstelenség, mint amilyen volna a Horthy—Bethlen-rendszer számára való falazás. Pedig amikor Horthyék az első úgynevezett nemzetgyűlésüket „választották“, s amikor a Szociáldemokrata Párt vezetősége e véres választási komédia láttára a parlament bojkottálását határozta el, gondolkodó ember számára nyilvánvaló volt, hogy a nemzetgyűlési komédiában való részvétel valóban csak a különítményes politikának való falazás lett volna...

Hogy mi lesz azután, az ebben a pillanatban még más lapra tartozik. Meg kell most elégedni annak a megemlékezésével, hogy Magyarországon a munkásság volt már politikai tényező, noha nem volt parlamenti képviselő! Sőt annyira soha nem merészelték semmibe venni, mint ma...

1923 elején a magukat keresztényeknek nevező Wolffisták hirdettek harcot a Szociáldemokrata Párt ellen. Január 5-i cikkemben azt írtam a támadás kapcsán:

„Ami véres atrocitás és csalás csak kigondolható volt, azt az úgynevezett „keresztény“ vezérurak az igazi ellenzéki párti jelöltek ellen kíméletlenül és szemérmetlenül alkalmazták. Mégis az lett az eredmény, hogy a becsületes ellenzéki képviselőket nem tudták kiszorítani, a szociáldemokraták pedig nem várt nagy számban és megbízhatóan polgári szavazók támogatásával is kerültek a nemzetgyűlésbe... A meg nem félemlíthető választók szemében ezek az úgynevezett keresztény urak politikailag lejárt erkölcsi hullák, ha ők maguk még nem is tudják... S ha ezerszer is magukra öltik az igaz „hazafiságnak“ államférfiú szigorúságát, vagy „kereszténységnek“ köpönyegét, ma már mindenki látja, hogy az csak a politikai kalandorságnak a malaclopója. Akit ezek támadnak, az valójában irigyelni való, mert annak előbb-utóbb biztosan nyert ügye van“...

Ezekért a cikkekért és sok más írásomért indították meg otthon ellenem a hét sajtópört.

Garami ellen meg éppenséggel tizennégy, tehát még egyszerannyi sajtópört indítottak. Igaz, hogy Garami több cikket is írt és sokkal kiválóbb író is volt, mint én. Mind-

két okból azért is, hogy több sajtópört kapott, azért is, hogy nagy író volt, szinte irigykedtem rá... De hogy a „Jövő”-ben mind a ketten az igazságot próbáltuk megírni, bizonyítja az a körülmény is, hogy néhány évvel később Horthyék már kénytelenek voltak velünk szemben úgy tenni — mintha mi sem történt volna... Pedig az ellenünk annakidején kiadott vádiratban az állt, hogy „az 1921. évi III. tc. 7. szakaszába ütköző, ezen szakasz 2. bekezdése 1. tétele szerint büntetendő, a magyar állam és magyar nemzet megbecsülése ellen” követtünk el bűncselekményt...”

Különben én 1922-ben, tehát emigrációm második évében, vagyis 24 évvel ezelőtt már az otthoni Népszavában megjelent cikkben is megjósoltam a Horthy-rendszer következményeit. Ugyanis ötvenéves jubileuma alkalmából a Népszava tőlem is kért cikket. „Ami volt, ami van és ami lesz” címen írtam is az ünnepi számba és a cikket a következőkkel fejeztem be:

„Köröskörül és világszerte olyan országok, amelyekben a termelés és az állam biztonsága a munkásosztály politikai és szociális kielégítettségén alapszik... S ha érzelmi szempontokból bármily nehezebbre esik az egyik-másik társadalmi osztálynak, mégis az értelem parancsára hallgatva, a demokráciát és a szocializmusnak már ma is megvalósítható követeléseit avatja legfőbb állami törvénnyé és hatalmát megosztja a dolgozók nagy tömegével... Amely ország ez elől elzárkózik, az számoljon azzal, hogy fejlődésének iránya a reménytelen körforgás, amelyből nincs előrejutás, nincs menekvés, sem megújulás — csak szomorú ismétlődés... A jubiláló Népszava számdára nem tudok becsületesebb hivatást, mint hogy országot-világot igyekezzék szüntelen meggyőzni a szocializmus igazságairól, amelyek ma már az egész emberiség igazságai. Hirdesse szüntelenül, hogy voltaképpen az ország érdekei ellen követnek el halálos bűnt, akik ezen igazságok elől — ismét homokba dugják a fejüket.”

Az emigráció lemorzsolódása

A „Jövő” még fennállt, amikor egy alkalommal Peyer elvtárs közölte, hogy ő arra az elhatározásra jutott, hogy visszatér Budapestre. Garami is, és a csoport több tagja is a legnagyobb szomorúsággal, sőt megdöbbenéssel vettük a

közlést tudomásul. Egyszerűen abból az okból, mert egy ilyen lépésre az otthoni viszonyokat nem tartottuk megérettnek, korainak tartottuk, tehát politikai szempontból hibát láttunk ebben. Dr Vincze elvtárs lakásán jöttünk össze az ügy megbeszélésére. Eljött Peyer és Peidl Gyula elvtárs is ott volt, akiről szintén volt okunk feltételezni, hogy ő is a hamaros hazatérés gondolatával foglalkozik. Emlékszem, Peidlt külön is próbáltuk kapacitálni, hogy szándékáról mondjon le. Garami biztosította arról, hogy nincs az az áldozat, amit nem volna hajlandó meghozni, ha talán az ő személyén múlna, hogy Peidl álljon el a hazamenés szándékától.

Lehetségesnek tartom, hogy ez a beható rábeszélés bírta rá Peidlt arra, hogy tényleg valamivel később ment haza, mint Peyer. A Vincze lakásán rendezett megbeszélés rendkívül szenvedélyes volt és órákon keresztül tartott. A fölmerült probléma ugyanis nem volt olyan egyszerű.

Az összeomlott forradalom után az emigrációba való menekülés mindenkinek legtermészetesebb joga volt. Hiszen előre tudnivaló volt, hogy a szegedi úgynevezett ellenkormányal valószínűsítette a politikai rablóvilág tartja Magyarországra való bevonulását. Senki sem volt tehát kötelezhető arra, hogy önmaga tegye a hurkot a nyakára. Mindenkinek, aki életét veszélyeztetve látta, joga volt otthonról elmene-külni. Ezzel a jogukkal éltek a kommunista elvtársak éppen-úgy, mint a szociáldemokraták.

Viszont a hazatérés kérdése már kissé problematikusabb volt. Nem volt bonyolult a munkásmozgalom egyszerű névtelen katonái számára, akik vagy hazamentek csendben és feltűnés nélkül, vagy maradtak. Voltak, akik veszély nélkül mehettek, voltak olyanok, akik tudták, hogy nem mehetnek haza. Az élvonalakban állt elvtársak számára, akik a forradalom összeomlásáig exponált helyen álltak, a hazatérés ezekben az időkben szinte ki volt zárva. Ezek az első pillanattól kezdve kénytelenek voltak azzal számolni, hogy amíg Horthyék meg nem buknak, addig ők nem mehetnek haza. Azt ellenben, hogy nevesebb elvtársak, mint akik közé Peidl és Peyer is tartoztak, már 1921-ben hazamenjenek, politikai szempontból hibásnak tartottuk.

Felfogásunk a következő volt:

Önkéntes emigrációba való vonulásukkal ezek az elvtársak demonstrálni akarták azt a tényt, hogy Horthyék olyan rendszert honosítottak meg odahaza, amelynek keretében

szocialista aligha tud politikai tevékenységeket kifejteni. A szabadabb külföldön inkább tud valamit a Horthy-rendszer ellen tenni. Így ítélte meg otthonról való távozásunkat a külföld is. Ennek következtében az országba való visszatérés azt demonstrálná, hogy otthon a politikai viszonyok már „megenyhültek” — megjavultak. Ezt jelenti általában az emigráns visszatérése a külföld számára is.

Mi pedig ennek a demonstrálására 1921-ben még nem láttuk elérkezettnek az időt. Komolyan azt reméltük 1921-ben még, hogy akár az ántánt intervenciója következtében, akár az ellenforradalmi fronton beálló valamilyen szakadás folytán még jöhetnek kedvezőbb alkalmak is arra, hogy otthon jó és hasznos szocialista munkát lehessen kezdeni. (Természetes, hogy ezek a megállapításaim nem vonatkoznak olyan esetekre, amikor egyes elvtársak, szociáldemokraták vagy kommunisták, igazán halált megvető hősi gesztussal illegálisan tértek vissza Magyarországra, mert meggyőződésük szerint ezt tartották helyesnek és szükségesnek...)

A visszatérés kérdésében tehát ez volt az álláspontunk, amelyet azonban Peyer nem volt hajlandó magáévá tenni. Velünk szemben azt az álláspontot képviselte, hogy otthon nem fog belátható időn belül semmi olyasmi történni, ami Horthyékát megingathatná, sem az ántánt nem fog beleavatkozni a dolgokba — a mi javunkra. És azzal is érvelt, hogy ő igenis otthon is tud majd és akar is jó szocialista munkát végezni.

Nem tudtuk egymást meggyőzni. Peyer tehát rövidesen hazatért, nemsokára pedig Peidl is hazautazott. Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy a dolog szomorúsággal töltött el minket és az emigráció szempontjából veszteségnek tartottuk. Ő utánuk azután sok elvtárs vette útját hazafelé, aminek viszont jó szívvel örültünk.

A legnagyobb aggodalom, amelytől akkor tartottunk, szerencsére alaptalannak bizonyult. Mi ugyanis attól féltünk, hogy bekövetkezhetik a magyar munkásmozgalomnak egy olyan likvidációs korszaka, mint amelyről többek között Theodor Dan emlékezik meg az orosz szociáldemokrata párt történetéről szóló könyvében, amikor az 1905. évi első forradalom utáni orosz munkásmozgalom alakulásával foglalkozik. Dan ott részletesen kimutatja, hogy a cári ellenforradalomkormányzat milyen jobboldali deformáltságot kényszerített terrorrendszerével az akkori orosz szociáldemokrata

szervezetekre, hogy ennek következtében a radikálisabb szocialista elemek és tömegek hogy kiábrándultak az orosz szocialista pártból.

Szerencsére a magyar szervezett munkásságban felszázados nagy harcai következtében volt annyi osztályöntudat és annyi forradalmi dacosság, amely őt ettől a sorstól nagyjában megmentette. Ez is tette lehetővé, hogy a magyar munkásmozgalom az októberi forradalom összeomlása után Horthyék minden kísérlete és terrorja ellenére aránylag hamar talpra tudott állni s harci sorait viszonylag gyorsan rendbe tudta szedni.

Ezzel kapcsolatban különben vissza kell emlékeznem Bethlennek egy nagyon érdekes vallomására, amely az ő különben óvatos és diplomata simaságú ajkairól egy későbbi időpontban, az 1930-as esztendő derekán hangzott el:

A képviselőház pénzügyi bizottságában, ahol akkor már Rajnisék is ott ültek, mint annyiszor, ezúttal is vita keletkezett a szakszervezetek politizálásának megszüntetéséről. A vita azután úgy alakult, hogy Bethlen is kénytelen volt felszólalni és ebben a kérdésben szinte védekezni Rajnisék ellen. Pontosan emlékszem Bethlen akkori szavaira, amikor azt mondotta:

— Én annakidején a szakszervezetek depolitizálását azért nem tudtam megvalósítani, mert nem rendelkeztem olyan anyagi eszközök felett, amelyek segítségével pótolni tudtam volna azt a szociális tevékenységet és feladatot, amelyet a szakszervezetek vállaltak.

Ez bizony elég világos beszéd és értékes vallomás volt abban az irányban, hogy mi mindent szerettek volna annakidején Horthy és Bethlen a magyar szocialistamozgalom kilúgozására és megbénítására véghezvinni. De a legkárosabb dolgok szerencsére nem valósulhattak meg.

Abban a pontban, hogy az ellenforradalmi front odahaza még soká nem fog meginogni, Peyer nem ítélte meg rosszul a helyzetet és pesszimista felfogása abban is beigazolódott, hogy az ántánt nem fog Horthyék ellen beavatkozni. Sőt, Bethlennek a híres „konszolidációs“ szemfényvesztésével még az is sikerült, hogy a győztes hatalmak 1923-ban még népszövetségi kölcsönökkel, a hirhedt A.- és B-kasszákkal és megjutalmazzák Horthyékat még meg is segítették, szinte megjutalmazták. Aitól kezdve azután Bethlenék olyan nagy legények lettek, hogy exponáltabb emigránst csak ama bizonyos reverzális aláírása után engedtek haza. Mert hiszen az

1848-as szabadságharc leveretése után a hirhedt Bach és Schwarzenberg is így csinálták...

A nyolc esztendő alatt, amely 1921 és 1929 végén történt hazamenetelünk között eltelt, jóakaró barátaim sokszor próbálták rábeszélni, hogy én is úgy menjek haza, „ahogy lehet”. Ezt én azonban politikai és morális lehetetlenségnek tartottam. Legalábbis a magam személyét illetően. Ami Garamit illeti, róla meg kell állapítanom, nem hiszem, hogy élt volna még valaha magyar ember a világon, aki olyan, szinte beteges undort és utálatot érzett volna az akkori magyar, úgynevezett „közélet” iránt, mint Garami. Még nyolc év múltán is nagyon szabadkozott. De akkor egyrészt valóban már az volt a helyzet, hogy a magyar munkásmozgalom érdekében célravezetőbbnek látszott otthon dolgozni, mint politikai vonatkozásban teljesen télenül a külföldön élni. Másrészt 1929-ben már Bethlen sem volt olyan hatalmasság, mint nyolc évvel azelőtt. Sőt, már Horthy is nagy ünnepnapjának tekintette, ha valamelyik „liberálisabb” angol vagy valamelyik Labour-ember még vele is szóba állt. (Erről például Bécsben biztos értesüléseink voltak.) Azonkívül 1929-ben mégis már másodszor jutott Angliában Labour-kormány uralomra... Bethlent nyilván ez a helyzet és ez a szempont is vezette akkor, amikor tőlem és Garamitól már reverzálist sem kért. Amikor azonban hazamenetelünk előtt közvetlen valami olyan fordulatot használt egyik nyilatkozatában, hogy „ő Garami otthoni politikai működését illetően az otthoni illetékesekkel megállapodott”, akkor, amint ez még emlékeztetés, mind a ketten nagyon határozott formában értésére adtuk, hogy ebben ő nagyon alaposan téved!... Ugyanis még Bécsben adtunk le nyilatkozatot az Arbeiterzeitungban — alább erre majd még részletesebben is kitérek —, hogy mi otthon is változatlanul csak azt a politikai magatartást szándékozunk tanúsítani, amelyet az emigrációban tanúsítottunk... 1929-ben Bethlen már az ilyen határozott fellépést is kénytelen volt lenyelni...

De 1929-ig még nyolc esztendőt voltam kénytelen az emigrációban lemorzsolni. Kibírtam ezt is, mint ahogy az ember annyi mindent kibír. De azért talán érdemes ennek a nyolc esztendőnek egynémely érdekesebb mozzanatáról és viszonyosságáról egy és más dolgot feljegyezni.

Az emigráns élete

Az emberséges rendes lakásnak és a mindennapi jólakásnak voltaképpen nincsen sok köze azokhoz a súlyosabb politikai problémákhoz, amelyekkel ezeken a lapokon eddig foglalkoztam. De a kettőt, mégsem lehet egymástól egészen különválasztani. A nyomornak egy bizonyos határán túl az egyén politikai problémái is megszűnnek hamarosan. Azért tehát ezek is részproblémái a politikának...

Ami például az én lakásviszonyaimat illeti, már megemlítettem, hogy elsőízben való Bécsbe érkezésünk alkalmával a vasutasotthonba költözködtünk s megemlítettem, hogy elég olcsón is laktunk ott, napi 50 fillérért. Csakhogy ott abban a remek lakosztályban éppen csak átmenetileg tartózkodhattunk. Ezek nem állandó jellegű lakások voltak. Mikor tehát már hosszabb időre kellett berendezkedni, elmentem a lakáshivatalba. Ott egy szállodába utaltak minket. Meglehetősen rendes szállodába. „Auge Gottes“ — Isten szeme —, így hívták a szállodát. Ezt én nagyon jó jelnek tekintettem... A kiutalás alapján szép kétágyas szobáért csak napi 5 Schillinget kellett fizetnem. A normális árakhoz képest ez olyan kevés volt, hogy a szállodás valósággal kinézett minket onnan. Ezért hamarosan ki is kellett onnan költözködnünk. De különben is mi még a napi 5 Schillinget is sokallottuk. Megszabott költségvetésünk ezt a megterhelést, szegény jó feleségem pénzügyi elgondolásai szerint, nem bírta ki.

Ekkor néhány napig egy bécsi nagynéninél laktunk. Ott nagy örömmel fogadtak, szívesen megvendégeltek, azután pedig — egy szomszédjukhoz ajánlottak... Ez a szomszéd egy vasutasnak az özvegye, elég olcsón adta a szobát. Volt ebben a szobában egy ócska ágy és egy rozoga dívány. Emigráns házaspárnak éppen megfelelt. Ennek a derék özvegyasszonynak rendkívül érdekes életszemlélete volt és ezt nagyon eredeti módon szokta kifejezni. A szemlélet értelme az volt, hogy az ember ne álljon szóba senkivel. A jó asszony nagyon szerette a szabatos meghatározásokat és ezért világszemléletét leginkább egyetlen mondatban sűrűsítve körülbelül így adta nekünk elő minden reggel, amikor a piacról hazajött:

— Mondom Önöknek, kedveseim, az ember ne álljon szóba senkivel, de senkivel, mert ma reggel a piacon valakivel össze kellett vesznem, — s itt most rendszerint egy fél-

óraig tartó közbevetett magyarázat következett —, azután — mondotta — odamentem a másik asszonyhoz s aki szerencsére bizonyítani tudta, hogy nekem van igazam s éppen azért mondom önöknek, drágáim, jó, ha az ember — mindenkivel szóbaáll...

Ezt derék házigazdánk, mint mondottam, minden reggel figyelmünkbe ajánlotta mindaddig, amíg — más lakást nem találtunk...

Bécs egyik legszebb részén, a Práterben lévő legnagyobb fasor mentén, az úgynevezett Hauptallee mellett, a Böcklinstrasseban találtuk meg ezt a kincset. Szerencsénkre ott abban a házban is lakott egy rokonunk, akitől megtudtuk, hogy a ház ötödik emelete felett van egy úgynevezett atelié. Régebben egy cseh származású festő lakott ott, aki a forradalom alatti hazament Csehszlovákiába és az atelié azóta üresen áll. Ezt a titkot, mielőtt megtudtuk, nem árultuk el senkinek. A házmester is csak tőlünk tudta meg jóval később. Még aznap felhurcolkodtunk a szent művészetnek ebbe az elhagyott hajlékába. Ez az új lakás elég tágas volt és különösen elég világos. A ligetbe néző oldala ugyanis csak hatalmas üvegfal volt, egy egyetlen apró kinyitható ablakocskával. Ebben az új hajlékban azonnal háborítatlanul be is rendezkedtünk. A rokonoktól kaptunk kölcsönbe egy-egy párnát és valami takarófélét, két széket is szereztek nekünk, meg talán asztalt is. (A feleségem pontosan beírta noteszébe, hogy kitől mit kaptunk kölcsön, nehogy később valami hiba történhessék.) A földszinten egy gyárostól faládát szereztünk, abból alakítottunk íróasztalt. Volt tehát már olyan helyem is, ahonnan a szellemi harcot is vezethettem — a magyar reakció tábora ellen.

A baj csak később következett, vagyis télen. Ekkor ugyanis kiderült, hogy az ateliében a hideg legalábbis arányban áll a lakás vakító világosságával. Nem akarom a dolgot túlságosan elaprózni, az volt a helyzet, hogy minden este, mielőtt lefeküdtünk, szegény feleségemet, aki sohase volt egészen egészséges és éppen ezért nagyon fázós volt, lefekvés előtt minden fellelhető rongyba bele kellett bugyolálnom és összekötözni. Viszont éjjelenként arra ébredt, hogy szegénynek majd lefagy — az orra.

Az egyik reggel a következőkre ébredtünk:

Az üvegfalat, amely rézsutos volt, félméteres hó borította. Valósággal hóval fedett kriptában láttuk magunkat. A kis ablakocskát nagy erőfeszítéssel tudtam kinyitni. Annyi

havat hánytam le az uccára, hogy a járókelők ezen megbotránkoztak. Azt a jó bécsiek egyáltalán nem méltányolták, hogy mennyi fizikai és szellemi munkát fektettem bele ebbe a műveletbe. Mégpedig nem is egyszer ennek a szigorú télnek a folyamán.

Hogy azon a nevezetes télen nem fagytunk meg egészen, ezt két kedves és hűséges emigránstársunknak köszönhetjük. Az egyik egy kisterenyei elvtársnőnk volt, a Szomszéd Zsuzsika, kísérője pedig Bertá András, salgótarjáni bányász elvtársunk volt. Ezeknek ugyanis egy bécskörnyéki községi kezelésben lévő barnaszénbányában tudtunk munkát szerezni. Hálából, de még régi elvtársi és baráti alapon is mind a ketten minden vasárnap egy-egy szénnel megrakott hátizsákban hozták nekünk a fűtőanyagot fel a hatodik emeletre...

Hogy hány lépcsőt kellett megjárniok? Nem tudom pontosan. Csak annyit tudok, hogy ugyancsak emigrációban lévő sógorom első osztályba járó kislánya azt írta haza az övéinek, hogy:

„Anyukám, annyi lépcső, mint amennyi a Buchi bácsiéknál van, sehol másutt annyi lépcső nincsen a világon...”

Tavasszal kedvező fordulat történt. A sors, amely kegyetlen tud lenni és kedvezni is tud, ha akar, a sors, amely úgyszólván tud alakulni, hogy ami az egyiknek rossz, az a másiknak jó, az a sors úgy rendezte el, hogy a szegény nagynénink, egyedül lévő asszony, aki a háznak egyik földszinti lakásán lakott, hirtelen meghalt. Ekkor bizony én azonnal lecsaptam az üresen maradt lakásra és azt sikeresen meg is kaparintottam. Ebben az új lakásban azután úgy alakult a helyzet, hogy amennyire túlságosan világos volt az atelié, annyira vaksötétség volt a földszinti lakásban. Aki csak eljött hozzánk látogatóba, az mind egyformán úgy jellemezte a helyzetet:

— Hogy tudtok ilyen vacak sötét lakásban élni?

Pedig mi kilenc álló esztendeig onnan ki nem mozgultunk.

Mikor már újra Magyarországon éltem és egyszer fennjártam Bécsben, elmentem megnézni, megvan-e még a Böcklinstrasse 4. szám alatti kis lakás. Megvolt, de lakója nem volt. Magyarázatul a házmester azt mondta, hogy a lakást nagyon nehezen lehet kiadni — mert túlságosan sötét és hideg...

Sógorom gyerekei viszont ezt a lakást is többre becsül-

ték sok más elegánsabb lakásnál. Számukra ugyanis ennek a lakásnak az volt a nagy előnye, hogy a szoba ablakából egyenesen és közvetlenül ki tudtak ugrándozi egy kis kertbe. Nem szorultak arra, hogy megtegyék azt a nagy kerülőt, amely a kis konyhán át vezetett volna ebbe a kis paradicsomba.

Idővel nagy fényűzéssel rendezkedtünk be ebben a lakásban. Szamek elvtárs, a magyar famunkások szervezetének egyik vezetője, aki az emigráció idején egy faárugyárat vezetett Brunn am Bergben, két puhafaszekrényt készített nekünk — nagyon jutányos áron... Íróasztalnak azonban hosszú időn keresztül csak a faláda maradt meg. Csak 1925-ben, ötvenedik születésnapom ünnepére ajándékozott meg egy igazi íróasztallal a család. Akkor már mint a „Népszava” rendes bécsi tudósítója működtem ennek az igazi íróasztalnak a segítségével.

De ezekután még azt is ki kell jelentenem, hogy én, az úgynevezett „előkelő emigránsok” csoportjába tartoztam. Emigránstársaim sokan, nagyon sokan szívesen cseréltek volna velem még azokban az időkben is...

Mint már említettem, ennek a böcklinstrassei lakásnak mégis olyan előnyei is voltak, amelyek a többi nagy hátrányt csaknem teljesen ellensúlyozták. Ilyen óriási előnye volt, hogy ha kiléptem a ház kapuján, akkor máris ott voltam a gyönyörű Práterben. Ott voltam a bécsiek nagyszerű Városligetében, mégpedig annak is legszebb részében, a híres Hauptalleeben, egy óriási remek gesztenyefasorban. Ez a fasor a budapestiek egykori Stefánia útjával hasonlítható össze, azzal a különbséggel azonban, hogy a Hauptallee majdnem kétórás, gyönyörű, árnyékos gyalogsétány és kocs út. Valamikor, a régi jó békevilágban, május 1-én a híres nagy kocsikorzók és virágünnepélyek zajlottak le ebben a nagy fasorban. Az út kivezet egészen a Freudenuig, ahol régebben a lóversenyeket rendezték. Természetesen a habsburgi főhercegek és a nagy osztrák arisztokrácia jelenlétében. Az én időmben azonban már csak nagyszerű csendessége és hűsítő árnyéka maradt meg ennek a gesztenyés útnak. Már csak egyszerű, demokratikus sétány volt, amelyet azonban délelőttönként olyan reakciós elemek is élvezgettek, mint a nyugalmazott öreg Hofratok, a királyi tanácsosok és egyéb ilyen öregurak. Ha egyik-másik ott séítálgatott elmélázva és rövidlátóan, hátratett kezében jó nagy paraplét szorongatva és a régi jó habsburgi dicsőségre gon-

dolva, s én útjába kerültem, akárhányszor valami ismerőssel összetévesztve, így köszöntött engem:

— Guten Morgen, Herr Hofrat...

Vagy csak így:

— Guten Morgen, Herr Doktor!...

Én természetesen ráhagytam és csak úgy bécsiesen köszöntem vissza:

— Grüss Gott!

De amikor néha megfigyeltem, hogy együtt álldogálnak ezek az urak egy kis kupacban és halkán súgdolóznak és gesztikulálnak, akkor biztosra vettem, hogy a Seipel- és Dollfuss-féle reakció és ellenforradalom esélyeiről tanakodnak...

★

A mindennapi jóllakással mégis aránylag kevesebb volt a baj, mint a kényelmes lakással.

Bécs lakosságáról a különböző országok segélyakciói keretében akkor is aránylag jobban gondoskodtak, mint a többi háborúvesztés országok fővárosairól. Néhány fillérért jókora darab konzervhúst, fagyasztotthúst lehetett kapni. Abból az ember már megvacsorázhatott, különösen, ha vett hozzá egy kis gyümölcsöt, vagy néha pár deka sajtot. Ebédelni az első időkben vegetárius étterembe jártunk. Így kötöttük össze a kellemeset a hasznossal. De mondhatom, a vegetáriusok köstlergassei étterme nagyon rendes hely volt. Válogatottabb közönség járt ebbe az étterembe. Nem volt alkoholfogyasztási kényszer, tilos volt a dohányzás és az ételek is egészen ízletesek voltak. Én főként azért kedveltem a helyet, mert a tésztaneműek jók voltak és nagy adagokat is adtak. Hosszú ideig egészen kellemesen eléldégeltünk ott a Köstlergasseban. (Egyszer elvittem oda egy-két budapesti vendégünket, igaz, csak nagy rábeszélés után jöttek velem és az ebéddel is, sajnos, egyáltalán nem voltak megelégedve. Nagy csalódással ették a főzelékből készített „schnitzlit“, az úgynevezett Gemüseplattet és az utolsó percig remélték, hogy mégis hús is van benne. Adattam nekik finom rétest, hecsepecslekvárral, azt mondták, hogy evés közben majd kirázta őket a hideg. Nem tudnám, hogy miért. Én még meg is híztam ezen a jó és tiszta kosztón.) Egy alkalommal azonban én is nagyon jól mulattam abban a vendéglőben. Oda járt ugyanis az én Richard barátom és emigránstársam is. Róla tudni kell, hogy a húsételt annyira gyűlöli, a vegetá-

rins táplálkozásnak pedig olyan fanatikus híve, hogy már a nyers kosztig fel tudott fejlődni. (Ezt az életmódját nagyban megkönnyítette az a körülmény, hogy fiatal korában jó édesanyja finom libacombokon és libamájakon hizlalta fel...) Vegetárius barátom tehát már a főtt ételt is bűnözésnek tekinti. Ővele történt meg egy alkalommal ott a Köstlergasseban, hogy a levesben valami olyat talált, amiről azt állította, hogy töpörtyű... S minél jobban vizsgálgatta a gyanús kis tárgyat, annál csökönyösebben ragaszkodott ahhoz a felfedezéséhez, hogy az igenis töpörtyű. Senki erről lebeszélni nem tudta. Nagy lármát csapott emiatt, mert hiszen a vegetarizmus elleni nyilvánvaló főbenjáró bűnnek tekintette ezt az ügyet. A vendéglős tagadta a dolgot és a gyanús levesrészecskének mindenféle más magyarázatot igyekezett adni. De miután az én derék barátom csak nem tágított, a vendéglős, aki mint vegetárius, nagyon magas etikai nívón álló ember volt és ezért hazudni sem szokott, a dolgot a végén mégiscsak koncedálta. De azzal, hogy valamelyik konyhai alkalmazott ejthette a bűnjelet a levesbe. Mert — mondotta — az étterem alkalmazottai nem mind hú vegetáriusok... Akárcsak az étterem vendégei sem...

Idővel feleségem megianult főzni és akkor már rendszerint odahaza étkeztünk, de nem szigorúan vegetáriusan. Eleinte sokszor úgy volt, hogy nem azt kaptam ebédre, amit jóasszonyom reggel beígért. Volt úgy is, hogy a schnitzli gulyásnak sikerült és fordítva. De később már annyira jól ment a főzés, hogy Lovászyn és Garamin kívül még Hock Jánost is mertük meghívni, aki pedig nagy gourmand hírében állt.

Egyszer Hock el is jött hozzánk és azzal állított be, hogy mi lesz a vacsora és hogy mikor lesz? Feleségem azt felelte, hogy borjúpörkölt lesz, sőt már meg is van, csak még a galuskát kell elkészíteni. Mire Hock azt mondta:

— Úgy. Hát akkor adjon csak, menyecske, egy kötényt, majd én megmutatom, hogy kell a jó galuskát készíteni.

Azzal a Magyar Nemzeti Tanács elnöke magára kötött egy kötényt és el is készítette a galuskát...

Erdélyi Mórénál egy vacsorai összejövetelünk alkalmával a túrósrétest is Hock János készítette. Azt is meg kell Hock Jánosról jegyezni, hogy ritkán láttam embert, aki olyan jóízűen tudott volna enni, mint ő. Mindenki valósággal gusztust kapott, ha enni látta őt.

Szegény Hock, mikor Budapesten meghalt, olyasvalamit

írtak a lapok, hogy gyomorfekély volt a halálos baja. Az emigrációban ritkán jutott ám ez a hatalmas testalkatú és jóétkű ember igazi jó falathoz. Csak ha otthonról hoztak régi, hűséges hívei titokban valami jó „hazait“.

*

Egy másik ilyen úri gusztusú társunk is volt az emigrációban: a derék Fényes László.

Fényessel általában kevesebbet voltam együtti, mert ő azonnal a Világosság-frakcióhoz csatlakozott, ezért bizonyos politikai distancia támadt közöttünk. De annyit mégis elismert rólam Fényes, hogy ha én fordítom cikkeit, amiket az Arbeiterzeitungnak szánt, akkor nem sokat fognak azokon változtatni. Azt ugyanis, hogy az ő cikkein változtassanak, mint a magyar újságírók egykori fejedelme, nagyonis nem szerette. Én mindig a legnagyobb készséggel és örömmel vállalkoztam cikkeinek németre való fordítására. Fényes alig tudott németül, éppen csak egypár szót. De azért mint ősellenzéki, végnélküli vitákba bocsátkozott velem egy-egy kifejezés felett és rendszerint még mások döntését is követelte a vitás dologban. Én azt sem bántam, mert annyira tiszteletben tartottam még bogarasságát is. Még azokból az időkből ismertem őt, amikor Budapesten „Az Est“ virágkorában ő volt ennek az akkor híres bulvárlapnak egyik főerősége és amikor a gumirádlerén keresztbetett lábakkal ülve, nagy szivarral a szájában, végigkocsizott a körúton, az emberek bizony egymásnak integettek:

„Nini, ott megy Fényes László!“

Még arra is emlékszem, mikor valami torta körül történt panama ügyben két-három cikkével leterített egy pesti közéleti hatalmasságot, valami kórházigazatót.

Nos, szegény Fényes László is szeretett volna az emigrációban is itt-ott valami jobb falatot s éppen ezért — saját maga főzött magának odahaza. Voltam egyszer-kétszer emigránslakásán, valahol Ottakringben lakott. Hoztam neki néhányszor otthonról jó magyar kapadohányt. Mindig külön magyarázta, hogy csak azt az egészen közönséges, nem emlékszem, hány filléres barna paklidohányt „szereti“. (Valamikor csak a legfinomabb pántlikás szivarokat „szerette“.)

Bécsben ilyenkor aztán elmagyarázta nekem, hogy hogyan szokta ő megfőzni a bablevest vagy a marhagulyást... A legelőbb — mondotta — egyáltalán nem értenek az ilyeneknek az elkészítéséhez...

Rendszerint siettem ki a lakásából, az uccára, ott pedig a könnyeimmel küszködtem...

★

Ha az emigránsok mindennapi kosztja messze mögötte is maradt a jó magyar konyhának, ezzel szemben megvolt az a vigaszunk, hogy kipótolhattuk — szellemi élvezetekkel. Hiszen voltaképpen legtöbbjünkben ez tartotta a lelket.

Ebben jó ideig nem is volt hiba. Bár a későbbi esztendőben, amint erre még majd rátérünk, ezen a téren is sívárrabbá vált az élet. Egyelőre azonban úgynevezett emigrációs hivatalos munkaköröm elég bőséges volt. S másfajta rendes szellemi tevékenység is akadt. Mihelyt alkalom nyílt rá, bekapcsolódtam az oktatási munkába. Az osztrák testvérpártban, különösen bécsi szervezetében ez nagyon nagy működési terület volt. Máig is úgy látom, hogy azt a csústeljesítményt, amelyet a bécsi „Bildungszentrale“, az oktatási központ fel tudott mutatni, sehol másutt még nem érték utól.

Az oktatási központ keretében annyi előadást tartottam, amennyit csak bírtam. Az előadások tárgyát és anyagát az oktatási központ szabta meg, de voltak önálló előadásaim is, főként a magyar munkásmozgalom és a magyar politika problémáiról. Érdekes volt, hogy az orosz forradalom kérdései a bécsi munkásságot mennyire foglalkoztatták, milyen nagy lehetőség nyílt arra, hogy ezekről a kérdésekről beszéljünk, hogy a legfontosabb tudnivalókat terjeszthessük, amikor minálunk, odahaza erről a nagy problémáról egyetlen szót sem volt szabad kiejteni.

A külföldi szocialista sajtó is rendszerint adott valami munkát. A leggyakrabban az utódállamok lapjaiban tudtam cikkeket elhelyezni. Csehszlovákiában, Erdélyben és Jugoszláviában nemcsak magyarnyelvű, de az illető országok anyanyelvén megjelenő lapok is szívesen hozták cikkeimet. Egy alkalommal a Zágrábban élő Korác és Buksek elvtársak intéztek hivatalos felszólítást hozzám, jöjjenek oda, magyar lapot szeretnének megindítani. De én akkor Bécsből nem akartam elmenni.

Egy időben elég kiterjedt levelezést kellett folytatnom a csehszlovák és német, illetve orosz közoktatás illetékeseivel olyan magyar diákok ügyében, akiket a gonosz és ostoba célzatú numerus clausus elütött attól a lehetőségtől, hogy egyetemi tanulmányaikat otthon folytathassák. Bár az

említett miniszterek szocialisták voltak, mégis az ilyen természetű ügyeknek elintézése elég nagy nehézségekbe ütközött. De mi, akiknek megfelelő összeköttetéseink voltak, szívesen foglalkoztunk az ilyenfajta ügyekkel is.

1921 és 1922-ben, miután a berni konferencián az új Internacionále ügye nem intéződött el, a bécsi elvtársak pedig megalakították az úgynevezett Nemzetközi Munkaközösséget, a régi Internacionále szervezetét átmenetileg az angolok gondozták. A nemzetközi titkári teendőket Ramsay MacDonald és Arthur Henderson végezték közösen. Miután nevezettek akkor az otthoni pártvezetőséggel még nem akartak, de nem is tudtak összeköttetésbe lépni, minden magyar vonatkozású ügyben velem álltak összeköttetésben. Ebből az időből származó nagyon sok levelem van tőlük. MacDonald többek között az akkoriban Oroszország egyes területein bekövetkezett nagy éhínség ügyében levelezett velem abban az irányban, hogy igyekszik nagy nemzetközi akció keretében az éhező orosz proletárságnak segítségére lenni. Henderson pedig azokról a nehézségekről levelezett velem, amelyek az Internacionále egyesítése kérdésében merültek fel. 1922 elején MacDonald és Henderson össze is hívták a második Internacionáléban megmaradt szekciókat egy Kölnben megtartandó konferenciára. Bécsi barátaim engem bíztak meg a magyar elvtársak képviseletében való részvétellel. Ott is voltam ezen az értekezleten. MacDonald nagy agilitással dolgozott, a magyar ügyről több előterjesztést, memorandumot készített velem, főként az angol elvtársak tájékoztatására. (A kölni városháza tanácstermében tartottuk meg a konferenciát, a városháza tanácsstermeinek káprázatos szépségű berendezésére még ma is élénken emlékszem.)

Különben 1922-ben többször Prágában is jártam emigrációs és magyar vonatkozású ügyekben. Benes akkori külügyminiszterrel is voltak megbeszéléseim, akkor főként a Habsburg-kérdés volt megbeszéléseinknek egyik témája. Ugyancsak 1922-ben történt, hogy feljött Bécsbe Vanczák János és felkért, menjek vele Nürnbergbe, ahová a német többségi szociáldemokraták és a függetlenek hívták össze egyesülési kongresszusukat. Ez bizony felejtethetetlenül szép szocialista összejövétel volt.

Rathenau, egykori német birodalmi miniszter meggyilkolása volt a német szocialisták számára az a jel, amely mutatta, hogy hová vezet, ha a demokrácia erői testvérharcban örlődnek fel, ahelyett, hogy együttesen harcolnának

a mindinkább szemérmetlen módon előremérészkedő reakció ellen. Rathenau előtt tudvalevően Erzbergert, a keresztény politikust tették el láb alól, csakúgy, mint ahogy számos más demokratikus politikust öltek meg bestiális módon az akkor már ilyen kihívóan garázdálkodó különböző különítményes banditák. Hitlerék akkor még nem nagyon léteztek s már nélkülük is milyen erős volt a reakció és az ellenforradalom az úgynevezett weimari köztársaságban. Kétségtelen, ha akkoriban sikerült volna a németországi demokratikus erőket szilárd egységbe fogni, és különösen, ha nem állt volna fenn az a szerencsétlen helyzet, hogy a szocialista munkásság három egymással ellenséges táborra volt szétszakítva, akkor a weimari Németországban is másképp fejlődtek volna a dolgok.

Nürnbergben, legalább a két szociáldemokrata párt talált egymásra. Felemelő és megható jelenetek követték egymást ezen a kongresszuson, ahol fogadalmat tettek arra, hogy a csatabárdot többé nem egymás ellen fogják felhasználni. Felejthetetlen látvány volt, amikor az emelvényen odaállt az öreg Bock elvtárs, aki a független szocialisták pártjának volt tagja és aki résztvett annakidején még az 1875-ös gothai kongresszuson, amelyen akkor a lassalleisták és az eisenachiak frakciója egyesült. És az emelvényen odaállt melléje a többségiekhez tartozó még öregebb Pfannkuch, aki tagja volt az 1868-i eisenachi kongresszusnak. És akkor Pfannkuch a következő szavakkal lépett oda Bockhoz:

— Én, mint aki kettőnk közül az öregebb vagyok, felszólítalak, nyujtsd kezedet és fogadjuk meg, hogy ezentúl együttmenetelünk és harcolunk...

Máig is magam előtt látom szegény Vanczákot, aki egész testében megremegve zokogásba tört ki ott a kongresszus színe előtt. Mellettünk ült Adler Frigyes és ketten alig tudtuk Vanczákot lecsitítani...

Talán Adler is sejtette, de semmi esetre sem olyan erősen, mint én, hogy ezekben a percekben miért rendült meg annyira éppen a szegény magyarországi szocialista vezető ennek a nagyszerű jelenetnek a láttán.

★

Néhány hónappal később újra alkalom adódott arra, hogy a munkásosztály frontjai szorosabb egybekapcsolódásának lehessenek tanuja. Az 1923. évi hamburgi nemzetközi kongresszusra gondolok, amelyen ott voltam. Erre is otthon-

ról kaptam megbízatást. A hamburgi kongresszusról egy későbbi fejezetben írok még, itt csak a kongresszussal kapcsolatos egy-két emlékemet akarom feljegyezni.

A nemzetközi összejöveteleken rendszerint az a szokás, hogy felhasználva a jó alkalmat, a párt, amelynek országában a kongresszust tartják, a külföldi küldötteket elviszi az egész országban megtartandó agitációs gyűlésekre. Engem Hessen tartományába vittek, Darmstadtba. Óriási népgyűlést tartottunk ott, nevemet nagy plakátokon hirdették, a gyűlés nagyon jól sikerült. A gyűlés után odajött hozzám egy csizmás földműves ember, pontosan úgy volt öltözve, mint a mi magyar parasztjaink, éppen, hogy valamivel jobb módúnak látszott és bemutatkozott azzal, hogy őt is Buchingernek hívják, Buchinger Johann a neve...

Nagyon megörültünk egymásnak, kutattuk is, nincse valami családi kapcsolatunk, de kiderült, hogy csak egyszerű névrokonságról van szó. Megjegyzem, hogy már régebben egy erdélyi bányamunkás elvtárs felkeresett azzal, hogy őt is Buchingernek hívják. Ott is meg kellett állapítanunk, hogy a név hasonlóságán kívül semilyen másfajta rokonság nem áll fenn közöttünk. Pedig néha úgy gondoltam, hogy ennek a szép névnek csak én lehetek egyedüli viselője a világon...

Darmstadt, a német szocialista mozgalomban híres férfiúnak, dr David Eduardnak volt a választókerülete és szűkebb hazája. Dr David tudvalevően az „Agrarfrage” című nagy tudományos műnek a szerzője. Az is emlékezetes, hogy voltaképpen Davidnak ez a könyve indította el annak idején a marxisták és a revizionisták közötti éles vitát Németországban. A darmstadti gyűlés nagy sikerének öröme és emlékére David nagy művének általa dedikált példányával ajándékozott meg.

★

Nagyon szép élmények voltak ezek az emigráció legelső éveiben. Mégis, különösen amikor a „Jövő” 1922 tavaszán megszűnt, elémtozkodott az a prózai kérdés: „miből éljünk most már?”

Amíg a „Jövő” még nem indult volt meg, addig az úgynevezett „megtakarított tőkéből” éldegéltünk valahogy. Naponta készítettünk mérleget, amely az mutatta, hogy legfeljebb még három hónapig, ha bírjuk. De olyan takarékosan éltünk, feleségem úgy be tudta osztani, hogy csak nem hal-

tunk éhen. Mikor a „Jövő“ megszületett, akkor is meglehetősen sovány kosztot éltünk, de legalább valamilyen szilárd alapot éreztünk a lábunk alatt. (Akkor is éppen infláció volt Ausztriában.) Azonban mikor a „Jövő“ megszűnt, akkor már erősen ott álltunk a közismert hamleti kérdés előtt.

De a nagy kérdésre való válasz itt sem volt olyan egyszerű, sőt aligha van még olyan nehezen megfejtendő keresztretjtvény, mint az, amelyik úgy szól, hogy voltaképpen miből is él az emigráns?

Nem olyan nehéz és problematikus a válasz, amikor az úgynevezett kétkézimunkásokról van szó. Ezek előbb-utóbb könnyebben vagy nehezebben, de idővel mégis eredeti szakmájukban el tudnak helyezkedni. Bár ezeknek az emigránsoknak számára sem volt akkoriban olyan egyszerű a dolog. Nagy hátrányukra volt, hogy a legtöbben semmit sem tudtak németül, másrészt majdnem mindenütt, de Ausztriában ugyancsak, munkavállalási tilalom állt fenn a külföldiekkel szemben. De azért, ismétlem, a szakmunkások, még el tudtak helyezkedni valahogy. De mihez fogjanak a többiek?

Göndör Ferencről például tudom, ő abból élt, hogy „Az Ember“ hasábjain hetenként sajátkezűleg kivégzett egy-néhány Horthy-terroristát. Nem tudom ugyan, hogy ezeket a rendszeres vérengzéseket miképpen váltotta fel arra az aprópénzre, amely az ebéd vagy a vacsora kifizetéséhez volt szükséges, mégis annyit tudok, hogy minél kegyetlenebbül „ölt és gyilkolt“, annál mosolygósabb arccal és nagyobb lármával és még nagyobb meglepéssel futkosott közöttünk. Vele tehát nem volt semmi baj... Kunfi és Rónai szolidabb formában oldották meg dolgaikat. Kunfit az Arbeiterzeitung kötötte le magának, ami Kunfira nézve szinte emberfeletti munkával járt, de kenyérgondjai azután nem voltak. S Rónairól már említettem, hogy a Munkásbiztosítási Központban kapott alkalmazást. Böhmről is már megírtam, hogy vissza tudott térni régebbi, eredeti foglalkozásához. Ott volt azután például Erdélyi Mór elvtárs. Erdélyi olyan kiváló gazdasági szakember volt, hogy a jég hátán is megélt. Saját üzleti vállalata volt, amiből elég rendszeresen megélt. Sőt egy időben, igaz csak átmenetileg, még Garami is Erdélyi vállalatánál volt alkalmazva, mégpedig mint pénztáros és könyvelő. (Egy párszor felkerestem ott Garamit és mondhatom, még életemben ilyen zord és halálosan kétségbeesett pénztárost és könyvelőt nem láttam,

mint amilyen szegény Garami volt.) Weltner Jakab azt írta az emigrációról szóló könyvében, hogy ő Bécsben és másutt is bélyegekkel foglalkozott és kereskedett. Tudtommal Weltner legfeljebb a pártadó bélyegekhez értett valamit odahaza Magyarországon. Fogalmam sincs tehát, hogy miből élt az emigrációban? Azért egynémelyek ott is nagyon ügyesen tudták dolgaikat rendezni. Rikkancsvállalatokat alakítottak, jó üzleti képviselőket szereztek s voltak, akik úgynevezett levegő-üzletekből is fenn tudták magukat tartani.

Én mindezekből kimaradtam...

Egy alkalommal dr Renner kancellárnál volt dolgom s ő maga volt olyan kedves és érdeklődött az iránt, hogy voltaképpen miből élek én Bécsben? Meg kell jegyeznem, hogy ausztriai vezető elvtársaink állandóan annyira meg voltak hajszolva, hogy nem nagyon maradt ráérő idejük, hogy még mások ilyenfajta magánügyeivel is foglalkozzanak. Ennek tudható be az a szórakozottságunk is, hogy ilyenfajta kérdéseket például többször is intéztek az emberhez, anélkül, hogy ráértek volna az ügyekben megfelelő sürgősséggel eljárni. Velem megtörtént, hogy ugyanaz az elvtárs, aki Renner intervenciója alapján engem elhelyezett, később is még akárhányszor találkozottunk, soha sem mulasztotta el megkérdezni:

— Miből élsz Te mostanában?

Erre rendszerint megmondtam neki, hogy hiszen éppen ő volt olyan kedves és elhelyezett engem.

— Igaz, mondotta — csak hirtelen elfelejtettem...

S akkor újra rátértünk a politikára, míg a legközelebbi találkozásnál a már szokásos kérdést ismét csak feltette nekem...

Végül megállapították az illetékes osztrák elvtársak, hogy otthon legutóbb a szövetkezethél voltam alkalmazva, tehát az ausztriai szövetkezetben néztek számomra valamilyen állást. Ezen az úton jutottam el egy vállalatához, amelynek „Wihoko“ volt a neve.

Hogy mi a csuda volt ez a „Wihoko“, azt azért nem érdemes tüzetesebben megmagyarázni, mert össze-vissza csak mintegy két esztendő morzsolta le ott az életemből. De néhány szót azért mégis érdemes erről a szép hangzású „Wihoko“-ról elmondani.

Amikor az első világháború alatt Bécsben is nagyon nagy volt a tüzelőanyaghiány, akkor a város is azzal próbálkozott, hogy a lakosságot könnyebben juttassa tüzelő-

anyaghoz. Ezért ő maga is szerzett be szenet és fát, hogy a lakosságot könnyebben hozzásegítse a tüzelőszerhez. A háború után, vagy talán még a háború alatt, ehhez a községi vállalkozáshoz a bécsi munkások fogyasztási szövetkezete is betársult. Ennek a vállalatnak volt a címe „Wiener Holz- und Kohlen“. Ennek rövidítéséből adódott a rejtélyesen hangzó „Wi-ho-ko“, akárcsak valami kínai vállalat lett volna. (Meg kell jegyeznem, hogy nekem körülbelül kínai volt az egész, mert sem nagy szakértelmem, sem nagy kedvem nem volt hozzá. De mégis azt gondoltam, hogy az emigrációban nem illik sokat válogatni. Ezért tehát belefogtam.)

Ami pedig a vállalatnál elért jövedelmemet illeti, arról azt mondhatom, hogy több volt — mint szerény... Ezzel azonban szintén nem törődtünk sokat. Olyan kicsiny jövedelem nekem soha sem lehetett, amiből az én párom ne tudta volna a mi háztartásunkat ellátni.

Eddig tehát rendben lett volna a dolog. Azonban az egész vállalat nagyon gyengén állt. Amikor én odakerültem, már nem volt Bécsben fa- és szénhiány. Ellenkezően, annyi fa és szén volt már, hogy akár a poklot is be lehetett volna vele fűteni. Igen nagy volt tehát már a verseny ebben az árucikkben. Én pedig se képzett kereskedő, se szakmabeli nem voltam. Legfeljebb annyit értettem hozzá, amennyi annak megállapításához volt szükséges, hogy — a vállalat vezetői sem értenek a dologhoz sokat. Később ez ki is derült, de akkorára, hála a sorsnak, én már nem voltam az emigrációban.

Feladatom „reszortom“ a vállalatnál abból állt, hogy el kellett járnom azokhoz a cégekhez, amelyek Bécs városával valamilyen üzleti összeköttetésben állottak. Bécs városa akkor tudvalevően a legnagyobb építési vállalkozó volt. Ezeket a cégeket kellett rábírnom arra, hogy a „Wihoko“-tól vásároljanak fát és szenet. Vagyis mondjuk meg magyarul, vigéc voltam, egyszerű fa- és szénvigéc. Ez egymagában véve még nem lett volna baj. A nagyobb baj az volt, hogy a cégtől alig akartak vásárolni, mert magasabbak voltak az árai, mint a többi fa- és szénszállító cégnél. Az üzletvezetés sem volt egységes. Volt a vállalatnak két igazgatója, az egyik szociáldemokrata, a másik a keresztényszociálisok megbízottja. Az egyik szövetkezeti ember volt, a másik pedig kapitalista. S különben sem fért össze ez a két dudás egy ilyen kicsiny csárdában. Én azonban ezzel nem sokat

törődtem, csak róttam a várost keresztül-kasul, de fát vagy szenet alig tudtam eladni. Ha valamelyik cég irodájába bejöttem és rövid mondókámat elszavaltam, alig hederítettek rám. Még akkor sem, ha legutoljára hagytam slágernek azt a vallomásomat, hogy a „Wihoko“-tól jövök. Ha pedig mingyárt az elején ezzel kezdtem, akkor meg éppenséggel azonnal leadták a kézlegyintést, amivel jelezték, hogy az általam felajánlott fekete gyémántokra nincs szükség. Igazi gyémántokat talán elfogadtak volna, így azonban nagyon gyakran megtörtént, hogy ha az iroda üvegfalán lévő kis tolóablakocskán beszóltam, akkor azt olyan gyorsan lehúzták előttem, hogy majdnem becsípték az orromat.

Azért néha mégiscsak megtörtént az a csoda, hogy néhány zsák szenet megvettek tőlem. Lehet, hogy csak a nagy és hírhedt Breitner elvtárstól való félelmükben, vagy talán irántam való sajnálkozásukban. De ilyenkor aztán kiderült, hogy a szállított áru rossz.

— Ezt, ilyen mázsás köveket szállítanak maguk?

Ilyen szavakkal és lármázva nyomott a markomba egy alkalommal az egyik vevő jókora darab szenet. Maszatos lett tőle a kezem, részben ezért, részben a szakértelem híján nem tudtam, mit válaszol az ember ilyen „inzultus“ esetén. Alig tudtam szóhoz jutni... Végre mégiscsak támadt valami mentőötletem. Letettem a széndarabot, elkezdtem a kályhát nézegetni s így próbáltam bebizonyítani, hogy a „Wihoko“ szene kitűnő, csak a vevő úr kályhájának a huzata rossz...

Hamarosan arra is rájöttem, hogy az irodánkban úgy próbálnak engem átéjteni, hogy leginkább olyan helyekre küldenek ki ajánlatokkal, amelyekről úgyis tudják, hogy a „Wihoko“-tól nem hajlandók az illető cégek vásárolni. A „biztos tippeket“ maguknak tartották fenn. Bosszantott ugyan a dolog, de tekintve, hogy csak fixes voltam, belenyugodtam. Beosztottam az egy napi túrámat a városban, a déli órákban, ha nagyon messze voltam lakásomtól, valamilyen parkban stanieliből ebédeltem, itt-ott még szundikáltam is egyet és délután négy órákor, mint aki jól végezte dolgát, elmentem haza. Egyszer mégis olyan mélyen belemerültem az üzletbe, hogy kidolgoztam egy tervet, hogyan lehetséges munkásoknak részletfizetés ellenében szenet szállítani. Ettől azonban a keresztényszocialista igazgatóm úgy megijedt, hogy szinte dühbe gurult. Ha nem tudta volna, hogy kinek a protezsáltja vagyok, azt hiszem, azonnal kigurított volna a cégtől.

A két rövid esztendő, amelyet a „Wihoko“-nál töltöttem, elég sivár szakaszt jelentett emigrációs életemben. De vigasztalódtam azzal, hogy hiszen az egész csak átmenet. Arra talán jó, hogy közben otthon Magyarországon mégiscsak megváltoznak majd valami oknál fogva a viszonyok, s akkor majd már nem kell a „Wihoko“. Legalábbis az én számomra feleslegessé válik.

Még meg kell említenem, hogy amikor az itt vázolt úton az üzleti élet területére léptem, akkor azt gondolván, hogy ha lúd, akkor legyen kövér, magyar ismerőseim rábeszélésének engedve, vállalkoztam, hogy a fa és szén mellett még egy árucikkkel próbálkozom. Nem tudom, hogy milyen gondolattársulás, vagy minek az alapján, úgy véltem, hogy ez is rokoncikk és átvettem egy magyar exportőrnek a bécsi képviselőt: — gyulai kolbász eladására.

Mondhatom, életemben még annyi gyulai kolbászt nem ettem, mint az alatt a pár hét alatt, amíg ez a képviselő tartott. A bécsiek ugyanis nem akartak a kolbászból átvenni. Túlságosan paprikás volt számunkra. Akkoriban még nem volt divat ráfogni a paprikára, hogy milyen sok vitamin van benne. Egyéb slágereim sem hatottak. Budapestről körülbelül egy mázsa kolbászt küldtek a lakásomra, de nem nagyon tudtam vele mit elkezdeni. Boldogult Kis Adolf, aki híres evő volt, ő volt „cégem“ legnagyobb fogyasztója. Meg-evett egymaga vagy öt kiló kolbászt. Egy-két kilót megettem magam is, a többiért azután néhány sürgető sürgönyöm vétele után feljött maga a budapesti exportőr. Hogy ez a szerencsétlen ember mit csinált az áruval, arra már nem emlékszem. Nem tartom kizártnak, hogy nagy részét a Wien folyóba dobta.

Üzleti tevékenységem ezzel körülbelül be is fejeződött. Ez ugyanis már 1924 végén volt. 1925 elején pedig szerencsémre már megbízást kaptam az otthoni pártvezetőségtől, hogy legyek rendszeres bécsi tudósítója a *Népszavá*-nak. Ehhez mégis csak valamivel többet értettem, mint a fa- és szénüzlethez, vagy a gyulai füstölthúsáru terjesztéséhez. Legalábbis Kunfi Zsigmond elvtárs megírta annakidején az *Arbeiterzeitung*-ban, hogy amikor 1925-ben az otthoni Szociáldemokrata Párt 56 városi mandátumot tudott szerezni, „a sikerben Buchinger elvtársnak is nagy része volt, mert

mint a *Népszava* bécsi tudósítója a Vörös Bécs községpolitikai sikereinek állandó hirdetésével az otthoni elvtársak választási győzelmét nagyban előmozdította“.

★

Részben annak illusztrálására, hogy miképpen fogtam fel tudósítói munkámat, részben, mert az akkori ausztriai politikai helyzetről nyújt tájékoztatást, az alábbiakban közlöm a cikket, amelyet mint tudósító küldtem a *Népszavának* az osztrák köztársaság tizesztendő évfordulója alkalmából:

A tízéves osztrák köztársaság

(Bécs, 1928 november.) November 12-én, az osztrák köztársaság messzehangzó és késő nemzedékek életére kiható kinyilatkoztatásának napján voltaképpen nem is egy, hanem két nevezetes dátumnak az emlékét kell felidézni. Az egyik: a nagyszerű és nagyjelentőségű esemény története, amikor lázasan ujjongó tömegek lelken szárnyalt és röpült a hír, hogy Ausztria népe felszabadította magát. Az erről szóló hivatalos proklamáció szinte himnuszos szavakban adja hírül a világnak a történelmi tényt:

„Ezentúl biztos alapokon nyugszik a nép szuverénitása, felsége és szentsége. Szívünkben meg akarjuk őrizni ennek a szent napnak az emlékét; gyermekeink és unokáink beszéljenek a dicsőséges napról, amelyen a feudalizmus, az erőszak és a kulturátlanság felett diadalmaskodtunk!...“

A történelmi beteljesülésnek ezek a szavai nem voltak csak a pillanatnyi márnak kifejezői, hanem az ország népének évszázados szenvedéseiből, megtaposottsága és megkínóztatása tudatának a mélységéből törtek ki a fölszabadult életre.

És éppen ezeknek a szomorú évszázadoknak, vagy az utolsó évtizedeknek a távlatában ott sötétlik az a másik dátum, amely emelt a köztársaság jubileumát még magasabbra emeli, még szimbolikusabbá avatja. A november 12-i proklamáció ugyanis már csak az új államtanács határozatának volt az ünnepélyes kihirdetése. De a nap, amelyen az államtanács és az ideiglenes nemzetgyűlés elhatározta, hogy az új Ausztriát köztársasági államforma keretében kell újjáépíteni és abban ezentúl semmi sem történik többé habsburgi, császári parancesszó szerint, hanem minden csak a nép akaratából, az a nap 1918 október 30 volt. Pontosan hetvenöt

esztendő fordulóján annak a napnak, amelyen 1848-ban Windischgrätz herceg, az osztrák császárnak jelenthette, hogy leverte a forradalmi Bécsét és hogy a letiport és megalázott város „ott fekszik a Felség lábai előtt.”

★

A letiport várost és a leigázott országot a dicstelen Bach-korszak idején olyan állammá formázták, amelyet Európaszerte csak a népek börtönének neveztek. Népek és nemzetek joga, igaza és akarata semmit sem számított a régi Ausztriában. Csak az történhetett, ami egyetlen családnak a hatalmi érdekeit szolgálta, vagy amiről azt hitték, hogy ennek a családnak az érdekeivel és akaratával nem áll ellentétben. A császári abszolutizmus politikája nemcsak hogy nem irányult arra, hogy a régi birodalomban élő különböző népek egymásmellettiségét tűrhetőbbé tegye, ellenkezően, a megosztás és a megosztás révén való uralkodás, ez volt ennek a politikának az alapelve. A népek demokratikus ellenőrzésétől intézményesen mentesített bécsi Ballplatz volt az a hely, ahonnan páratlanul gyalázatos könnyelműséggel lökték bele a régi monarchia népeit a háború véres poklába. És amikor 1918-ban a rendszer és az apparátus alatt, amely ennyi nyomort hozott a világra, végre megindult a föld, hogy maga alá temesse azt, ami pusztulásra megérett volt, akkor a november 12-i proklamáció a történelmi fellélegzést jelentette. Kinyilvánítása volt annak, hogy Ausztria népe élni akar azzal a jogával, amely ugyan minden népnek természetes és ősi joga, de amelyet a háborús évek kimondhatatlan szenvedéseinek árán külön is megváltott magának: nem akar élni szolgaságban, hanem szabad emberek szabad köztársaságában! S így 1918 november 12-én az új Ausztria a mai Európa legszabadabb országává alakult.

★

Bécs, az osztrák republika fővárosa, november 12-én a hivatalos jubiláris ünnepeken kívül még egy másik nagy és felemelő megemlékezésnek is színhelye. Ez a megemlékezés Ausztria három közéleti férfia szobrának a leleplezése. Mind a három férfiút csak egy párt, az osztrák szociáldemokrata vallja a magáénak, de azért ez a szoborleleplezési ünnepély az osztrák köztársaság ünnepéhez annyira stíluszerűen hozzátartozik, hogy attól valósággal elválaszthatatlan. Csak egyetlen pillanatig kell rágondoni, hogy ez a három férfi: *Adler Viktor, Hanusch Ferdinánd és Reumann*

Jakab, mindegyik a maga helyén mit alkotott Ausztriában és ennek a munkának a révén mit jelent a mai köztársaságban? Adler Viktorról, az európai hírnévű politikusról köztudomású, hogy nemcsak az osztrák munkásosztálynak volt a legnagyobb nevelője és vezetője. A végzetes háború előtt évtizedekkel osztályának és pártjának szűkebb érdekein túlmenően irányt mutatott az egész birodalom politikájának. És ha hallgattak volna Adler Viktor szavára, ha nem zárkóztak volna el a különböző nemzetek megbékéltetésének demokratikus politikája elől, akkor a pusztító katasztrófát talán elkerülhették volna. 1918 november 12-én politikai vezető gondolatának győzelme napján Adler Viktor — milyen tragikus sors — ravatalon feküdt. De a köztársaság proklamálását elhatározó tanácskozásokon még részt vett. Amikor arról volt szó, hogyan lehetne a véres káoszából és összeomlásból egy új, emberségesebb és szebb rendnek a révébe eljutni, ezekben a tanácskozásokban még Adler lángszelleme világított és az ő maradandó életakarásának köszönhető elsősorban, ha az osztrák dolgozó nép nagyot és maradandót tudott teremteni azokban a nehéz napokban.

Egészen természetes, hogy amikor a háborús frontokon az uralkodó rétegek és osztályok addigi belső politikája is összeomlott, akkor az új államépület első összeácsolásának és berendezésének munkája a munkásosztály megbízottaira maradt. Ezen az úton jutott Hanusch Ferdinánd mint a szociálpolitikai és népjóléti ügyek vezetője a köztársaság első, Renner-féle kormányába. A törvényes nyolcórás munkanap, a munkások törvényes szabadság idejéről, a munkanélküliek állami segélyezéséről, az üzemi vagy a munkásbiztosítási intézményeknek teljesen modern átalakítása: mindezek csak kiemelkedőbb mozzanatai annak a korszakos szociálpolitikai alkotó érának, ami ennek az egyszerű, proletársorból felemelkedett férfiúnak nevéhez fűződik. A harmadik férfiú pedig — Reumann Jakab, első polgármestere volt a szocialista többségű, a „Vörös Bécsnek“. Első kezdeményezője és megalapozója volt annak a diadalmas községi politikának, amelyet ma már saját nagy alkotásai dicsérnek világszerte s amelyek mutatják, hogy milyenné alakulhatnak közállapotok ott, ahol nem a kapitalizmus érdekei uralkodnak.

Ennek a három közéleti kiválóságnak a közös talapzatú szobrával gazdagodik az osztrák főváros november 12-én és a közös munka, amelyet elvégeztek életükben azok, akiket ez a szobor ábrázol, indokoltá teszi, hogy az új emlékműben

a köztársaság szobrát és az osztrák munkásosztály felemelkedésének a kőbifaragott dokumentumát is lássuk.

★

„Munka és szabadság!” Ebben a két szóban foglalta össze tíz évvel ezelőtt az új nemzetgyűlés elé terjesztett programját a Renner-kormány, amelynek többsége szocialista volt. Az új parlamentnek polgári része akkor a parasztságnak és a városi kispolgárságnak néhány tucatnyi keresztényszociális párti képviselőjére zsugorodott össze. Akik ma az „antimarxista fronton” annyira hangoskodnak —, akkor a hírüket sem lehetett hallani. Multjuk bűnösségének tudatában meghúzódtak csöndben a háttérben. A szóvivők akkor kijelentették, hogy megkísérlik a szocialistákkal való együttműködést, mert belátják, hogy a történelmi pillanatban a szocialisták programjának van aktualitása. Ma úgy beszélnek és úgy cselekszenek a munkásosztály ellenfelei, mint akik akkori állásfoglalásukat nagyon megbánták. Azt remélik, hogy az a reakciós szél, amely Európa némely államából fúj, majd az ő vitorlájukat is még egyszer megduzzasztja. Pedig, ha valóban a történelmi időmértéket vennék számításaik alapjául, akkor tudniok kellene, hogy a történelmi pillanatok következményeit nem lehet visszafelé korrigálni. De elvégre ez az ő dolguk. Az osztrák munkásság abban a meggyőződésben ünnepli meg a köztársaság születésnapjának tizedik fordulóját, hogy az 1918-as történelmi pillanatot az idők kalendáriumából soha többé kitörölni nem lehet. Munka és szabadság volt a köztársaság első kormányának programja. A program még ma is aktuális. A harc folyik tovább, a köztársaság és a munkásosztály programjának végső megvalósításáig.”

★

Ilyen szellemben írtam a Népszavához beküldött tudósításaimat. A legfőbb cél, amely írásaimba vezetett, az volt, hogy *lelkesítsem a magyar munkástömegeket*, akik akkor olyan keservesen kínlódtak Horthyék uralma alatt. Hetenként rendszerint két cikkem jeleni meg a Népszavában s ez a munkám mindig tiszta örömet okozott nekem, nehezen viselt emigrációs életem szakaszában. Boldog voltam, hogy ezzel a munkával egyrészt segíthettem az otthoniak küzdelmét, s ezzel a magam helyzetét is elviselhetőbbé alakíthattam.

★

1925-ben még az a nagy öröm is ért, hogy most már mint a Népszava kiküldött tudósíója, bár a magam költségén, a Marseilleben megtartott nemzetközi szocialista kongresszuson is részt vehettem. Ez a kongresszus annyiban tartozott a legérdekesebb nemzetközi összejövetelék közé, mert ott tárgyalta a hamburgi kongresszuson újra egyesült, vagyis mondjuk a bécsi munkaközösséggel megfiatalodott internacionále az orosz forradalom kérdését a legalaposabban.

A kongresszus egyik napirendi pontján ugyanis „a munkásosztály és a politikai hatalom kérdése” szerepelt és ez szolgáltatta az alkalmat arra, hogy szóbakerüljön az orosz forradalom egész kérdéskomplexuma. Tudvalevő, hogy 1925-ben egyrészt már világos jelei mutatkoztak annak, hogy Oroszországban a szovjethatalom megszilárdult, másrészt azonban még erősen dúltak a belső harcok az orosz kommunista pártban. 1925-ben már világosan látszott, hogy az első ötéves terv, a híres „Pjetiletka”, sikerrel jár majd és az orosz proletárforradalom úrrá tud lenni azokon a rettenetes nehézségeken, amelyek mind gazdasági, mind politikai téren jelentkeztek a forradalom első éveiben. Másrészt éppen a korábbi esztendők nagy gazdasági nyomora okozta a kommunistapárt politikai bonyodalmain. Az „ellenzék”, a Trockij személye körül keletkező belső küzdelmek, akkor érték el szinte csúcspontjukat. Mindez természetesen a legnagyobb mértékben felkeltette a külföldi szocialista pártok érdeklődését az orosz forradalom problémái iránt. Ezzel összefüggésben állt a diktatúra és demokrácia problémája, valamint a politikai hatalom más országokban való meghódításának kérdése is.

A kongresszus bizottságokat küldött ki az egyes kérdések előkészítésére, illetve megvitatására. Úgy alakult a helyzet, hogy az orosz probléma a második számú bizottságnak jutott. Emlékszem, milyen óriási érdeklődés nyilvánult meg a kongresszuson a második bizottság tárgyalásai iránt. Anynyira ment a dolog, hogy a kongresszus többi kérdései alig érdekelték valakit. Az elnök panaszkodott is, hogy a kongresszusnak az úgynevezett „Kommission II.” az egyetlen attrakciója. A többire senki sem volt kíváncsi és mint állandó hallgatóság a második számú bizottságban tolongtak a kongresszusnak majdnem valamennyi résztvevői.

A Kommission II. tárgyalásai a kongresszus egész idejét, minden napját, sőt minden éjjelét lefoglalták. A kon-

gresszus vezetői hatalmas nagy beszédekben fejtegették a kérdéseket. Elsősorban Bauer Ottó, Adler Frigyes, de angolok és franciák is. Arra is emlékszem, ott távolodott el a jugoszláv Topalovits Zsivko Bauerék álláspontjától. Bauer már akkor figyelmeztette Topalovitsot, aki pedig akkor tűzön-vizen keresztül ment „a kétésfeles” vonalon —, hogy nem lehet az orosz forradalom ügyétől ennyire jobbra eltávolodni . . .

Szerintem a legérdekesebb szocialista kongresszusok egyike volt ez a marseillei. Boldog voltam, amikor vitáit végigkísérhettem. A Népszavának néhány érdekesebb tudósítást is küldtem erről a kongresszusról.

Érdekes visszaemlékezmem, hogy amikor Marseilleből visszakerültem Bécsbe, *Garami*, aki pedig rendszerint nagyon óvatos és tartózkodó volt ilyesfajta bírálataiban, szinte haragosan támadt rám, hogy a kongresszus az egyre erősödő európai reakció kérdéseiben semmit sem végzett, s hogy „mikor történik majd már valami?” *Garami* szemrehányásában kétségtelen, volt valami jogosultság, mert az Internationale mérvadó nagy testvérpártjai a nemzetközi reakcióval szemben csakugyan nem tanúsítottak eléggé nagy aktivitást. Nekem azonban valahogy az volt az érzésem, hogy *Garami*-ban már kezd megszólalni az elkeseredett emigráns, aki első sorban saját maga személyén kezdi észrevenni, hogy az aktivitás lehetőségeitől mennyire el van zárva.

Marseilleről még azt is meg kell állapítanom, hogy mint úti élmény is felejthetetlenül szép volt. Hiszen Marseilleről annyit olvashatott az ember. A város a legnagyobb francia és angol regényírók könyveiben szerepel nagyon gyakran. Annyi romantika, szépség és érdekesség kapcsolódik hozzá. Maga a város arénaszerű és csillagformájú alakjával és fekvésével valóban a legszebb és legérdekesebb világvárosok egyike. A tenger, ha nézi az ember, nem tudja megállapítani, azért van-e, hogy a hatalmas városnak adjon megfelelő előteret és keretet, vagy inkább a város épült-e arra a célra, hogy a tengernek szolgáljon díszül. A város forgalma, mozgalmassága, a híres Cannebiere és a többi fő uccája, igazán rendkívül szép és rendkívül érdekes. A marseillei tengeri kikötő pedig olyan lenyűgözően hatalmas, hogy jellemzésére nehéz megtalálni a megfelelő szavakat. A város híres Madonna-temploma is, azt hiszem, ritka látvány. A nevezetes Yf-szigetre pedig mindenki áthajózik, aki már Marseilleig eljutott, mert hiszen Monte Christo gróf állítólagos tartózkodási helye.

dási helyét senki sem akarja elhanyagolni. Marseillenak hatalmas szép parkjai vannak. A kongresszus tanácskozásának színhelyére is egy ilyen parkon, valóságos erdőn keresztül kellett vándorolni. Csak azt nem helyeseltem, hogy a kongresszus akkora nagy helyiségben tanácskozott, amelybe még a régi budapesti Tattersall is legalább kétszer belefért volna. Egyetlen szónoknak szavait sem leheteti soha jól hallani, ha csak oda nem támaszkodott az ember a tribünhöz. Ez a franciák híres rendezési slendriánságának, vagy ahogy nevezni szokták, zseniális bohémságának rovására volt írható. Ha az ember ezenkívül még a Marseille közelében lévő tengeri fürdőhelyekre, a francia Rivierára, például La Ciotat-ra és a többire, vagy a Párizs—Marseille-i útvonalra gondol, ha gondol, mondjuk, Avignon híres városára, Grenoble-ra, a Provence-ra és mindarra, ami még hozzátartozik, akkor azt mondhatja, hogy nem mindennapi látványban volt része.

*

Új hivatásomnak, már mint a Népszava tudósítói tiszt-ségemnek legnagyobb, szinte felbecsülhetetlen értéke az volt, hogy időt nyertem legkedvesebb foglalkozásom üzésére, az olvasásra és a tanulásra. Hogy ezt a nem szép kifejezést használjam, nem akarok felvágni, de egész életemben a legnagyobb élvezetet abban találtam, hogy olvashattam és tanulhattam. És miután egész napot betöltő foglalkozásom most nem volt, nekiadhattam magam ezeknek a szellemi élvezeteknek, amire pedig Bécsben, sőt ott talán inkább, mint sok más városban, bőven adódott alkalom.

Kezdttem rendszeresen és szinte naponként eljárni a bécsi munkáskamara, az akkor híres „Arbeiterkammer“ könyvtárába. A munkáskamara nemzetközileg ismert szociálpolitikai intézmény. A bécsi munkáskamarának sem volt valami rendkívül nagy hatásköre, de amikor a szervezett munkáoszta-ly átvette vezetését, mégis fontos szociálpolitikai intézménnyé fejlődött. Szakbavágó törvénytervezetek kidolgozása, előkészítése, munkáskérdésekben való véleményezése a nagyszabású statisztikai munkálatai nagyon jelentős eredményekkel jártak a szociálpolitika továbbfejlesztése szempontjából. (Érdemes lesz feljegyezni, hogy az én időmben a kamarának dr. Schärf elvtárs, már akkor is híres művelője a munkáskérdéseknek, volt a kamara titkára. Ma tudvalevően dr. Schärf az osztrák kancellárhelyettes és az osztrák testvérpárt vezetőségének elnöke.)

A munkáskamara legnagyobb kincsét és értékét én abban láttam, hogy gyönyörű könyvtára volt. Ennek a könyvtárnak alapját Ausztria három igazán nevezetes emberének könyvhagyatékából teremtték meg. Dr Adler Viktor (Friedrich apja), dr Pernerstorfer, az osztrák parlament első szociáldemokrata elnöke és dr Menger Anton, híres osztrák tudós hátrahagyott könyveit szedték össze és így egészítették ki sok-sok ezerkötetes könyvtárrá.

Odajártunk feleségem és én éveken keresztül majdnem naponta. Ott aztán dűskálkodhattunk és válogathattunk kedvünk szerint. Szép olvasószobák voltak, szinte templomi csend, nagy tisztaság, jó íróasztalok, minden, amit az ember ilyen helyen megkívánhatott. Otthonról rendszerint szomorúság, buszlagos, honvágyas hangulatban mentünk el, de a könyvtárban minden búbánatunk elmúlt. Ott csend volt, nem volt hideg, nem esett az eső és valóban a legszebb és legnemesebb szórakozásra találtunk. Említettem, hogy feleségem például bő kivonatot készített háromszáz olyan könyvből, amely kizáróan a nőkérdéssel foglalkozott. Nekem még otthonról voltak nagy restanciáim, amelyeket olvasás dolgában ott igyekeztem pótolni és főleg az orosz forradalomra vonatkozó irodalom volt bőséges mértékben található.

A könyvtár egyik titkára Brügel elvtárs volt. Apja az osztrák munkásmozgalom történetéről írt többkötetes híres munkát. Az ifjú Brügel is nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Az osztrák reakció felülkerekedése után neki is emigrációba kellett mennie. Egyszer Svájcban, Zürichben találkoztam is vele, amikor én már nem voltam emigráns, és akkor beszélgettünk a könyvtárban eltöltött szép napokról és a sors forgandóságáról. Brügel elvtárs akkor arról is beszélgetett velem, jöhetne-e Budapestre. Természetes, hogy invitáltam őt, bár tudtam, hogy mi nem gondoskodhatunk osztrák barátainkról úgy, mint ahogy annakidején ők gondoskodtak mirőlünk... Hiszen mi Horváth-Magyarországon éltünk...

*

Még a Munkáskamara remek könyvtára is háttérbe szorult nagyszerű élményeink során, amikor sajnos, már emigrációm utolsó esztendejében, belecseppentem abba a szerencsébe, hogy bejuthattam a bécsi császári és királyi titkos levéltárba, a Ballhausplatzon levő híres K. u. K. Geheimearchivba. Már nem is emlékszem, hogy kinek a révén tévedtem oda s még kevésbé értem, hogy miért nem fedeztem fel

magamnak már sokkal régebben ezt a rendkívül érdekes szellemi bűvőhelyet.

Nemcsak érdekes, hanem valóban izgalmas az a munkálkodás, amelyet abban a levéltárban folytatni lehet, ha valaki akarja és tudja annak szentelni idejét. Találkoztam odabent egy-két magyar emberrel, történelemkutatókkal, megérdeklődtem, hogy milyen munkán dolgoznak. Később rájöttem, hogy tiszta véletlen, hogy milyen tárgykörben mélyed ott el az ember. Nem állítom, hogy nem mennek oda olyan tudósok és kutatók, akik már eleve is valamilyen határozott céllal indultak el, de azt hiszem, nagyjában úgy áll a dolog, hogy kutatás közben gyakran egészen más tárgykörnél kötnek ki, mint amilyenről elkezdtek. Velem legalábbis így történt. Igaz, hogy én valóban csak műkedvelőnek éreztem magam ezen a téren.

Rendkívül érdekes a technikája ennek a levéltárban való munkálkodásnak. Tegyük fel, az ember látja a katalógusban egy iratesomónak feliratát, amelyen az áll: Marx levelezése XY-nal. Elkéri ennek alapján az ember a megfelelő számú iratesomót. Elkezd benne olvasgatni és már percekben belül kiderül, hogy ebben az esetben Marx például csak lényegtelen dolgokról írt levelében, ellenben a Marx-levelek mellett ott vannak olyan vonatkozású akták s főként úgynevezett kémjelentések az iratesomóban, amelyek azonnal más irányba terelik a kutató érdeklődését és kíváncsiságát. Ha ennek az anyagnak a kutatását folytatjuk, akkor ráakadunk a minket érdeklő történelmi szereplők és velük kapcsolatos események valóságos tömkelegére. Úgyhogy egy órai olvasás után máris szinte tervtelenül bolyongunk a történelem útvesztőiben és keresztútjain. Technikai vonatkozásban ennek az az oka, hogy a világ legkitűnőbb könyvtárosai, levéltárosai és katalógizálói sem tudják az anyagot olyan rendszeresen kiválogatni, hogy az összekeveredést elkerülhessék. Ismétlem, hogy egy Marx-levél feliratú csomagban én magam például ráakadtam olyan levelekre és spicelijelentésekre, amelyek arról szóltak esetleg, hogy Marx Bécsbe szándékozott utazni, természetesen csak azért, hogy ott is „forradalmat készítsen elő”, ellenben ugyanabban a csomagban találtam leveleket és adatokat, amelyek alapján más dossziében azután ráakadtam többek között: olyan jelentésekre — még mindig Marx címszó alatt —, hogy Kossuth Lajos „kommunista agitációt” folytat valahol, hogy Wessely Miklós német szocialistákkal folytat levelezést, kérve

őket, hogy legyenek segítségére magyar politikai tárgyú röpiratok kiadásában, azután ugyancsak megtaláltam ugyanabban a csomóban többek között Kászonyinak, a Népszava egykori szerkesztőjének működésére vonatkozó adatokat, valamint adatokat arról, hogy Schwarzenbergék csak reverzális aláírása ellenében akarták a 48-as emigránst Magyarországra hazaengedni, találtam jelentéseket arról, hogy Magyarországon nemzetiszínű szegélyű zsebkendőket terjesztenek Kosuth Lajos arcképével, szóval találtam sok mindenfélét, csak éppen Marxról alig valamit. S így van ez a levéltár anyagának legnagyobb részével.

Megvolt az a nagy örömöm, hogy úgyszólván első fogásra a Népszava legelső szerkesztőinek egyikéről találtam annyi adatot, hogy tanulmányt írhattam róla a „Szocializmus“-ba. Feleségem is mindjárt első nap Teleki Blankára vonatkozóan talált annyi aktát, hogy néhány füzetre valói írhatott össze magának. Öröm volt ott a levéltárban, akár csak a lapozgatás és jegyezgetés munkája, és őszintén mondhatom, amikor úgy alakult a helyzet, hogy majdnem tíz év után haza lehet végre menni, végtelen sajnálattal, hogy ezt az érdekes munkálkodást abba kellett hagyni.

A levéltár munkájával kapcsolatban meg kell emlékezni dr. Ernst Ottóról, egyik emigránstársunkról.

Voltaképpen ő volt a bécsi emigránsok közül az első, aki ezen a területen a munkálkodást megkezdte. Annyira bele is melegeedett, hogy hamarosan nagysikerű könyvet írt Ferenc Józsefről, amely könyvnek éppen ez a titkos levéltárban felkutatott anyag volt az érdekessége. Sőt, úgy emlékszem, hogy hamarosan egy második könyvet is írt a levéltári anyagból. De mikor én ezt a munkakört megismertem, csak azon csodálkoztam, miért nem írt Ernst néhány tucat könyvet, mert az okmánytárban bizony tonnaszámra fekszik a hozzávaló anyag. Ernst Ottót csak azért említem meg, mert amikor én is elkezdtem a levéltárba bejárogatni, Ernst szinte megijedt ettől. Mintha valami konkurenciától félt volna. Azonban sikerült őt megnyugtatom, hogy egyrészt inkább kedvtelésből csinálom a dolgot, másrészt engem kizáróan a marxista munkásmozgalomra vonatkozó dolgok érdekelnek. Szegény Ernst Ottóval nem tudom, hogy közben mi történt. A háborúelőtti hónapokban többször találkoztam vele Budapesten. A tüdőbajnak nagyon előrehaladott stádiuma látszott

rajta és nagy anyagi bajokkal is küzdött, amennyire módomban állt, segíteni is igyekeztem rajta.

*

Meg kellene még emlékezni arról is, hogy annakidején milyen óriási, imponáló tömegmozdulások zajlottak le az osztrák szocialista munkásmozgalom keretében és rendezésében.

Bécsben egy május elsejei tömegfelvonulást végignézni, ez valóban elsőrangú élmény volt. Május elsején a bécsi munkásság rendszerint a városháza, a gyönyörű tornyos Rathaus előtti téren találkozott. Micsoda óriási tömegek jöttek itt össze a városból és főleg, a külső munkáskerületekből, élvezet volt ezeket szemmel végigkísérni. Félnapokon keresztül meneteltek a munkások a nagy Ringen, nyolcas és tizenhatos sorokban. Mindig szinte katonai precizitással volt a felvonulás megrendezve, hangulatos s ami mindig magával ragadta a nézőt és a résztvevőt, embertenger áradt és zúgott órákon át az egész városban. Májig sem felejtettem el a Bécsben megtartott nemzetközi szakszervezeti kongresszus alkalmával rendezett felvonuláson szakadó esőben reggel 9-től délután 4-ig szüntelenül meneteltek a tömegek a parlament lépcsőzetén álló küldöttek előtt. Nem volt szakma, nem volt csoport, amely ott nem lett volna. Mi, emigránsok nem tudtuk, lelkendezzünk-e nagy örömeinkben, vagy sírjunk bánatunkban, ha mindezek láttán hazagondoltunk Magyarországra.

Felejthetetlen, mit tudott a szocialista Bécs ezen a téren is produkálni. Emlékszem néhány ünnepélyre, az úgynevezett Hohe-Warte-n tornaünnepélyekre és másfajta szabadiéri előadásokra, nagy nemzetközi dalosünnepélyre, melynek céljára külön nagy ünnepi csarnokot kellett építeni a Praterben. Emlékszem egy párját ritkító tűzijátékkal kapcsolatos gyönyörű nagy ünnepélyre az 1931. évi nemzetközi szocialista kongresszus tiszteletére. Végignéztem néhány óriási fáklyásfelvonulást, mondhatom, más világvárosokban hiába kerestem párját. Mégis talán a legszebb és leghatásosabb dolgok egyike volt, amikor a szocialista ifjak művészi osztálya Bécs környékén sziklás dombok, mezők és erdők táján „Geyer Florian”-ról, a német parasztháborúk hősről korhű jelmezekben és jelenetezésben adtak elő színdarabot. Az egyik sziklán pedig ott állt Bauer Ottó, a bécsi munkásság és ifjúság bálványozott vezetője. Ünnepi beszéd címen ragyogó történelmi előadásban méltatta a nagy művészeti produkció

jelentőségét. Mondhatom, kevés ilyen megható dolgot láttam életemben.

*

Ha többet értenék hozzá, mondanom kellene valamit Bécsről, a dal és a zene városáról.

Köztudomású, hogy a bécsi nép lelkében a Johann Strauss zenéje, keringői és dalai mindennek a csúcspontját jelentik. Elég megemlítenem a híres Duna-keringőt. Ezek a nép lelkében azt jelentik, amit nálunk a magyar népzene szokott az emberekből kiváltani, különösen, ha valami jó cigány cifrázza. Amikor Bécsben éltem, nagyon bomlottak a bécsiek Lehár zenéjéért. Részt vettem egy alkalommal az oktatásügyi választmányi ülésen és ott az egyik elvtárs kifogásolta, hogy a színházak munkáselőadásain túlsokat játszottak Lehár-operetteket. A referens, dr Bach, az Arbeiterzeitung zenei rovatvezetője, azzal hárította el az interpellációt, hogy azt mondotta:

— Hagyjuk ezt, nem tudhatjuk, hogy ötven év múlva nem fogja-e Lehár azt jelenteni, amit ma még Johann Strauss jelent számunkra.

A bécsi nép minden rétege szenvedélyesen szereti a zenét. A népénekések, az úgynevezett Volksängerek a külvárosi borkimérésekben, az úgynevezett Heurigereknél mindenütt hallható srammel-zenekarok, azt hiszem, igazi bécsi specialitások. Csak úgy, mint azok az asszonyok, akik a „Lavendel“-t, a levendulavirágot árusítják a házakban, kedvesen hangzó dalosrigmusok kíséretében. A magasabb zenei kultúra terén a bécsiek, vagy inkább az értelmiségi rétegek nagyon igényesek. A bécsi hangversenyteremben, ha a filharmonikusok zenekara Schubert vagy Beethoven, Bach vagy Mozart-szerzeményeket ad elő, azt meghallgatni bizony nem mindennapi élvezet. — Egyszer voltam a bécsi Nagyopera előadásán, amikoris Körneyi, a Magyar Operaház egykori híres és ritka tehetségű tenoristája énekelte a Trubadurt. A földszinti közönség erős kritikai megjegyzésekkel kísérte. Körneyi nem tetszett nekik, énekét nem tartották elég kultúráltnak. Az én hazafias érzéseimet ez nagyon bántotta. De, amikor később alkalmam volt néhány összehasonlításra, be kellett látnom, hogy a bécsieknek mégis igazuk volt. Persze Körneyi kritikusi valószínű nem tudták, hogy ő egyszerű mázolósegédből emelkedett azzá, amivé.

Nem lehet tagadni, hogy a bécsi nép általában muzikálisabb, mint sok más ország népe. Ennek magyarázatát én

nem tudnám megadni. Talán sok baját és bánatát próbálta a bécsi nép dalban és vigasságban, ahogy mondani szokták, lereagálni. Így próbált vigasztalódni. Talán ezzel magyarázható úgynevezett „kedélyessége“, vagy az a jellemvonás is, amely abban az ismert szavajárásában jut kifejezésre, amit szüntelen lehet ajkáról hallani:

„Da kann ma halt nix machen.“

(Ez ellen bizony nem tehetünk semmit.)

A Justizpalast lángjainál

1927 július 15-én, lehetett úgy délelőtt 11 óra táján, mikor Böcklinstrassei sötét odumból kimentem az uccára. Csak úgy szétnézni mentem, mert aznap a városban csak a délutáni órákban volt dolgom. Nevezetesen arról volt szó, ki kell mennem Hatvanyhoz, mert vele beszéltem meg valamilyen ügyben egy délutáni találkozót.

Az uccán körülnézve, mindenféle apró csoportosulást láttam. S csakhamar azt hallottam, hogy nagy tűz van a Ringen. A füstje — mutogatták egyesek — idáig is látszik, s a villamosok sem közlekednek... A füstöt én ugyan nem láttam, de máris jöttek egyesek és ujságolták, hogy a Ringen a két nagy múzeum közelében levő igazságügyi palota áll lángokban: további percek múlva az apró csoportokban már azt is tudták, hogy az igazságügyi palotát a szocialisták gyújtották volna fel, még pedig bizonyára azért, mert előző nap egy ausztriai vidéki városkában a reakciós esküdtek egy törvényszéki tárgyaláson felmentettek egy Heimwehr-embert, aki néhány héttel ezelőtt agyonlőtt egy szociáldemokratát...

Az eset nagy izgalomba hozott engem is. Sejtettem az összefüggést és pillanatok alatt a dolog rendkívüli politikai következményeit felmértem magamban. Bár úgy emlékszem, hogy az első hallásra még nem számítottam arra, hogy a következmények ilyen messzemenőek lesznek, mint amilyeneknek, sajnos, később bizonyultak... A Práterből a Wien-flusson át a múzeumokig gyalog elmenni meglehetősen fáradtságot jelent. Úgy határoztam tehát, hogy előbb hamarosan megebédelek és akkor megyek és megnézem, hogy voltaképp mi is történt a városban?

Otthonról hamarosan elindultam, eljutottam az Uránia mellett a Ringre, a Volksgarten mellett elhaladva a Swarzenberg Platzig. Onnan már láthatók voltak a nagy tűz

nyomai. Itt már nagyobb népesoportokat is lehetett látni, az uccának határozott pánikjellege volt. De alig mentem még néhány lépést, az úttesten már robogtak a hatalmas rendőrségi riadóautók, az autókból pedig jobbra-balra kifelé-szegzett puskák és vad lövöldözés. Golyózápor seperte az uccákat. Máig sem tudom megérteni, hogy a lövöldözésnek nyomán nem láttam sebesülteket vagy halottakat. Nem voltak csak riasztó vaktöltések, de különben is másnap reggel a lapok már meg is írták, hogy sebesültek és halottak vannak. Ahogy a riadóautók a Justizpalast irányban elvonultak, csak kúszva és bujkálva, de mégis el tudtam jutni az Opera mögé. A Stockinger-kávéházig szerettem volna eljutni, azonban csak az Opera mögött levő telefonfülkéig jutottam el. Onnan értesítettem Hatvanyt, hogy a találkozóból nem lesz semmi, már ő is tudta, hogy miért. Bizony nem emlékszem már, hogy hogy kerültem vissza ép bőrrel a második kerületi Böcklinstrasseba lakásomra. Így játszódtott le számomra azoknak az akkori borzalmas napoknak az első jelenete.

De ha ezen a helyen erre a szomorú történelmi eseményre kissé részletesebben is kitérek, ennek több fontos oka van.

Annak az akkori nagy tűznek lángjainál nemesak Ausztriának és elsősorban az osztrák demokráciának rengeteg értéke hamvadt el. Nekem, aki tíz esztendőt töltöttem el abban az országban, annak gyönyörű és kedves fővárosában, már az első szomorú órákban is az volt az érzésem, hogy ebben a tűzvészben olyan érték is elpusztult, amely főként a mi értékeink közé is tartozott, amelyet különösen mi, emigránsok megszerettünk, amely a mi szívünkhöz is oda-nőtt már s amelyet meg kellett siratni. Másrészt ennek a tűzvésznek a lángjai sok olyan dologra és politikai körülményre világítottak rá, melyek egynémelyikét még ma is, ennyi esztendő után is érdemes a történelmi tanulság kedvéért emlékezetünkbe visszaidézni.

*

Mintha csak tegnap történt volna, úgy emlékszem egy beszélgetésre, amelyet körülbelül 1922-ben, az osztrák testvérpárt titkárságában folytattam *dr Deutsch Julius* elvtárrsal. Deutsch hadügyi államtitkár volt az egykori Renner-kormányban a koalícióban. Amikor én Deutsch elvtársat felkerestem, akkor a szociáldemokrata párt már néhány hete kilépett volt a koalícióból. Deutsch már akkor parlamenti

biztos volt a honvédelmi minisztériumban. A honvédelmi minisztériumot pedig már a keresztényszocialisok egyik főembere, a hírhedt *Vaugoin* vezette. *Vaugoin* úr első teendői közé azt sorolta, hogy a honvédségből egyenként szedegette ki nemcsak a szocialistagyanus sarzsikat, hanem azokat a közlegényeket is, akikről feltételezték, hogy szocialisták. Ezekről az elemektől „tisztította” meg a honvédséget a leg-sürgősebben és a legmódszeresebben. Ezt az *Arbeiterzeitung* is napról napra ostromozta, így tudtuk meg mi, újságolvasók is. Ez volt az a kérdés, amelyről *Deutsch* elvtársal annak-idején beszélgettem. Emlékszem, *Deutsch* megnyugtatómra azt magyarázgatta nekem, hogy milyen erős az osztrák testvérpárt, szószerint azt mondta:

— *Wir können sie zertreten!*... (Szét tudnók őket taposni. Már, mint *Vaugoin*ékat...)

Hogy *Deutsch* elvtársnak ez a kijelentése engem akkor megnyugtatót-e, ma már nem érdekes és nem is fontos. Más, lényegesebb kérdésekről van szó!

Deutsch szavainak az volt az értelme, hogy az osztrák szociáldemokraták, ha párttaktikai vagy egyéb okokból ki is léptek a koalícióból, azért nem borítják fel az ország békéjét, sőt osztályérdeken felül áldozatokat is hozva türelemmel viselik a dolgokat magasabb országos érdekek kedvéért... *Vaugoin*éknél viszont ilyen megfontolásokról nem volt szó. Ők mindenre való tekintet nélkül a pártérdeket helyezték mindenek fölé. Örültek, hogy a koalíció formai megszüntetésével lényeges kötelezettségeiket is megtagadják. Még azzal sem törődtek, hogy a politikájukkal olyan pártot provokálnak, amely számszerűleg is majdnem olyan erős, mint ők. Nem törődtek ők semmivel, csak egyetlen egy dologgal: mindent visszacsinálni, mihelyt és ahogy lehetséges. Bár még csak hónapok multak el a forradalom óta, amikor az osztrák munkásosztály több jogosultsággal mondhatta volna, hogy „nem lesz semmire sem tekintettel”, *Vaugoin*ék máris elfelejtették, hogy az osztrák munkásság akkor nobilisabb, belátóbb, önzetlenebb, szóval politikailag tisztességebb volt...

Ezzel szemben *Vaugoin*ék csak a reakció érdekét nézték. Ez volt egyetlen szempontjuk akkor is és az egész idő alatt. *Seipel*, aki 1927 július 15-én a Justiz-palota füstölő romjai láttán elégedetten dörzsölte kezét és azt mondta:

— Most már én vagyok az erősebb....

Ez a *Seipel* elég vakmerő volt, hogy már a forradalom

napjaiban is habsburgista-monarchista elveit hangoztatta, de akkor nyilván nem vették elég komolyan.

A *Heimwehrek*, akik még Hitler előtt segítettek az osztrák demokráciát megfojtani, valamikor a forradalom napjaiban jutottak fegyverekhez, mert akkor még csakugyan arról volt szó, hogy osztrák területet, az új, a köztársaságivá vált Ausztria területét kell akár fegyverrel is megvédeni. A Heimwehrek ezeket a fegyvereket többé nem adták vissza, sőt idővel fegyverállományukat szorgalmasan szaporították és nekik is már 1922-ben is messzemenő terveik voltak... Stahremberg „herceg úr”, akinek Ausztriában tizennégy uradalma és kastélya volt, ez a Stahremberg úr vezényelte később a Heimwehreket, ő volt a legfőbb terv- és fegyverkovács... *Fey* úr, a vérengző, de póruljárt *Dollfuss* alkancellárja, az egykori K. u. K. őrnagy, ez volt a Heimwehrek másik vezére... Így találkoztak a monarchisták, a nagybirtokosok és a régi hadsereg képviselői és a „keresztény” és „szociális” Vaugoin és pártja már akkor is ezeknek a malmára hajtották a vizet.

Az osztrák *parasztság* között voltak becsületes demokráta is. De többségük bizony csontja velejéig klerikális és reakciós volt. A négyszáz esztendőes Habsburg-örökség volt ez Ausztriában. El sem lehetett képzelni például feltámadást vagy egyéb processziót *Kunschak* és *Mataja* urak, a keresztényszociális párt vezéreinek részvétele nélkül. Hűség utódai és politikai követői voltak ők annak a klerikális és reakciós *Luegernek*, aki valamikor a tönkremenő félben lévő Bécs kispolgári tömegei segítségével évtizedeken át terrorizálta Bécset. Lueger vezére volt azoknak a kisiparos stb. tömegeknek, akik az ötforintos adócenzus alapján a megfelelő választó kúriában gyakorolták egy időn át a többséget. De a mi napjainkban, illetve a demokráciára törekvő forradalom utáni időkben Lueger politikai örökösei már a zsidó *Bosel* és más zsidó és nemzsidó nagybankok és osztrák kapitalisták üzleti kliensei voltak.

Ebben az egész társaságban senki sem gyűlölte a demokráciát és a szocialistákat olyan szenvedélyesen, mint Seipel prelátus, aki szellemi, politikai és igazi vezére volt az osztrák reakciónak. Gógós, autokrata természet volt s mialatt másokat vádolt és gyanúsított az osztálydiktatura szándékával, ő maga volt a politikai terror megszemélyesítője. A politikai jezsuitaság magasiskolájának szabályai szerint uralkodott a keresztényszociálisok pártjában, amely-

nek többsége olyan elemekből tevődött össze, melyek ép annyira nem voltak sem igazi keresztények, sem szociális érzésűek, mint ahogy más országokban is a demokratikus pártokba olyan elemek is befurakodnak, amelyeknek a demokráciához csak annyi közük van, hogy — szeretnék azt megfojtani. Saját szememmel láttam Bécsben egyszer felvonulást, amelyet az úgynevezett keresztényszociálisok rendeztek a szociáldemokrata munkásság ellen és ebben a felvonulásban ipari munkásoknak maszkírozott színészek szerepeltek...

*

Természetes, hogy a sötétséget, a konzervatizmust, a reakciónak, a klerikalizmusnak erőit, amelyeket a Habsburgok majdnem félezer esztendőn keresztül Ausztria népébe beleplántáltak, nem lehet máról holnapra leküzdeni. Csak naiv lelkek hihették, hogy 1918 október 28 vagy november 12 dicsőséges napjain ez hirtelen mind megszűnt és megváltozott. Mégis azonban fel kell vetni a kérdést, mi okozta Ausztriában, hogy a demokrácia és a szocialisták elleni gyűlöletnek a mérge annyira behatolt a kicsiny Ausztria testébe, hogy politikai közéletét lezüllesztette addig a mélypontig, ahol esküdtek a törvény kigúnyolásával közönséges munkásgyilkosokat felmentettek?!

A forradalom után az osztrák munkáosztály erős szociálpolitikát kezdeményezett. Nem akart a formális demokrácia üres mogyorójával megelégedni. „Funkcionáló” demokráciának nevezte egyszer *Bauer Ottó* azt, amit az osztrák munkásság akart. Igazi jogot, valóságos beavatkozási lehetőséget az ügyekbe, rendes megélhetést, több kenyeret, rendes lakást, több kórházat, iskolát stb. akart. Erre törekedett az osztrák szociáldemokrata párt. S hogy mindezt valóban meg is lehet teremteni és hogy milyen úton és milyen eszközökkel, ezt az osztrák szociáldemokraták éppen Bécsben, a Vörös Bécsben mutatták meg, ahol többségben is voltak. Ennek a városnak pénzügyi tanácsnoka a zseniális *Breitner*, megmutatta, hogyan és mit kell és mit lehet elérni akarattal, igazi szociális beállítottsággal és becsületességgel. S bár *Breitner* alkotását az egész világ megcsodálta, *Breitner* mégsem cselekedett semmi olyant, amiről azt lehetett volna mondani, hogy ez a kapitalista osztály kiirtását jelentette volna. Eppen csak a gazdagok luxuscikkeit adóztatta meg kissé keményebben. A pezsgőt, az autót, a többeselédes úri családokat és így tovább...

De mert a kapitalisták, a még megmaradt nagybirtokosok és reakciós politikai lakájaik attól féltek, hogy amit Breitner Bécsben kezdeményezett, azt idővel megkísérlik Ausztria további területein is, tehát amit Breitner a gyakorlatban megvalósított, amit Bauer elméletben hirdetett és aminek elérésén Renner, a politikában és a közigazgatás vonalán fáradozott, ezt a reakció austrobolsevizmusnak kiáltotta ki...

A reakció félelme annyiban nem volt alaptalan, amennyiben a szociáldemokrata párt választástól-választásig lassan, a munkások szerint ugyan túl lassan, de mégis egyre erősödött és attól a bizonyos 51 százaléktól már nem is állt messze... Ezért is folyt a napi politikában a csendes, de annál elkeseredettebb küzdelem, ezért vigyáztak a pártok annyira egyes politikai taktikai sakkhúzásaikra is.

A helyzet irtóztatóan nehéz volt. Az első világháborúból Ausztria úgy került ki, mint egy véres csonk. Az egykor virágzó ipar és kereskedelem felett rendelkező ország helyett itt maradt valami, aminek nem volt sem keze, sem lába. Itt maradt a kétmillió Bécs, a főváros, vízfejnek nevezték, sem ipari, sem kereskedelmi összeköttetései, sem mezőgazdasági megélhetési lehetőségei az országnak nem voltak. Az akkor még demokratikus Németországhoz való csatlakozást, amit a szociáldemokraták a forradalom elején szorgalmaztak, amiért a Habsburgok reakciós ügynökei természetesen nem nagyon lelkesedtek, azt a győztes hatalmak megtiltották. Az országot se élni, se meghalni nem hagyták. A munkáosztály viszont nem akart éhenhalni, különösen amikor azt látta, hogy nagykapitalisták, óriási méretekben üzérkedő spekulánsok, vagy a gazdag kulákok még elég jól élnek a csonka Ausztriában is, de a nyomorgó munkáosztálytól még a munkanélküliséget is sajnálják.

*

A szociáldemokrata párt még ilyen viszonyok között is inkább a türelmességet, a higgadtságot, a józan belátást hirdette és gyakorolta, semmint azt a politikát, amely a végén véres polgárháborúhoz vezetett volna. Bauer Otto azt hirdette és tanította ezekben az időkben, hogy az osztályok viszonyát illetően Ausztriában az osztályerők egyensúlyállapota uralkodik. (Gleichgewicht der Klassenkräfte — ez volt magyarázó megállapítása.) És már a forradalom heteiben hirdette, hogy Ausztriában nem szabad és nem is lehet az osztályok diktatúrájára törekedni. Renner pedig ugyanezek-

nek a meggondolásoknak alapján éppenséggel mindig a ki-
egyenlítés, a koalíciós politika útjait egyengette. (A bécsi
Ringen meg tudnám mutatni azt a házat, amely előtt egy-
szer Rennerrel egy délután rövid kis beszélgetést folytattam
s amikor Renner szószerint ezeket mondotta:

„Ich fürchte nur, die Soche wird einmal irgendwo
reißen! ... (Csak attól félek, hogy egyszer a kötél valahol el-
szakad.)

S Renner azt tanította, hogy a koalíció a munkásosztály
meghosszabbított keze az államban...

Csakhogy Seipellel nem lehetett! Mert Seipel igenis
akarta és állandóan azon is dolgozott, hogy a szociáldemo-
kratákat a koalícióból kiszorítsa. Seipel akarta, hogy a húr
egyszer elpattanjon. Akiknek akaratát Seipel képviselte, és
akik megbízójának magát tekintette, azok sem akartak mást,
mint törést. Azok szószerint fegyverkeztek, nagy éjjeli had-
gyakorlatokat rendeztek, a polgárháború próbáin gyakorol-
ták magukat. Elmentek a vidékre, szociáldemokrata gyűlé-
seket robbantottak, provokáltak, szociáldemokrata bizalmi-
férfiakba belelőttek, számítottak arra, hogy majd akadnak
esküdtek, akik őket „felmentik“ és imé — akadtak ilyenek!
Seipel pedig a parlamentben mindezekre legfeljebb jezsuita
szólamokkal válaszolt: Mondhatni biztatta és bátorította
titkos és nyílt párhíveit és barátait. S hogy általában merre
vezet az út, merre visz Ausztria és Seipel útja, az kiderült
Seipel római utazásaiból is, ahol természetesen nemcsak a
pápa lábai elé borult, hanem Mussolini előtt is udvariasan
meghajolt. Az osztrák kormánykoalíciót pedig nem is egy-
szer, de akárhányszor megakadályozta.

★

Az osztrák munkásság, amely végigszenvedte az első
világháború rettentő nyomorát, amely a háború első évétől
kezdve többet éhezett és nyomorgott, mint sok más ország
népe, az osztrák munkásság mindezt ökölbe szorított kézzel
és fogcsikorgatva figyelte. Sokáig túrt, sok minden nélkül-
lözéseket és provokációkat szenvedett el. Példás fegyvelme-
zettséggel viselkedett hosszú éveken át. De egyszer azután
a pohár mégiscsak kiesordult. A bécsi munkásság vezetői már
régén féltették a munkásságot. 1927 július 15-e a történelem-
nek egy óvatlan pillanata volt. (Azt hallottam akkor Bécs-
ben, hogy bizonyos hiba történt. A vezetőknek határozott
tervük volt július 14-én este felhívni a munkásságot, hogy
még abban a rendkívüli esetben is, ha azon a bizonyos tör-

vényszéki tárgyaláson, olyan gyalázatos ítélet hangzanék el, mint amilyen valóban elhangzott, hogy a munkásság akkor is és minden körülmények között őrizze meg hidegvérét és tartson fegyelmet. A felhívás — ahogy azt nekem mondták — valamilyen technikai hiba következtében elmaradt.) Így történt azután, ami mégsem jött egészen váratlanul, hogy az elárult igazságszolgáltatást maguk a tömegek akarták megkorrigálni. Így történt, hogy július 15-én a fegyelmetlenség tömeg a bosszú cselekedetét követte el, mert az igazságtalanságot nem bírta megérteni és nem tudta elviselni. Így történt, hogy a bosszú és a harag lángjai üszkös rommá égették azt az igazságügyi palotát, amelyben az igazságnak már régen nem volt hajléka. Elég szomorú, de érdekes szimbólum volt:

Július 15-én Seitz, a bécsi szocialista polgármester vezette a tűzoltók kocsiját, mert a feldühödött tömeg a tűzoltókat nem akarta az égő épülethez odaengedni. Ugyanakkor Seipel, a kancellár pedig, egy egész héten keresztül engedte a romokat füstölögni, hogy ezzel is szítsa a felháborodott Burgerek haragját...

*

A szociáldemokrata pártnak az igazságügyi palota tüze sokat ártott. A reakció ezt a tüzet mindenféle politikai gyalázatosságok ürügyéül használta fel. A munkásosztály politikai és szociális előmenetelének egész tempója július 15-e után meglassult. Visszaesés következett be. De a reakciónak az a provokáló és ostobán rövidlátó politikája, amely elvezetett július 15-ig, még sokkal többet ártott magának Ausztriának! Mert nyilvánvaló, hogy 1927 július 15-e nélkül nem következett volna be 1934 február 12-e, az osztrák munkásosztály leveretése s ha nem történt volna meg ez a gyalázatos leveretés, akkor Hitler nem talált volna Ausztriában nyílt kapura... De végre ez is elmúlt. Új Ausztria keletkezik s föltehető, hogy az egykori Justizpalast lángjai talán némi világosságot is gyújtottak ott, ahol a sötétség oly soká uralkodott. Ez mindenképpen kíváncsú lenne!... Sokszor gondoltam a nehéz napokban arra, hogy voltaképpen a szegény osztrák népre is ráillik a magyar Himnusznek megíró verssora:

Megbűnhődte már e nép a multat s jövődőt!

*

Hogy a július 15-i tragikus események után Ausztriában milyen gyorsan és mennyire erősödött a reakció, többek

között kiderül abból a tudósításból is, amelyet a júliusi események után két hónappal küldtem az osztrák helyzetről a Népszavának és amely így szólt:

„A napokban az osztrák vas- és fémmunkások kongresszusán a hivatalos előadások során Bauer Ottó elvtárs is felszólalt és hatalmas, nagyszerű beszéd keretében foglalkozott Ausztria mai gazdasági és politikai helyzetével. Mint a júliusi tragikus események óta már többször, így ez alkalommal is ennek a katasztrófának az osztrák belpolitikára való hatása és jelentősége volt a különben is gyönyörű beszédnek a vezető gondolata. Ezeknek az eseményeknek a napi politikában megmutatókövetkezményeiről beszélt Bauer elvtárs és több nagyjelentőségű tanulságra irányította rá hallgatóságának figyelmét. Többek között a legerősebb hangsúlyozottsággal állapította meg Bauer, hogy július 15-e megmutatta, milyen helytelenül, szinte végzetesen gondolkodott a tüntető munkásságnak az a kis töredéke, amely azt hitte, hogy az erőszak és puccs fegyvereivel könnyebben lehet eldönteni olyan kérdéseket, amelyeknek a megoldására a szociáldemokrata párt eddig az ő sikeresnek bizonyult módszereivel és eszközeivel törekedett. Szolgáljon felejthetetlen tanulságul — mondotta Bauer elvtárs szószerint —, hogy az első alkalom, amikor az erőszakhoz nyúltunk, hosszú idő óta első nagy kudarcává vált a pártnak. Beszéde folyamán azután a mai kormányzati politikát bírálta és ugyancsak a legnagyobb őszinteséggel és élességgel mutatott rá az elkövetett hibákra és mulasztásokra. Amikor a júliusi napok 85 halottjának a koporsóit körülállottuk — mondta Bauer —, Seipel, ha az okosabb utat akarta volna választani, azt mondhatta volna: „Láttuk, mire vezet a kibékülés pillanata...” Csakhogy Seipel, a mai kancellár és a mögötte álló tábor éppen az ellenkező utat választotta. S a kormánynak ezt az ellentétes és a polgárság szempontjából is végzetes következményekkel járható útját Bauer elvtárs egy nagyszerű történeti reminiscenciával világította meg. Fölidézte Plutarchosnak, az ókori történetírónak Mariusról szóló életleírását és azt a csatát, amelyben Marius legyőzte a cimberék seregét. Elmondja itt a történész, hogy a csata befejeztével a legyőzöttek ezreinek a hullái heverték a harcmezőn s hogy azután Massiglia (a mai Marseille) gazdag jó

polgárai a legyőzött ellenség hulláit elvitték szőlőikbe, hogy ezekkel a földet trágyázzák, amire a rákövetkező esztendőben nagyszerű bortermésük volt...

Akadhatnak olyanok is, akiknek erről a történelmi hasonlatról az a felfogásuk, hogy Bauer elvtárs ríktó élességgel világította meg azt a gondolatot, amelyet kifejezésre akart juttatni. Azonban a tényeket, amelyek július 15-e óta az osztrák belpolitikában egymás mellé sorolhatók, az éles színezés a történeti hűség szempontjából, sajnos, nem hamisítja. Aki szépiteni akarja ezeket, annak kellene a hazugság módszeréhez nyúlni. De hiszen Bauer elvtárs, amint említettük, idézte a kibékülés gondolatát is. A „kibékülést“, ami politikai nyelvezetre lefordítva nem jelent kevesebbet, mint azt, hogyha följajánlották volna a szociáldemokratáknak a pártok koalíciójának vagy kooperációjának valamelyes formáját, akkor a júliusi katasztrófa nagy és mély politikai hatása alatt az osztrák szociáldemokrata párt nem tehette volna meg, hogy a nagyfontosságú ajánlatot elutasítsa. Azonban látjuk, hogy ilyen természetű visszhangja a júliusi eseményeknek egyáltalán nem volt. Sőt a kormányzati intézkedések és elhatározások egész sorozata mutatja, hogy a reakció hisz abban, hogy „júliusban győzelmet aratott“ és hogy ezt a győzelmet — politikai szőlőkertjében hasznosítani is akarja...

De a hamis visszhang nemcsak arra az időre vonatkozik, amelyik július óta már elmúlt. Amennyire ugyanis a polgári sajtó megnyilvánulásaiból idáig megállapítható, Bauer elvtárs intelmének, hogy a júliusi katasztrófát ne akarják továbbra is tőkésíteni, egyáltalán nincs megfelelő fogadtatása. A nagytőke hithű vezető orgánuma: a „Neue Freie Presse“ azt írja, hogy „csak tárgyi természetű kibékülésről“ lehetne beszélni. Nagyon nehéz volna eltalálni, hogy a keresők — a sokat keresők! — ujságja vajjon mit is ért ezalatt? Júliusi amnesztiát nem akart, azt sem akarthatta, hogy még szigorúbb legyen a megtorlás, mint amilyen eddig volt. Az elaggott munkanélküliek segélyének leszállítását is már életbeléptette a kormány. Vajjon még mennyit szeretne a finácitőke és sajtóorgánuma keresni ennek a „tárgyi“ alapon álló kibékülésnek a vásárján? Mint jó kereskedőorgánumnak tudnia kellene, hogy a szociáldemokrata oldalon a legolcsóbb árajánlatok is túlságosan drágák...

Egy-két úgynevezett „pártatlan“ orgánium biztosra veszi, hogy Seipel kancellár, akit ők megfelelő koncepciójú államférfiúnak tartanak, okvetlenül megtalálja majd a módját annak, hogy a Bauer elvtárs beszédében található békésebb akkordok se vesszenek el a pusztában. De ha elolvassa az ember a kancellárnak és a keresztényszocialistáknak a hivatalos és tulajdonképeni lapját, a „Reichspost“ című ujságot, akkor azt kell mondani, hogy a pártatlanok optimizmusa teljesen indokolatlan. A Reichspost ugyanis csak azt olvasta ki Bauer elvtárs hatalmas beszédéből, hogy július 15-e „kudarc“ volt. Csak ezt hangsúlyozza a maga részéről is, „késői beismerés“-nek tartja s azt mondja, hogy olyan csapás volt, amely lehetővé teszi — már mint a reakciós keresztényszocialisták részére teszi lehetővé! —, „hogy az ilyen beszédek figyelmen kívül hagyják...“ vagyis a keresztényszocialis reakció a júliusi tűzvészen még többet akar keresni, mint a hithű Neue Freie Presse és annak kapcsolt részei. Valósággal új Plutarchos kellene ennyi elbizakodottságnak, ennyi politikai pöffeszkedésnek, brutalitásnak és a vakságnak a jellemzésére, amely a reakciónak ebben a fölfogásában megnyilvánul. De amíg új Plutarchos nincsen, addig jó az a régi is, amelyet Bauer elvtárs citált...“

Hazatérés

Amit az eddigiekben az emigránsokról megírtam, abból megállapítható, hogy a száműzetés egy olyan állapot, amelybe nem muszáj okvetlen belehalni. Mindig voltak és lesznek, akik vagy dícséretreméltó hősiességből, vagy egyéb sajátos körülmények miatt kibírták és kibírják — végig! Viszont a történelem folyamán eddig még rendszerint úgy alakult a helyzet, hogy az emigránsok, ha a viszonyok lehetővé teszik, nagyobb vagy kisebb örömmel, de mégis visszatérnek hazájukba. Így volt ez Magyarországon az 1848-as szabadságharc után, valószínű így volt még a régebbi korokban is, de így volt például 1871 után Franciaországban a párizsi kommunforradalom után, így volt Olaszországban is és nyilván mindenütt másutt is.

Az emigránsok tehát igyekeznek hazafelé, mégpedig a legkülönbözőbb okokból. Vagy nem bírják tovább a kínzó honvágy miatt, vagy megbánják, hogy egyáltalán elmentek,

vagy megúnják vagy az otthoni kormányzat elfogadható amnesztiával teszi lehetővé a hazatérésüket. Az én esetem nem ment egészen simán. Teltek, múltak az esztendőök, de amint már az eddig elmondottakból is kiderül, a hazatérésre gondolnom sem lehetett. Már félévtized is eltelt, mégsem volt rá lehetőség, hogy a végére járhassak annak az állapotnak, amely politikai szempontból lassan céltalanná kezdett válni. Már az a bizonyos bibliai hét esztendő is letelt, mégsem jött semmi változás. Megírtam, hogy már milyen régen hazamentek Peidl és Peyer. A polgári politikusok táborából ugyancsak régen otthon voltak már Vázsonyi, Lovászy, Juhász Nagy, sőt egy részük otthon már meg is halt... S hazamentek közben mások sokan.

Bizonyos idő múltán már úgy volt, hogy akár otthoniakkal vagy másokkal találkoztam, beszélgettem vagy leveleztem, az állandó téma az volt: „mikor mennek” vagy „mikor jön már haza”? Már olyanok is voltak, akik bizonyos finom gúnyolódással intézték hozzám a kérdést, de voltak olyanok is sokan, akik őszintén és jóakarattal tanácsolták: „haza kellene menni”, mert otthon mégis csak többet lehet a mozgalomért dolgozni és így tovább. Erős argumentum volt rendszerint az is, ha arra utaltak, hiszen már annyian úgylis hazamentek...

Otthon a munkásság is különböző formában napirenden tartotta „az emigráció likvidálása” kérdését. Számos otthonról kapott levelet tudnék erre vonatkozóan idézni. Közölték ezekben a levelekben, hogy otthon minden gyűlésen emlegetnek bennünket, hangosan idézik, különösen Garami nevét és az enyémet. Egyik régi barátom azt írja:

„Gyűlésünkön beszélni akartunk az Önök hazajöveteléről, de a rendőrségi kiküldött még a gyűlés előtt kijelentette, hogy abban az esetben kénytelen lesz a gyűlést fölosztatni...”

A hangulat mellettetek erősebb, mint valaha — írja egy másik elvtárs. „Garamit és Buchingert reklamálják.” Feleségemnek azt írta egy barátnője: „Az uradnak és Garaminak fogalma nincs, mennyire bent vagytok az emberek szeretetében.” Egyik levelében szegény Mónus írja a következőt: „E sorokat azzal fejezem be, biztosra veszem, hogy az őszi hónapokban Ön már körünkben lesz...” Ez a levél 1925 július 10-i keltezésű... (Csak négy esztendő után valósult meg...)

Nem voltam sem naiv, sem annyira elbizakodott, hogy a jóakarató biztatásokra vagy ígéretekre építettem volna. Tudtam, hogy sok-sok elvtársam már örömmel ölelkezne velünk odahaza. Sokan, nyilván úgyis gondolkodtak rólunk: jó volna már ezeket is a kocsi elé fogni, hátha ezzel is jobban és gyorsabban haladhatnánk...

Ezek a szempontok azonban csak otthoni barátaink szempontjai voltak. Bennünket, Garamit és engem, határozottan más megfontolások irányítottak ebben a kérdésben. Én egy olyan kormányzati rendszer elől menekültem annak idején, amely rendszer alatt életemet nem láttam biztonságban. Ilyen esetekben a menekülést mindenkor és mindenhol jogosultnak tartották. Olyan rezsim elől menekültem, amely ellen demonstrálni akartam. Nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy ezt tőlem telhetően az esztendők folyamán meg is cselekedtem. Amit az otthoniaknak „elmondani nem adatott“, azt mi mondtuk el helyettük. Én még a régi időkben évtizedekkel ezelőtt valósággal resteltem például, hogy meggyőződésemet még nem volt alkalmam bőrtőnben ülni... S az emigrációban is szégyeltem volna, ha nem használtam volna ki az alkalmat, hogy Horthyékát megsértsem!... És meg is tettem volna szívesen bármit, amivel a magyar munkásmozgalom ügyének használni lehetett volna. Azt is mondhatom, tiszta lelkiismerettel, hogy Horthyékkal én sem az amnesztia előtt, sem azután ki nem békültem... (Amikor a parlamentben úgynevezett szűzbeszédemet mondtam el, az elnök megvonta tőlem a szót. Azt hiszem, hogy ez volt az első ilyen eset a magyar parlament történetében... Néhány hónapi képviselőségem után, amint erről biztos tudomást szereztem, a jobboldalon engem úgy jellemeztek: „Buchinger nem barátkozik...“ Négyheti itthoni tartózkodásom után idehaza már újra perbe fogtak és így tovább.) Ismétlem, nem békültem. Azt a kérdést tehát, hogy menni vagy nem menni, az én számomra tisztán politikai szempontok döntötték el.

Az én számomra csak az volt a mérvadó: vajjon úgy mehetek-e haza, hogy politikai tisztességesen nem esik folt, másodszor, hogy hol tudok a munkásmozgalomnak inkább használni. Otthon vagy odakünn?

Ami az első kérdést illeti, a dolog úgy állt, hogy holmi reverzálist semmi körülmények között nem adtam volna. Inkább a bécsi Zentralfriedhofban temettettem volna el

magam. S az otthoni elvtársak sem adtak hazabocsátáso-mért semmit. Erről különben külön is biztosítottak!

S hadd mondjam meg őszintén még azt is: minden vágyakozásom ellenére annyira nem szívem szerint való dolog volt a hazamenetel, ugyanezt Garamiról is már megírtam, hogy amikor valóban elérkezett a lehetősége, akkor nem tudtuk, ne vessünk-e vagy sírjunk-e inkább. (Egy ember volt Bécsben, aki sírt, ez szegény feleségem volt. Miattad sírok — mondotta —, mert tudom, hogy neked nem lesz jó...)

Mindent egybevetve úgy döntöttem, ha lehet — akkor megyek! Mindig föltéve, hogy Garami is jön, meri az ő esetleges, akár csak csendes, szótlan szemrehányását sem tudtam volna elviselni. S ismételten hangsúlyozom, teljesen tisztában voltam én azzal, hogy magunkfajta szocialistára mi vár Horúhy országában. S ebben nem is csalódtam. Majdnem minden pontosan úgy következett, ahogy én még Bécsben erre felkészültem. (Az otthoni első órákról alább még majd elmondok egyet s mászt.)

Ez azonban mind nem változtatott azon a tényen, hogy a politikai hasznosság szempontjából az emigrációban való további maradásnak, már nem volt értelme. Lapunk már nem volt. A „Jövő“ megszűnésével az agitáció lehetősége is megszűnt. Az otthoni rezsim már évek előtti annyira — „konszolidálta magát“, hogy már arra sem szorult, hogy politikai ellenfeleit fizikailag is tömegével legyilkolja. S ami szinte a legszomorúbb volt, a győztes hatalmak is úgy tettek, mintha hinnének a bethleni konszolidációban... Sőt ezt a rezsimet még mindenféleképpen meg is segítették! Tisztán és világosan látszott, hogy az országon kívül nincsenek olyan erők, amelyek külpolitikai okokból ennek a rendszernek megbuktatására törekednének. Az egész európai helyzet olyan volt, hogy ilyesmire sehol semmi kilátás nem mutatkozott. Az első angol munkáskormány abban az időben már megbukott volt. Ezzel szemben Olaszországban Mussolini már erősen megvetette lábát. A weimari Németország demokráciája egyre gyengült s már Ausztriában is erősödőben volt a reakció, végül ami Szovjet-Oroszországot illeti, annak még bőségesen megvolt a maga gondja és baja. A külpolitikai horizonton tehát semmi sem mutatott arra, hogy a demokrácia valami gyors és kedvező fordulatra várhatna.

Odahaza? Otthon a Szociáldemokrata Párt vívta a maga nehéz küzdelmét a parlamentben és tekintélyes frakcióval

volt képviselve a városházán is. A munkaterület, amelyet az emigrációban elvesztettünk, otthon mégiscsak kínálkozott. Mindezek alapján tehát örültem, hogy a hazamenetelt otthoni barátaim forszírozzák. A sok jó igyekezet végül is eredménnyel járt, amikor az elvtársak arról értesítettek bennünket, hogy 1929 októberében pertörlés rendeltetett el az ügyünkben, amely nemcsak az én személyemre és Garamira vonatkozott, hanem Weltnerre is, aki már régebben otthon volt. Hazamenetelünknek ennek következtében tehát semmi akadálya nincsen.

Azonban éppen a legutolsó hetekben átmenetileg mégiscsak újabb, komolynak látszó bonyodalmak támadtak a hazamenetel körül. Én egyideig legalábbis egészen komolyan azt hittem, hogy az ügy ezeken az akadályokon meg is fog fenekleni. Ugyanis a következő történt:

1929 nyarán Beihlen külföldön volt. Hazatérve, a pártokat, amint ezt a „Népszava“ megírta, a parlament külügyi bizottságban tájékoztatta. Ezen az ülésen azonban a Szociáldemokrata Párt tagjai véletlen nem vehettek részt. Ezért Bethlen a mi pártunk képviselőit külön tájékoztatta. Ehhez a találkozóhoz a magyar lapok különböző kommentárokat fűztek, amelyekre válaszolva, a „Népszava“ még július 7-i számában ezeket írta szószerint:

„Eddig mindössze annyi történt, hogy a miniszterelnök bő tájékoztatást adott külföldi útjának eredményéről és kifejezte azt a reménységét, hogy bizonyos kérdésekben, főképpen pedig az általános leszerelés és a kisebbségek védelme dolgában a Szociáldemokrata Párt is fel fogja használni külföldi összeköttetéseit, hogy ezen a területen is eredményeket érjünk el. Ezt a párt a miniszterelnök véleménye szerint annál inkább megteheti, mert ezekben a kérdésekben már több ízben állást foglalt és határozottan követelte úgy az általános leszerelést, mint a kisebbség jogainak védelmét. A Szociáldemokrata Párt kiküldöttei természetesen szintén kifejtették a maguk álláspontját és a leghatározottabban hangsúlyozták, hogy a felmerült kérdések hathatós elősegítésére a kormány haladéktalanul valósítsa meg a demokratikus követeléseket és elsősorban az általános titkos választójogot.

Ennyi történt azokon a megbeszéléseken, amelyek — és ezt hangsúlyozottan kell kiemelni — nem céloz-

tak semmiféle megegyezést és nem záruktak semmiféle megállapodással.

Október 1-én viszont az történt, hogy Bethlen egy hosszabb nyilatkozatában, amelyben a magyar politika minden kérdésére kitért, a Szociáldemokrata Párttal folytatott megbeszélésről is szólt, mégpedig a következő kijelentéseket téve:

„A szociáldemokratákkal folytatott megbeszéléseim nyomában már a legközelebbi jövőben olyan tények mutatkoznak, amelyek, azt hiszem, alkalmasak lesznek arra, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt a maga külföldi összeköttetéseit Magyarország nagy érdekeiért szintén érvényesítse. Ezekről a tényekről természetüknél fogva most még nem tehetek konkrét nyilatkozatot, azonban rövidesen elkövetkezik az ideje annak, hogy ezek a tények köztudomásúak legyenek.

„Az Esti” október 1-i száma, amely ezt a nyilatkozatot közölte, a maga részéről a következő megjegyzéseket fűzte:

„A miniszterelnöknek a kijelentései egészen homályosnak látszanak és arra engednek következtetni, hogy a kormány a Szociáldemokrata Párt felé olyan gesztust akar mutatni, amely minden esetre haladást jelent a múlttal szemben...”

Garamit és engem Bethlennek ez a kijelentése egyenesen felháborított, mert miután mi az otthoni elvtársak értesítései nyomán már tudtuk, hogy a mi hazamenetelünk leheióvé tételét Bethlen megígérte, azt hittük, hogy Bethlen furesáhangzó kijelentéseit és célzásait ezzel kívánja kapcsolatba hozni. Ismétlem, annyira fel voltunk háborodva, hogy az otthoniak magyarázatát vagy válaszát be sem várva, még aznap nyilatkozatot fogalmaztunk meg, s ezt elküldtük azonnal az „Arbeiterzeitung”-nak és ugyanakkor a „Népszavá”-nak. A nyilatkozat előbb az „Arbeiterzeitung”-ban s másnap a „Népszavá”-ban jelent meg. A következő volt a szövege:

Nyilatkozat

„Bethlen István grófnak, a Szociáldemokrata Párt vezetéségével folytatott megbeszéléseivel kapcsolatban néhány ujság a mi nevünket is megemlítette és esetleges hazatérésünket is összefüggésbe hozta. Ezért a következőket jelentjük ki:

Határozataiban és felfogásában a Magyarországi Szociáldemokrata Párt azt az álláspontot képviseli, hogy Magyarország mai külpolitikai helyzete csak akkor javulhat, ha az ország demokratikus belpolitikai átalakuláson megy át.

Az ismert pártkongresszusi határozatokon kívül, amelyek ennek a helyzetnek politikai következményeit vonják le, ez a felfogás a leghatározottabban a pártválasztmány legutóbbi határozati javaslatában jut kifejezésre, valamint a szocialista Internacionálénak legutóbbi Zürichben tartott végrehajtóbizottságának határozatában. Kijelentjük a legnyomatékosabban, hogy a magunk részéről ehhez a felfogáshoz és az Internacionálé e határozatahoz ragaszkodunk. Politikai tevékenységünket eddig is a pártnak ez a magatartása irányította és esetleges hazatérésünk után sem vagyunk hajlandók ezen a felfogáson bármily irányban változtatni.

Esetleges hazatérésünk előfeltételének tekintjük, hogy politikai állásfoglalásunkat és tevékenységünket semmi más ne befolyásolhassa, mint a pártnak és fórumainak teljes szabadságban meghozott határozatai.

Garami Ernő

Buchinger Manó

Különben október 2-i számában a „Népszava” „Szenzáció” című két és fél hasábos vezércikkében a sok mendemondára a maga részéről is alapos választ adott. A cikk lényeges részeiben a „Népszava” ezeket írta:

„Gyönyörű legendákat szőnek „megegyezésekről” külföldi ellenszolgáltatásokról, helytelen taktikázásról és hasonló jókról beszélnek, amik alkalmasak arra, hogy az olvasók fantáziáját felkeltsék. Jobbról is, balról is pergőtűzbe kerül a Szociáldemokrata Párt és a riporterek hada élénken kutat, szimatol, mit lehetne feltalálni újszenzáció gyanánt. A lap érdekességéért folytatott hajszában gyakran a politikai tisztesség legelemibb szabályait is figyelmen kívül hagyják, mert uralkodó elv, hogy a szenzációra éhes bestiát etetni kell.

...Maga a miniszterelnök is — elismerjük elég homályos nyilatkozatában — csak megbeszélésekről beszélt. Megegyezésről szó sem volt s nem is lehetett, mert a Szociáldemokrata Párt képviselői sem a belpolitikai harc dolgában, sem a külföldi összeköttetések fel-

használása tekintetében semmiféle kötelezettséget nem vállalt.

...Természetes, hogy ezen a megbeszélésen, elsősorban az általános egyenlő és titkos választójog követelése állt az első helyen. A választás tisztaságának biztosítása, az egyesülési és gyülekezési jog törvénybeiktatása, valamint a teljes sajtószabadság és esküdttbíráskodás követelése hangzott el mint elengedhetetlen feltétele annak, hogy az ellentétek csökkenjenek. És szóba került a politikai üldöztetések megszüntetésének, az emigráció teljes likvidálásának kérdése is. Tíz esztendeig tartó üldözés után jogos kívánság volt, hogy nyissák ki a börtönajtókat, nyissák meg az országhatárokat mindazok előtt, akiket az ellenforradalom börtönbe vetett, vagy elűldözött. Nemcsak a vezérekről volt itt szó és nem megnevezett egyénekről, hanem mindazokról, akik a szociáldemokrata munkásmozgalomban részt vettek. Elsősorban azokról a tömegekről, akik a kényszernek engedve, vállaltak jelentéktelen megbízásokat és azokról is, akiket a viszonyok a munkásmozgalom élére állítottak. Tehát a teljes likvidációról, olyan leépítésről, amelyért nem jár semmi ellenszolgálat, amit az ország érdekében minden ellenszolgálat nélkül joggal lehet követelni.

Ez történt a miniszterelnökkel való megbeszélés során. Ez és semmi több. Hogy a kormány milyen mértékben teljesíti a Szociáldemokrata Párt megbízottjainak kívánságait, azt nem tudjuk. A személyi kérdések sem a belföldön, sem a külföld felé úgyszólván semmit sem jelentenek.

*

Ismétlem: a hazamenetelnek korántsem örültem annyira, mint annak a politikai elégtételnek, amely azzal ért, hogy hazatérésem előtt még ilyen, szinte nyers hangú nyilatkozatban utasíthattuk vissza Bethlen célozgatását, ő viszont nem tehetett mást, minthogy ezt a nyers hangot is — szótlanul tudomásul vegye...

De, hogy a kormány lapjai nyilatkozatunk miatti dühükben szinte pukkadoztak, annak bizonyítására idézem egyiküknek az „Uj Nemzedék”-nek nyilatkozatunk kapcsán megjelent vezércikkének csak ezt az egyetlen részletét:

„Ma reggelre nyilatkozat jelent meg a budapesti zsidó sajtóban. A nyilatkozatot két gentlemen írta alá.

Az egyiknek neve Garami Ernő, a másiké teljes faji őszinteséggel: Buchinger Manó. Már most akadhat olyan ásatag egyén, valahonnan abból az időből, amikor még itt, e csonka országban a zsidó vörös forradalom gyötrelmei után sokan (— oh, nemcsak alacsony, hanem magas, igen magas pozícióban leledző urak is! —) esküdtek valamit, nagyot és szentet és ez az ásatag egyén, aki tíz esztendő alatt nyilván Rip van Winkle-féle operettbeli aggastyánná vénhedt: „Teremtő Egek, hát itt Garami Ernő és Buchinger Manó még egyáltalán nyilatkozhat?” Megcsendesítjük ezt a világtól elmaradt és bizonyára már csak képzeletbeli figurát. Bizony nyilatkozhat mind a kettő, mint ahogyan megteszik. Garami Ernő is, Buchinger Manó is. Mégpedig mind a kettő elég szigorúan. És tegyük hozzá, elég logikusan.

Mert miről nyilatkozik az ezeréves Magyarország összeomlásztásának ez a két vezértényezője? Arról, hogy ha esetleg kegyeskednének hazatérni (ami pedig rövidesen megtörténik még e szép őszirózsás emlékekkel ékes októberben), akkor hát ők teljes akciószabadságukhoz ragaszkodnak.

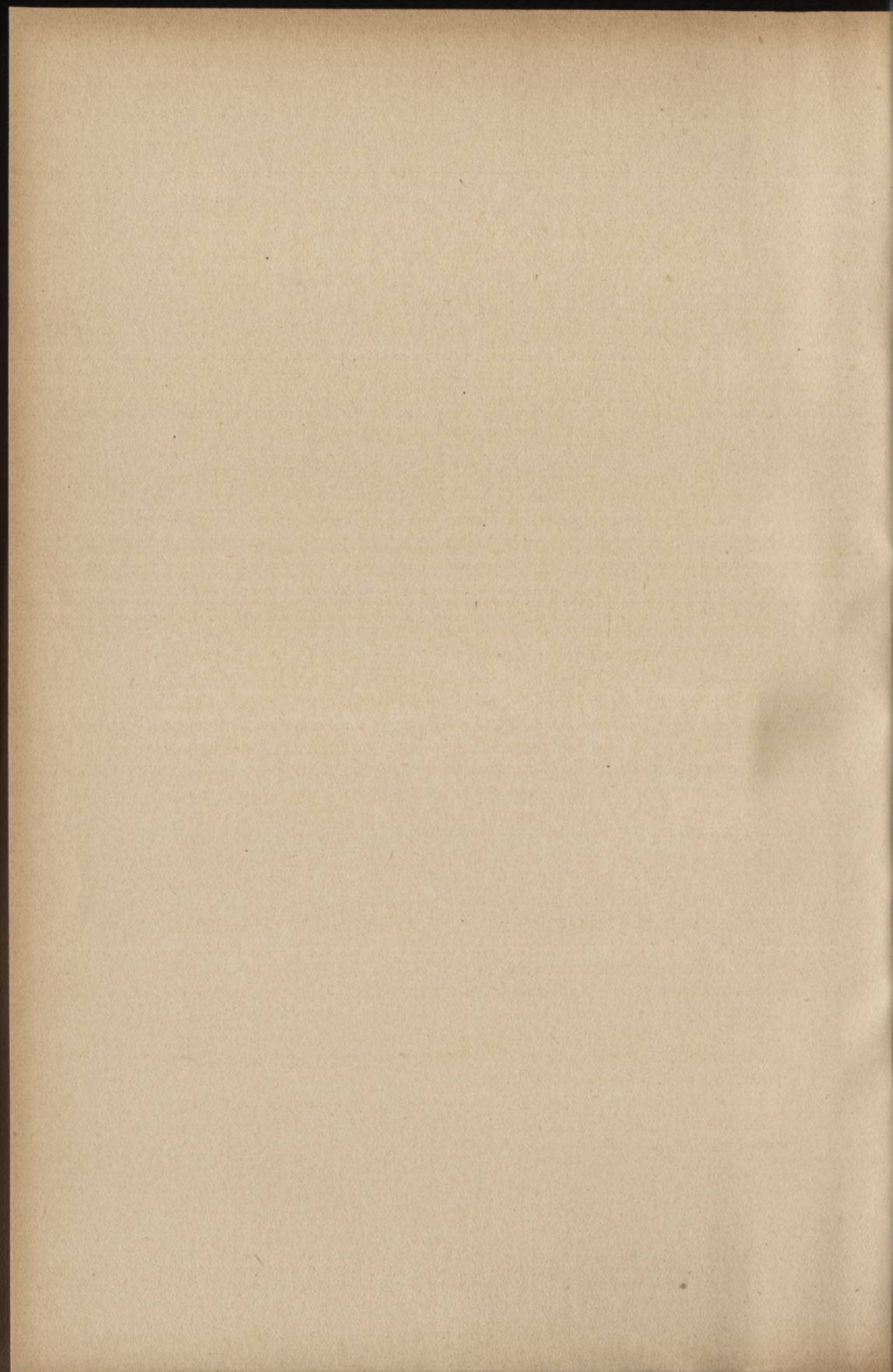
...S ha nem választanának el bennünket súlyos világnézeti különbségek a két nyilatkozó gentleméntől, még gratulálnánk is nekik ahhoz, hogy ők minden elkövetett cselekedeteik után is hűségesen ragaszkodnak vörös elveikhez és karakterükhöz erős ellentétben sokakkal, akik ma már semmit sem tudnak abból, amit 1919 nyarán és azután keresztény magyarságról szavaltak, esküdtek és írtak. Nem tudjuk, meglepődnek-e bizonyos helyeken e nyilatkozatra. Mi a lelkiismeret nyugalmával állapítjuk meg, hogy Garamiék visszatérésének pusztá hírére megállapítottuk az „Uj Nemzedék” vezető helyén: mit jelentene ez a visszatérés, milyen következményekkel járna. A ma reggeli nyilatkozat minket igazol.

Egyebet ma nem kívánunk konstatálni. Minden rendben van: a Hollánok táblája a Lánchídon, az ellenforradalmi vértanúk megjelölt, vagy jeltelen sírjai nem nyilatkoznak. Garami és Buchinger viszont nyilatkozik. Akciószabadságról. Egyébként pedig napsugaras ősz van, őszirózsás október van s nekünk még csak Garami és Buchinger akciószabadsága hiányzik.

Minthogy a pertörlés mégiscsak megtörtént, tehát 1929 november 7-én hazautazhattunk. Én kilenc évi és 9 hónapi, Garami pedig valamivel több, mint tízévi emigráció után. Még meg akarom jegyezni, hogy az emigrációból nemcsak tapasztalatiokkal, hanem egyéb kincsekkel is meggazdagodva tértem haza. Ugyanis Bécsbe annakidején két kofferrel érkeztünk. Haza pedig 15 darab nagy ládával. A ládákból — a tíz éven át gyűjtött újságkivágásokat és könyveket vittem haza...

ÚJRA ITTHON

Ellenforradalmi országban

1929 november 7-én délután négy órakor érkeztünk meg Garamival együtt a Keleti pályaudvarra.

Amit idehaza találtam, az nagyjában megfelelt annak, amit vártam és amire még Bécsben elkészültem. Mert hiszen az itthoni viszonyok felől annyira mégiscsak tájékozott voltam. Ha néhány ponton másképp festett a dolog, mint amilyenek Bécsben gondoltam, akkor erre vonatkozóan csak azt állapíthattam meg, hogy a helyzet itthon az elképzeltnél — lényegesen rosszabb. A hosszú távollét utáni viszontlátás mámoros örömének órái bizony nagyon hamarosan leperegtek s minden következő nap meghozta a hétköznapiaknak szürke szegénységét és sok gondját.

Felejthetetlen látvány tárult elém akkor, amikor hazakerkezésem után való reggel elmentem mindenekelőtt a saját szakszervezetembe. Ember ember hátán, minden szoba, minden terem és a folyosó is zsúfolásig tömve. Talán csak egyetlen önfeledt másodpercig áltathattam magam azzal a gondolattal, hogy ezek az én régi jó szaktársaim és hűséges elvtársaim esetleg az én tiszteletemre és üdvözlésemre jöttek össze ilyen imponáló tömegben. Dehogyan! Hamarosan kiderült, hogy az a nap, amelyen én tíz év után először lehettem szaktársaim között, a munkanélküliek heti jelentkezésének és a munkanélküli segély kifizetésének a napja volt. Ez volt a nagy tömegtalálkozás magyarázata. S nem az, hogy engem akartak volna külön ünneplésben részesíteni...

Persze, hirtelen tisztában is voltam a helyzettel, hiszen 1929 őszén voltunk s a nagy gazdasági válság íme már itt is megmutatta riasztó arculatát.

Végignéztam a tömegben. Szegénység, koldusság, amilyen-nél Bécsben nem találkoztam soha s amilyen azelőtt az én szakmámban idehaza sem volt...

Másnap Újpesten volt dolgom. Feleségem szüleihez mentünk s így a Külső Váci úton is egy kis szemlét tudtunk tartani. Kerestem a már meg nem lévő, de képzeletemben még annyira megmaradt régi híres külsőváciúti gyárakat. Néztam a néhány még ottfelejtkezett gyár kéményét, amely azonban nem füstölt. Azt mondtam feleségemnek keserű tréfálkozással:

— Mi volna, fiam, ha holnap — visszamennénk Bécsbe?...

Különben azt az egyéni helyzetet, amely számomra itthon kialakulni látszott, jól jellemzi a következő két kis epizód:

Az egyik, hogy szakszervezetem titkára, nagyon derék és intelligens szocialista, így üdvözölt:

„Hazatérésük ma injekció gyanánt hat és igen sok reményt fűznek a tömegek hozzá. Annyira sokat, hogy szinte nem látom jónak. Tudniillik a tömeg nem abban lát haladást, hogy eljött az idő, amikor önök már hazajöhettek, hanem a személyükkel kapcsolatban vár nagy változásokat...”

A másik epizód, hogy megérkezésünk után két nappal néhai Biró Dezső szaktársam, pártunk legszellemesebb tréfacsinálóinak egyike, a Népszava folyosóján ezzel üdvözölte Garamit:

— Na, mi az? Már két napja van itthon és még semmi sem változott!...

De ez azért még sem szegte kedvemet és én úgy belevetettem magam a pártmunkába, hogy többé semmi másra nem is gondoltam. Naponta lekötött néhány gyűlés vagy értekezlet, vagy előadás, cikkírás vagy miegymás, úgyhogy a munkából ki sem látszottam. Nagy örömöm és élvezetem volt ez ennyi esztendei kényszerpihenés után.

A legelső napnak fentebb említett szomorú élményéből azt a fontos következtetést vontam le, hogy idehaza nem lehet sürgősebb teendőm, mint hatalmas agitációt indítani a munkanélküliség leküzdése és a munkanélkülieknek állami segélyezése érdekében, úgy, ahogy ez a világnak majdnem minden országában megtörténik és főként, ahogy ezt a szomszédos Ausztriában láttam. Minden ujságcikkemben erről írtam, minden előadásomban ezt emeltem ki mint leg-sürgősebb teendőt. Emlékszem, az első napokban elmentem a Szaktanács ülésére, ott Krupa elvtárs elnökölt és Gál Benő elvtárs képviselte Peyer távollétében a Szaktanácsot. Annyit

beszéltem ott a munkanélküliségély sürgősségéről s Gál Benő annyira magyarázta a probléma nehézségeit, míg végül az elnök kijelentette, hogy sajnálja, de nekem már nem adhatja meg a szót, mert az ügyrendben biztosított szólásjogomat már többszörösen kimerítettem...

Szerénytelenség nélkül állapíthatom meg, állandó sürgetéseimnek volt valami csekély része abban, hogy a munkanélküliek érdekében megindított harc eredményezte többek között az 1930. évi szeptember 1-i hatalmas tömegmegmozdulást. Ennek a szeptember 1-i tüntetésnek a jelentőségét én annyira fontosnak tartottam, hogy a „Szocializmus“ 1930 októberi számába cikket is írtam, amelyben többek között ezeket állapítottam meg:

„Az ellenforradalmi kormányzat tízesztendős politikájának a dolgozó néposztály szociális lefokozása volt az egyetlen és legmélyebb tartalma. Ez ellen a politika ellen indította meg az ostromot a munkásság szeptember elsején. A mai kormányzati politikának a harci eszközei viszont a látszatparlamentarizmus és a nem is rejtett diktatúra. És amikor a munkásság megindítja az offenzíváját, már az első napon is ennek a politikai diktatúrának az ércfalába ütközik. Azzal pedig, hogy ez a diktatúra elsősorban a dolgozó osztályok gazdasági és szociális érdekei ellen irányul, az akuttá vált harcnak a célja és az iránya önmagától adódik. Szeptember elsején a tüntető tömegek világosan láthatták, hogy a demokrácia nélkül nincs munka és nincsen kenyér, hogy gazdasági nyomorúság és politikai jogtalanság, az voltaképpen egy és ugyanaz...

... Forradalom és ellenforradalom a demokratikus erőknél a reakció elleni pörét nem döntötték el. Ez a pör tizenegy évig csak szünetelt, de a döntést óhajtja és várva-várja az élnivágyó ország. Ennek a döntésnek eddig legfeljebb az időpontja volt kétséges, de nem volt kétséges a végső kimenetele. A magyar munkásság szeptember elsejei megmozdulását pedig úgy fogja feljegyezni a magyar história, mint a nagy pör újrafelvételének a napját. Ez viszont azt bizonyítja, hogy most már a döntés sem késhektik nagyon soká...“

*

A másik nagy akció, amelynek Garamival együtt erőlyes sürgetői voltunk és amely a szeptemberi nagy tüntetést idő-

rendben megelőzte, az 1930 május elsején rendezett Andrassy úti tüntetősége volt.

Évek óta először történt, hogy a munkásság május elsején ismét kivonult az uccára. Nagy örömmel állapítottuk meg, hogy Bethlen nem látta célszerűnek, hogy ezt a szokatlan tüntetést a szokott eszközeivel elfojtsa...

Egy harmadik akció, amelyre nagy elégtétellel tudok máig is visszagondolni, hogy a pártválasztmány nagy megértéssel fogadta azt az álláspontomat, amelyet úgynevezett bemutatkozó beszédemben fejtettem ki annak az érdekében, hogy a pártoktatás munkájára ezentúl nagyobb súlyt kell helyezni! Megállapíthatom, hogy ez a munka akkoriban a párttitkárságban valóban nagyobb lendülettel indult meg. A legjobban néhai dr Braun Soma elvtárs örült ennek, mert neki ez amúgyis mindig szívügye volt. Az én szemem előtt mindig az az óriási tevékenység és az az intézményes munka lebegett, amelyet az osztrák testvérpárt fejtett ki ezen a területen.

De bármennyire örülhettem az itt-ott mutatkozó sikereknek, mégis mindennap azt kellett tapasztalnom, hogy az általános viszonyok és lehetőségek dolgában a Budapest és Bécs közötti távolság nem négy gyorsvonati óra, hanem szinte akkora, mint amilyen két egymástól távoli világrész között van... Vagy pontosabban és prózai módon meghatározva a dolgot: úton-útfélen tapasztalhattam, hogy, sajnos: ellenforradalmi országba jöttem haza!

Megmondtam és könnyítettem a lelkenem...

Egy korábbi fejezetben az emigrációban kifejtett működésemről azt írtam, hogy odakünn nekünk kellett az itthon elnémitott munkásosztály helyett és annak a nevében világga kiáltani a bajokat és a panaszokat. Itthon úgy éreztem, hogy hivatásom voltaképpen nem változott meg, csak arra kell igyekeznem, hogy megtaláljam azt a megfelelő hangot, amely a még mindig elnyomott tömegek szívében is visszhangra talál és amely szükség szerint legyen erős, szenvedélyes, hogy keresztül tudjon hatolni a sok kibérelt torok és kibérelt toll hazugságának a zsivaján.

Boldog örömmel és megnyugvással állapítottam meg már hazaérkezésem első heteiben, hogy szavaimat és szándékaimat elsősorban a párt fiatalsága értelmezte helyesen és

nagy meglepéssel. A Népszavában megírt és a párttervezleteken elmondott felszólalásaimban elsősorban a fiatalokat hivatgattam és buzdítottam. Számos levél van birtokomban, amely bizonyítja, hogy „a huszonöt- és harmincévesek“, akikhez szavaimmal fordultam, örömmel fogadták felhívásomat és örömmel jelentkeztek az eddiginél fokozottabb munkára.

1931 nyarán bejutottam a parlamentbe. Ekkor ötvenhat éves voltam és a demokratikus választójogért folytatott harcokban való részvételnek majdnem negyven esztendeje volt mögöttem...

Normális viszonyok között most itt lett volna az alkalom, hogy a magyar reakció és ellenforradalom képviselőinek szemébe vágjam mindazt, amit mérhetetlen bűneikről és a magyar dolgozó néppel szemben elkövetett mulasztásaikról akár egyetlenegy ember elmondhat... De a sors, a politikai helyzet megint csak nem kedvezett pártunknak és a magyar demokráciának. Ugyanis éppen 1931-től kezdve az egész európai helyzetben, tehát nálunk Magyarországon is, lényeges változások kezdtek kifejlődni. A világgazdasági válsággal párhuzamosan nagy arányokban kezdett erősödni a politikai reakció. Amilyen mértékben a gazdasági konjunktúra rosszabbodott, olyan mértékben „javult és emelkedett“ az európai reakciónak és a fasiszmusnak a konjunktúrája. Mussolini fasiszta divatja még egyre hódított és Hitler is már a kapuk előtt állt... Lehetetlen volt kitérni ama politikai meggondolás elől, hogy napról-napra csökkenni fog a parlament tribünjének amúgyis elég gyenge teherbírása... Ez a politikai körülmény pártunkat is bizonyos önuralomra kötelezte, ha csak nem akartuk, hogy összetörjön alattunk az egész nyomorúságos tákolmány.

Ebben a kedvezőtlen helyzetben én a magam személyére vonatkozóan úgy ítéltam meg a dolgokat, hogy feladatomban legfeljebb még nehezebbé vált, de azt teljesíteni mégis muszáj! Talán nem szerénytelenség, ha azt mondom, hogy amit parlamenti felszólalásaimban elmondtam vagy elmondani akartam, mert hiszen nem minden sikerül úgy, ahogy az ember szeretné, hogy ezekben mindig szinte a Kant-féle kategorikus parancsot tartottam magamra nézve kötelezőnek. Három alapgondolatot igyekeztem majdnem minden felszólalásomban kifejezni. A legelső: Magyarországon még mindig nincsen demokratikus választójog és ennek következtében nincsen igazi parlament és nincsen nemzeti alkot-

mány. Másodszor: Magyarország jövője függ attól, hogy a kormányzat külpolitikájának minden lépésével, minden szavával és gesztusával disztanciálja magát, tartson be távolságot a fasiszta és a hitlerista külpolitikával szemben. Harmadszor: a magyar kormány érezze és vegye tudomásul, hogy a magyar munkásság haragot, dacot és jogos gyűlöletet érez vele, az ellenforradalmi kormányzattal szemben.

Első parlamenti fölszólalásommal, úgynevezett szűzbeszéddemmel is ezt a célt szerettem volna elérni és kifejezni. Talán Horthyék parlamentjének vezetői így is nyugtázták, mert, mint említettem, első fölszólalásom — szöveg-vonással végződött. Vagyis miután én sem udvariaskodtam az urakkal, ők sem tartották ezt velem szemben szükségesnek. De mondhatom, szinte jól esett, hogy ilyenformán — „kvittek” lettünk... Meg kell jegyeznem, hogy beszédemet a parlamenti naplóba is csak cenzuráltan vették föl. A Horthyék parlamentje már nem nagyon bírta el a keményebb szavakat.

Még azt is meg kell jegyeznem, hogy mire én a parlamentben szóhoz jutottam, Bethlen már nem volt miniszterelnök. De azért Károlyi Gyula gróf, az egykori szegedi ellenkormány miniszterelnöke, akit Gömbös „öreg pipás”-nak csúfolt, ugyancsak nem volt éppen rossz objektum a számomra. Első fölszólalásomban, 1931 augusztus 28-án a gyórsírói napló szerint többek között ezeket mondtam:

„Tisztelt Képviselőház!

A bemutatkozó miniszterelnök úr legelső nyilatkozatában szükségesnek tartotta, hogy az elismerés pálmáját odanyújtsa Bethlen István volt miniszterelnök úrnak, holott a Bethlen-kormány szerintem bajban, nyomorúságban és a megrázkódtatásig menő válságban hagyta itt az országot... Ez a volt miniszterelnöknek nyújtott elismerés a mi számunkra nem lehet indok arra, hogy az új kormány iránt bizalommal viselkedjünk. Ellenkezőleg, ok ez arra, hogyha lehet, minden célravezető eszközzel az első nap eltávolítsuk ezt a kormányt a helyéről.

...A miniszterelnök úr programjának voltak külpolitikai vonatkozásai is. Minden beszédnél szebben és világosabban szól a cselekedet. Ezért, mielőtt kritikával illetném a külpolitikára vonatkozó programadást, rá kell mutatnom arra, hogy az új kormányelnök úrnak

legeslegelső cselekedete az volt, hogy üdvözlő táviratot küldjön Mussolini úrnak. (Helyeslés a jobboldalon.) Az olasz nép elnyomójának. (Zaj a jobboldalon.) Mi ezt a távirati csókolódzást sajnáljuk és nem mondhatunk mást, mint azt, hogy kötelességet vélünk teljesíteni, amikor ezzel az üdvözléssel szemben, mi, a magyar munkások szószólói, innen küldjük Mussolini úrnak a magyar munkásság igaz, mély gyűlöletét...

Azt mondotta a miniszterelnök úr külpolitikai vonatkozásban, hogy elszigetelten álltunk, szinte börtönszerű helyzete volt az országnak. Erre azt kell mondanunk, hogy maga a kormányzat volt az, amely ezt az elszigeteltséget politikájával előidézte. (Östör József: Az előző kommunista kormány! Büchler József: Ezt a hülyeséget már hallottuk! Kálnoki Bedő: Hát nem volt itt szovjet uralom? Szeder Ferenc: Talán volt egy kis háború is?)

Amikor egész Európában demokráciára törekedtek és a demokrácia alapján kormányoztak, ennek az országnak a kormánya a legantidemokratikusabb fasiszta kormányzattal barátkozott. Franciaországgal — mondotta a miniszterelnök úr — nem volt kedvező a viszonyunk, nem is lehetett, hiszen a háborúutáni Európában két ország volt, amely farkasszemet nézett egymással: Olaszország és Franciaország. A Bethlen-kormány az olaszbarátságot forszírozta. Ennek a két országnak feszült viszonya volt a legkomolyabb nyugtalanító ok a háború után. Mi pedig külpolitikai orientációnkban Mussolinival barátkoztunk. S akkor a miniszterelnök úr csodálkozik azon, hogy Franciaországgal nem voltunk kedvező viszonyban. Most állítólag ez a viszony javult. Erre vonatkozóan mi kijelenthetjük, hogy ennek a javulásnak örülünk. Mi, szociáldemokraták súlyt helyezünk, hogy mindenkivel, minden országgal jó viszonyban, jó barátságban legyünk és főképpen, hogy barátságban legyünk összes szomszédainkkal. Ezt az utóbbit, azt hiszem, nem kell külön hangsúlyoznom, elegendő, ha rámutatok arra, hogy a Csehszlovákiával szemben folytatott gazdasági háború milyen mérhetetlen károkat és veszteségeket okozott az országnak. (Felkiáltások a jobboldalon: Elsősorban a cseheknek!) De ami Franciaországot illeti, hangsúlyozottan meg kell jegyeznünk, hogy ezt a hirtelen jó viszonyt és barátságot mi

úgy akarjuk és úgy képzeljük, hogy az ne nyugtalanítson másokat, ne nyugtalanítsa sem Németországot, sem Angliát, főként ne nyugtalanítsa a gyenge, de abszolút békés és abszolút demokratikus Ausztriát. Ki kell jelenítenem, hogy erre figyelni fogunk. S nagyon fontosnak tartom, hogy itt a Szociáldemokrata Párt részéről le-
szögezzem még azt is, hogy figyelni fogunk arra, hogy külpolitikai vonatkozásban ne lehessen itt olyan orientáció, amelynek következtében ezt az elvárt országot arra akarják felhasználni, hogy zsoldosa vagy zsandárja legyen valakinek.

...Kénytelen vagyok első felszólalásomban itt azt a felhívást intézni a kormányzathoz, hogy lássa végre elérkezettnek az időt, hogy a magyar emigrációt likvidálja. Lássa elérkezettnek az időt arra, hogy amnesztiát kapjanak olyan emberek, (egy hang jobbfelől: Kun Bélák is?) akiknek bátran mondhatjuk, nincsenek olyan bűneik az országgal szemben, mint amilyen bűnöket követett el Bethlen István és kormánya. (Zajos ellenmondások jobbfelől és a középén.)

.... Ezekután a belpolitikai természetű kérdésekről kellene néhány szót szólanom. Itt utalnom kell arra, hogy a miniszterelnök úr bemutatkozó beszédében azt a kitételelt használta, hogy ez alkalommal nem akart belpolitikai kérdésekkel foglalkozni... Azt is mondotta a miniszterelnök úr, hogy ő a közrendet nem fegyverrel akarja fenntartani, hanem az elégedetlenség okának megszüntetésével. Szeretném tudni, hogyan lehet ilyen intenciót megvalósítani anélkül, hogy az ország belpolitikai viszonyaival és állapotával ne foglalkozzunk és ne igyekezzünk ezeknek az állapotoknak a szanálására. Ez képtelenség. A válság, a gazdasági nyomorúság, amelybe jutottunk, igenis az ország tizesztendőss rossz belpolitikájának a következménye. Nem lehet az országnak sem gazdasági, sem pénzügyi szanálást elképzelni anélkül, hogy az ország legfontosabb rétege, a dolgozó néposztály ne kapja meg az ellenőrzés lehetőségét. Nem lehet elképzelni az ország szanálását anélkül, hogy ne legyen befolyásuk arra, hogy hogyan akarják felhasználni azokat a fokozott anyagi erőket, melyeket igénybe kívánnak venni. Mi, szociáldemokraták úgy képzeljük, hogy ennek a problémának legfontosabb kérdése a munkanélküliek segélyezése és felkarolása. A munka-

nélküliek az ország legsúlyosabb sebesültjei, el sem gondolható, hogy lehetnek törvényhozók, akik a munkanélküliség égető problémájával szemben érzéketlenül tudnának állni. A falu szegényeivel és ezeknek hozzátartozóival együtt, sajnos, már negyedmillióra tehető a munkanélküliek száma az egész országban. Részletekre itt kitérni nem kívánok, csak kérdem, lehetőknek tartják-e a törvényhozók, hogy tanult, képzett ipari munkások és intellektuellek lecsússzanak a lumpenproletariátus rétegébe, mert nincs senki, akit nyomoruk megindítana, nincs, aki rajtuk segítsen. Nincs senki, aki segítsen olyan intézményesen, mint ahogy ezt a külföldön megteszik. Kiszámítottuk, hogy mintegy évi 20—25 millió pengőből el lehetne látni a munkanélkülieket segélyezéssel. Bizonyára lesznek a túloldalon sokan, akik ezt az összeget sokallják. Ezeket bátor vagyok figyelmeztetni arra, hogy az 1928—29-es költségvetés zárszámadási adatai szerint a volt kultuszminiszter úr 15 millióval haladta túl a költségvetést, a honvédelmi miniszter úr pedig 22 millióval. Ha ezt a két túllépést megakadályozzák, akkor már a munkanélküliek intézményes segélyezésének kérdését meg tudják oldani és ez még mindig csak tizedrésze lesz annak, amit a nagyagráriusok számára ki tudtak utalni. Ahol demokratikus a törvényhozás, ott nem tűrik, hogy százezrek ily rettenetes nyomornak váljanak áldozatává, mint nálunk. Németország is óriási bajokkal küzd, de még a múlt évig is 7 milliárd márkát költött különböző szociális szolgáltatásokra. Ahol a munkanélküliség méretei ekkorák, ott ezt nem lehet megoldani ingyenlevessel vagy cipőfoltozással, mint ahogy Hunyadi Ferenc gróf úr, képviselőtársam volt szíves javaslatba hozni. Ingyenleves és cipőfoltozás nem szociálpolitika, nem is magyar politika, csak a szőrösszívű vagyonosok politikája. Sajnálom, hogy Hunyadi gróf, tisztelt képviselőtársam ebben a pillanatban nincs a teremben. Azt olvasom, hogy egyik közbeszólásában felénk kiáltotta, hogy nem lesz itt többé őszirózsza. (Felkiáltások a jobboldalon: Nem is!) Ha szociálpolitikánk az marad, amit Hunyadi képviselő úr proponált, akkor egészen más lesz itt és Hunyadi gróf úr még elég fiatal ahhoz, hogy ezt megérje.

Ebben az országban a munkásosztálynak nincs ellenőrzési lehetősége, nincs befolyása, mikor arról van szó,

hogy a mai kibírhatatlan terheken kívül még nagyobbakat kívánnak a vállára rakni. Itt ülünk mi tizen-négyen szociáldemokraták a jogtalanság reménytelen kalodájában... Itt olyan választási rendszer van, hogy nem produkálhatunk a nép, az ország, a nemzet érdekében semmit, nem lehet csodálkozni azon, ha odakünn a nép maholnap minket vissza fog hívni innen azzal, ne töltsétek az időt hasztalan, hiszen ez szélmalomharc. Amikor a Friedrich-féle választójogot visszacsinálták abba a reakciós irányba, amelybe azt Bethlen gróf módosította, nemcsak a munkásosztályt sebeztek meg, hanem magát az országot is...

Befejezem beszédemet, miután időm lejárt. Pedig sok mondanivalóm lett volna. Kénytelen vagyok befejezni azzal, hogy aki hozza a szavazás titkosságát, a becsületes választójogot ezzel a becsstelen rendszerrel szemben... (Zaj és ellenmondás jobbfelől.)

Elnök: Képviselő úrtól a szót megvonom...“

Az elnök által lenyaktírozott félmondatban már csak azt akartam kijelenteni, hogy aki a becsületes választójogot hozza, azt hajlandók leszünk támogatni. Bár gondolhattam volna, hogy ekkora árat a volt szegedi miniszterelnök semmiért sem hajlandó adni...

*

Az évek folyamán néhány úgynevezett kényesebb, már mint az ellenforradalom szempontjából kényesebb, kérdést is kénytelen voltam a parlamentben szóvátenni.

Ilyen volt többek között a hirtenbergi fegyvercsempészesi ügyben előterjesztett interpelláció. Itt arról volt szó, hogy Hirtenbergben, egy osztrák városban az ottani fegyvergyár, szemben a békeszerződések előírásaival, állandóan nemcsak gyártott fegyvereket, de szállított is ilyeneket csempésztutakon az olasz, az ausztriai és a — magyar fasiszták számára. Ausztriai elvtársaink egyszer nyilvánosan le is lepleztek egy csempészszállítmányt, amiből nemzetközi diplomáciai botrány támadt. Jegyzékváltás volt a dolog miatt. Felfogásom szerint mi a dolgot már csak azért sem hagyhattuk szó nélkül, mert ausztriai elvtársaink felé dokumentálnunk kellett, hogy a fasiszták elleni küzdelmükben, amennyire ez csekély erőnkől telik, velük vagyunk.

Éjjeli ülés volt, emlékszem, éjfél után hajnali három

órákor jutottam csak szóhoz. Külpolitikai interpellációt terjesztettem elő 1933 február 22-én s azt mondtam többek között:

„Olyan ügyben intézek kérdést a külügyi kormányzathoz, amelyről hiba, sőt bűn volna hallgatni. Nagy aggodalommal gondolok arra az afferra, amely a diplomáciai botránykrónikának kellemetlen fejezetét jelenti. Szomorúsággal gondolok rá, hogy mennyire tanuskodik ez az eset külpolitikai helyzetünk leromlottsága mellett... Bármely oldalról szemléljük is az affért, csak az lehet a megállapítás, hogy az éle mi ellenünk is irányult. Ezt mutatja az esetnek három főmozzanata. Itt volt elsősorban az az első jegyzék, amelyet a hirtenbergi ügyben Ausztriához intéztek. Ebben a jegyzékben arról volt szó, hogy az a fegyverküldemény, amelyre a jegyzék vonatkozott, állítólag Magyarországnak volt címezve... Itt van azután az affér második fontos mozzanata: a kisentente frontbaállása. Ez flottademonstrációt jelent mi ellenünk. Itt van végül a harmadik mozzanat, az a bizonyos ultimátum, amelyet Ausztria magára nézve joggal tartott megszegyenítőnek, amely ultimátumot azonban az adott esetben nem lehet másképpen értelmezni, mint úgy, hogy Ausztriára pressziót akartak gyakorolni, hogy valljon bizonyos irányban, amelyben válaszát nem tartották eddig kielégítőnek. ...Bátor leszek kimutatni, hogy ezt az erkölcsi kárt, amely bennünket ért, milyen nagy mértékben okozta az a kifelé is demonstrált olasz barátkozás, amelyről az imént is szó volt. Súlyt helyezek annak megállapítására, hogy ez az olasz barátkozási politika nem mától datálódik, hanem kezdeményezője a Bethlen-kormány volt. S ha a szomorú eredményeket nézem, azt kell mondanom, hogy az országnak külpolitikai állapota is ugyanolyan, mint amilyen belpolitikai helyzetben hagyta az országot a Bethlen-kormány... A Gömbös-kormány ennek a politikának folytatását adja. Még aláhúzottabb, még demonstratívabb módon. Azt a helyzetet, amelybe ebben a pillanatban az ismeretes afférnak következtében jutottunk, az ország érdekében likvidálni tulajdonképpen csak úgy lehetne, ha a kormány hibáinak és politikájának konzekvenciáit levonná, lemondana és távozik. Ez volna az ország érdeke... Amint erre már rámutattak az előttem szóló képviselő urak is,

a béke elvesztése egy háborús katasztrófa, Magyarország speciális katasztrófáját, pusztulását jelentené...

Tudomásunk van arról, hogy a francia szocialisták és Leon Blum is állandóan támadták Ausztriát és közvetve támadták Magyarországot is a hirtenbergi afférben.

Elnök: A képviselő úr beszédideje lejárt.

Tisztelettel kérem beszédidőmnek negyedórával való meghosszabbítását. (Felkiáltások jobbfelől: Nem adjuk meg!)

Elnök: A Ház a meghosszabbítást nem engedélyezte. Kérem a képviselő urat, méltóztassék beszédét befejezni.

Sajnálattal kell megállapítanom az ország színe előtt, hogy amikor olyan kérdést tárgyalunk, amely egész Európát lázban tartja, a magyar parlamentben a munkásság képviselője nem mondhatja el erről a véleményét. (Esztergályos János: Már délután közölték velünk, hogy nem kapunk engedélyt tovább beszélésre. Már előre megbeszélték. Gömbös miniszterelnök: Mindenkivel egyformán jártunk el.)

Buchinger: Beszédemet befejezem s azt mondom, hogy a francia szociáldemokráciához és a világ szociáldemokratáihoz hasonlóan mi is a feltétlen béke politikáját követeljük. Tudjuk, hogy nem könnyű érte harcolni. Hatalmas ellenségei vannak ma a békének. A leg-hatalmasabb ellenségek egyikének tartjuk éppen a mai olasz kormányt. Befejezem beszédemet azzal, hogy a veszedelem ma annyival nagyobb, mert most Németországban a hitlerizmus előretörését látjuk, amely áramlat ugyancsak a háborúsdíjátékot tartja politikája legfőbb irányelvének.

Interpellációmra Kánya Kálmán külügyminiszter szükségnek tartotta, hogy azonnal válaszoljon, de természetesen csak azért, hogy elmondjon olyan dolgokat a külpolitikáról, amelyek a tényekkel homlokegyenest ellenkeztek. A szomszédállamokra vonatkozó viszonyokról például azt mondotta többek között:

Ha itt európai vagy nemzetközi kollaborációról beszélek, úgy az erre való hajlandóságunk természetesen — és ezt különösen ki akarom emelni —, a szomszédállamokra is vonatkozik. Biztosítom a t. Házat, hogy nem rajtam fog múlni, ha a sajnálatosan még fennálló

akadályok és nézeteltérések nem takaríthatnak el az útból. Világos, és ezt senki sem követelheti tőlem, hogy feláldozzam nemzetem életérdekeit... Még egy más nagy értékről kell megemlékeznem, amelyet elődeinktől átvettem, tudniillik Magyarország hű barátairól, akik jóban és rosszban bátran mellénk állottak s minden manapság divó paktum-inflációtól mentesen önzetlenül támogattak bennünket...

Buchinger képviselő úrnak második kérdése: hajlandó-e tájékoztatni a külügyminiszter a Házat arról is, hogy az Ausztriához intézett angol-francia jegyzékbe milyen alapon vonatott be Magyarország? Az én szerény nézetem szerint, miután ez az ügy most megoldást nyert, nem volna opportunus ezt tovább bolygatni"...

Kánya külügyminiszter felszólalására, amely a dolgok elkenését célozta csupán, én a viszonzó válasz jogával éltem és azt mondtam többek között:

„A miniszter úr válaszával szemben én azon a véleményen vagyok, hogy igenis erről a kérdéstről opportunus beszélni, mert az ország érdeke kívánja, hogy tisztáztassék ez a rész is. Én nem tudom, hogy a külügyminiszter úr nem kényszerül-e erre esetleg még rosszabb helyzetben itt visszatérni.

A miniszter úr ezenkívül kijelentette, hogy ő is a szabad kéz politikáját vallja. Ezt, t. Ház, akkor lehet majd tudomásul venni, ha a külügyi kormányzat eleget tesz annak a követelésünknek, hogy fölhagy a demonstratív olasz barátkozással, amelynek eddig még semmi hasznát, csak kárát látjuk. Igenis, ki kell jelentenem: egyszer már tisztázni kellene az ország előtt, hogy voltaképpen csak fikció és álszenteskedés, ha az olasz barátkozást azzal akarják indokolni, hogy Olaszország a revízióért, a mi revíziónkért harcol. Ha revízióért való harcról lehet szó az olaszokkal kapcsolatban, akkor az olasz kormány elsősorban a saját revíziójáért harcol, hozzáteszem: — kudarcok és állandó kudarcok közepette. A választ tehát nem veszem tudomásul.“

*

Ugyancsak kényes és nehéz volt, hogy ebben a csontja velejéig reakciós és ellenforradalmi parlamentben lehetőséget találjunk arra, hogy a spanyol forradalmárok mellett szót emeljünk.

1937 május 5-én, bár nehezen, de mégis meg tudtam ragadni az alkalmat, hogy interpelláció keretében, legalább néhány szóval jelezzem, hogy mit szerettem volna elmondani. Az eset úgy adódott, hogy még a spanyol forradalom előtti időből ittrekedt Budapesten valami spanyol ügyvivő-féle, aki egy buta ujságnyilatkozatban a spanyol forradalmi kormányt próbálta becsapni. Ezt az alkalmat ragadtam meg és a következő interpellációt terjesztettem elő a Házban:

„Interpelláció az összkormányhoz. Van-e tudomása a kormánynak arról, hogy egy Budapesten élő idegen állampolgár legutóbb egyik politikai nyilatkozatában a magyar kormány politikai működését tette kritika tárgyává olyan formában, hogy ez a magyar belügyekbe való durva és tapintatlan beavatkozást jelent? Hajlandó-e a kormány ez ellen intézkedni, illetve ezt a sértést megfelelő formában visszatámasztani?”

Interpellációmát szóbelileg így indokoltam meg:

„T. Ház! Néhány perccel ezelőtt a miniszterelnök úr egy interpellációra adott válaszában mondotta: Nem kíváncsi, hogy más államok dolgaiba beavatkozzanak. Az ilyen beavatkozásnak tipikus esete indít engem arra, hogy ezt az interpellációmát elmondjam. Egy hétfői lap szerint ugyanis egy Carlos Arcos nevű úr, aki állítólag még mindig spanyol ügyvivő Budapesten, egy ünnepélyen azt mondotta többek között:

„Fájó szívvel látom, hogy a nemes és lovagias magyar nemzet törvényesnek ismer el egy olyan kormányt, amely gonosztevőkből áll...”

T. Ház! Ez a kijelentés a mostani spanyol kormányra vonatkozott. A kérdés nincs napirenden, úgy hogy, sajnos, nem áll módomban véleményt mondani arról, hogy az egy esztendő óta folyó borzalmasan véres harc, amely Spanyolországban dúl, tulajdonképpen kinek a lelkén szárad... Annak, hogy ezt a kérdést itt én mégis szóvá teszem, az a kijelentés az oka, amely ennek az úrnak részéről elhangzott itt Magyarországon. A nyilatkozat durva és tapintatlan bírálat a magyar politikai tényezők tevékenységéről, de ezen túlmenően provokáló és sértő a magyar szociáldemokrata munkásságra is, mert egy másik államban lévő pártbíráinket sérti. Legyen szabad arra is hivatkoznom, hogy ez az úr nem

ismeri az aktuális spanyol—magyar történelmi vonatkozásokat sem. Itt fekszik előttem Kossuth Lajos egyik levele. Ennek a levélnek tárgya a következő: tudva lévően 1862-ben ugyancsak polgárháború folyt Spanyolországban. Ennek folyamán is egy demokratikus kormányzat alakult ott. Akkor demokratikus komité volt az elnevezése. Ennek a komitének egyik tagjához intézte Kossuth a levelet. Azt írja benne:

„Padilla halála óta, aki első volt a szabadság vértanúinak hosszú sorában, mely a spanyol monarchia emlékét terheli, a politikai kényuralom hosszú századai a nemzet legnemesebb ösztöneit, a nemzet erkölcsi elaljasodásának és anyagi romlásának eszközeivel hamisították. Szóval az átoknak minden nemei századokon dühöngtek az Ön hazája felett, hogy a spanyol nemzet léleknagyságát eltörpítsék s termékeny génuszát elfojtsák... A gondviselés, mely a történelemben nyilatkozik, Spanyolországot látszik felhívni, hogy emelje fel az első oszlopot a szabadság azon boltozatához, amely alatt a mi vén Európánk nemzetei önmaguknak visszaadva, ki fogják békében pihenni hosszú szolgaságuk kínjait... Üdv, hát, háromszoros üdv az európai szabadság hajnalának, a Mansanares partjain! Éljen az Egyesült Spanyol Státusok Köztársasága!”

Ezt a citátumot azért adtam elő, mert bizonyítani akartam, hogy ez az Arcos nevű úr nem ismeri annak az országnak történetét, amely őt akkreditálta, de nem ismeri saját hazáját sem, legfeljebb annak kormányát szidalmazza.

Meg akarom állapítani, hogy a bolsevizmus spanyol vonatkozásban csak ráfogás. Csak azoknak befekettetését célozza, akik megtámadott szabadságuk érdekében kénytelenek harcolni. Még pedig amint ezt ellenfél és barát egyaránt megállapíthatja, egy esztendő óta hőiesen harcolni. Meg akarom állapítani, hogy vagy ötven európai állam a Népszövetség keretében a Caballero-kormányt elismeri, sőt elismeri még a magyar kormány is. T. Ház! Ez a valódi tényállás.

Befejezem felszólalásomat azzal, hogy mi szociáldemokraták a magunk részéről ennek az Arcos nevű úrnak ráfogásait visszautasítjuk, a magyar kormányt

pedig felhívjuk, hogy szerezzen elégtételt a dúrva sértésért."

Darányi miniszterelnök, nem tudom, hogy akkor mi ütött beléje, de mégis válaszra méltatott. Persze csak annyit mondott, hogy majd „megvizsgálja“ az ügyet. De ennél nagyobb megnyugvás és öröm volt számomra, amikor külföldi testvérlapokban olvashattam, hogy interpellációm szövegét a spanyol elvtársak otthon röpirat formájában osztogatták...

Különben 1927 július 1-én egyik külpolitikai felszólalásom keretében újra kitértem a spanyol kérdésre is és többek között ezeket mondtam:

„... A mi szimpátiánk azé a spanyol népé, amely szabadságáért és jogaiért harcol. Ennek a spanyol népnek kívánjuk békéjét, jogát és szabadságát, kívánjuk kálváriajárásának és véres szerencsétlenségének végét.

T. Ház! Ezekről a kérdésekről nem óhajtok beszélni, mert nincsenek napirenden. Azonban az a meggyőződése, hogy éppen Magyarországon a magyar nemzet, a magyar nép szívében nem hiányozhatik az érzés egy ilyen nép szabadsága és joga iránt. (Rajniss Ferenc: Azért érdekel Franco minket! Felkiáltások a jobboldalon: Éljen Franco!)

Nekem meggyőződése, hogy Magyarországon a nép szabadságharcának letiprásával megvan az ország népének a véleménye. Meggyőződése, hogy a Jellasicsok és Paskievicsok emlékét még ma is átkozza a magyar nép, amely még ma is emlékszik arra, hogy ők voltak, akik a magyar nép szabadságharcát letiporták. Amíg ezek az emlékek élnek, addig a magyar nép színe-java igenis a spanyol nép jogaiért és szabadságáért aggódik. (Felkiáltások jobbfelől: Éljen Franco!)

Elnök: Kérem a képviselő urat, méltóztassék magát szigorúan tartani a napirenden levő tárgyhoz. Türelemmel hallgatjuk jó ideje fejtegetéseit és a képviselő úr állandóan másról beszél.

Be is fejezem felszólalásomat azzal, hogy újból megállapítom: A mi szimpátiánk más külállamokkal szemben úgy nyilvánul meg, ahogyan ezt itt kifejezésre juttattam. Ami pedig a háborút illeti, nálunknál esküdtebb ellensége nincsen, mondhatom, a békének

is mi vagyunk ebben az országban a legelszántabb harcosai.

*

Károlyi Gyula miniszterelnöksége alatt, sajnos, szinte naponta kínálkozott alkalom arra, hogy megbélyegezhessük ennek az úrnak sötét, reakciós lelkületét. Egyik legelső gyalázatos politikai cselekedete a következő volt:

Emlékezetes, hogy 1931-ben egy Matuska nevű örült robantási merényletet követett el a biatorbágyi vasúti híd ellen. A tébolyodott merénylő cselekedetének áldozatai is voltak. A Károlyi Gyula-féle kormány azonban ezt a gázottat elsősorban politikailag akarta hasznosítani s ezért statáriumot hirdetett ki.

A frakció megbízásából 1931 november 4-én napirend előtti felszólalás keretében tiltakoztam a kormány ezen politikai merénylete ellen. Felszólalásomban a következőket voltam kénytelen elmondani:

„T. Ház! Szóvá kell tennem a kormánynak azokat az intézkedéseit, amelyeket jónak látott megtenni a biatorbágyi merénylettel kapcsolatban. Szóvá kellett tennem és követelnem kell a statáriumnak, éppen úgy, mint a politikai gyülekezés tilalmára vonatkozó rendelkezéseknek sürgős visszavonását. Amikor ezért a követelésért szót emelek, meg kell állapítanom: A tendencia, amely megnyilvánul a kormánynak abban az intézkedésében, hogy egy közönséges gonosztettel kapcsolatban jónak látta a nép politikai tevékenységére vonatkozóan is tilalmat elrendelni, a szervezkedő szocialista munkásságra egyenesen megszegyenítő és megbecstelenítő. Megbecstelenítő és provokáló. A kormánynak a szocialistákkal szemben való gyűlölködése teszi lehetővé, hogy ezek politikai tevékenységét egy sorba állítja zsványok, rablók és egyéb gonosztevők büntényeivel. Ez a tilalom egyáltalán nem indokolt, inkább csak ennek a diktatórikus kormánynak házi használatára készült és adódott ki. Meg kell állapítani, hogy ezekben a nyomorúságos időkben, amikor a nép kenyeret akar, reformokat és politikai jogokat, akkor jelenik meg a statáriumra vonatkozó rendelet. Rendelet, mint valami népjóléti akció. Ez az intézkedés nem alkalmas arra, hogy valamilyen bátorságot demonstrálna a kormány részéről. Ellenkezőleg, félelmet árul el s nem tanuskodik egyéb-

ről, mint a kormányzat rossz lelkiismeretéről. Ez az intézkedés úgy prezentálódik, mint a kormányzat utolsó kísérlete a kormány megmentésére... A jogászi vélemények idézése után áttérek a kérdés politikai részére. S kérdelem: mi indokolta azt, hogy a közönséges gaztettek elrettentésének szándékát összekapcsolják a politikai jellegű statáriummal? Meg kell állapítanom, hogy az a gyakorlat, amely a rendőrség részéről ezzel a biatorbágyi merénylettel kapcsolatban megnyilvánult, amely merényletet én szívem mélyéből ugyancsak elítélek, ez a gyakorlat szintén tendenciózus, ez a gyakorlat is a magyar rendőrségnek munkásgyűlölő, munkásellenes, szocialistaellenes gyakorlata.

Károlyi, ez az ősi reakciós, nemesak szavaival, de cselekedeteivel is minduntalan kimutatta lelki és politikai „beállítottságát.”

1932 március havában minden különösebb, komolyabb indok nélkül betiltotta a Népszavát. Azt hitte, ezzel a politikai oktalansággal megszerzi magának azt a tekintélyt, amelyre mint forradalmi, illetve ellenforradalmi szegedi kormány feje, szegény feje annyira vágyott. A nyomdász elvtársak azonban hamarosan kitanították az öregurat. Két nap múlva a Népszava újra megjelent. Más eredménye a kormányelnök akciójának nem volt, mint az, hogy a munkásság még jobban megutálta, politikai tehetetlensége pedig még az eddiginél is nyilvánvalóbbá vált.

Ami engem illet, szinte ambicionáltam, hogy a kettőnk közötti viszony, hogy úgy mondjam, minél barátságosabbá fejlődjék. Amikor 1932-ben első költségvetését tárgyalta a Ház, legfőbb törekvésem az volt, hogy ne legyek Károlyi Gyulával szemben kevésbé goromba, mint amennyire ezt a parlamenti házszabályok és az illem megengedik... Ez a törekvésem gyakran sikerült is... Egy alkalommal azt mondtam róla, hogy külpolitikája nem más, mint hamiskártyázás. Ezzel az udvariatlan, de szerintem helytálló megállapításommal sikerült is a gróf urat, a kasszinótagot úgy magamra haragítani, hogy a másnapi külügyi bizottsági ülésen szinte a lovagiasság terére vitte a dolgot. Egyik hivatalos lap, a Budapesti Hírlap, vezércikkben foglalkozott az afférrel, mégpedig így:

„A külügyi bizottság ülését a megszokott mértéken túl változatossá tette az, hogy Károlyi Gyula gróf itt

válaszolt egy durva és leplezetlenül ártó szándékú kijelentésre, mely tegnap a képviselőházban elhangzott. Buchinger Manó, szociáldemokrata képviselő Bethlen István grófot támadta külföldi utazása miatt olyan sértő és neveletlen inszINUÁCIÓ kíséretében, hogy ezek miatt végül is az elnök kénytelen volt tőle a szót megvonni. Ezenközben Buchinger úr, az emigráció bécsi tüzén melengetett gyűlölségével megtámadta a mostani kormányt is, mely szerinte bemutatkozása alkalmával csak azért beszélt „francia orientációról”, hogy a Ház tapsait bezsebelje, egyébként azonban változatlanul folytatja elődjének olaszbarát külpolitikáját, amely az említett törvényhozó meghatározása szerint nem egyéb, „politikai hamiskártyázásnál”...

A „politikai hamiskártyázás”-t Károlyi Gyula gróf energikusan visszautasította... A miniszterelnök örömmel állapította meg, hogy az Olaszországgal fennálló, sőt egyre erősödő barátságunk egyáltalában nem gátolja meg azt, hogy Franciaországgal való viszonyunk is állandóan javuljon. Ennek az a magyarázata, hogy nincs semmi ellentét az olasz barátság és a Franciaországhoz való közeledés politikája között és szerintünk csak ortodox szocialista doktrinérség, gyűlölség és elvakultság állíthatja be oly egyoldalúan a kérdést, mint teszi az a kicsinyes és mindig mindent kockára tevő szekta szellem, amely soha nem fog tudni felülemelkedni abba a magasságba, ahol a történelmi sorsdöntő összefüggések vetélője dolgozik... A tudósítás szerint ezek után a szocialista képviselő kijelentette, hogy a vitában elhangzottakkal általában meg van elégedve. Részéről ez kétségekívül nagylelkű eljárás, ám aligha ellensúlyozza a képviselő úrnak azt az elszánt kísérletét, hogy az országot akarta orvul a hátába kerülve hamisan denunciálni és erkölcsi hitelében megtámadni”...

A nevezett lapnak az a megállapítása, hogy én a külügyi bizottságban elhangzottakkal meg lettem volna elégedve, némi túlzásnak mondható. Ugyanis, mikor a Károlyi Gyula-kormány költségvetésének tárgyalására került a sor, felszólalásomban újra csak nagyon mérsékelt „rokonszenvet” nyilvánítottam a miniszterelnök úr iránt és ténykedéseiről 1932 június 9-én tartott ülésben többek között ilyeneket állapítottam meg róla:

„Károlyi Gyula gróf miniszterelnök tevékenysége kimerült abban, hogy ő itt egy látszatparlamentárizmust segít fenntartani, hogy a parlamentárizmusnak csak egy rozoga kulisszáját tartja fenn s ennek a rozoga kulisszájának a fennmaradása ügylátszik a miniszterelnök úr legnagyobb gondja. S mert éppen ilyen színházi hasonlattal vagyok kénytelen élni, engedtessek meg, hogy ezt ki is bővítsen azzal, hogy ezen a színpadon Károlyi Gyula miniszterelnök úr igen rossz színésznek bizonyult, mert csak nagyon rosszul tudja leplezni, hogy mennyire únja, ne mondjam utálja ő az egész parlamentárizmust. Ez ugyan az ő ízlése számára éppen nem a legrosszabb bizonyítvány, de mint miniszterelnököt, nem helyezi jó világításba. Alkalmatlan ő ilyen időkben arra a helyre, amelyen áll s hogy valóban alkalmatlan, túlzás nélkül merem állítani, hogy ez az osztatlan közfelfogása Magyarországon egész népének.“

S miután a képviselőházi többség a néhány héttel ezelőtti Népszava-betiltásra célozva azt mondta, hogy Károlyi Gyula ezzel „a polgári gondolat“ győzelmét biztosította, én még a következőket is állapítottam meg:

„Mi az ilyen kormányténykedést nem tartjuk győzelemnek. De ha az urak mégis megmaradnak amellett, hogy győzelem volt, amit akkor arattak, fölhevitem a figyelmüket arra, hogy ezt a győzelmet egy leláncolt, megbéklyózott magyar munkássággal szemben érték el, egy olyan munkásosztállyal szemben, amelytől minden szabadságot, minden megmozdulási lehetőséget elvettek, elkoboztak és elraboltak. Ha majd a munkásosztály abba a helyzetbe jut, hogy ezeket a béklyókat lerázza magáról, majd meglátjuk, hogy az akkori győzelmek alapján Hunyadi Ferenc gróf és az ő felfogásához közelálló képviselők fogják-e dicsérni ezt a kormányzatot... Különben lehetséges, hogy addigra Hunyadi gróf úr a felsőháznak lesz tagja, amire nézve csak azt jegyzem meg, hogy már most borzadok attól a gondolattól, hogy mint ősz főrend micsoda beszédeket fog tartani az a férfiú, aki ilyen fiatal korában már ilyen reakciós.“

*

1934-ben egy olyan eseménnyel voltunk kénytelenek foglalkozni, amely élénken bizonyította, hogy Bethlen, Gömbös és társai külpolitikája milyen nagy károkat okoz

az országnak. Sőt ez a politika még a békés revízió ügyét is napról-napra lehetetlenebbé tette. Éppen az olasz fasiszmus-sal és a hitlerizmussal barátkozó és szövetező politika, amely a magyar ellenforradalmi kormányok hivatalos politikája volt, ez hozta hírbe és tette gyűlöletessé a magyar revízió ügyét a világ előtt. Egyenesen könnyűvé tette azoknak a győztes hatalmaknak a dolgát, amelyek mint az imperialista politika másik végletének képviselői, még a békés és igazságos revízió elől is elzárkóztak.

Igy történhetett, hogy 1934 június havában *Barthou*, akkori francia külügyminiszter Romániában a magyar revízióval kapcsolatban olyan kijelentéseket tett, amelyeket itthon senki nem hagyhatott ellenmondás nélkül. Nem tehettük ezt mi, szocialisták sem abból az egyszerű okból, mert a francia külügyminiszternek nem volt igaza az állásfoglalásában. Egyoldalú, hatalmi álláspontot fejezett ki.

Az ügy természetesen a parlament elé is került. Minden párt kénytelen volt álláspontját megjelölni. A mi pártunk vezetősége is foglalkozott a kényes kérdéssel. Én a pártvezetőség elé terjesztettem egy deklarációnak a tervezetét, a pártvezetőség ezt változtatás nélkül el is fogadta. A parlament június 26-i ülésén a deklarációt felolvastam, a szövege ez volt:

„Mi, szociáldemokraták, a nemzetek békés együttműködésének, a népek testvéri megértésének eszméjét képviseljük. Ezért harcoltunk már a háborúban is, az annexiómentes békekötések és a területi hódítások ellen. Ezért tartjuk különösen sajnálatosnak azokat az ingerült, igazságtalan és kardcsörtető kijelentéseket, amelyek a revíziós törekvések kapcsán az ország ellen az utóbbi napokban elhangzottak. Ha azt hangoztatják, hogy az igazságtalan békszerződések revízióját háborúval is készek megakadályozni, mi azt feleljük, hogy a békés revíziót szükségesnek tartjuk és azt mondjuk, hogy a népek nem akarják a háborút, mert még ma is, a hársz év előtti háború sebeiből véreznek. Ha azt mondják, hogy „a revízió előtt patakokban fog folyni a vér“, mi szociáldemokraták azt feleljük, hogy a békés revíziót akarjuk, nem akarjuk a vért, mert a népek és nemzetek eleget véreztek már a háborúban.

... Franciaország külügyminiszterének ingerültségét csak az magyarázhatja, hogy őt és a francia kor-

mányt érthető módon idegesíti a hitlerizmusnak, az olasz fasizmus asszisztálása mellett történt az a provokatív fellépése, amelyet úgy a Népszövetségből való kilépésével, mint a mai Németország felfegyverzésére irányuló politikájával tanusított. Mi szociáldemokraták a nemzetek egyenjogúsítására vonatkozó követelést nem a felfegyverkezés, hanem a nemzetek általános leszerelésének végrehajtása útján tartjuk érvényesítendőnek. A pillanatnyilag sajnálatos módon Magyarország ellen kiélezett helyzetben mi, szociáldemokraták a magyar kormánytól újból követeljük, hogy szívelelje meg a szociáldemokrata pártnak azt a külpolitikai követelését, hogy ne kösse le magát szövetséges politikához sem Rómával, sem Berlinnel, sem Béccsel. Hanem őrizze meg az ország semlegességét, vagy amint programjában megígérte, maradjon meg következetesen és ténylegesen a szabad kéz politikája mellett.

... A szomszédos államokkal való gazdasági forgalom megteremtése és kiépítése a középeurópai államok boldogulásának alapja. Ennek létrehozásán az érdekelt államok mindegyikének dolgoznia kell. Magyarország tegyen kezdeményezést ezen a téren és segítse elő mindazon törekvéseket, amelyek a középeurópai népek gazdasági együttműködését és jólétét szolgálják. Ennek a készségnek nyomatékos hangoztatásától remélni lehetne a mostani sajnálatos feszültség mielőbbi enyhítését."

A deklarációnak az a része, amelyben a fasizmus és a hitlerizmus ellen foglaltunk állást, a kormánynak és pártjának természetesen nem tetszett. A kormány úgy segített magán, hogy a rendelkezésére álló külföldi sajtóban úgy igyekezett a dolgot beállítani, mintha mi, szociáldemokraták a Barthou-affért a kormánnyal azonos módon ítéltük volna meg. Nagyon megörültem, amikor néhány nap múlva levelet kaptam Böhm Vilmos elvtárstól, amelyben közölte, hogy információt adott a külföldi lapok egy részének és közölte velük, hogy:

„Deklarációnk hangját a mai magyar viszonyok között bátorhangúnak fogadhatjuk el, nem megy túl az Internacionálé határozatain, a háború ellen foglal állást, megérti a francia kormány idegességét és ha burkoltan is, a helyzetért a magyar kormányt teszi felelőssé...”

Valójában, deklarációnkkal vonatkozásban ez is volt a legfontosabb célunk!

★

Néhány héttel később, 1934 szeptember 18-án, a parlamenten kívül, egy tattersalli népgyűlésen próbáltam a rendőrség fogyatékoságára számítva, a fenti deklarációban foglalt gondolatokat továbbszőni. A Népszava tudósítása szerint azt mondtam ebben a beszédemben:

„...Az a felfogásunk, hogy a nemzeti kisebbségeket nem tudja, sőt nem is akarja felszabadítani az olyan politikus, aki nem akarja, hogy a nagy tömegek idehaza is felszabaduljanak. Mi szociáldemokraták, a magyar kisebbségek ügyét szívügyünknek tekintjük, mert tudjuk, hogy mindenfajta elnyomatás mindenütt a szegény proletártömegeket éri elsősorban. Mindenütt követeljük tehát a kisebbségek jogát és szabadságát. De ugyanakkor követeljük azt is, hogy Bethlen ne csak az utódállamok magyarjait akarja megmenteni, de az itthon nyomorgókat se akarja tovább jogfosztottságban hagyni. A szociáldemokraták felfogása szerint az ország külpolitikai súlya, a magyar kisebbségek sorsa és az ország demokráciája nagyonis összefüggő és egymáshoz tartozó problémák... A szociáldemokrácia azonosan a szocialista Internacionálé felfogásával, demokratikus önkormányzatot követel a zárt területeken élő kisebbségek számára, követeli a kisebbségek nyelvhasználatát, iskoláik és kultúrájuk jogát... Amikor a magyar kisebbségek Csehszlovákiában titkosan szavaznak, akkor nem szabad itthon holmi román rendszerű mandátum-ajándékozásokat törvénybe iktatni... Abban igaza van Bethlen grófnak, hogy a világpolitikai helyzet ma Magyarország szempontjából is elég komoly és aggasztó. A világpolitikai helyzetben minket nem érdekelnek a magas külpolitika csalafintaságai, mi munkások a kenyér, a jog és a béke szempontjából nézzük a világ dolgait. Annyit tudunk, hogy ha robbanó feszültségekkel van teli a világ, akkor ez kevesebb munkát, kevesebb kenyeret és nagyobb nyomorúságot jelent... Ezekből az okokból helyeseljük, hogy a Népszövetség felveszi kebelébe Szovjet-Oroszországot és hogy Szovjet-Oroszország a Népszövetséggel való együttműködésre hajlandó. Azt reméljük, hogy Szovjet-Oroszországnak a Népszövetségbe való belépése erős fékezője lesz a japán imperialista terjeszkedésnek, valamint annak, hogy a hitelezés olyan kétségbeesett kísérletezésbe fogjon, amellyel

lángbaboríthatja Európát és a világot... Az a meggyőződésünk, hogy nemzetközi viszonylatban is annál súlyosabbak a problémák, mennél kevesebb a tömegek politikai joga és az egyes országok demokráciája... Az egyes államok diktátúrája ártalmára van úgy a revíziós mozgalomnak, mint a nemzeti kisebbségek érvényesülésének, valamint a béke biztosításának.

Visszatérve a magyar választójogi reform és a demokrácia problémájára, rámutatok arra, hogy a Kiszegedapárt vezére, Eckhardt Tibor Genfben is furcsa és ferde helyzetbe hozza az országot, amikor a Népszövetség mostani elnökével és Hendersonnal, akik mindketten szocialisták, Eckhardt Tibor úgy állt szemben, mint aki Sandler és Henderson magyarországi elvtársait, a magyar munkanélkülieket „csavargóknak” tartja...”

★

Ezt megelőzően néhány héttel, június 7-én egyik parlamenti beszédemben kitértem arra is, hogy a magyar szocialisták egyáltalán nem tartják valami nagy megtiszteltetésnek, hogy az utóbbi időben az ismertebb és hírhedt európai diktátorok Magyarországra is sűrűn ellátogatnak. Ezek az újsütetű diktátorok — mondtam a Népszava tudósításai szerint — az utóbbi időben mind gyakrabban jelennek meg Budapesten. Így legutóbb Dollfuss, Stahremberg és Göring jártak nálunk. Ezeket a diktátorokat terheli a felelősség a munkásság letiprásáért és sok-sok munkás életéért. A munkásosztály ezeket a látogatásokat nem veszi megtiszteltetésnek. Sőt, ellenkezőleg! (Az elnök ezúttal is rendreutasított ezekért a kijelentésekért.)

Meg kell jegyeznem, ezeket az urakat munkások gyilkosainak neveztük a parlamentben, de a Népszava ezt nem írhatta meg...

A magam részéről még arról a privát élvezetről sem mondtam le, hogy Mussolinit a parlamentben megabucgoltam.

Csak a másnapi kormánypárti lapokból tudtam meg, hogy amit tettem, az határos az istenkáromlással. Milotay lapja, az „Új Magyarország”, úgy állt rajtam bosszút, hogy lerajzoltatta lapja negyedoldalas nagyságában az olasz csizmát, amelynek orra az én lábamat szorítja, ezt a helyzetet pedig az „Új Magyarország” olvasói irodalmi nívójának megfelelő versikében így magyarázta:

„Kiáll Buchinger, a roppant,
De a csizma egyet toppant.
Egyet toppant, kettőt toppant,
S jajgat Buchinger, a roppant.“

Feltételezem, hogy ezt a szellemes, poétikus műremeket a magyar fasiszták el is énekeltek — a „Giovinezza“ dallamára...

Különben már mindennapi apró örömeim közé számítottam, amikor megállapíthattam, hogy Milotayék talán senkit sem tiszteltek meg elvtársaim közül annyira a gyűlöletükkel, mint éppen engem. Csak elvétve felejtették ki a nevemet, ha valamelyes támadásaikkal a Szociáldemokrata Pártot akarták célba venni. Mondhatom, rossz napom volt, ha nem támadták személyemet lapjaikban. Viszont igaz, hogy az ilyesmi csak ritkán történt meg. Nem emlékszem, hogy megjelent volna a Szociáldemokrata Párttal kapcsolatban, akár az Új Magyarországban, akár a Függetlenségben vagy ezek rokonszemű lapjaiban vezércikk, vagy valami másfajta közlemény, amelyben ne lett volna szó „Buchingerék“-ről vagy „Buchinger és társai“-ról, vagy a „Manó“-ról s így tovább. Írói fantáziájuk ilyenkor többnyire ilyesfajta alkotásokban tombolta ki magát:

„Itt valami hibának kell lenni — írja az Új Magyaróság —, mert azt igazán nem tudjuk elhinni, hogy Buchinger Manóék lelkükben már talán egy kis közeledésre gondolnak a horogkereszt és Göbbelsék birodalma felé is?...”

Vagy így:

„Nagyon élénken emlékezetünkben él, amikor Buchingerék nyílt ülésteremben uccai hangnemben támadták“ ... stb.

A „Függetlenség“ elmereng a történelmi időkön és ilyeneket hazudozik össze a vezércikk helyén:

„Öreg Buchinger Manó, aki egypár percre visszaálmódta hetyke legénykorát és azt hitte, hogy még ma is meztelen, szőrös, vörös emberek riogatják a járókelőket az uccai plakátokról, de messze esett mindattól, amit úgy hívnak, hogy 1934. Pedig Űristen, mennyi víz lefolyt azóta a Dunán, hogy az öreg Manó elvtársai a királyi folyam hullámai közé dobták a Návayakat és Hollánokat!... És ezek az öreg politikai outsiders akarnak tüntetni egy olyan történelmi méretű egyéniség ellen, mint Mussolini? Egerek akarnak ingselkedni az oroszlánál? Hát nem látják vagy nem akar-

ják látni, vagy nem merik még önmaguknak sem bevallani ezek a béka-perspektívájú Buchingerek és elvtársai, hogy az olasz kormányfő többet tett másfél évtized alatt a munkásságért, a munkásság jólétéért és a munkásság felszabadításáért, a tőke túlkapásainak megrendszabályozásáért, mint az egész szociáldemokrácia elméletestül, vezérkarostul, szőröstül-bőröstül? Hogy amíg a szociáldemokrácia országokat rombolt, addig Benito Mussolini, akire Buchinger Manó tegnap ki akarta öltetni a nyelvét, városokat épített...”

A „Virradat” nem akarja, hogy azt higgyem, hogy nem rólam van szó, azért vezércikkének ezt a címet adja: „Manók...”

Tudományos megállapításait így foglalja össze:

„Kutyából nem lesz szalonna, Manóból nem lesz tündérkirály... Buchinger Manóból sem lehet a nemzeti érzés ideálja...”

A „Szózat” nagyon skeptikus hangot üt meg, nem hisz „a vén Népszavának”, mert mondja:

„Hiába jegyzi a lapot két magyar, Szakasits és Esztergályos, a szellem a régi, a Buchinger Manóé maradt.”

Így s ehhez hasonló szellemben csinálták és folytatták volna, ki tudná még meddig — ha közben...!

Figyelmeztettem, óvtam, tiltakoztam!

Megemlítettem már, olyan időpontban jutottam be a parlamentbe, amikor a magyar ellenforradalom szörnyen veszélyes, úgynevezett külpolitikai elgondolásai már nem is voltak kétségesek. A fasiszta irányzat egészen egyértelmű volt már. A magam részéről úgy gondoltam, hogy nincsen semmi, ami felmenthetne az alól a kötelezettség alól, hogy amilyen erősen csak lehetséges, mindezt világgá kiáltsam. Nem volt szabad elhallgatni, az út, amelyen elindultak, a sötét veszedelmek útja. Ez az út nem vezethet máshova, mint Magyarország új katasztrófájához. Menekülni ebből a veszedelemből csak kétféle módon látszott lehetségesnek. Először: Bármilyen áron, de elszakadni az európai fasizmustól. Magyarországnak semmi olyan érdeke nincsen, amely azt kívánná, hogy részese legyen újabb imperialista kalandoknak, amelyeket a nálunknál erősebb, vagy erősebbnek látszó militarista szövetségeink megkockáztatnak. A kisiny Magyarországot ez a politika a legvégzetesebb követ-

kezményekkel fogja terhelni. Éppen ezért ezt a fölfogásmat abba a jelszóba sűrítettem össze: el Rómától és el Berlinton! Elszakadni a fasizmustól és elszakadni a hitlerizmustól. Ez volt parlamenti felszólalásaimnak állandóan visszatérő refrénje.

Emellett minden felszólalásomban a szomszéd országokkal való jóviszonynak a fontosságát domborítottam ki. A legkülönbözőbb argumentumok felhasználásával ezt a gondolatot fejeztem ki majd mindegyik beszédemben.

Ami az ország revíziós követeléseit illeti, azokat mi, szociáldemokraták megértettük és méltányosnak mondtuk, de csak azzal a feltétellel, hogy a revíziót abszolút békés úton és békés eszközökkel igyekszik az ország elérni. Ennek kihangsúlyozását sem mulasztottam el, egyetlen felszólalásomban sem.

Beszédeimnek másik, szinte állandó akkordja volt, hogy a magyar parlamentből még mindig hiányzik a magyar nép. A magyar dolgozók hangja ebben a parlamentben nem juthat kifejezésre. Ezért az a parlament nem is alkalmas arra, hogy a dolgozó tömegek érdekeit képviselhesse. De ugyanezért nincs is igazi tekintélye és nincs is ereje, különösen kifelé, az ország határán túl. Alapvető hibája a magyar politikának, hogy a választójog nem demokratikus. A szavazás rendszere éppen a falvakban nem titkos, tehát a korrupció és a terror éppen azokon a területeken érvényesült leginkább, ahol a nép elnyomtatása egyébként is legkegyetlenebb és a legnagyobb volt. Végeredményben tehát minden politikai és gazdasági bajunknak az antidemokratikus választójogi rendszer a legmélyebb forrása. Ezen kell a legsürgősebben változtatnunk. És ezért volt ennek a sürgetése majdnem minden felszólalásomnak elmaradhatatlan része és lényege. Az ellenforradalmi kormányok lelkén szárad, hogy a sürgetéseket nem méltányolták és az uralmon levő osztály előjogaiból nem engedtek. Hortíhy, Bethlen, Gömbös, Darányi és társaik szörnyű bűnei és gyalázata, hogy az első világháború után vitték az országot és népét a második világháborúba, a második katasztrófába.

Pártunknak ez volt alapfelfogása és politikai irányelve és ennek a szellemében én magam is, amikor csak adódott rá alkalom, figyelmeztettem, óvtam és tiltakoztam!

Az itt következő egy-két parlamenti beszédemből idézendő néhány kivonat történelmi dokumentuma lehet annak

a ténynek, hogy mi, magyar szociáldemokraták már Hitlerék uralomrajutása előtt, valamint annak első óráiban, sőt már Hitler szálláscsinálójának idejében, már a német szocialistákkal könnyelműen szakító Brüningnek idején, vagy Papennek, ennek a legsötétebb német politikai hamiskártyásnak a fellépése idején kongattuk a vészharangot.

1932 május 2-án elmondotti beszédemben a megdöbbenés hangján és annak érzésével mutattam rá arra a vakmerő kísérletre, hogy a magyar kormány az általa szubvencionált lapokban enged agitálni a hitlerizmus törekvései és céljai érdekében, pedig Hitler még nincs is uralmon. A magyar kormány elvakultságában külpolitikai terveit és elgondolásait is erre az irányzatra építi fel abból az egyszerű okból, mert nemcsak külpolitikai vonatkozásban, de elsősorban a magyar belpolitikában is a fasizmust szeretné uralomra segíteni. Ezt az összefüggést így próbáltam kimutatni:

„Ha a költségvetési javaslatban nem szerepelnének mint véres realitás, azok a terhek, amelyeket a magyar népnek viselni kell, azt mondhatnók, hogy ez a költségvetés a dolgozók szempontjából számoszlopokba foglalt negatívumnál egyebet nem jelent. A költségvetés szerint a kormány nem gondoskodik munkáról, nem biztosít kenyeret, nem számol a magyar munkásosztály legfontosabb szociálpolitikai követelményeivel. S ami a legszomorúbb, nem előzte meg a költségvetési javaslatot és nem is kíséri ezt a parlamenti reformra vonatkozó javaslat.

...A lezajlott világháború után a kormánynak minden téren az volt a legfontosabb kötelessége, hogy biztosítsa a békét. Jogosulatlan követelés-e a munkásosztály részéről, hogy ne tekintsék és ne kezeljék úgy a háború után, mint a kifacsart citromot. Jogosulatlan követelés-e, hogy az országra zúdult terheket ne egyedül a dolgozók viseljék. Azt kérdik a dolgozók, még pedig joggal, hogy egyáltalán mit ér az olyan társadalmi rend, amely ezeket az elemi követeléseket nem tudja a munkásosztály számára biztosítani.

...A kérdések kérdése ma az, hogy a két főirányzat közül, a polgári demokrácia módszere és a diktatúrák kormányzati rendszere közül, melyik az, amelyet a magyar kormányzat követ? A kettő, a belső és a külső politika összefügg... A kormány cselekvése állandó

szerelmi vallomás a fasizmus mellett. A demokrácia néha egy-egy langyos bókban részesül, de csak azért, hogy a kormány könnyebben takarhassa azt a tényt, hogy szíve a másik irányba húz. Állandó ömlengés a kormány részéről a fasizmus módszerei, a fasiszta diktatúra minden neme iránt. De nemcsak azért, mert komolyan reméli még ettől az irányzattól az ország külpolitikai természetű vágyainak teljesedését, hanem inkább azért, mert belpolitikai rendszerének talpazatát kívánja fasiszta propagandával erősíteni. A fasiszta rendszer igenis az, amely az ő lelkéből lelkedzik s az ő lelkének igazi vágya.

...Nyílt titok ebben a Házban, beszéltek is róla, hogy a kormány bizonyos belpolitikai elhatározásokat a németországi, illetőleg poroszországi választásoktól tesz függővé. Nem tudom, hogy a kormány ma, a porosz választások lezajlása után egy héttel jutott-e már ebben a tekintetben valamelyes elhatározásra. Rassay t. képviselőtársam ma délelőtti beszédében ebben a tekintetben megerdemelten rossz bizonyítványt állított ki a kormánynak, amennyiben igen helyesen kritizálta és helytelenítette azt a határozatlanságot, amely a kormányzat mai ténykedéseiben és állásfoglalásában megnyilvánul.

A magam részéről csak egyetlen jellemző dokumentumra akarok kitérni. Itt van a kormány sajtóirodája által irányított és az adózók pénzéből szubvencionált „Budapesti Hírlap“. Ennek a választásokat követő napon megjelent számában „Vereség a vörös fészekben“ című vezércikkében olvashatjuk többek között a következő megállapításokat:

„Úgy a porosz, mint az osztrák választás annak bizonyossága, hogy a munkástömegek nagy része, különösen az ifjúság, elvesztette a szociáldemokrata szólamokban való hitét és bizalmát, mint amennyire ráeszmélt a polgárság jelentős fele is arra, hogy a mérsékelt polgári pártok programjában nem találja meg a maga érdekeinek energikus alátámasztását.“ ...Tehát a kormány az általa szubvencionált lapban csinál propagandát egy olyan fölfogásnak, hogy a mérsékelt polgári pártok programjában a polgárság már nem látja a maga érdekeinek képviseletét, szükség van tehát azokra a véres szélsőségekre, amelyeket a hitlerizmus jelent. Ez a mai kormányzatnak a fölfogása ...

Rá kell mutatni ez alkalommal arra is, hogy tulajdonképpen mi a jelentősége annak a politikai preferenciának, amelyet a magyar kormányzat a hitlerizmusnak előlegez. Mit jelent ez a magatartás, különösen abban a vonatkozásban, hogy mi külpolitikai elgondolásainkban és terveinkben Németországra számítunk... Emlékeztem a Házat arra, hogy amikor Szilveszterkor Benes, csehszlovák külügyminiszter igen megleghangú nyilatkozatban kijelentette, hogy Csehszlovákia kész Magyarországgal baráti viszonyba lépni, akkor az első, aki ezzel szemben igen kiélezett ellennyilatkozatot tett, Bethlen István gróf volt, aki arról beszélt, hogy mennyire összeférhetetlen a tűz és a víz és aki arról beszélt, hogy mennyivel fontosabb a mi számunkra Németország, mint Csehszlovákia.

...Ha Hitler Poroszországban és Németországban valóban magához tudja kaparintani a hatalmat, akkor ennek első következménye lesz, hogy Hitler le fogja törni a német munkásosztályt és igyekszik letörni ennek életstandardját. Ennek következményeképpen a német munkásosztály még kevésbé lesz vásárlóképes, mint ma. Tehát Németországnak kevesebb és olcsóbb élelmiszerre lesz szüksége, mint ma. Fog-e akkor Németország többet és drágábban vásárolni Magyarországtól, mint ma?... A magyar nemzetnek — szerény véleményem szerint — léte függ attól, hogy megkíméltessék egy második európai konflagrációtól és egy közeli európai háborútól. A hitlerizmus az európai békének életveszedelmét jelenti.

Két lehetőség képzelhető el annak a kalandorpolitikának a számára, amelynek a hitlerizmus a képviselője. Az egyik lehetőség nyaktörőbb, mint a másik. Ami az elsőt illeti, Hitler, amint ezt demagóg agitációjában hirdeti, összetépi azokat a szerződéseket, amelyek szerinte Németország szempontjából tarthatatlanok. Provokálja azokat a hatalmakat, amelyeknek álláspontja szerint ezeket a szerződéseket be kell tartani. Átlépi azt a bizonyos Rubikont és találkozt rendez Európa népei számára, úgy, amint ezt hirdeti. Megkérdeztem tehát, kik és hol vannak azok a tébolyodottak, akik egy ilyen randevúra vágnak, mint amelyet Hitler akar rendezni Európa számára? Kértem, mit várhat a magyar nemzet, mit várhat a magyar nép egy ilyen újabb tatárjárás-

tól? ... Nem tudom, hogy az európai imperialista csoportoknak, például Oroszországgal szemben mik a szándékai. Mindannyian tudjuk, hogy ma, a távolkeleten is a puskaporos hordók körül táncolnak és játszógnak. Nem is veszedelem nélküli játékok azok, amelyek ott folynak Oroszország hátában. Ezen második lehetőség szerint Hitler talán jó pénzért kinyitja majd az észak és kelet felé vezető kapukat, de ez európai haláltáncot jelent, amivel szemben kijelentem, hogy az európai munkásosztályok ebben a haláltáncban nem hajlandók résztvenni.

T. Ház! Ebben a világításban nézve a dolgokat, megtaláljuk némi értelmét annak a megállapításnak is, amely a kormány által pénzelt magyar lapoknak a megállapítása és örömiüknek a forrása. De kérdem, ilyen Németország, amelyet Hitler akar, megfelel-e a magyar nép érdekeinek? Tessék figyelembe venni, hogy a magyar nép nem óhajt sem zsoldosa, sem porkolábjá lenni semmiféle ilyen vállalkozásnak. A magyar nép békét, kenyeret, szabadságot és jogot akar. A magyar nép szeretné, ha ez a mai magyar kormányzat is megtanulná és tudomásul venné, hogy a hitlerizmus sem más, mint idejélmúlt cárizmus. A magyar nép szeretné, ha a kormány végre belátná, hogy Európa mérvadó országai, mérvadó nemzetei igenis a demokrácia irányzata mellett tartanak ki. Éles osztályharcok, munkásmozgalmak vannak Angliában és vannak Franciaországban. De azért ezen országok kormányzatainak eszébe sem jut, hogy a hitlerizmust portálják. Belátják, hogy életérdekeik az a demokrácia, amely e nemzeteknek polgári forradalmaiban született meg. Szeretnék, ha végre belátná a kormány, hogy az idő, a pillanat követelménye a parlamenti reform, amely megnyugtatót teremtsen, amely nélkül csak éles, kíméletlen és kérlelhetetlen harc vár az országra."

Minden igyekezetem odairányult, hogy a fasiszta törekvések ostromozásával egyidejűleg sürgessem a szomszéd-államokkal való összeköttetéseinknek ápolását és a velük való viszonyunk megjavítását. Ebben az értelemben szólaltam fel 1932 június 14-én, amikor nemcsak a kormány, de Eckhardt Tiborral szemben is kénytelen voltam kimutatni, hogy Magyarország a Papenek rendszerétől semmi jót nem

várhat, tehát ne is udvarolgassunk a német fasiszták társaságának, mint ahogy ezt, sajnos, Eckhardt is szokta tenni. Azt mondoitam ebben a beszédemben:

„T. Ház! Az appropriációs vitában többek között bátor voltam azt mondani Eckhardt Tibor képviselőtársam fel szólalására, hogy nem volna szabad megfeledeznie arról, hogy az a demagógia és az a reakció, amely ma a német birodalomban uralomra került, gazdasági programja első pontjául az elzárkózási politikát is kitűzte. Igenis, agrárprotekciónizmus lesz abból, szólt közbe Kertész Miklós, t. képviselőtársam, amire én azt mondtam, igen, agrárprotekciónizmus a hatványon. Ezt voltam kénytelen megállapítani, mert Eckhardt képviselő úr szószerint ezeket mondotta:

„Bizonyos tapasztalatok alapján merem állítani, hogy az eljövendő Németországtól sokkal több megértést várhatunk a magunk gazdasági igényei és szükségletei tekintetében, mint amit a weimari Németország részéről tapasztaltunk. A Németbirodalom, csak egy példát hozzak fel, Buchinger, t. képviselőtársam, a tavalyi év első hat hónapjában összesen két vagon gabonát vásárolt Magyarországtól... Én ezt csak azért mondom, mert meggyőződése, hogy a most kialakuló új német birodalom ezekben a vonatkozásokban is észre fogja venni azt, hogy a német birodalomnak nem érdeke, hogy a Duna medencéjében a szegénységet, a pauperizálódást és az elproletarizálódást továbbfokozza...”

T. Ház! Én viszont a Papen-kormány gazdasági programját úgy ítélem meg, hogy attól nekünk Magyarországon semmi remélnivalónk nincsen. Három nappal később hangzott el ennek a kormánynak a programja s ott Papen szószerint ezeket mondta:

„Az utolsót is oda kell adni, hogy fenntartsuk Németország belföldről való ellátásának alapjait.”

Meg kell állapítanom, bár sajnálom, hogy ebben az esetben én jobb prófétának bizonyultam, mint Eckhardt Tibor, t. képviselő úr. De és ezt nemcsak kifejezetten Eckhardt Tibor képviselőtársammal szemben hangsúlyozom, mert, sajnos, az a helyzet, hogy a mi frakciónkat kivéve, az egész Házban az a felfogás és az az orientáció tapasztalható, hogy amint valamely politikai irányzaton fasiszta vignettát látnak, úgy rajongnak érte, úgy futkosnak utána, mint a gyermekek a színes luftballon után.

Jellemző, hogy az úgynevezett legintranszigensebb magyar nacionalista lapok Papennek ezt a nyilatkozatát elsikkasztják. Ezzel kapcsolatban kénytelen vagyok megállapítani azt is, hogy amit Milotay úr lapjában a szociáldemokrácia ellen művel, már nem is szocialistafalás, hanem közeljár a népgyűlölő szadizmus határához.

Gazdasági életünk pang, dermedt, a munkanélküliek száma nőttön nő, a magyar dolgozók nyomora határtalan, pusztul az egész ország. Az úgynevezett nagyeurópai tervek még messze vannak. Ezért újból hangoztatjuk és aláhúzzuk azt a követelésünket, hogy igyekezzék a kormány szomszédától szomszédhoz menve olyan gazdasági kapcsolatokat és összeköttetéseket létesíteni, amelyek végre munkaalkalmakat jelentenek.

1932 december 2-án Romániával való viszonylatainkat tettem szóvá, amennyiben kifejtettem:

„... Amikor Magyarország és Olaszország között megkötendő kiviteli megállapodás életbeléptetéséről van szó, mi, szociáldemokraták az ország érdekében valónak tartjuk, hogy megragadjuk az alkalmat annak a követelésnek hangoztatására, hogy a kormány az új megállapodásokon túlmenően ne nyugodjék addig, amíg nem sikerült neki a szomszédos államokkal való gazdasági összeköttetéseket is minél intenzívebbé és teljesebbé tenni. Egyetlen fontos szempontot akarok ezen a téren felemlíteni. Amikor a nagyobb ipari államokkal kötendő egyezményekről és kapcsolatokról van szó, Magyarországnak úgynevezett mezőgazdasági érdekeinek elsőbbségéről és ezekre vonatkozó kiviteli megerősítéséről van szó. De ha sikerülne megerősíteniünk a kiviteli lehetőségeket a bennünket környező államokkal is, akkor előállna az az egészséges helyzet, hogy az ország ipari érdekei is rekompenzációra találhatnának és az ország ipari exportlehetőségeit is fokozni tudnók. Sajnálatos elsősorban az is, hogy Csehszlovákiával még mindig vámháborúban állunk. Ugyanúgy nagy gazdasági kárt jelent, hogy Jugoszláviával sem sikerült még kielégítő kapcsolatokat teremteni. Romániával szemben is exportunk nemhogy emelkednék, hanem egyre csökken. Romániát illetőleg legyen szabad örömmel és megelégedéssel megállapítanom, hogy a legutóbbi sajnálatos incidensekben a román szociáldemokráciának semmi része. Hogy a

román szociáldemokrácia ezektől távolállott. Sőt megállapíthatom, hogy a román szociáldemokrácia maga is céltáblája lett ezeknek a túlzó, uszító, nacionalista törekvéseknek. Ez engem arra indít, hogy amikor ezt a tényt az egész ország előtt megállapítom, a magunk részéről is megüzenjem a román szervezett munkásságnak, hogy a magyar szociáldemokrácia testvérének tekinti őket s hogy a magyar szociáldemokráciának is mindig az volt és az lesz a törekvése, hogy az ilyen túlzó nacionalizmussal szemben képviselje a népek békéjének, a népek egyetértésének, a népek közötti jóviszonynak ápolását. S ugyanezeknek a szempontoknak érvényesítését követeljük mindenkor a magyar kormánytól is.“

1933-ban bekövetkezett az európai végzetes fordulat, amennyiben Németországban Hitler uralomra került. Ezt a szomorú alkalmat arra kellett fölhasználnom, hogy rámutassak azokra a veszedelmekre, amelyek ebből elsősorban Magyarországra nézve következhetnek. Ezt a tragikus összefüggést akartam föltárni, amikor 1933 május 5-én, közvetlen Hitler uralomrajutása után a magyar külpolitika követendő irányát abban a jelszóban foglaltam össze, hogy „los von Rom“ és „los von Berlin“. Ebben a beszédemben ezeket fejtettem ki nagyjából:

„Tisztelt Képviselőház! Amikor egy új költségvetés kereteit tárgyalja a törvényhozás, akkor odakünn a nagyvilágban politikai és gazdasági válságoknak viharai dúlnak. Ez a körülmény indokoltá teszi, hogy a kormány külpolitikai tevékenységére tereljünk rá elsősorban figyelmünket. Ennek a nemzetközi világválságnak két centruma van. Az egyik a Népszövetségnek ájultsága, a béke biztonságának a hiánya s ennek következtében az elentéteknek újabb és újabb fokozása. A másik centrum pedig a gazdasági világválságnak szinte fékezhetetlensége. A válságnak ezt a két centrumát és mértékét most kiegészítette a hitlerizmusnak Németországban történt uralomrajutása. Ennek következtében válságba sodródott közvetlen szomszédságunkban Ausztria, aminek folytán a válság hullámai országunk határáig jutottak el.

... Ennek a néhány szóval fölvázolt helyzetnek értékeléseként mondhatjuk, hogy nemcsak a termelési rend

jutott válságba, hanem annak a nemzetközi diplomáciának sem sikerült semmi, amely diplomácia a kapitalista gazdasági és társadalmi rend alapján működik. De az antidemokratikus erők látszólagos konjunktúrája ellenére is azon a véleményen vagyok, hogy külpolitikai érdekeinket is csak demokratikus erők segíthetik és vihetik a megoldás felé... A legakutabb baj ebben a pillanatban a hitlerizmus uralomra jutása, ami azt jelenti, hogy az olasz fasizmus mellett Európának most egyik legnagyobb birodalmában egy másfajta fasizmus is uralomra jutott. Ez nyilvánvalóan a kapitalista termelés és társadalmi rend halálos betegségének a kórtünete. Annál meglepőbb, hogy idehaza nálunk is ezt az új irányzatot a nemzeti erők reneszanszának nevezik.

A vitában sok szó esett arról a bizonyos nemzeti pszichéről az egyik, vagy a másik országban. Akadtak, akik a hitlerizmust az illető ország, az illető nemzet pszichéjének megfelelőnek tartották. Érdekes, hogy amikor ennyit beszélnek az úgynevezett nemzeti pszichéről, nem jut eszükbe, hogy beszélnének a munkás-ságnak, a dolgozó millióknak a pszichéjéről is egyszer. Beszelnének arról is, hogy azok az égbekiáltó hitvány-ságok, amelyek a hitlerizmus lényegét képezik, mennyire megtapossák a dolgozók millióinak pszichéjét, lelkiületét. Elszomorító, hogy milyen nagy számban találhatók rajongói ennek az új irányzatnak ebben az országban. Hogy milyen messze megy el Milotay képviselőtársunk a hitlerizmus dicsőítésében, annak bizonyítékául szolgáljon legutóbbi megnyilatkozása, amelyben azt mondja:

„A hitleri mozgalom és a hitleri ideálok lelki és erkölcsi erőforrásai lehetnek a belső magyar újjászülésnek. Talán megváltás származhatik reánk, persze, ha magunk is úgy akarjuk, mindabból, ami Németországban végbemegy...”

Ez, tisztelt Ház, olyan szörnyű valami, olyan elszomorító, hogy erre nagy önuralommal csak annyit mondhatok, hogy a szociáldemokrácia ismételten kijelentette, hogy nemzetközi világszemlélete mellett is elszakíthatatlan kötelék fűzi őt a magyar néphez. De ha ilyen megnyilatkozásokat is olvashatunk, akkor azt kell mondanom, hogy aki még a hitlerizmust is a nemzeti jelző-

vel tudja díszíteni, az gyűlöletet plántál a munkásosztályba minden íránt, amit a „nemzeti“ vignettával látnak el.

...Egyébként a nemzeti reneszansz megteremtésének voltak már régebben is ilyen mesterei. A legnagyobbak egyikéről alig lehet megfélekezni. Oroszországban Stolipin az 1905-ös forradalom után hétezer munkást juttatott börtönbe, Szibériába és akasztófára. Az ő fekete századai, fekete bandái az akkori orosz fölfogás szerinti nemzeti reneszansznak voltak szolgálói... Oroszországban az eredmény nem úgy fest, mint ahogy ezt nemzeti szempontból a hitlerizmustól várják azok, akik ennek rajongói.

De vissza akarok térni a magyar külpolitikai kormányzat tényeihez. Mindenekelőtt a revízióról akarok néhány megjegyzést tenni. A történeti tény és a történeti igazság kedvéért megállapítom, hogy a revízióért, vagyis azoknak az igazságtalanságoknak kiküszöbölése érdekében, amelyek a háború után az országgal szemben elkövetettek, mi szociáldemokraták buzgólkodtunk legelőször. Persze a magunk módja szerint. De ami legfőbb kifogásunk, hogy a magyar külpolitikai kormányzat a revízió kérdésében mindent a fasizmus kártyájára tesz föl. A jelszó, amelyet a kormányzat hangoztat, a szabad kéz. De mit használ ennek a jelszónak a hangoztatása, amikor ezt a világ nem hiszi el. Nem is hiheti, mert vannak tények, amelyek az ellenkezőjét mutatják. A magyar politikusok úgyszólván egymásnak adják a kilincset Rómában. A magyar lapok az égisz ujjonganak a fasizmus sikerein. Azután itt van az a körülmény, hogy például Genfben mi együtt szavazunk a fasisztákkal. Szóval a szabad kéz politikájának jelszavát hangoztatjuk, de együtt járunk a fasizmussal, együtt játszunk vele és együtt veszünk... Végeredményben pedig a fasizmus az, amely a revízióellenes erőket sorakoztatja Európában a nemzetközi politikában. Itt van kezembem a Times-nak április 19-i egyik cikke, amely Németország izoldáltságáról beszél, vonatkozásban azzal az angol alsóházi vitával, amely a múlt napokban zajlott le. Azt mondja ez a megállapítás, hogy az alsóház vitája megmutatta, hogy Németország elvesztette azt a rokonszenvet, amelyet a legutóbbi tíz-tizenkét év alatt megszer-

zett. A náci és az ő módszereik a legjobb német igényeknek is legrútább ellenségei. Itt van egy másik idézet, ugyancsak a Times-nak április 21-i számából való, amelyben azt mondja többek között: „A mostani Németország el van szánva arra, hogy elvesztett területeit fegyveres erővel hódítsa vissza. Göring kapitánynak, az aviatika terén való szándékait nem nehéz kitalálni.”

De hivatkozhatom például elsősorban a magyar revíziós liga elnökének, Herczeg Ferencnek a Pesti Hírlap április 23-i számában megjelent vezércikkére, amelyben megállapítja, hogy milyen visszaesés, milyen kudarc érte a revíziós mozgalmat. Itt van a kezemben a Pester Lloydnak április 20-i vezércikke, amelyben azt mondja többek között, hogy amit Németország az angolszász közvélemény megnyerése szempontjából egy évtized alatt el tudott érni, az most angol és amerikai tanúságok szerint néhány nap alatt összeomlott... Csakhogy úgy vagyunk a magyar kormánypárti lapokkal is, hogy a jobb nem tudja, mit ír a bal, mert egypár nappal ezelőtt ugyancsak a Pester Lloydban olvastuk, hogy „szerencsétlenség volna, ha Hitler és társai most meg-inognának. A megkezdett harcot végig kell harcolni”. A hitleristák harcolnak, a Pester Lloyd pedig ebből a harcból előre nem sejtett konzekvenciákat kénytelen levonni, mert említett cikkét így fejezi be: „A revízió, amely a nemzeti szocialista kormány uralomra jutása pillanatában közelinek látszott, ma megint a messze háttérbe szorult.

De ezen túlmenően megtörtént azoknak a hatalmaknak az összefogása, amelyeknek erejétől és hatalmától nekünk lett volna várnivalónk: Megtörtént Anglia, Amerika és Franciaország összefogása. Látjuk tehát, tisztelt Ház, hogy a revízió mozgalma, a revízió ügye a fasizmus megerősödésével óriási kudarcot vallott.

Mussolini még nemrég hirdette, hogy Németország „tud fizetni, csak kényszeríteni kell őt erre”. Németország máris fizet. Hogy mit fizet és milyen formában, arról a történelem majd szörnyűségeket fog följegyezni. A weimari Németország tragikus formában fizet, de fizet az újfajta harmadik birodalom is. Fizet abban a formában, hogy a hitleri Németország külpolitikája

megbukott, még mielőtt voltaképpen számottevő tényezővé válhatott volna.

Blokád keletkezik a fasizmus körül. A tanulság ebből az én szerény véleményem szerint, hogy a magyar külpolitika legfőbb törekvése kell hogy legyen, hogy ne rekedjünk ezen a gyűrűn belül. Ki a csapdából! Los von Berlin és los von Rom! Neutralításra, óvakodásra van szükség a nagyok hazárdjátékától és fölismerésére annak, hogy a demokratikus és szocialista erők a mi ügyünknek is segítői. Végül is újra hangsúlyozom, hogy barátságot kell adnunk szomszédainknak és kapnunk kell a szomszédok meleg barátságából. Ez Benes legutóbbi beszédéből is következik, amely ha nem is nyújtja azt, amit nemzeti szempontból mint maximumot követelünk, de eléggé konciliáns ahhoz, hogy ilyen politikát kezdeményezhessünk és folytathassunk, annál inkább, mert gazdasági viszonyaink és helyzetünk is ezt az új orientációt teszi szükségessé. Arra a végső következtetésre jutok, t. Ház, hogy tessék minden lehetőséget fölhasználni és a szomszédok felé orientálódni. Tessék itt a kooperációt forszírozni és a geográfiai adottságokat, amelyek vannak, az ezekből származó előnyöket kihasználni. Új érdekkapcsolatok új vonzalmakat fog-nak teremteni és ez nemcsak a magyar gazdasági válságnak egyik következménye, hanem a magyar revíziós politikának is a lehetősége és a járható útja.

★

Mintegy „ceterum censeo“ végső következtetése fölfogásomnak s egyszersmind a magyar ellenforradalmi kormánynak politikájával szemben tanúsított bírálatom az a két beszéd, amellyel ezeknek az idézeteknek a sorát be is fejezem. Az a két beszéd, amely ugyancsak bizonyítja, hogy amennyire szerény személyemen múlik, valóban idejében és szinte az utolsó pillanatig figyelmeztettem, óvtam és tiltakoztam. Mondhatom, az utolsó pillanatig. Csak 1938 végéig voltam képviselő. Akkor az ellenforradalmi terror végleg elnémitotta még az én gyenge hangomat is. De még 1936-ban május 6-án külpolitikai vonatkozású beszédet mondtam a parlamentben. Ezt a beszédet a pártvezetőség olyannak értékelte, hogy külön füzetben is terjesztette a munkások között. Ebből a beszédből közlöm itt az alábbi részeket.

„Tisztelt Képviselőház! A költségvetés bizottsági tárgyalása alkalmával annak a szerény felfogásomnak adtam kifejezést, hogy a Gömbös-kormány egész politikája voltaképpen holtpontra jutott. A kormány semmit sem valósított meg azokból a reformígéretekből, amelyeket az egész ország színe előtt tett akkor, amikor a kormányzatot átvette. Nem valósította meg egyetlenegy szociális vonatkozású tervét sem, nem valósított meg egyetlenegy komoly belpolitikai reformot sem. S amint még kifejtem, ugyanennek a belpolitikának következményeképpen a kormányzatnak a külpolitikája is egészen hamis körben mozog. ... A forradalmak után következett az ellenforradalom. Ez az ellenforradalom, lehet mondani, majdnem egy évtizedet lopott az országtól, amely évtizedet arra használhattuk volna föl, hogy megértse az előbb említett figyelmeztetéseket és hogy abból a helyzetből, amely az ellenforradalom bekövetkeztét megelőzte, tanuljon, a szükséges következtetéseket vonja le. Ellenben az ellenforradalomnak ez első évtizede, sajnos, nagyon könnyen vette a feladatát, nem valósított meg semmit abból, aminek megvalósítására történelmi szükségesség lett volna...

Ennek a kormányzati és politikai meddőségnek okára mi már többször rámutattunk. Bátor voltam már a mult esztendei költségvetési vita alkalmával rámutatni arra, hogy mi a legmélyebb oka annak, hogy ebben az országban nem látunk és nem találunk reformtevékenységet. Ennek okát abban a döntő körülményben tudjuk megtalálni, hogy az a parlament, amelyet a mult esztendő tavaszán választottak, nem alkalmas a szükséges reformoknak megteremtésére és megalkotására, nem alkalmas abból az egyetlen okból kifolyólag, mert összetétele ennek a feladatnak teljesítését nem teszi lehetővé. Ebben a parlamentben túlsúlyban olyan társadalmi rétegek vannak csak képviselve, amelyeknek gazdasági és politikai érdeke ellen való volna, hogy a szükséges reformokat megteremtsék. Az így adódott helyzet az ország népe szempontjából szinte tragikus.

...Hiába hivatkozik a miniszterelnök úr az ő stabil kormányzatára. Nem az ő kormányzata stabil, legfeljebb egyelőre stabil az a hatalmi apparátus, amelyre, miniszterelnök úr és a mai magyar kormányzat támasz-

kodik. Ennek a hatalmi apparátusnak magas trónján jól érezheti magát a miniszterelnök úr, de ez a tény nem tüntetheti el azt a másik súlyosabb tény, hogy az ország és az ország népe zsákucában van és a kormányzat nem talál az ország számára igazi kivezető utat és nem találja meg azokat a módokat és eszközöket, amelyeknek segítségével a nép helyzetén javíthat. Tragikusnak nevezem ezt a helyzetet abban a vonatkozásban is, mert külpolitikai helyzetünk is olyan, hogy ez is megkövetelné a mai kormányzati rendszer helyébe a demokratikus orientációt és a demokratikus irányban való haladást.

...Európa helyzete ma olyan, hogy különösen Európa délkeleti részén, azon a részen, amelyen mi élünk, a külpolitikai viszonyok még soha olyan feszültségről nem tettek tanuságot, mint éppen napjainkban. Ha szemügyre vesszük az európai külpolitikai helyzetet, akkor azt kell mondanunk, hogy olyan dolgok és események vannak készülöben, amelyek tagadhatatlanul azt jelentik, hogy Európának ez a része a nagyhatalmak politikájának ütközőjébe került, mégpedig olyan tragikus bizonyossággal, hogy erre a történelem folyamán már régen volt példa. A külpolitikai viszonyoknak egyszerű, egészen felületes szemlélete is, ehhez az én felfogásomhoz szolgáltat bizonyítékot. Ez a feszültség ma fennáll Európa két nagyhatalma között, Franciaország és Németország között elsősorban. Franciaország Európa délkeleti részén a maga bástyáit nemcsak hogy nem bontja le, hanem ellenkezően, igyekszik kiszélesíteni, megerősíteni. A kisántánton kívül, amely a francia politikának bástyája Európának ezen a területén, most már a francia érdekek kiszélesítését látjuk az úgynevezett Balkán-blokk és a Balkán-ántánt bevonásával. Látjuk egész Oroszorszáig terjedően azokat a szövetségeket, amelyeket Franciaország kiépített abból a megfontolásból, hogy minden eszközt, minden erőt központosítani akar abban a föltevésben, hogy erre neki Németországgal szemben szüksége van.

Mi, magyarok Európának olyan területén élünk, ahol nagyon számolni kell azzal és tartani kell attól, hogy azok a népek, amelyek itt élnek, a nagyhatalmak ütközőjébe fognak kerülni, ha nem óvakodnak, ha nem

tesznek meg mindent ezek elkerülésére. Ilyen körülmények között a magyar külpolitikának nem szabad nagyhatalmi szövetkezésekbe bocsátkoznia, nem szabad külpolitikai céljait úgy kijelölni, hogy ezekkel a nagyhatalmak járszalagjára jussunk. Hiszen alig van nemzet a világon, amely 1914 óta súlyosabb és fájdalmasabb történelmi leckét kapott volna erről, mint éppen Magyarország. Alig van nemzet Európában, amely súlyosabb és nagyobb árat fizetett volna azért, hogy külpolitikájával nagyhatalmak játékába keveredett és a nagyhatalmak játékát akarta ő maga is megjátszani.

Vissza kell térnem arra az eredeti kiinduló tételre, hogy felfogásom szerint Magyarország külpolitikai érdekei is parancsoló módon a demokratikus orientálódást követelik meg és voltaképpen más kivezető út a mi számunkra egyáltalában nem kínálkozik. Ezt megformulázhatom úgy is, hogy ma a legnagyobb feladat Európa minden egyes népének szempontjából, igyekezzék az uralmon lévő és az uralomra törekvő, az aktivitásra törekvő imperialista erőkkel szemben odahaza mindenütt a népek eréjét gyarapítani, a népnek befolyást biztosítani. A mai helyzetben, a mai reánk leselkedő veszedelmek közepette nincs fontosabb és sürgősebb feladat, mint ez a demokratikus átorientálódás a külpolitikai érdekek szempontjából is.

...A magyar külpolitika jövőjét, a magyar nemzeti aspirációik szempontjából való jövőjét is csak egy igazán megbékélt Európában látom biztosítottnak azzal, hogy azt mondom, hogy megbékélt Európa csak egy demokratikus Európa lehet. A magyar jövőt csak akkor látom biztosítva, ha az általam említett demokratikus erők abban a helyzetben lesznek, hogy a mai fogyatékos, rossz, szervezetlen és ki nem elégítő Népszövetséget átalakítják, átszervezik a népek igazi demokratikus szövetségévé és a népeknek ebben a demokratikus szövetségében megvalósítják azt a gondolatot, amely ma Európának egyetlen igazi reménysége lehet: a kollektív biztonságot. Ez a mi szempontunkból azt jelenti, hogy a kollektív biztonság vagy létrejön, vagy megalakul Európa összes népei számára, vagy pedig elsősorban mi leszünk azok a szánandók, akiknek nem lesz biztonságuk.

De mindez, tisztelt Ház, csak abban az esetben válhatik valóra, ha megelőzi ezt mindenütt odahaza a demokratikus erőknek felsorakozása és megszervezése. Nemkülönbben ezeknek a népi erőknek talpraállítása, hogy ezek a népi erők otthon megkezdve munkájukat átépíthessék a maguk országát és ezzel együtt építhessenek egy olyan Európát, melynek jövője nem olyan siralmas, nem olyan szomorú és szánandó, mint a mai. Előbb tehát itthon a demokrácia segítségével a belpolitikai és külpolitikai meddőségnek megszüntetése: ez a mi külpolitikai igazságaink győzelmének is az előfeltétele.

... Minden felszólalásában a nemzeti egységre appellálva követeli ez a kormány, hogy a nemzeti egység legyen a vezérlő gondolat az országban. De hát nemzeti egységet lehet-e másképpen elképzelni, mint nemzeti érdekközösség alapján? S ha ez így van, akkor kérdem én, miféle nemzeti érdekközösség az, ahol az országban egynéhány ezer vagy tízezer jólétben dusskál, semmi panasza nincs, a nép többsége pedig fizet, de egyébként hallgasson, mert ahhoz, hogy szólhasson, joga nincsen. Mutasson nekem ez a kormány vagy a mögötte ülő párt, amelyik híve, egyetlen történelmi példát, amikor diktatorikus parancsuralmi rendszert, diktatúrát nem követett volna összeomlás és véres forradalom... Az egyetlen dolog, ami nézetem szerint erről a mai holtpontról elvezetheti a magyar politikát és a magyar közéletet és ami a magyar nép számára is biztosíthatja a szebb és jobb jövőt, az a nép önrendelkezésének biztosítása. Demokratikus orientáció: ez a mi legfőbb követelésünk.

*

Végül az alábbiakban idézem azt a beszédemet, amelyet a választójog reformja ügyében összeült nagy pártközi értekezlet 1936. évi december 5-i ülésén, tehát pontosan egy évtizeddel e sorok leírása előtt, mondtam el utoljára a magyar urak parlamentjében:

„A választójogi értekezlet eddigi tanácskozásainak mérlege az, hogy úgylátszik, sem a kormányban, sem pártjában nincs meg az az elhatározás a szükséges változások megtételére. Sajnálattal látjuk, hogy mind a kormány, mind pártja bizonyos mértékig páholyból nézi az értekezlet tagjainak fáradozását.

Az értekezlet második napján Bethlen István felszólalásban a titkos választójog mellett tett vallomást, ugyanakkor viszont erős korrektívumokat mondott szükségesnek. Reméljük, hogy a harmadik napon végre felszólal majd a miniszterelnök is. Kijelenti majd, hogy Bethlen István túlzott aggodalmaiban nem osztozik. Öröndetesnek tartjuk, hogy Eckhardt Tibor rámutatott a népnek adandó jogok nagy fontosságára, hiszen túlságosan hosszú idő óta aggodalmaskodik a magyar politika a nép jogainak kiterjesztésével. Hosszú ideje már a magyar politikai közélet igen szerencsétlen végenincs körben mozog, legalább is a dolgozó tömegek szempontjából. Ezt a végenincs kört röviden úgy lehetne megrajzolni, hogy a magyar tömegek azért olyan szörnyen elmaradtak és elesettek, mert eddigelé az elzárkózó magyar parlament nem emelte ki őket reformokkal elesettségükből. Minél hosszabb ideig maradunk ebben a körben, minél kevésbé igyekezzünk, hogy a mai állapotokon változtassunk, annál súlyosabb helyzetbe hozza ez a végenincs kör az ország népét. Pedig a társadalmi rétegek csak önmaguk mozdíthatják elő szociális érdekeiket, viszont csak akkor juthatnak ebbe a helyzetbe, ha ezt a parlamentre gyakorolt nyomás révén megtehetik. Éppen ezért veszedelmes, ha a különböző politikai konstrukciókkal a néptömegeknek ezt a természetes nyomását távol tartják a törvényhozó testülettől. Sajnos, ez történt a múltban és a magyar politikának ez a szörnyű tévedése számtalan esetben bosszulta meg magát.

Figyelmeztetnünk kell a kormányt arra, hogy a mostani idők különlegesen sürgőssé teszik a választójog reformját és hangsúlyozottan figyelmeztetjük, hogy ilyen reformmal el is lehet késni. A magyar történelem számtalan bizonyítékot tud ennek alátámasztására szolgáltatni. Vajjon gondoltak-e már azok arra, akik a munkásosztálytól féltik a parlamentarizmust, hogy tulajdonképpen mi az, ami a tömegekből, a dolgozó osztályokból, a jóért, szépért és igazságért törekvő társadalmi rétegekből a demokrácia iránti hitet kiöli? Nekünk az a véleményünk, hogy a demokrácia és a civilizáció iránt való hit azokban fejlődik ki és azokban erősödik, akik ennek áldásaihoz hozzájuthatnak. De azok-

ban, akikkel a nemzet és a társadalom mostohán bánik, meg is inoghat a demokrácia iránti meggyőződés. Sajnos, a magyar munkásosztálynak és a magyar demokrácia harcosainak ezen a téren olyan tapasztalataik vannak, amelyek a legpesszimisztikusabb felfogásra tehetnék őket hajlamossá, ha nem élne bennük a magasabb meggyőződés és a magasabb hit. Gróf Bethlen István arra hivatkozik, hogy ő már talán az ötödik, vagy hatodik választójogi konferencián vesz részt. Hivatkozom arra, hogy nekünk már az idősebb Ugron Gábor ígérte meg a titkos szavazati jogot. Én Just Gyulával jártam végig a falvakat és a városokat a titkos választójogért. Bárány Dezsővel is csináltunk akciót, terveket a becsületes választójog érdekében. Kaptunk ígéreteket gróf Andrássy Gyulától, jártunk Tisza István grófhöz kérvényekkel és követelésekkel, hallottuk Ferenc József király és császár ígérő szavait az általános egyenlő titkos választójogért. Ilyen előzmények után vajjon lehet-e azon csodálkozni, hogy ennek az országnak munkássága a katasztrofális összeomlás pillanatában meg tudott inogni a jogrendbe vetett hitében? Nem, mélyen tisztelt értekezlet. Az, hogy a magyar munkássággal és a magyar társadalommal azok az események megtörténhettek, azt az egész magyar politikai világnak történelmi jelentőségű, szomorúan tragikus késedelme okozta!

Sokkal nagyobb szabású és megdöbbentőbb példára hivatkozhatom a német birodalom esetében. Amíg Angliában 1832-ben választójogi reformokat hajtottak végre, Németországban kétszáz apró kis hercegség és fejedelemség abszolútus diktatúrája uralkodott. Nagy-Britanniában 1872-ben megvalósítják a titkos választójogot, 1918-ban pedig olyan általános választójogot vezetnek be, amely egysapásra 5–6 millió embert juttatott az őt megillető joghoz, ugyanakkor Németországban a birodalom legnagyobb részében változatlanul uralkodik egészen a forradalom napjáig a híres háromosztályú választójog, amelyet az egész világon a reakciós választójogok mintaképének, a „Das elendeste Wahlrecht“-nek, a legnyomorúságosabb választójognak neveztek mindenütt. Ezeknek az előzményeknek következménye volt, hogy a háború utáni huszadik esztendőben a német nép és az uralkodóosztályok véres harcokban marcangolják egymást. Mind-

ezeket a történeti példákat, ismétlem, annak bizonyosságul hoztam fel, hogy jobb a választójogot idejekorán megalkotni, mint lemaradni vele!

A vitában hivatkoztak arra, hogy a baloldal talán már megtanulta azt, hogy a forradalom kockázattal jár. Oktalanság volna valóban történelmi tényekből tanulságokat le nem vonni, de figyelmeztetünk arra, hogy nagyon egyoldalú dolog volna, ha ezeket a tanulságokat csak a baloldal tanulná meg. Vegye már észre a jobboldal is azt, hogy a politikai elmaradottság nem más, mint politikai adósságszinálás, amelyet a történelem szörnyű uzsorakamatokkal szokott behajtani. Tanuljon már végre a jobboldal az orosz és spanyol példából és vegye észre, hogy a Sullák, Ceasarok és Nerók Rómája olyan jobboldali mulasztásokat jelenthet, amelyekért már nemcsak uzsorakamatok jártak, hanem nemzeti halálbüntetés is!

Bethlen gróf azt kérdezte Eckhardttól, mi lesz, ha bekövetkezik Eckhardt jóslata a még rendelkezésünkre álló két esztendőről és mi lesz akkor, ha itt egy radikális választójog miatt nagyobb lesz a rendetlenség, mint amilyen lenne radikális választójog nélkül. Mi viszont azt kérdezzük Bethlen gróftól: Kisebb lenne-e ez a rendetlenség akkor, ha a belső elégedetlenség és a jogok területén való ki nem elégítettség következtében a parlamentből kiszorult magyar nép még nyugtalanabb lenne? (Mozgás minden oldalon.) Radikális választójogi rendszerek és diktatúrák között nem lehet összefüggéseket konstruálni. Mussolini 1922-ben azért csinálta meg a fasiszta diktatúrát, mert a demokratikus parlamentet nem tartotta alkalmasnak az imperialista céloknak elérésére... Mint ahogy a hitlerista diktatúrának is az volt a legfőbb oka, hogy a német uralkodó osztályok olyan imperialista vállalkozásokra szánták el magukat, amelyekre a társadalom demokratikusan orientálódott rétegei nem voltak kaphatók. Mi változatlanul állítjuk, hogy a diktatúrák ellen egyetlen igazi biztosíték van és ez az, ha a parlamenti demokráciának elég népi gyökei vannak.

Ez az, amire igyekeznünk kell és ez az, amit ez a mostani értekezlet el kellene hogy indítson a maga elhatározásaival.

Igazat adunk Bethlen Istvánnak, hogy nem lehet a

választójog terén véglegesen alkotni. De hiszen nem is ez volt a baj Magyarországon. A tragédia inkább az volt, hogy Magyarország ezen a területen igen lassú tempóban haladt és halad most is és az alapvető lépéseket sem tette meg. Amikor a magyar nemzetnek döntő fontosságú életproblémái vannak, akkor a magyar politikai világ eredendő bűnei következtében nem igyekezik a problémáknak megoldására, a nép segítségét intézményesen felhívni. Milyen jó lett volna, ha a lepergett régebbi évtizedekben, például a nemzeti ellenállás idejében, az 1905—1906. esztendőben nem lett volna szakadék a magyar dolgozó osztály és a nemzeti ellenállást vezető akkori politikai férfiak között... Szó esett a proletárerőszakról is. Ez azonban mindig csak a parlamenten kívül érvényesül, mert a természetes fejlődés az, hogy ha egy társadalmi réteg a többi társadalmi réteggel együtt a parlamentben a maga problémáit a vita és meggyőzés eszközeivel kiegyenlítheti, akkor ez a réteg hozzásimul azokhoz az érdekekhez, amelyek egyúttal az ország érdekeit is jelentik.

Éppen ennek a parlamentárizmusnak érdekében tiltakozunk az ellen, hogy a felsőház jogkörét a választójogi törvény megalkotása előtt kiszélesítsék. Amikor a konferencia arra az elhatározásra jut, hogy a kormányzói jogkört és a felsőház jogkörét kiterjeszti, ezzel már bőven gondoskodott a korrektívumokról. Minden további korrektívum azt jelentené, hogy nem is egy, hanem két kézzel vesszük el azt, amit az egyik kézzel a tömegeknek adtunk.

... Tiltakozunk az elektoros választójog gondolata ellen, de nagyon helyeseljük a nők választójogának legteljesebb kiterjesztését.

Végül arra figyelmeztetem a kormányt, hogy azokat a kéréseket, amelyeket a választójog titkosságának sürgős életbeléptetése érdekében hozzá intéztek, teljesítse, mert azt hiszem, alig lesz alkalom még egyszer arra, hogy kevesebb megrázkódtatással közmegnyugvásra ezt a problémát elintézhesse.

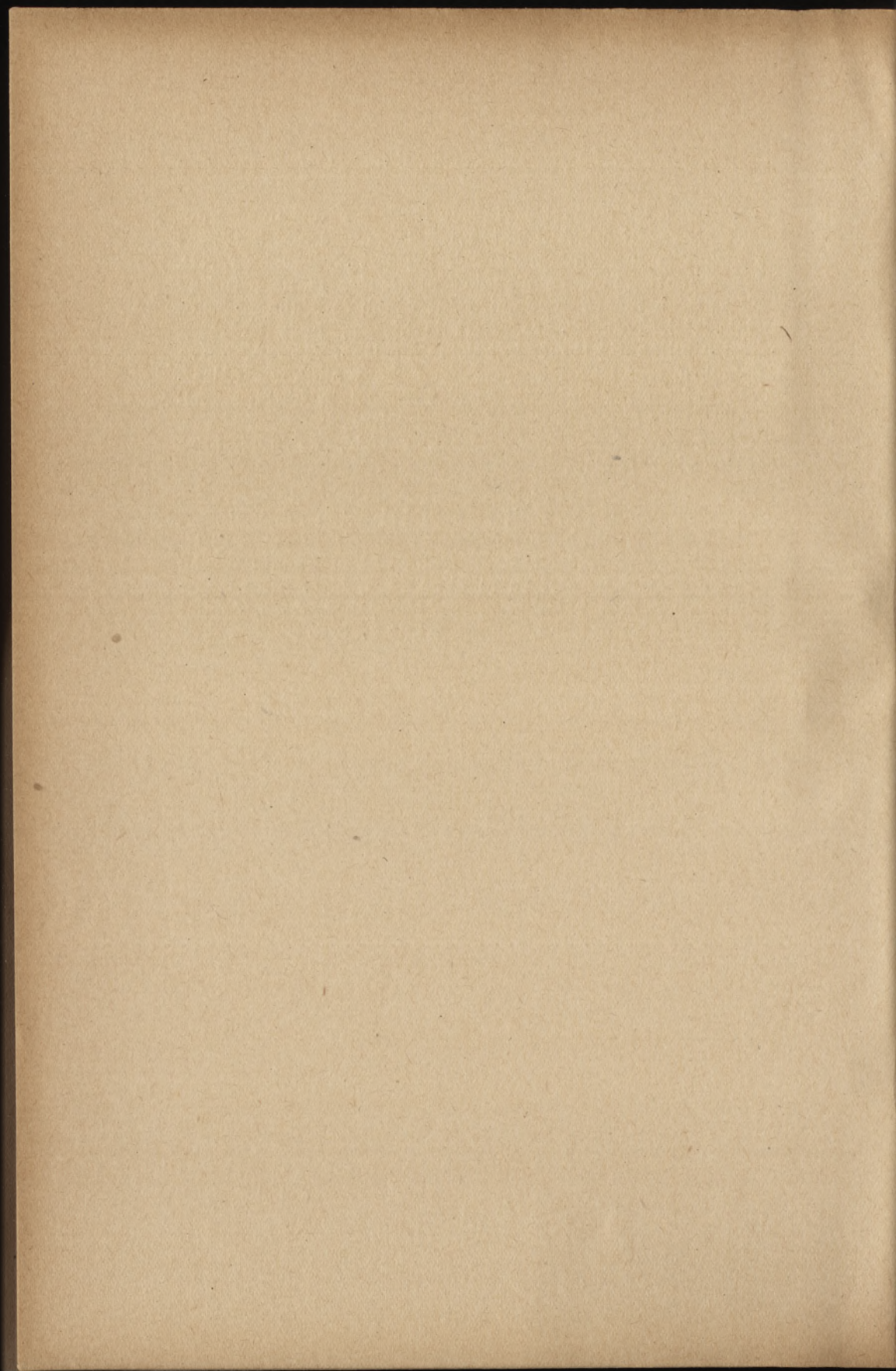
*

S ki hitte volna? Ennek a komolynak látszó és komolyan induló tanácskozásnak is becsapás, igenis rút becsapás és csalás lett a vége!... A nyílt szavazást ugyan megszüntették,

bevezették a titkosságot a vidéken is, de a városi ipari munkások szavazati jogát a hat évi helybenlakáshoz kötötték! Ez bizony a legszemérmertlenebb jogfosztás, jograblás volt. Minden fontoskodás és fogadkozás ellenére is nem tudtak ezek az urak másra gondolni, mint újabb és újabb reakciós cselekedetek halmozására. Nem is hiszem, hogy akárcsak egyetlen pillanatig is más lett volna a céljuk. Visszapillantva a dolgokra, erős az a meggyőződése, hogy amikor a választójogi reform revíziójának az első gondolata közöttük felvetődött, már akkor is csak arra gondoltak, hogy revízió, de lehetőleg csak újabb jogfosztással, revízió, de amennyire lehet — visszafelé!...

Pontosan úgy, ahogy beszédemben megmondottam: két kézzel visszavenni azt, amit az egyikkel netán adnának.

De azt hiszem, abban mégis csak igazolt engem a történelem, amikor megjósoltam az akkori kormánynak: aligha lesz még valaha az életben alkalma arra, hogy mégegyszer hozzányúlhasson a választójog problémájához. A történelmi nemezis nehezen és túl későn, de mégis csak lesújtott rájuk.

EURÓPÁBAN,
A SZOCIALISTA INTERNACIONÁLÉBAN

Első utazások

Ha eltűnődöm rajta, mi az, ami majdnem félszázados közéleti működésemmek, legérdekesebb vonatkozásait tartalmazza, ha elgondolkodom, melyek a minden más élményemet messze túlszárnyaló legmaradandóbb és legkedvesebb emlékeim, mi az, amit ennyi esztendő alatt gyűjtöttem, amit lelkemben valóban megőrzésre érdemesnek tartok: akkor azt kell mondanom, hogy mindehhez a 40 év alatt lehetővé vált külföldi utazásaim szolgáltatták a legértékesebb alkalmakat. Felejtethetetlen feleségem emléke mellett ezeket az utazásokat, amelyeknek egyrészét különben vele együtt tettem meg, tekintem életem legszebb ajándékának. A munkásmozgalomnak semmiért sem vagyok olyan hálás, mint azért, hogy ezeknek az utazásoknak a révén látókörom kitágulhatott, gondolkodásom elmélyülhetett, tapasztalatokban gazdagodhattam, a világ szocialista mozgalmának sok kiváló és rendkívüli egyéniségét ismerhettem meg, s hogy ezek révén sok-sok igazi lelki gyönyörűségben lehetett részem.

A megemlékezések keretében írnom kell tehát ezekről az utazásokról is. Meg kell mindenekelőtt említenem, hogy nem holmi kedvtelésekről, vagy kényutazásokról van szó. A munkásmozgalom szempontjából gyakran fontos megbízásokkal küldtek ki egy-egy ilyen útra. Oly gyakran kellett mennem, hogy idővel ezek a külföldre való utazgatások már szinte szenvedélyemmé váltak, szinte fájt, ha egy-egy útról valamilyen okból le kellett mondanom. Pedig egyénileg ez elég fáradságot jelentett, fizikai tekintetben is elég áldozat volt, mert hiszen legtöbbször úgy történt, hogy 24, 36, vagy akár 48 órai szakadatlan utazás után legfeljebb ugyanannyi órát tölthettem egy-egy városban és máris vissza kellett jönnöm... Amikor egy-egy városba már többször eljutoitam, akkor ezt

a várost mindig mint kedves ismerőst üdvözöltem, de soha sem búcsúztam másként, mint avval a fájdalmas, vagy érzelmes sóhajjal, hogy a várost valaha viszontláthatom-e még?

Vannak városok, amelyekbe, ha odaérkeztem, az ismerősöknek már valóságos kisebb-nagyobb körét üdvözölhettem. Egyszer egy budapesti ujságíró kollégával érkeztem meg Zürichbe, alig jártunk öt percig a város főuccáján, a szép Bahnhofstrassen, amikor budapesti utitársam csodálkozva megállapította, hogy engem „Zürichben is majdnem annyian köszöntenek, mint Budapesten“. Kollégám ezzel a megállapítással nyilván kedveskedni is akart, de volt benne valami igazság is. S kérdés nélkül mondhatom, hogy Berlinben, vagy éppenséggel Bécsben, de még Brüsszelben is utitársam ugyanezt tapasztalhatta volna. Nem tudnék hamarjában európai várost megnevezni, amelyben többször is ne jártam volna. Voltam Európa északi csücskében, Stockholmban és Kopenhágában, Európa déli részén, Milánóban, Veronában és Rómában, nyugati irányban eljutottam Marseille-ig és Londonig. Keleten Bukarestig és Szarajevóig, Közép-Európában kb. minden fővárosban voltam, a közeli Bécsről természetesen nem is szólva, amely szinte második otthonom volt, még az emigrációs korszakot megelőző időkben is... Ha könyvben, regényben vagy bármilyen fajta leírásban európai városról olvasok, úgy vagyok vele, hogy elsősorban mindent az illető városról szerzett saját ismereteimmel hozok vonatkozásba, mindent ezzel hasonlítgatok össze. Valóságos európai vándor, úgynevezett „globe-trotter“ voltam évtizedeken keresztül. Egy Európáról szóló film szöveggönyvének a megírására legfeljebb azért nem mernék vállalkozni, meri a szép városokat és gyönyörű látványosságaikat annyira szeretem és becsülöm, hogy a film keretében való bemutatásukat mégis szakavatottabb kezekre szereiném bízni. Mert mint már utaltam rá, proletár mivoltom miatt sem elegendő időm, sem elegendő pénzem nem volt hozzá, hogy annyit markoljak a dolgokból, amennyi főként a teli erszénnyel és sok idővel bővelkedő utazók számára a világnak ezeken a szép pontjain kínálkozik. Azért mégis, emlékszem, hogy amikor néhány évtizeddel ezelőtt először jöttem haza Párizsból vagy tíznapi ottariózkodás után, világlátó ismerőseim szigorú vizsgának vetettek alá, de egyetlen olyan látványosságot sem tudtak mondani, amit én tíz nap alatt/ne láttam volna. Igaz, hogy napi 18 és 20 órát is „dolgoztam“... Akkori vezetőm, a most Amerikában élő dr. Méré Gyula elvtárs, aki abban az időben

Párizsban diákoskodott, már harmadik nap kidőlt mellőlem...

A külföld iránti vágyakozásom és vonzódásom egyre csak erősödött és fokozódott, ennek tulajdonképpeni okairól nem tudnék számot adni; azt hiszem, hogy különösen fiatalabb korban a legtöbb emberben benne él az ismeretlen dolgok utáni természetes vágyódás. Minden újabb utazás a világnak újabb, szebb és érdekesebb részét tárta elém. Mindenekelőtt külföldön a városok és lakosaik emelkedettebb életszintjét véltem észrevenni. Igaz, hogy legtöbbször csak apróbb külsőségek után alkothattam erről véleményt; de mindig erősen megkapott, ha pl. egy-egy német vagy más, különösen északi városban az uccán kevesebb rongyos emberrel találkozom. Nagyszerű élmény volt évtizedekkel ezelőtt pl., milyen kitűnően lehetett olcsó pénzért étkezni a berlini „Aschinger“-büffékben, amely intézmény nálunk akkoriban még ismeretlen valami volt. Ugyancsak élményt jelentett, ha villamoson ültem valamelyik külföldi városban és a kocsí ablakait csipkés függönyök díszítették... Más városokban viszont azon csodálkozhattam, hogy az ember a villamosra felszáll és nincs ott kalauz, aki a jegy miatt kínozza, hanem a felszálló utasok az utazás árát egyszerűen a perselybe dobják, s legfeljebb az utasok ellenőrzik egymást... Másutt viszont egy-egy uccasarkon egy asztalon ott hevertek az eladó újságok, akinek tetszett, elvett egy példányt, az árát letette az otlévő tálcára, de az újságárus seholsem volt látható... A sok építészeti remekmű, a sok hatalmas, ragyogó palota, múzeumok, színházak, templomok, egyéb építészeti kolosszusok, mind új és hatalmas benyomásokat keltettek az ember lelkében. Az új, símvonalú építési stílusok akkoriban kezdtek divatba jönni. Annakidején szecessziós irányzatnak nevezték ezeket, ma, talán az anyagihiány következtében, mintha ez a stílus újra kezdene felülkerekedni.

Ha a kis északi országok egy-egy városkájában az ablakon az uccáról egy-egy lakásba bekukucsáltam, az ott felhalmozott porcellán, a sok kristály és ezüst szinte elkápráztatott, s mindez a szép holmi boldog békéről és mesés jólétről, gazdagságról és bőségről tanuskodott. Esténként, ha Berlinben vagy Münchenben beülhettem, mondjuk: Reinhardték valamilyen újfajta, modern berendezésű, a modern naturalisia irányzatnak hódoló színházába, mintha csak valami egészen új mesevilág tárult volna elém, s minden olyan

egészen más volt, mint amit az ember otthon látott és otthon hagyott . . . Ha reggel elmentem a tanácskozásokra, kongresszusra vagy értekezletre, s percnyi pontossággal, vagy legeslegfeljebb az akadémikusan megengedett 10 percnyi késéssel megkezdődött az ülés, ez is milyen szenzáció volt, szemben az akkori otthoni szokásokkal. Még azt is csak odakünn láttam először, hogy tanácskozások alkalmával papirost és jól, szépen hegyezett ceruzát tesznek az ember elé az asztalára, amikor ezt itthon elmeséltem, az itthoniak ezeken a semmiségeken természetesen csak mosolyogtak, de azután itthon is próbáltuk megcsinálni . . . Száz és száz apróság, kisebb és nagyobb látnivalóból megfigyelésre érdemes kisebb mozzanatokból, mozaikokból alakul ki a kép, amely az embert külföldi útján mindig megkapta, magával ragadta és mindig újra odavonzotta. Világot látni és nézni embereket és tájakat; mindez számomra kimondhatatlan kielégülést és örömet jelentett. Azt hiszem, Wells írja életrajzában, hogy lakásának, illetve dolgozószobájának fekvését úgy szeretné elrendezni, hogy az előtte elterülő táj és a kilátás lehetőleg gyakran változzék . . . Nyilván ilyesfajta vágy sokakban él, de nem mindenki meri, vagy akarja megmondani, mert hiszen a kívánság a legtöbb ember életében úgyis csak elfojtott vágy és óhaj marad. Pedig az ilyesmi csakugyan nagy gyönyörűség és élvezet lehet. Az idők folyamán bizonyos mértékig ebben a gyönyörűségben részesülhettem; ismétlem, leginkább ezért is érzek hálát a sors iránt.

1903 nyarán utaztam először külföldre. Ügyszólván csak magánszorgalomból, szabadságidőm alatt, elmentem a németországi szociáldemokrata párt híressé váli drezdai pártgyűlésére. Az odafelé való utazás volt első nagyobb élményem. Bodenbachtól, az Ausztria és Németország közötti akkori határállomástól az Elbén hajón mentem Drezdáig. A hajóútnak és az úgynevezett szász Svájcnak rendkívüli szépségeire a hozzáértők már otthon is felhívták a figyelmemet és már ezen első utamon is megállapíthattam, hogy akik ezt az útszakaszt annyira dícsérték, valóban nem túloztak. Azóta persze ezt a gyönyörű természeti látványosságot is módomból összehasonlítani pl. a híres rajnai hajóutakkal, vagy az ausztriai Wachau-szakasszal, sőt a magyar dunai, Esztergomig vezető utakkal, de mondhatom, hogy azon az első elbei hajóuton úgy éreztem, hogy a mennyországhoz közeljutottam. Az odahaza kapott tanácsokhoz képest szigorúan a Baede-

kerhez tartottam magamat, s bár az előző éjjelt vasúton vörösasztottam át, az úton az Elbát szegélyező erdőborította hegyekről, sziklákról, régi várromokról le nem vettem volna a szemem még akkor sem, ha akár a folyamba dobtak volna... A hajó büfféjében borsos nyers hússal megrakott szendvicseket vásároltam és mint még sohasem élvezeti specialitást élveztem ezeket a kitűnő falatokat. Ott, azon az úton ismeriem meg a híres „Blümchen“-kávét is, erre is már előre figyelmeztettek, megállapítottam, hogy még annál is rosszabb, mint amilyennek mondták...

Utazásaim alkalmával részben, mert anyagi helyzetem is szükségessé tette, részben mert erre is otthoni barátaim jóelőre kitanítottak, a márkákkal nagyon szigorúan takarékoskodtam. Drezdába érkezve, ott ahol a hajó kikötött, a híres Augustus-híd tövében valami egészen utolsó Herbergbe, vándorlegények szállóhelyére kerültem és ott vettem lakást. A szállás egyáltalán nem volt túlságosan barátságos, de nem raboltak ki és nem is veriek agyon. Mikor felkerestem ismerőseimet, megtudtam, hogy a német párt drezdai szervezetének bérletében lévő Népházban, ahol különben a pártgyűlés is tanácskozott, olcsóbb és szebb szobái kaphattam volna. A fukarkodás tehát ez alkalommal sem bizonyult a legjobb tulajdonságnak. De 28 éves voltam, ki törődik ilyen korban apróbb kényelmetlenségekkel vagy kisebb bajokkal? Amikor a híres Brühl-teraszra kísértáltak, vagy amikor lelkendezve elrohantam a híres Zwingerbe, a királyi várban levő képtárba, úgy éreztem, hogy mindez a sok szépség és gyönyörűség nem is a szász királyé, hanem az enyém... És amikor a Zwingerben megláthattam Raffael világhírű Sixtusi Madonnáját, azzal a két könyöklő és csodálkozó angyalkával, mondhatom, hogy még ezeknél a bájos angyali ártatlanságoknál is jobban elbámméskodtam. Később természetesen ez a Sixtusi Madonna is versenytársat kapott a Louvreban, a Milói Vénuszban, az amszterdami vagy a bécsi képtárak egy-egy mesterművében, de azért a drezdai Madonna mellett is hűségesen kitartottam, mert ahányszor a negyven esztendő alatt Drezdába eljutottam, a Zwinger és a Sixtusi Madonna meglátogatását egyetlenegyszer sem mulasztottam el.

De mindez a gyönyörűség eltörpült a tulajdonképpeni szenzáció mellett, ami az volt, hogy megérkezésem után néhány órával már ott láttam magam a drezdai szocialista pártgyűlés vendégasztalánál s ott láthattam közvetlen közelségből Bebel Ágostont, Kautskyt, Bernsteint, Vollmart,

az egykori bajor katontisztból szocialista vezetővé emelkedett férfiút, az öreg Auert, a német párt egyik legrégebbi titkárát, aki még a bismarcki kivételes állapot idején a svájci határon levő Wydenben megtartott titkos kongresszus főrendezője volt. Ott láthattam Zetkin Klárát, Mehringet, a fiatalabbak között már ott ült Luxemburg Rosa is... S láthattam őket mind, a szocialista mozgalom kiválóságait, akikről már odahaza annyit beszéltek, kezefoghattam velük és a boldogság csúcspontja volt, ha az egyik, vagy a másik beszélgetésbe fogott, sőt Magyarországról is itt-ott tudott valamit. Nagy élmény és nagy boldogság volt ez akkor számomra. Egy teljes héten keresztül a sok gyönyörűséget fenéig ki is merítettem. S mikor a kongresszusról hazajöttem, az volt az érzésem, hogy a kongresszus legnagyobb és legfontosabb témájáról, a Bernstein-i revizionizmusról és a Bebel által megfogalmazott radikalizmusról még nincsenek egészen tiszta fogalmaim. Emlékszem, különösen Grossmann kifogásolta, hogy a revizionizmust nem ítélem el eléggé határozottan, s azt tanácsolta, hogy idehaza ne is kíséreljem meg, hogy a bernsteinizmus számára esetleg híveket toborozzak, mert az elnyomott és jogtalanságban sínylődő magyar munkásság vesztére történnék, ha másra is gondolna, mint a kérlelhetetlen és radikális osztályharc útjára... A legközelebbi nemzetközi kongresszus különben Jaurès ragyogó ellenérvelései dacára a drezdai alapelveket fogadta el, természetesen a magyar párt küldöttei is egyöntetűen a bebeli fogalmazásban elgondolt osztályharcnak „rég és győzelmes taktikája” mellett szavaztak.

Szóval a nagy nemzetközi túrának Drezda volt az első állomása és már csak nehezen tudnám felsorolni, hány híres, nagy állomás következett ezután. Nehezen tudnám felidézni, hány nagyszerű és kiváló útitárssal ismerkedtem meg az idők folyamán, s hányan jutottak már azóta a szép túra végére. Nehéz szívvel, fájdalmas érzéssel gondolok arra az epizódra, amely 1940 elején a szocialista Internacionálénak a második világháború alatt Brüsszelben megtartott utolsó végrehajtóbizottsági ülésén folyt le. Akkor ugyanis a távozó de Brouckere helyett a belga Huysmanns Camille-t választották meg a végrehajtóbizottság elnökévé s már csak én voltam jelen azok közül, akik még az Internacionále végrehajtóbizottságának azon az 1906. évi ugyan- csak Brüsszelben a Népháza épületében megtartott ülésén

résztvettek, amelyen Huysmannst, mint egészen fiatal emberként még csak az Iroda titkári teendőivel bízták meg... Most már csak én voltam ott, aki Huysmanns nagy érdemeit erre való visszaemlékezés keretében méltatni tudtam. Huysmanns akkori megbízói: Bebel, Kair Hardie, Jaurès, Adler, Vanderwelde, Nemece, Kautsky és még sokan ezek közül a nagyok közül, már mind hiányoztak...

*

„Találkozásom Európa szocialista vezetőivel“ című egyik régebbi könyvemben megírtam már néhány epizódot e kiváló férfiak egyikéről és másikáról. Nem akarnék itt ismétlésekbe bocsájtkozni; különben az apróbb jellemrajzokat, amelyeket az említett könyvemben megírtam, már csak azért is a fiatalabb nemzedék figyelmébe ajánlom, mert bár az arcképek, amiket ott megrajzoltam, csak éppen odavetett vázlatok, mégis a fiataloknak aligha lesz módjuk a szocialista mozgalom ezen történeti és vezető alakjait olyasvalakinek a leírásán keresztül szemlélhetni, akinek különös szerencséje volt, hogy e férfiakat még személyesen és közvetlen közletről láthatta. Említett könyvecskémbe a belga Huysmannsról is írtam. Egy alkalommal könyvem egy példányát át is adtam neki és Huysmanns a reávonatkozó részt lefordíttatta magának. Viszonzásul pedig megajándékozott rézkarcú arcképével, amely őt mint Antwerpen polgármesterét ábrázolja. Azóta Huysmanns már közoktatásiügyi miniszter is volt az egyik belga kormányban...

De nemcsak Huysmannshoz, hanem Brüsszel városához is az emlékezések egész nagy tömege fűz engem, hiszen 30 esztendő alatt bőven volt alkalmam ilyen emlékek összegyűjtésére. Az olvasó bizonyára méltányolja, ha azt mondom, hogy az ilyen kedves emlékektől a toll sem tud oly könnyen megválni, nehéz az ilyen érzésektől búcsúzni. Alig tudok elfogódottság nélkül arra gondolni, amikor talán 1906-ban, vagyis majdnem 40 esztendővel ezelőtt először álltam ott a brüsszeli Népháza előtt. Akkori új divat szerint épült üvegfalas hatalmas, többemeletes új palota volt az. Ilyen nagyszabású Munkásotthon azokban az időkben még más külföldi városokban sem volt. A belga, főként a brüsszeli elvtársaknak nagy termelő és fogyasztási szövetkezeti mozgalma volt azokban az időkben és különösen a szövetkezeti kenyérsütőde, a híres „Vooruit“, az „Előre“ már akkor európai hírnevű volt. A szövetkezeti mozgalomnak Anseele Eduard volt a szervezője és vezetője, s az ő nevé-

hez, gazdasági kérdésekben való nagy szakértelméhez fűződik a „Maison du Peuple“ megalkotásának az érdeme is. Különös tragikum, hogy a 30-as évek nagy világgazdasági válsága ezt a nagyszerű belga szövetkezeti mozgalmat is kikezdte. Élete utolsó éveiben emiatt maga Anseele is sok keserűséget volt kénytelen elszenvedni. De a brüsszeli Munkásotthon épülete máig is szilárdan áll és a belga munkások kezében maradt.

Rendkívül felemelő érzés volt, amikor először léptem át ennek a szép épületnek küszöbét és végignéztem ebben az új és számomra még idegenszerű környezetben. Élénktemperamentumú belga munkások, proletárok, a halhatatlan Meunier szobrainak ezek az élő modelljei ülték körül a Restaurant asztalait és iszogatták könnyű vörös borukat vagy egyéb szelídebb italukat. Érdekes környezet volt ez nagyon, érdekességéhez sok minden hozzájárult, még az is, hogy ha valahol gyerekhangokat hallottam, szintén franciául beszéltek...

Rendszerint ennek a Maison du Peuple-nek egyik emeleti szobájában folytak le az Internacionálé végrehajtóbizottságának az ülései. Abban az épületben segített Huysmans, mint az iroda első állandósított titkára, formát adni és szervezetbe foglalni ezt a fontos nemzetközi intézményt. Az első világháború kitöréséig, vagy tíz esztendeig ott tartottuk az Internacionálé végrehajtóbizottságának üléseit. A háború után az Internacionálé szervezetében is jelentős változások történtek és ha Brüsszelbe jöttünk, már más helyiségek vártak reánk. Néhányszor a belga munkásbiztosítási intézmények tulajdonában levő, a déli pályaudvar közelségében fekvő egyik épület igazgatósági termében tartottuk az üléseket. S ott már sokkal díszesebb környezetben, kényelmesebb bútorzatú szobákban ültünk, mint a mégis proletáros Maison du Peuple-ban. A háború után már a puritán külsejű és ugyanolyan jellemű dr Adler Frigyes volt az iroda titkára, aki ebből az új és nem egészen proletáros miliőben talán nem is érezte nagyon jól magát. Néha megfigyeltem, hogy Adler, akinek lényéből mindig a moralitás és a csendes heroizmus fénye sugárzott, boldogult édesapja viseltes ruháiban járt... Adler különben nem nyugodott, amíg az Iroda saját, megfelelő hajlékot és új helyiségeket nem kapott. Rövidesen az északi pályaudvar közelében lévő Rue de Laeken 162. számú házba tette át az Iroda székhelyét. Egy egyszerű üzleti ház egész első

emeletét foglaltuk el, ott a tanácskozó termen kívül az Internacionálé egész levéltára, nagyon tekintélyes terjedelmű szakkönyvtár, valamint a világ szocialista lapjainak nagyszerű gyűjteménye találtak elhelyezést. Ott volt természetesen a Népszava minden száma és a magyar munkásmozgalom irodalmának válogatottabb munkái is.

Hányszor jártam az idők folyamán Brüsszelben, azt már nehéz volna pontosan megmondani. De akárhányszor is ott jártam, arra mégsem volt időm, hogy e kedves és gyönyörű világvárosnak valamennyi érdekes és értékes látnivalóját alaposabban is megsejlelhettem volna. Mindig csak örökös rohanás és hajszá volt az út. Szimbolikus kifejezése annak a proletáréletnek, ami abból áll, hogy kincsek mellett dolgozik folytonosan, de még arra sincs alkalma, hogy ezeket alaposabban megtekintse, hát még hogy ki is élvezhesse... Rendszerint úgy volt, hogy harminc- vagy még több órai utazás után, ha este megérkeztem, örültem, hogy valami fekvőhelyhez jutottam, ami ilyen nagyforgalmú városban szintén nem volt nagyon könnyű dolog. Jónéhány álmatlan éjszakát kinlódtam át, amíg végül is a Gare du Nord közelében lévő Hotel „Cecil“-ben olyan szobához jutottam, ahova egész éjjel a villamosok és az autók szakadatlan lármája nem hallatszott föl. Az angolok, vagy egy-egy északi állam küldöttei mindig jobb, elsőrangú szállodákban szálltak meg, de teheték, mert angol fontokban, vagy svéd koronákban kapták az útiköltséget...

Ami a látnivalókat illeti, akármilyen országba vagy nagyobb városba jutottunk, első sorban természetesen azt tanulmányoztuk és néztük végig, ami a munkásmozgalommal kapcsolatban volt. Az elvtársak mindenütt büszkén mutogatták mindazt, amit már elérniök és kivívniuk sikerült. Ahhoz képest, amit itthonról ismertünk, akkor még a külföldieknek volt is mivel büszkélkedniök és volt is mit mutogatniok. A modern munkáslakások, a szociális biztosítási intézmények, a szövetségi mozgalom alkotásai, néhol egészen nagy gyárak, másutt óriási nyomdaépületek, munkásegyetemek: ezek mind nagyszerű és sokszor megcsodáltnivaló látványosságok voltak. Azt mindig megállapíthattam, hogy bár még a haladottabb országokban sem él a proletár holmi paradicsomi állapotok között, de szépen és egészségesen lakik, jól ruházkodik és általában magasabb az életszínvonala és kulturája, mint a mi szegény országunkban.

A tanácskozások mellett a tanulmányi kirándulások az egy-egy városban való tartózkodás idejét természetesen alaposan igénybevétték. Ha ilyen körülmények között Brüsszel vagy más város általános szépségeiből mégis csak valamit láthattam, akkor csak azért, mert olyan gyakran jártam arra, hogy a látnivalókat végül ki sem kerülhettem, mert hol az egyikbe, hol a másikba valósággal már belebotlottam. Üres órákban természetesen a kíváncsiság szenvedélyességével rávetettem magamat mindenre, ami rövid idő alatt elérhető volt.

Brüsszelnek a Boulevard Anspach egyik főútvonala. A főpályaudvar előtti térből nyílik és ezen az úton hamarosan el lehet jutni a város egyik legnagyobb díszéhez, a híres Grande Placera, a főtérre. E főútvonalon nyargalásztam rendszerint már korán reggel, még az ülések megkezdése előtt. Ez a főtér oly szép, hogy valóban megéri a fáradságot. Idővel a Grande Place három nevezetességét fedeztem fel. Elsősorban a középkori céheknek a téren egymás mellett sorakozó épületeit, amelyeknél szebb és díszesebb régi épületeket Európában aligha lehet látni. Ha ezeknek a többemeletes házaknak aranyozott cirkádáira rásüt a nap, akkor mintha ragyogó, kissé görögös stílusban épített sokemeletes aranykalitkákat látna az ember. Aki egyszer ott volt ezen a gyönyörű téren, lehetetlen, hogy újra és újra ne vágyódnék oda vissza. Látszik ezeken az aránylag keskeny és kicsiny házikókon, hogy a maguk idejében a céhek társadalmi és politikai nagyhatalmak képviselői voltak egy-egy országban. Azért ők is úgy építettek, mint a fejedelmek és a kiskirályok. Az aranykalitkákra vonatkozó kép különben úgy ötlött az eszembe, hogy vasárnaponként ez a díszter óriási madárvásárrá alakul át, ami e helynek másik látványossága. Nemcsak közönséges éneklőmadarakat árúsítanak, hanem a belga gyarmatokról, Afrikából vagy talán a világ minden más tájáról is összehordott különleges apróbb állatfajtákat. Szinte szemképráztató az a színesség, amit az exotikus madarak nyújtanak és énekük, csicsergésük, lármájuk a leggyönyörűbb koncertekkel is felér. S a madarakon kívül mi minden különleges állatfajta került ott vásárra: törpe majmok, teknősbékák, kisebb krokodilusok, a legkülönösebb madáreledelek, ugyancsak mozgó apró kis állatkák, egy egész exotikus világ; különös látvány a világváros közepén, legdíszesebb főterén. Szinte jellemzi a népek kedélyes, családias kalmárkodó termé-

szetét; egészbenvéve nagyon jóleső és jókedvre hangoló látvány.

A főtéren áll a brüsszeli városháza épülete is. Hatalmas, 89 méter magas tornyával uralkodik az egész városrész felett. Az épület szépségeit is éppen csak pillanatokra és az összbenyomás befogadása céljából szemlélheti végig az, akinek nincsen ráérő ideje. Az épületet és a tornyot ezernyi kisebb-nagyobb szobor és ciráda díszíti, s ezek mind-egyike olyan, hogy alaposabb megtekintése vagy művészeti szempontból való tanulmányozása akár heteket vagy hónapokat is elnyelne. Az egésznek összbenyomása szinte lenyűgöző. Számos más külföldi városban is láthatunk gyönyörű városházaépületeket, — gondolok a híres müncheni Ráthausra és tornyára, vagy számos holland városkára —, de ez a brüsszeli városházaépület mégis a legmaradandóbb benyomást kelti.

De Brüsszelben a nagyméretű épületek mellett éppen a városháza és a Grande Place felé vezető úton a zeg-zugos uccák labirintusában az ember a városnak olyan nevezetességére is akad, amely az említett kolosszusokkal szemben éppen méreteinek kicsínységével ragadja meg az ember kedélyét. A híres „Maneken pis“ elnevezésű, vagy 30 cm nagyságú, mezítelen fiúcskát ábrázoló szobrocskára gondolok... A Brüsszel leírását tartalmazó Baedeker szerint a szobrocska arról nevezetes, hogy „természetes módon bocsát ki vizet magából“... Az egyik brüsszeli múzeumban ott láthatók a „Maneken“ bársonyból és selyemből készített aranyoshímzésű kosztümjei is, amelyekről azt a magyarázatot kaptam, hogy különös ünnepek és vallásos körmenetek alkalmával a „Maneken“-t ezekbe a ruhákba öltöztetik. A szobrocskát különben úgy is nevezik, hogy „Brüsszel legrégibb polgára“. A nép annyira szereti a kis figurát, hogy valósággal körmenetben jár hozzá. A szobrocskát annyira megszerettem, és annyiféle anzikszkártyát küldtem is róla, hogy szegény feleségem, aki különben minden hazaküldött levelezőlapomat számozottan nyilvántartotta, minden brüsszeli utazásom előtt szükségesnek tartotta felhívni figyelmet arra, hogy a „Maneken“-ről már van elég képeslapunk.

A híres képtárak és múzeumok alapos megtekintésére sem volt elég időm. Csak nagyon futólag szemlélhettem végig az ott felhalmozott főként holland festőktől származó mesterműveket. A nagyon híres Gudule székesegye-

házba is csak egyszer kukkanthattam be és egyetlen egyszer sem juthattam el arra a térre, amelyet a mi Irodánk elnökének valamely névrokonáról, vagy öséről, de Brouckere-ről neveztek el Brüsszelben... Rendszerint örültem, ha az ülések után és a hazafelé vivő vonat indulási ideje között még maradt annyi idő, hogy pár percre bemehessek valamelyik nagyobb áruházba. Ott is rendszerint beleszédült az ember a sok csecse-becsébe és rendszerint nem tudta, mit vigyen vásárfiának: brüsszeli híres csipkét 5 frankos árban, vagy egy-két csomag igazi gyarmati kávé vagy csokoládét. Az 1935. évi brüsszeli világkiállítást, beleértve a hallatlanul érdekes és értékes gyarmati pavillonokat is, egyetlenegy nap alatt „intéztem el”. Mégis felejthetetlen marad számomra az a sok remek látnivaló, amit a kiállítás nyújtott.

De ugyancsak felejthetetlen szép brüsszeli élményem az az óriási méretű tüntetés, amelyet a belga elvtársak a szociáldemokrata párt 50 éves fennállása alkalmával 1935-ben rendeztek. Óriási tömegfelvonulásban mutatta meg a belga munkásmozgalom a maga kiterjedtségét és belső erejét. Mi külföldiek az említett Boulevard Anspachon lévő hatalmas tözsdeépület lépcsőzetén emelt tribünön ültünk, onnan üdvözlöttük az órákhosszat előttünk elvonuló sorokat. Ott ült velünk még Vandervelde is, aki akkor a belga kormány külügyminisztere volt, de ez a nagy méltósága egyáltalán nem akadályozta meg abban, hogy a nagy ünnepi alkalomból kék munkásinget öltöszön éppen csak azért, mert egyik reakciós minisztertársa úgy nyilatkozott, hogy a kékszínű munkásing tüntető viseletét jó volna betiltani... Az emelvényen a belga munkásmozgalom vezetői, köztük az akkor még népszerűsége csúcsán álló de Hendrik Man, valamint a külföldi vendégek, e sorok írója is, a belga rádió előtt álltak és bementék üdvözlő szavaikat és a munkásosztály iránti jókívánságaikat. Este Vandervelde és felesége, dr. Jeanette Vandervelde, Brüsszel egyik legkitűnőbb nőorvosa, lakásukon szeretetteljes fogadtatásban részesítettek bennünket. Vandervelde ott már kényelmes házikámban, valami japán kimonófélébe öltözve társalgott velünk.

Ha Brüsszelre gondolok, már mindig ott áll előttem a város képétől szinte elválaszthatatlanul két magyarországi elvtársnak az alakja. Az egyik az oly szörnyen tragikus véget ért dr. Rónai Zoltán elvtársunk, a másik pedig

dr Sachse József elvtárs alakja. Mind a kettőről néhány szóval meg kell emlékezniem.

A magyar szocialisták fiatalabb nemzedéke Rónai Zoltán elvtársat talán már csak hírből ismeri. Egyik kiváló intellektuelleje volt ő a világháború előtti magyar munkásmozgalomnak, s egyik első sorokban álló harcosa az 1918. és 1919. évi forradalmaknak. A forradalom összeomlása után Rónai elvtárs is emigrációba kényszerült. Hosszú ideig Bécsben élt és ott dolgozott az osztrák munkásmozgalomban egészen az 1934. évi februári eseményekig. Az osztrák reakció győzelme után Rónai elkerült Brüsszelbe. Ott találkoztam vele az utóbbi években, valahányszor Brüsszelbe jutottam. Az Internacionale végrehajtóbizottságában Rónai elvtárs képviselte a „Világosság” csoportot. Vendégszerető módon ő és a felesége többször meghívott magukhoz a Ledegangk ucca 15. szám alatt levő, egészen proletáros hajlékukba. Manzard-lakásban éltek, két piciny kamarában. A két kamra közül az egyikben a bútortól egy rozoga kis asztal, két szalmafonatú hokkedli, egy rövid, kopott díványféle, egy konyhai tűzhely, azután rengeteg felhalmozott ujságkötet. A másik „szobában”, ahogy bepillantottam, egy ágy és ugyancsak ujsághalmazok voltak. Mikor ezt az igazi emigránshajlékot láttam, magamban meg kellett állapítanom, hogy ennél még az én bécsi, Böcklinstrasse 4. szám alatti ház hatodik emeletén lévő műteremlakásom is különb volt. Pedig akik ezt a bécsi lakást látták, Budapesten ugyancsak sokat meséltek róla... De szegény Rónainé még ebben a szegényes hajlékban is nagyon ízes, magyaros ebédet vendégelt meg több alkalommal... Rónai Brüsszelből is állandóan dolgozott a „Népszavá”-nak, tudomásunk volt róla, hogy nagyszerű világpolitikai tudósításait az itthoni illetékes körök is nagy figyelemre méltatták... Rónaival Brüsszelben még a végrehajtóbizottság 1940. évi legutolsó ülésén is együtt voltam, s azután jött a szörnyű katasztrófa...

A Rónai-házaspár tragédiája ma, amikor ezek a sorok íródnak, még nincsen minden részletében tisztázva; amit eddig sikerült megtudni, az a következő:

Mikor 1940-ben a német seregek betörték Belgiumba, Rónaiék természetesen onnan szintén menekülni voltak kénytelenek. Azonban amikor a menekülésre rászánták magukat, már folyt Belgium és Brüsszel bombázása. Vala-

milyen pályaudvaron, nem tudni pontosan, Brüsszelben vagy máshol, Rónai és a felesége a nagy tumultusban elszakadt egymástól. Egy idő múlva Rónai megtudta azt a szörnyűséget, hogy feleségét egy bombatalálat érte és hogy a szegény asszony a sebesülésbe bele is halt. S ekkor Rónai végső kétségbeesése pillanatában, miután egy ideig még bolyongott Brüsszel uccáin, valahogy a brüsszeli igazságügyi palota egyik erkélyére feljutott, onnan a mélységbe vetette magát és azonnal szörnyethalt...

E borzalmas katasztrófának a révén a magyar októberi forradalom mártírjainak névsora most Rónai Zoltán névvel és nemes egyéniségével kibővült...

Egy másik magyar származású szocialista, akivel Brüsszelben majdnem mindig együtt voltam, de akivel majdnem mindig akkor is találkoztam, ha történetesen Párizsban, Londonban vagy Hágában volt dolgom: dr. Sachse József elvtárs. Sachse pozsonyi születésű volt és Budapesten járt az egyetemre. Úgy tudom, tagja volt a „Népszava“ szerkesztőségének, még abban az első garnitúrában, amelyet Garami a napilap megindításakor állított össze. Nem emlékszem már, mi volt az oka, hogy Sachse nagyon hamar megelégtelte a dicsőséget és külföldre ment, de arra emlékszem, hogy még itt Budapesten szerzett magának holland származású feleséget. Először Londonban találkoztam Sachseval. Tökéletesen beszélt az angol nyelvet és a Labour Party emberei idővel úgy megszerették, hogy nélküle nem mentek el egyetlen kongresszusra vagy külföldi tanácskozásra. A tanácskozó asztalnál Sachse mindig ott ült az angol delegáció melletti, saját külön brit birodalmi tolmácsuknak tekintették, úgy, hogy még kölcsönbe sem adták másoknak. De ugyanakkor Sachse a brüsszeli „Peuple“ pártlapnak is főmunkatársa, illetve külpolitikai szerkesztője volt. Hogy ezt hogyan csinálta, mindig nehezen tudtam megérteni, csak annyit tudok, mert erről sokszor volt alkalmam meggyőződni, hogy a brüsszeli vezető elvtársak is nagyon szerették és becsülték, Huysmannsról nem is szólva, aki Sachset még abban az időben megszerette, amikor az első világháború idején Hágában segített neki a nemzetközi irodát berendezni és vezetni. Amikor az iroda 1940. évi legutolsó ülésén vett részt, az iroda női adminisztratív személyzetének és tolmácsainak tagjai között már ott láttam dr. Sachse elvtárs leányát. Magyarul is beszélt, igaz, hogy csak keveset.

Brüsszelben, mint mondtam, nagyon sok volt a látnivaló és még több is lehetett volna, ha nem lett volna állandóan olyan sietős a dolgom... Egyetlen egyszer mégis úgy adódott, hogy egy brüsszeli ülés kapcsán néhány napi tartózkodásra elmehettem betegeskedő feleségemmel a közeli Osztenδέte. Az időjárás nem volt kedvező, a tenger állandóan viharos volt, mégis láthattuk, milyen gyönyörű pontja ez a világnak. Amikor az első világháború után, vagyis Belgiumnak a németek által történt első lerohanása után, ott járiam Brüsszelben, semmiféle gyűlöletet nem tapasztaltam a németek iránt. Ellenben 1940 elején, már hallottam a villamoson olyanfajta megjegyzéseket: „c'est un boche“... Már szidták a németet. Vajjon mikor esendeseznek majd le a gyűlöletnek azok a haragos hullámai, amelyeket a második világháború korbácsolt fel a sokat szenvedett belga nép lelkében?...

Az Internacionále problémái

E sorokkal nem az a célom, hogy megírjam a szocialista Internacionále történetét. Nem az a célom, hogy a népek testvériségének mindennél magasztosabb eszméjéről, annak elméleti és gyakorlati kérdéseiről írjak mindenre kiterjedő tanulmányt. Nincs itt többről szó, mint néhány többé-kevésbé érdekes és érdekes emlékek és feljegyzések közléséről. Azt hiszem, a feljegyzések talán már azért is számot tarthatnak az érdeklődésre, mert olyan időszakról szólnak, amely egész történelmi korszakot ölel fel, s mert a feljegyzések némelyike alkalmas megmutatni azt, milyen problémák foglalkoztatták ez időben elsősorban a szocializmus harcosait. Talán bizonyos világosságot vetnek azok az emlékek a kornak és a kor szereplőinek törekvéseire és különböző irányzataira, a célokra és a lehetőségekre. De megmutatkozik már a legapróbb emlékek felidézésének a során is, milyen nagy nehézségek és akadályok merednek a nagy törekvések és célok elé, a nagyszerű és fenséges eszmék és gondolatok útjába.

Említettem, innen-onnan 40 esztendeje, amióta először részesültem abban a megkülönböztetett tiszteletben és szerencsében, hogy először ülhettem a szocialista Internacionále tanácskozó asztalához. Ha visszapillantok arra a négy évtizedre, megállapíthatom, hogy a különböző országok munkásmozgalmainak legkiválóbbjait voltaképpen csak egyet-

len nagy kérdés, csak egyetlen, minden mást túlszárnyaló probléma foglalkoztatta az egész idő alatti. A kérdés, amely törekvéseik és elgondolásaiknak központját alkotta, ez volt: Milyen úton és milyen eszközökkel volna lehetséges a fenyegető nemzetközi háborús konfliktusok elsímítása, mit lehetne tenni a véres háború kirobbanásának megakadályozására, hogyan lehetne eredményesebben harcolni a kapitalizmus véres versengései ellen, s hogyan tudná a munkáosztály ezekkel a pusztító törekvésekkel szemben a nemzetközi testvéri szolidaritást szembeállítani? Ha ma végignézek az elmúlt, történelmileg is nagyon jelentős négy évtizeden, akkor azt látom, hogy voltaképpen egy egész korszaknak nagy tragikumai nyilvánul meg abban, hogy a munkáosztály legkiválóbb képviselői, látszólag teljesen eredménytelenül állították tudásukat, becsületes akarataikat és szüntelen fáradozásukat ennek az egyetlen nagy ideálnak, ennek a szép gondolatnak a központjába.

E vonatkozásban sem tudom eléggé hangoztatni, milyen nagy érték az a gondolkodó és látó ember világában, ha túllépi saját országát, a megszokott környezetnek, a mindennapi otthonnak határállomásait és ha hirtelen feltáru előtte mindaz, ami odakünn az idegenben a szemhatár kitágítása számára kínálkozik. Rendszerint nem is könnyű feladat, ha új és eddig ismeretlen viszonyok közé, új emberek közé, idegen környezetbe lép az ember azzal a céllal, hogy elvégezze a feladatot, amelyre odahaza megbízást kapott. Ilyenkor a legtöbb dolgot másmilyennek ismeri fel, mint ahogy otthon elképzelte, más lehetőségekkel, más szokásokkal találkozik, más gondolkodásmódra, más gyakorlati felfogásra bukkan, mint amilyenre odahaza, elutazása előtt számított.

Már az 1889-ben megalakult II. Internacionále is olyan álláspontot foglalt el, amely azt mutatja, hogy a békéért való küzdelmet, a háború elleni háborút egyik főcéljának tekintette. Ez a párizsi kongresszuson már határozatot fogadott el a háború kérdésében, amelynek ezek voltak lényeges pontjai:

„A kongresszus felháborodással utasítja vissza egyes kormányok háborús szándékait... A békét a munkáosztály felszabadítása első és elkerülhetetlen feltételének tekinti... Kijelenti továbbá a kongresszus, hogy a háború, a mostani gazdasági rendszernek áldatlan kárhozatos következménye csak akkor tűnik majd el, ha a kapitalista terme-

lési rendszer helyét a munka felszabadítása és a szocializmus nemzetközi győzelme foglalja majd el“...

A háborúval szemben való ez a feltétlen elutasító és elvi állásfoglalás haladást jelent még annak az első szocialista nemzedéknek a magaiartásával szemben is, amely Marx Károllyal és Engels Frigyessel az élén kezdte az európai munkásosztályoknak nemzetközi felsorakoztatását. Ez az állásfoglalás felismeri és figyelembe veszi a társadalmi és a kapitalista fejlődésnek új tényeit, s a háborús kérdésekben való felfogását már ezekhez a változott viszonyokhoz alkalmazza. Marx és Engels a 48-as események következtében jutott érintkezésbe nemzetközi viszonylatban Európa egyes országainak haladottabb munkáscsoportjaival. Bennük még a 48-as eseményekből eredő vágyak és hagyományok éltek, a háború problémáját is ezeken keresztül szemléltek. Nem voltak pacifisták, nem utasították el a háborút minden körülmények között. Adott esetben egy-egy háborútól jelentős kormányzati és társadalmi-rendszerváltozásokat vártak még a munkásosztály javára is. Leginkább abból indultak még ki, milyen események hozhatnak előnyt az európai demokrácia szempontjából, mi okozhatja egy-egy reakciós kormányzat háborús vereségét és bukását?

Azóta azonban a viszonyok nagyon sokat változtak és a későbbi II. Internacionále nemzedéke már új fontos felismeréseknek jutott a birtokába. A háború problémája is alapvető módon változott. Modern nagy néphadseregek alakultak és a modern géptechnika korszakában a háború lényege, formája, kiterjedése és várható hatása is forradalmi változásokon ment át. A modern háborút nem a jelentéktelen kisebb-nagyobb zsoldos hadseregek vívják többé és nem is primitív régi fegyverekkel, amelyek a mai tömeggyilkoló harci eszközökkel szemben szinte gyermekjátékszereknek voltak tekinthetők. A háború ma már a nagy tömegeknek ügye és egy-egy országban egy egész népnek a dolga. A második világháború folyamán a front mögött élő fegyvertelen és védtelen békés lakosság borzalmasan tragikus ügyévé is vált. Az egykori dinasztikus, majd nem operettszerű kedélyes háborúk korszaka elmúlt, a háború ma a szónak betűszerinti értelmében népek sorstragédiájává alakult át. A II. Internacionále nemzedéke tehát már világosan láthatta, hogy a háború pusztításai sokkal veszedelmesebbek, s ezekkel szemben valósággal eltörpülnek azok az esélyek, amelyek egy-egy háború nyomán a szocializmus előreiörése,

vagy a napi politika és szűkkeblűen felfogott pártérdekek szempontjából adódhatnak. Ma már tehát a béke megőrzése és fenntartása a demokráciának is a legnagyobb érdeke.

Az Internacionále számára ez volt tehát a kérdések kérdése. Minden újabb nemzetközi összejövetelen a probléma egyre csak élesebben meredt a különböző országok munkásosztályainak képviselői elé, mert a világkapitalizmus és imperializmus versengése a háború veszedelmét is egyre közelebb hozta. A figyelmeztetéseket és inielmeket a párizsi kongresszus után az 1893. évi zürichi és az 1896-i londoni kongresszus is világgá kiáltotta. Az 1900. évi, Párizsban megtartott nemzetközi szocialista kongresszuson pedig Briand, aki akkor még a francia szocialista párt tagja volt, többek között Jean Jaurès által is aláírt rezolúciót terjesztett elő, amelyben arra akarta felhívni a világ munkásságát, hogy: „Szervezkedjék és készüljön fel az általános sztrájkra... Az én számomra — harsogta bele Briand a kongresszus gyülekezetébe — az általános sztrájk eszköze a forradalomnak, de olyan forradalomé, amely több biztosítékot nyújt, mint a multnak a nagy forradalma“...

Néhány esztendővel később már a nemzetközi szocialista kongresszus Stuttgartban határozott ebben a nagy kérdésben. A stuttgarti közismert határozat a Lenin és Luxemburg Róza által javasolt és elfogadott pótlással együtt szinte „mene tekel“-t rajzol az imperialista háborúkat szító kapitalista világrend égboltozatára...

„Ha a háború mégis kitörne — így szólt a stuttgarti határozatnak híressé vált utolsó bekezdése — akkor a szocialistáknak az a kötelességük, hogy a háború gyors befejezése mellett foglaljanak állást és minden erejükkel arra törekedjenek, hogy a háború által előidézett gazdasági és politikai válságot a legszélesebb néprétegek felrázására és a kapitalista osztályuralom megdöntésének meggyorsítására használják fel...“

A stuttgarti kongresszuson, sajnos, nem vehettem részt, mert abban az időben a váci államfogházban ültem le nyolc hónapos büntetésemért; de ott voltam már az 1910. évi kopenhágai nemzetközi kongresszuson, ahol nem is csak az egyik, de a kongresszusnak négy napirendi pontja foglalkozott a háborúval és az ezzel összefüggő kérdésekkel. Élénken emlékszem azokra a szenvedélyes vitákra, amelyek a kongresszus bizottsági ülésein folytak le ezekben a kérdésekben.

Meglehetősen egyöntetű volt az a felfogás, hogy a parlamentekben a háborús költségvetéseket el kell utasítani. Kopenhágában abban is egyhangú volt az állásfoglalás, hogy a parlamentekben követelni kell a nemzetek önrendelkezési jogát és ezt meg kell védelmezni háborús támadások és erőszakos elnyomatások ellen. De éles ellentétek merültek fel az angol és a német küldöttek között az általános sztrájk kérdésében. Jellemző, hogy e kérdésben az angol Keir Hardie képviselte a radikálisabb álláspontot a német küldöttekkel szemben. Az általános sztrájk alkalmazását követelte Keir Hardie különösen a hadfelszerelési iparban. Amikor a bizottságban leszavazták, mint korreferens a kongresszus teljes ülése elé is kiállt és ott is a legerélyesebben védelmezte ezt az álláspontot.

Visszapillantva a 33 évvel ezelőtt lezajlott kopenhágai kongresszusra, elgondolkodom azon, hogy ez volt az első nagy nemzetközi kongresszus, amelyen résztvehettem. Annak ellenére, hogy számtalan nemzetközi tanácskozáson vettem részt, mégis a nemzetközi viszonyok olyképpen alakultak, hogy ez az 1910. évi kongresszus egyben az egyetlen is volt ezekben az évtizedekben, amelyet, hogy úgy mondjam: szabályszerűen megtarthattunk. Milyen tragikus fejlődés, hogy az első és a második világháború közötti időben is csak két nagy nemzetközi kongresszusra adódott alkalom, még pedig arra, amelyet 1925-ben Marseille-ban és 1931-ben Bécsben tartottunk. Ez is mutatja, hogy a nemzetközi politikában szinte megszakítás nélkül viharok dúltak e 30 esztendő alatt.

Európa és az egész világ legnemesebb gondolkodóit, legtisztább és legönzetlenebb politikusait láttam együtt e külföldi tanácskozásokon. Eszméikért tiszta szívből fakadt becsületos idealizmusból fáradoztak. A mithológia Prometheusza sem szenvedett többet, mint amennyit ezek a férfiak szenvedtek: Jean Jaurès, Bebel, Vandervelde vagy a többiek, amikor ezekkel az irtózatosan nehéz problémákkal hadakoztak. Világosan látták a szörnyű veszedelmek és katasztrófák közeledését és ugyanakkor számolniok kellett azzal is, hogy a munkásosztály szervezett ereje még mindig nem elegendő, hogy a készülő borzalmakat megakadályozza és elhárítsa; reálisan számot kellett vetniök azzal, hogy a mai kapitalista társadalomban milyen óriási gátak akadályozzák a munkásosztály nemzetközi cselekvését és gondolkodását. Mert ezek

a gátak ma még valóban nagyon erősek és hatalmasak. A munkásosztály nemzetközi szellemben való megnyilvánulásával és törekvéseivel szemben a kapitalizmus ma még rendkívül nagy erőket és ellenirányzatokat tud érvényesíteni. A kapitalista állam hatalmi gépezete különösen külpolitikai válságok alkalmával s különösen a háború kitörésének idején olyan súllyal nehezedik a népre, hogy minden ellenállásra való törekvést gyökerében el tud fojtani. A nacionalizmus és a sovinizmus ideológiájának elterjedtsége és a nagy tömegekre való hatása ma még összehasonlíthatatlanul erősebb, mint a szocializmusnak békét és a népek testvériségét hirdető eszméi. Az iskola, a polgári sajtó és a mai társadalom számos intézménye is ma még a szocializmus célkitűzéseivel szemben álló erőket és irányzatokat segíti.

A világ munkásosztályai közös politikájának és cselekvéseinek voltaképpen ma még olyan világrendben kell érvényesülnie, amely rivalizáló nemzeti és gazdasági csoportokra van felépítve. S a munkásosztály is az egyes nemzeteken, az egyes országokon belül ezeknek a versengő csoportoknak bizonyos mértékig részese. Szervezeteinek és politikai befolyásának megerősödésével a munkásosztály a polgári állam és társadalom politikai és gazdasági rendszerének és hagyományainak örököse, sok vonatkozásban szinte elkerülhetetlen folytatója. A kapitalista termelési rend fejlődése azt is mutatja, hogy bizonyos mértékig a munkásosztály is részesedik azokból a gazdasági, társadalmi és politikai előnyökből, amelyeket az illető ország a világpiacon való hódításai révén magának biztosít. Rendkívül nehéz követelni és elérni, hogy a szervezett munkásosztály egy magasabb és nemesebb ideál kedvéért az ilyen kínálkozó előnyökről önként mondjon le és még hozzá esetleg egy másik hatalmi vagy monopolisztikus csoport javára tegye ezt. Gondoljunk csak arra, hogy a gazdag gyarmatok fölött rendelkező vagy például erős kivitelre dolgozó országok munkásai milyen kísértésbe juthatnak, ha egy-egy háború kapesán országuk gazdasági előnyeinek kérdése forog kockán. A társadalmi kultúra és a politikai demokrácia kiterjedése, a munkásosztálynak más társadalmi osztályokkal való érintkezése egy-egy országban időnként a munkásmozgalomnak ú. n. nemzeti jelleget ad. A munkásosztály hajlandó a politikai és társadalmi ideálokért harcolni és áldozatokat hozni. Ugyanakkor azonban ezt a magatartását az

egyes nagyobb országokban bizonyos társadalmi, gazdasági és politikai csoportönzés és kiváltságokra való törekvés is befolyásolja. Az is gyakori jelenség, hogy időről-időre az egyes nagyobb országok munkáspártjai olyan törekvésekre hajlamosak, hogy a maguk országainak munkásmozgalmi jellegét, vagy harcmodorát érvényesítsék a többi országok munkásmozgalmaiban. Mindezek a problémák, az Internacionálén belül is visszatükrözik azokat az ellentéteket és különbségeket, amelyek a világpolitikában az egyes világhatalmak között mutatkoznak.

Mindez éppen csak odavetett felsorolása azoknak a gátló okoknak, amelyek a világ szervezett munkásainak közös fellépését és cselekvését a multban még erősen akadályozták. A különböző kongresszusainkon is ezek a differenciák és befolyások jutottak kifejezésre az egyes nemzetek képviselőinek és szószólóinak fellépésében és magatartásában. Akár angol, akár német, vagy francia, vagy orosz szocialistákról volt szó, kiütköztek ezek a differenciák, akár a háborúról vagy más fontosabb részletkérdésekről, mint amilyenek, mondjuk: a polgári politikai pártokkal való együttműködés vagy akár egyszerű szociálpolitikai problémákról volt szó.

Az angolokra vonatkozóan például nem lehet sértő az a tárgyilagos megállapítás, hogy a nemzetközi szocialista kongresszusokon is mindig úgy lépnek fel, mint egy hatalmas világbirodalomnak a képviselői. Természetesen nem vonatkozik ez a modorukra vagy fellépésük formájára, csak éppen arra, hogyan nézik vagy kezelik az egyes felmerült problémák lényegét. Nagyon erős az érzékük a szocializmus és a nemzetköziség eszmei tartalma és erkölcsi követeléseiről. Különben se felejtjük el, hogy a szocialista Internacionálénak az angolok voltaképpen minden más európai nemzetnél régebbi tagjai, hiszen a Marx által megalapított I. Internacionálénak is ők adtak otthont Londonban. Megemlítettem már, hogy egyes kérdésekben, egyes képviselőik „baloldaliabb” felfogást vallottak, mint a „radikális osztályharc”-elméletét védelmező német Bebel Ágoston. Az angolok pozíciója a kongresszusokon olyan erős, hogy valamely kérdésben küldöttségük vezetőjének egyszerű tagadó, vagy elutasító fejbiccentése máris megállást diktál az egész gyűlekezetnek, ha csak a kongresszus nem akarja, hogy rezolúciója papiroshatározat maradjon.

Az európai munkáspártok gyűlekezete ilyenkor kényte-

len deferálni, hacsak nem akarja magát kitenni annak, hogy állásfoglalása a szervezett munkásosztály legszámottevőbb területén, legnagyobb csoportja keretében hatástalan maradjon. Azt is meg kell említenem, hogy a világnak legerősebb munkáspártja, a Labour Party, a II. Internacionálé megalakulása után csak 15 esztendővel lépett annak soraiba. A történelemből tudjuk, hogy az 1848-as kartista mozgalom politikai kudarca az angol szakszervezetek soraiban olyan mély lehangoltságot és a politikai harcokkal szemben való olyan erős kedvetlenséget hagyott maga után, hogy csak ilyen sokára és ilyen nehezen találtak vissza a régi útra. Emlékszem az iroda 1906. évi brüsszeli ülésének vitáira, amelyek erről a kérdéstről folytak. Emlékszem: az a furcsa helyzet alakult ki, hogy Hyndmann, a régi angol szociáldemokrata és régi marxista azon az ülésen ellenezte a Labour Party, a Trade-Uniók felvételét. Ezzel szemben a „radikális“ német Kautsky szenvedélyesen harcolt a felvétel érdekében. Kautskynak az volt a legerősebb érve, hogy a fejlődés az angol munkásokat és szakszervezeteiket kénytelenül a szocializmus és az osztályharc elméletének és gyakorlatának útjára fogja majd irányítani. S hogy a fejlődés valóban Kautskyt igazolta, ezt ma már az angol Labour Party minden kongresszusa és minden fontosabb állásfoglalása bizonyítja.

Az angolok mellett másképp festettek az Internacionáléban a németek. Számos körülmény az ő pozícióelőnyüket biztosította a tanácskozásokban, a felfogásokban és elhatározásokban. A németek ezeket gyakran a franciákkal szemben szokták érvényre juttatni. Különösen az első világháború előtti korszakban olyan volt a helyzet, hogy a németek alkották az Internacionálé legerősebb szekcióját. A legerősebbek voltak, mind szervezeti, mind anyagi vonatkozásban. És közülük kerültek ki az összejöveteleknek legkimagaslóbb egyéniségei. A háború előtt Bebel és Kautsky, a háború után pedig Hilferding és Wels volt a nemzetközi tanácskozások nagy német hangadója. De a német csoporthoz tartozott voltaképpen a bécsi dr Adler Viktor vagy dr Bauer Ottó, a nagy mester nagy tanítványa, vagy a nagy német szervező tehetségek egyik kimagasló alakja, Wels Ottó is. Ha ezek felszólaltak és elmondták véleményüket az egyes kérdésekről, akkor ennek az volt a jelentősége, hogy *Roma locuta...* A németek szelleme és szemlélete jelentette az igazi szocia-

lizmus és az igazi marxizmus szemléletét. Hosszú időn keresztül az ő szervezeteik voltak az erősebbek és egy nagy korszakon keresztül a sikeresebbek... Természetesen olyan szellemóriás, mint Jaurès, vagy az 1871-es párizsi barrikádok harcosa, Vaillant, ritkán mulasztotta el, hogy a németekkel a kongresszuson harcba szálljon; de ha ki is mutatták francia lendülettel, hogy mennyivel rokonszenvesebb és vonzóbb a nagy forradalom Franciaországának kultúr-szellemé és politikája, mint a hirhedt porosz abszolutizmus rendszere, a németek, — ha az előterjesztett javaslatok nem találkoztak tetszésükkel, egyszerűen kijelentették, hogy „ezt, vagy am azt Németországban nem lehet végrehajtani, nem lehet megcsinálni“ az ú. n. „kis porosz ostromállapot“ miatt, vagy ezt vagy am azt „valamelyik szász királyi vagy hesseni hercegségi tilalmi törvény akadályozza“... A nemtetsző javaslat ilyenkor egyszerűen lekerült az asztalról. Igaz viszont az is, hogy a derék franciák számos kezdeményezésüket és javaslatukat inkább sok franciás szellemmel és könnyed fantáziával indokolták, semmint realitással, vagy holmi német alapossággal...

Ott voltak a tanácskozásokon régebben az oroszok... Azóta az oroszok megalakították a III. Internacionálét, sőt azóta már ezt is lebontották. De az első világháború előtt az oroszok még csak a nagy ismeretlen masszát jelentették. Minden összejeövetelen az Internacionále egy-egy bizottságot kreált, amelynek az volt a feladata, hogy a különböző orosz forradalmi frakcióknak egymáshoz való viszonyát megvizsgálja, azután pedig rendszerint megállapítsa, hogy a kiegyenlítés ezen frakciók között lehetetlennek látszik... A kiküldött bizottság javaslatokat dolgozott ki, amelyek az orosz forradalmi erőfeszítések anyagi megsegítésére is vonatkoztak. Hogy valójában mi minden érlelődik a végtelen orosz hómezők alatt, azt pontosan senki sem tudhatta. Az is lehetséges, hogy maguk az orosz frakciók mindezt saját forradalmi műhelytitkuknak tartották... Azóta már erre a nagy világiörténeti „titokra“ is világosság derült, mégpedig akkora, amely az orosz forradalom lángszlopával a földkerekség valamennyi munkáspártjainak útjára rávilágít. Lenint csak akkor láttam, ha a tanácskozás Zürichben, vagyis az ő menedékhelyén folyt le, Plechanoffot csak Kopenhágában láttam a franciák csoportjában. A háború után tanácskozásainkon hangadó volt Dan Theodor, az orosz

forradalom neves történetírója, de Dan akkor már emigránsa volt az orosz forradalomnak.

Nagy fogyatékosága volt az Internacionálénak az is, hogy például az amerikaiak csak nagyon ritkán jelentek meg az összejeveteleken. Hillquit, az amerikai szocialista mozgalom egyik legnevesebb vezetője és történetírója is csak néhányszor jött el Európába. Victor Berger, az amerikai kongresszus tagja, a kopenhágai kongresszus óta egyetlenegyszer sem vett részt a nemzetközi összejeveteleken. Csak egyetlenegyszer találkoztam De Leonnal, az ú. n. radikálisabb amerikai irányzatok vezetőjével és csak nagyon ritkán az amerikai politikai vagy szakszervezeti mozgalom egyes fiatalabb vezető képviselőivel. A repülőgép korszakában most már remélhetően ezen a téren is megjavul a helyzet, de a múltban az amerikai új világnak, annak a döntővé fejlődő világhatalmasságnak a friss színe és friss ereje bizony nagyon hiányzott. A jövőben bizonyára még óriási erőfeszítésekre lesz szükség, hogy közös nagy elhatározások és cselekvések érdekében az amerikaiak is meghozzák a maguk áldozatát. Bizonyára erős aggodalmaikkal is szembe kell majd szállni, különösen, ha az marad az amerikai munkásréteg felfogása, hogy a messzemenő kooperációk veszélyt jelenthetnek magasabb munkabéreikre, magasabb életstandardjukra, vagy ha attól félnek majd, hogy nagyonis belesüppedhetnek az oceánokon inneni régi világ ezernyi bajának ingoványaiba.

Végül ott voltak a nemzetközi tanácskozásokon az ú. n. kisebb nemzetek.

Ezekről a nagyok úgy gondolkoznak, mint ahogy a proletárok között a szülő a nagyszámú családról általában szokott. A kicsinyek azért vannak, hogy a nagyoknak sok legyen a gondja. A kicsinyek viszont azt gondolták, hogy a nagyoknak igen is kötelességük volna a kicsinyekről gondoskodni, hogy kötelességük volna a lehetőségek szerint segíteni a kicsinyeken. A panaszkodás jogával természetesen bőségesen éltünk. Bizonyos mértékig egyszerű postaládának néztük az Internacionálét. Tribünt, fórumot kerestünk, valami nemzetközi bíróságfélét, amely igazságos és amely mindent lát. A kisebbek nagyonis érezték, hogy a nemzetek egymáshoz való viszonyában még mindig az ökoljog uralkodik a világon. Voltunk a kisebb nemzetek képviselői közül, akik messze országokból jöttünk, hogy 10–15 percig beszélhessünk, hogy „hazabeszélhessünk“. Fontos és jó volt, hogy

erre a mód megadatott. Ahhoz, hogy egy-egy ország külpolitikai viszonyait megértse a világ, ahhoz szükséges volt az illető ország belpolitikai összefüggéseit is felmutatni. Csak így volt lehetséges a nemzetközi kapcsolatok módszeresebb elemzését kidolgozni. Nem volt ez felesleges és értéktelen munka, csak így értették meg a nagyok, hogy a kisebb nemzetek nemcsak megvannak, de hogy igényeik is vannak. Bebel a legtájékozottabb politikusok közül való volt, de azért a balkáni népeket is már az ú. n. „érdekes“, egzotikus nemzetek közé sorolta. Az angolok és a franciák valamivel jobban tudtak tájékozódni, különösen a gyarmati népek sorsáról. A kérdések egész sora mutatta, milyen nehéz és bonyolult problémával kénytelenek a kisebb nemzetek megküzdni. Pl. a lengyel, az ukrán, az orosz és más nemzetiségi kérdések gyakran kitölthették volna az összejövétel egész napirendjét és rengeteg anyagot szolgáltathattak volna az Internacionálénak.

Két érdekes, a bonyolult viszonyokra jellemző példát akarok itt felemlíteni.

Az egyik az ú. n. skandináv államok esete. Ezeknek tudvalevően már régi idők óta az volt a felfogásuk és ideális törekvésük, hogy összeálljanak valamilyen egységes blokkba, szövetségbe. És mégis erős differenciák mutatkoztak közöttük. Érintettem, hogy már az első világháború idején is egyrészük az akkori ú. n. antanttal rokonszenvezett, viszont voltak közöttük, akik inkább a németekhez húztak. Most a második világháború idején valamennyiüknek az volt a vágyuk, hogy semlegesek maradhassanak, megőrizhessék kicsiny országaik békéjét. Csakhogy, sajnos, ez nem látszott elérhetőnek. Mikor az Internacionálé utoljára volt együtt, már ezeknek a kicsinyeknek is égett a házuk... A finnek már benn voltak a tűzben, a dánok és norvégek veszedelme már ott leselkedett a küszöbön. És mégsem tudták vagy akarták az Internacionálé számára lehetővé tenni, hogy az hozza meg számukra a döntést az egyik vagy a másik csoporthoz való csatlakozás tárgyában...

A másik példa bennünket magyarokat is közelebbről érintett. Amikor az emlékezetes müncheni konferencia után már a szudétanémetek ügyében is megtörtént a döntés, akkor ebben a történelmi helyzetben a magyar párt arra az álláspontra helyezkedett, hogy békés és barátságos megegyezést célzó tárgyalásokat kellene indítani Magyarország és Csehszlovákia között. Emlékezetes, hogy mi magyarok ilyen

értelmű memorandumot is terjesztettünk 1940 elején az Internacionále elé. Az Internacionále ezzel meglehetősen dilemma elé került, mert nem tudta, melyiket szeresse a kettő közül?... Trianont az Internacionále nem tartotta igazságosnak, ezt már 20 évvel ezelőtt is kijelentette és azóta is többször megmondta; ellenben lehetetlen volt számára, hogy szemet húnnyon az előtt a tény előtt, hogy a magyar kormány szövetségben és a belpolitikai rendszer tekintetében is rokonságban áll az olasz fasizmus és a német náciizmus rendszerével. Viszont Csehszlovákia, különösen az osztrák csatlakozás után az egyetlen szigetekeske maradt Közép- vagy Délkelet-Európa területén, amely nem hódolt be a politikai diktatúrák rendszerének. Ilyen körülmények között valóban nehéz kérdés volt, hogy magyarok és csehek között az Internacionále kinek szolgáltasson igazat.

A kapitalista és burzsoá világ szétszaggatottságának rettentő átka és súlya némely kérdésben bizony az Internacionáléra is ránehezedett; viszont az Internacionále együttesének súlyt és jelentőséget adott az a körülmény, hogy élén olyan férfiak álltak, akik egyéniségük, szellemük, látókörük és tudásuk nagyságánál fogva saját személyükben is szimbolumai voltak a munkások nemzetközi egységének. Ezek a férfiak sokszor biztosították az intézmény egységét és sikerét. Mindig rendkívüli élményt és szellemi élvezetet jelentett számomra, ha de Brouckèrenak elnöki enunciacióját hallgathattam, ha ez a kitűnő férfiú valamely kérdés ügyrendi kezelésére nézve magyarázatokat vagy tanácsokat adott. De Brouckère különben a belga kormány népszövetségi delegátusa is volt, s elmondható róla, hogy igazán alaposan tudta a leckéjét... Mindig csak a probléma ugrópontját vette célba és rövid, de precíz hozzászólásaival fel tudta venni a tárgyalásoknak azt a fonálát, amely az érdekek sokaságában itt-ott már elmerülni látszott. Nagy, átható értelmével, megértésről tanuskodó felfogásával, konciliáns modorával, de Brouckère a kiegyenlítésre törekvő gondolatot úgy meg tudta fogalmazni, hogy ez valóban a legnehezebb ellentétek közepette is mindenkor a kiegyenlítést szolgálta. A tárgyalások menetét nemcsak eszével, de szívével is figyelte és igazi mesteri rendezője volt a tanácskozások alatt felgyülemlett anyagnak, amely sokfélesége miatt néha az eredménytelenség veszélyét rejtette magában. Régebben a kiegyenlítésnek ezt a fontos munkáját Vandervelde szokta volt ellátni. Vandervelde nagy ékesszólásának varázsával érte el mindenkor a kívánt hatást.

Élénk temperamentuma, nagy tekintélye, valamint az az általános szeretet, amely őt körülvette, különösen alkalmassá tette erre a feladatra.

Az idők folyamán nagy értékke fejlődött az Internacionálé zöld asztala körül Gillies William, az angol delegáció állandó tagja, a Labour Party külügyi titkárságának vezetője. Angolos hidegséggel, kimért, tárgyilagos, de a dolgok mélyét mindig érintő felszólalásai valósággal nélkülözhetetlenek voltak a tanácskozások során. Gillies bizonyos mértékig a szabályozó funkcióját látta el, valahogy az volt ő, ami az iránytű a hajón, de úgy, hogy ahova ő nem akart menni, oda mi is hiába igyekeztünk volna, mert minek is tértünk volna olyan útra, amelyről az angolok esetleg elmaradnak? Gillies William alakra, testalkatra nézve kicsi, jelentéktelennek látszó emberke, de mégis az Internacionálé „nagyjai” közé tartozott.

Az említetteken kívül a legutóbbi másfél évtized alatt, kivéve azt az időt, amikor miniszterelnök vagy miniszter volt, Blum Léon is rendszerint ott ült az Internacionálé asztalánál. Mondhatom, nagyobb hatást aligha gyakorolt még férfiú a környezetére, mint Blum. Szavakban nagyon nehéz volna kifejezni a világosságot, a sugárzást és azt a finomságot is, amely ebből az emberből áradt; ennek leírására annál kevésbbé vállalkozhatom, mert, sajnos, Blum Léon megnyilatkozásainak értelméhez és élvezéséhez csak az értekezletek tolmácsai útján juthattam el. Már pedig, hogy Blum szónoklataiban nemcsak a szavaknak a summáját adta, hanem hogy azok rendszerint valami magasabb zenei kompozícióhoz is hasonlítottak, azt legjobban bizonyítja az az incidens, amely egyszer Blum beszéde nyomán támadt. Azt hiszem, egyik bécsi bizottsági tanácskozáson történt, amikor a tolmács Blum beszédét fordította, éppen Bauer Ottó, — különben maga is az Internacionálé egyik legnagyobb szónoka — úgy látszik, nem elégedett meg azzal, hogy Blum beszédét csak egyszer hallhassa, és ezért a tolmácsolást is végighallgatta. Egyszerre csak indulatosan közbeszól, hogy Blum nem azt mondta és nem úgy mondta, ahogy a tolmács nekünk továbbadta... A szegény tolmács — tekintve, hogy éppen dr. Bauer Ottó volt az, aki a kifogást emelte — annyira zavarba jött, hogy alig tudta folytatni, s az ügyet nem is tudtuk másként megoldani, csak úgy, hogy a hivatalos tolmács után felállt Grumbach, a francia kamara tagja, régebben az Internacionálénak ugyancsak tolmácsa, és az eredeti stenogrammból újra

lefordította Blum beszédjét. A tolmács védelmére azután Grumbach megmagyarázta nekünk, hogy Blum beszédét azért nehéz más nyelven tolmácsolni, mert Blumnak minden szava finoman cizellált ékszerhez hasonlítható s ha abból egy hajszálnyi árnyalat vagy ékezet elmarad vagy módosul, akkor már nem juttatja kifejezésre a beszéd eredeti és tökéletes finomságát, mélységét és ragyogását, nem fejezi ki azt, amit Blum a maga varázslatos szókincsével mondott és hallgatóival közölni akart... Elképzelhető, hogy milyen áhítattal hallgatta Blum felszólalásait az egész gyülekezet. Pedig akik ezekre az összejövetelekre jártak, a legtöbben maguk is a szónak mesterei voltak. De itt hallgató közönséggé alakultak át és lelkesen tapsoltak... Blum legnagyobb beszédeit lágy és halkszavú beszélgetés formájában mondta el. Amikor Jean Jaurès beszélt, az szakadatlan mennydörgés volt; aki Blum beszédeit meg akarta hallani, annak erősen kellett hegyeznie a fülét. Blum lényének finomságában, hallatlanul rokonszenves fellépésében és modorában egy nagy nemzet kulturája tükröződött. Nagy tartózkodással ugyan, de mégis feljegyzem, hogy Blum egyszer-kétszer boldoggá tett engem azzal, hogy egy-egy felszólalásom után átintett az asztalfőről hozzám és jelezte, hogy felszólalásomat jól megértette és az tetszésével is találkozott...

Adler Frigyes

Helyénvalónak látom, hogy amikor a szocialista Internacionále nehézségeiről, válságairól és problémáiról szölok néhány szóval, kitérjek annak a személyére, aki történeti sorsfordulók idején sokszor az Internacionálénak nemcsak lelke volt, hanem aki magatartásával, sőt egész életével is tanubizonyságot tett már róla, hogy a világ proletárságának ezért az eszméjéért arra is készen áll, hogy érte életét is odaadja. Dr Adler Frigyes, dr Adler Viktornak, az osztrák szocialisták egykori nagy vezetőjének fia az a férfiú, akinek valóban nem mindennapi egyéniségéről akarok itt részletesebben is megemlékezni. Az Internacionále történetírója majd méltóbban fogja ezt a feladatot elvégezni; de úgy érzem, részemről is hálátlanság és mulasztás volna, ha én, aki oly szerencsés voltam, hogy e rendkívüli férfiúnak édesapját is már jól ismertem és szinte atyai barátságában és jókaratában részesülhettem, nem vetnék itt papírra néhány feljegyzést abból, amit Adler Frigyes remek történeti figurájá-

val kapcsolatban sokszor csodáltam, s aminek szemléleténél az igazi, nagy egyéniségekbe és a szocializmusba vetett hittemben is sokszor megerősödtem. Meg vagyok győződve, hogy az utókor számára Adlert úgy fogja megörökíteni a történetírás, mint az idealizmusnak, a politikai és erkölcsi makulátlanságnak, valamint a szocializmus iránti rendületlen hűségnek a legteljesebb önfeláldozására is mindig készenálló mintaképe. Itt csak néhány mondatban, mint Adler Frigyes kortársa kívánok beszámolni arról, milyen felemelő tudat volt, ha az ember az ő közelében állva úgy érezhette, hogy egy-egy cselekedetével, vagy szavával sikerült neki elérnie azt a mértéket, amellyel Adler Frigyes is mérte a dolgokat... Nagyszerű érzés volt látni és tudni, hogy apró-cseprő múltó napijelentőségű dolgok és érdekek kereszteződésénél ott járt és ott foglalatoskodott közöttünk egy ember, aki lelki tekintetét állandóan csak a szocializmus legmagasabb eszményei felé irányítja. Valóságos lelki kielégülés volt tudni, hogy ott áll közöttünk valaki, aki egyáltalán nem volt az a csökönyös koponya, hogy a pillanat józan szükségai elől elzárkózott volna, de aki ugyanakkor fanatikus és kegyetlen is tudott lenni, aki gyűlölettel és megvetéssel tudott le-sujtani, ha úgy érezte, hogy valahol valakik a szocializmus eszméje ellen akarnának fordulni; aki irtózáttal gondolt arra, ha olyasmi ellen akartak vétkezni, amit a vallásos ember a szentlélek elleni bűnözésnek tekint... Öröm volt tudni, hogy ott él közöttünk valaki, aki lényének tisztaságával, külsejének szelídségével, de ugyanakkor örökös belső izzásával megható jelenség volt számunkra. Olyan volt ő, mint aki szent szenvedést vállalt, aki egymaga is viselni akarja egy óriási feladat és egy nagy ügy keresztjét, mintha ő egymaga hordozná az Internacionálé egész terhét és ebben a lelki nagyságában ő, az intézmény főtitkára, valóban meg-személyesítője volt az egész Internacionálénak.

Dr Adler Frigyeset vagy 40 esztendővel ezelőtt láttam először Zürichben. Körülbelül velem egykorú volt, lehet, hogy 2—3 évvel fiatalabb. Megismerkedésünk idején Adler a zürichi „Eidgenössische Technische Hochschule“ hallgatója volt. Csak később tudtam meg, hogy a magasabb matematika Adlernek különösen kedvelt tantárgyai közé tartozott. Azóta mindig az volt az elképzelésem róla, hogy a szocializmus alapigazságait ugyanolyan megdönthetetleneknek tekintti, mint a számok törvényeit, s inkább megöletti magát,

semmint kiszámított igazságaiból vagy logikai törvényszerűségeiből csak egy jöttányit is hajlandó volna engedni... Adler akkor Zürichben az ottani testvérpárt könyvkereskedésének vezetője is volt és a könyvesboltban ismerkedtem meg vele. Ugyanakkor azonban Adler a svájci szocialista ifjúsági mozgalom élén is állt, s az éjjel-nappal való szakadatlan munka szokását nyilván már Zürichben gyakorolta. Hogy ez a nyughatatlan szellem milyen napszakában szokott pihenni és aludni, azt a 40 esztendő alatt sem sikerült megtudnom. Adler jellegzetes arcú ma is, mikor már túl van a hatvanon, a rendkívüli szelídséget tükrözi. Jól emlékszem fiatalkori arcvonásaira is, úgy képezem, hogy valamilyen invenciózus festő vagy szobrász Adlert fiatal, szakálltalan Jézusnak ábrázolta volna. Első beszélgetésünk magyar dolgokra vonatkozott, mert Adler, mint osztrák származású, a magyar kérdéseket is közelebről ismerte és ezek iránt állandó érdeklődést mutatott. Legközelebb Schaffhausenban, a híres rajnai vízesés városában találkoztunk. Abban az időben Adler „A bodeni tó országainak Internacionáléja” ügyeit vezette és vezetője volt az 1908. évi szocialista tüntetésnek, amelyet én akkor a magyar választójogi küzdelem érdekében igyekeztem kihasználni.

A Schaffhausenban megtartott demonstráció után egyideig csak ritkán hallottam Adlerről. Csak az első világháború kitörése után értesültem, hogy a háborús vihar Adler Frigyest is hazasodorta, s hogy oroszszármazású feleségével, Katja elvtársnővel, — akivel a svájci egyetemen ismerkedt meg, tért vissza a bécsi szülői házba.

A háború kérdésében való magatartás miatt az osztrák pártban is bizonyos ellentétek és egyenetlenségek voltak, melyeknek híre hamarosan hozzánk is eljutott; de hogy az ellentétek milyen mélyrehatóak, erről már csak akkor szereztünk tudomást, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia közvéleményét, sőt egész Európát megdöbbentette és megrendítette az akkori osztrák miniszterelnök, Stürgkh Károly Adler Frigyes által történt megöletése. Csak ekkor tudtuk meg, hogy Adler Frigyes, bár hazament, „nem lelé honát a hazában”...

De hogy is találhatta volna meg helyét az akkori Ausztriában? A szülői házban a szocializmus eszméjét és tanításait szívta magába. Innen kikerült Svájcba és ott a demokráta köztársaságnak és szabadságnak ezen az igazán idilli-

kus szigetén nevelkedett férfiúvá és politikussá. Ott alakított és vezetett egynéhány szervezetet Adler is és ott munkálkodott azokban a körökben, ahol a népek testvériségének eszméjét, a munkásosztály szolidaritását, az Internacionále gondolatát terjesztették és ápták. Hogyan tudta volna ilyen nevelésű és gondolkodású férfiú leküzdeni vagy magába fojtani a haragot és gyűlöletet a háború ellen, hogyan tudta volna ilyen környezetben megtalálni tiszta és nemes lelkének egyensúlyát és nyugalmát? Számára lehetetlenség és képtelenség volt belenyugodni abba a háborúba, amely éppen a reakciós Habsburgok dinasztiájának országából robbant ki, s amelynek II. Vilmosnak, a porosz reakció koronás fejének a birodalma volt a döntő irányítója. Ezen a politikai talajon nőtt ki az Adler—Stürgkh-tragédia. Az Adler Viktor vezetése alatt működő osztrák szocialista párt a háború első napjaiban nem hódolt be annyira a háborús politikának, mint például Scheidemannék Németországban; de alapjában véve a németiség érzései domináltak az osztrák szocialista pártban is. Amikor Scheidemannék azon a végzetes augusztus 4-én megszavazták a német birodalmi gyűlésben a hadihiteleket, a bécsi „Arbeiter-Zeitung“ is „a német nemzet napjá“ról írt vezércikket. Az öregebb Adler kétségtelenül rendületlen hűséggel és politikai tisztasággal szolgálta a szocializmust, de a legnagyobb mestere is volt a politikai taktikának, tanítványai is, akik közé olyan férfiak tartoztak, mint dr Renner Károly, a későbbi kancellár, Austerlitz Frigyes, Bauer Ottó és mások, Adlert úgy tisztelték, mint a politikai bölcsesség megisméjesítőjét. Szavának az osztrák pártban akkora súlya és tekintélye volt, hogy legtöbbször a kérdéseket szinte egymaga döntötte el. Az ő életműve az a harc, amelynek végén gyönyörű politikai taktikai küzdelemben Ferenc József császártól ki tudta csikarni az általános titkos választójogot, amelynek törvénybeiktatása után 67 szocialista képviselő vonult be az osztrák Reichsratba; de amikor a háború kitört, Stürgkh gróf, az akkori miniszterelnök az osztrák parlamentet egyszerűen félreállította az útból és az osztrák szocialistáknak nem is volt módjuk arra, hogy a törvényhozásban a háború kérdésében állást foglalhassanak. Stürgkh ezzel a kormányzati módszerrel az osztrák politikai közéletet visszavetette a régi abszolutisztikus kormányzás korszakába. Semmivé tette azokat a politikai eredményeket, amelyeket a demokratikus erők az évtizedes

harcok folyamán kivívtak. Egészen bizonyos, hogy az öregebb Adler is súlyosan érezhette ennek a helyzetnek nagy keserűségét; de ő azt is tudta és tisztán látta, hogy ezúttal olyan történeti erők jutottak felszínre, amelyeket az osztrák szociáldemokrata párt sem tudna megfékezni. A korhadt monarchiáról való véleményét gyakran fejezte ki azzal a tréfás szavával, amelyet velünk, türelmetlenebb fiatalokkal szemben szokott használni, mondván: „Fiúk, ne türelmetlenkedjetek, a Habsburgok monarchiája minélkülünk is elpusztul majd“...

Mindezekkel szemben a fiatalabb Adler csak a népek szörnyű véres háborújának tragédiáját nézte és látta és ez a nagy történelmi tragédia volt az, ami őt az egyéni kétségbeesés szélére juttatta. Adler Frigyes egyéniségét ismerve, könnyen elképzelhető, mennyire elviselhetetlenek voltak az ő számára ezek az állapotok. Sokszorosan fájhatott neki ez a szörnyű helyzet, szinte fizikai fájdalom lehetett számára, hogy a Stürgkh-féle kormány az osztrák munkásosztályt politikai tétlenségre és megszegyenítő némaságra kárhoztatja. S hogy lehessenek szocialisták, akik ezt a helyzetet tétlenül nézik vagy taktikai okokból még éppenséggel támogatják is, ez Adler Frigyes számára elviselhetetlen gondolatnak látszott, bűnözés volt ez a szocializmus ellen, bűn a szentlélek ellen... Így következett be, hogy dr Adler Frigyes akár az édesaja, dr Adler Viktor ellen is fellázadt. Így érlelődött meg Stürgkh gróf tragédiája.

Adlert az osztrák haditörvényszék halálra ítélte. Aki őt közelebről ismerte, annak számára nem volt vitás, hogy Adler kész volt megadni tragikus cselekedetének az árát. De a sors és a történelmi események más szerepet szántak neki. Végeies cselekedetének rugója kizáróan az volt, hogy cselekedni akart a háború ellen és azok ellen, akiket ő a háború bűnöseinek tartott. Utat keresett minden áron a tömegek felrázására és megszólaltatására. Nem lehet pontosan bizonyítani és felmérni, csakugyan ez volt-e Adler cselekedetének a közvetlen hatása, de tagadhatatlan tény, hogy Adler tettének elkövetése után néhány héttel kitört a forradalom Oroszországban, ugyanakkor megindult a kezdeményezés a stockholmi találkozóra, s ahogy az később kiderült, ugyanabban az időben történi meg az is, hogy IV. Károly, az új uralkodó sógora, Sixtus páрмаi herceg útján a különbéke ajánlatával keresette fel Clemenceau akkori francia miniszterelnököt, végül

Adler végzetes, de történelmi jelentőségű cselekedete után következett be az is, hogy Stürgkh gróf utódja összehívta az osztrák parlamentet és még sok más ponton is megindult egy új történelmi fejlődés folyamata...

Akkoriban véletlenül annak is tanuja lehettem, hogy a tragédia pillanataiban Adler Frigyes édesapja nem mint politikus, de mint ember, mint apa megértette a szörnyű cselekedetet és vérző szívével odaborult kétségbeesett fia mellé. Az a revolvergolyó, amely a bécsi Meissl és Schadn-szálloda éttermében Stürgkh grófot megölte, súlyos sebet ejtett a beteges öreg Adler szívéen is. De az apa is vállalta a maga keresztjét. A katasztrófa után néhány órával Bécsben jártam és az esetről akkor a Népszavának tudósítást is írtam. Megrendítő volt az a kép, amely a katasztrófa politikai és emberi indokait felmutatva akkor a nyilvánosság elé került. Emlékszem, ahogy Bécsbe értem, elsősorban aziránt érdeklődtem, mi van a mi súlyosan beteg, szívasztmás öreg Adler Viktorunkkal, hogyan viseli a csapást a nehéz első órában? Megtudtam, hogy Adler Viktor a dráma lejátszódása után 1–2 órával halálos betegen elvánszorgott a bőriönbe, hogy ott érdeklődjék fia további sorsa iránt. Azt mondták bécsi barátaink, hogy Adler Viktor erről a nehéz útról semmiáron nem volt eltéríthető, most pedig, hogy visszajött, lázas betegen fekszik odahaza...

Ezek után dr Adler Frigyeset már csak az 1918-as forradalom első napjaiban láttam újra. E lázas napokban az osztrák munkástömegek mindenütt már csak Adler Frigyes szavára hajlottak, mindenütt csak az ő alakját keresték és csak az ő egyéniségének volt az a mágikus hatása, hogy a felszabadított néptömegek mozgása és hullámozása felett szinte abszolút hatalommal tudott rendelkezni... S aki meg fogja írni az osztrák 1918-as forradalom történetét, kénytelen lesz igazolni, hogy Adler Frigyes magatartásában ezekben a nagy napokban is rendkívüli lelki nagyság nyilatkozott meg. Példátlan önmérséklettel Adler Frigyes a forradalomnak ezekben az első izzó napjaiban és heteiben úgy teljesítette feladatát, hogy ő, a „baloldali“, a párt és a mozgalom igazi érdekeit védelmezve, és szem előtt tartva elsősorban a forradalom legszélsőségesebb irányzatai és frakciói ellen folytatott kemény harcot. A háború első időszakában elkövetett politikai hibák, taktikai ballépések és jobboldali kisiklások miatt a forradalom által felszabadult tömegek a régi vezető elvtársakkal

természetesen nem rokonszenveztek. Adler a tömegek mozgalmát egyéni tetszése szerint a legszélsőbb irányba is vihetné volna. Ő azonban legfőbb szocialista kötelességének azt tartotta, hogy e súlyos időkben a kilengések ellen megvédelmezze az osztrák munkásság mozgalmát és a forradalmat. Tudta és világosan felmérte, hogy amennyiben nem így cselekszik, veszélybe és gyors bukásba sodródik a győzelemre jutott ifjú demokrácia, s éppen ezért példátlanul nagy erkölcsi bátorságát arra használta fel, hogy a nagy politikai viharban a fékező szerepét vállalja. Nálánál népszerűbb ember nem volt akkor Ausztriában. Ennek ő teljes tudatában volt és a tomboló politikai fürgetegnek a napjaiban a többi vezető elvtársnak és a mozgalom funkcionáriusainak magyarázta, hogy: „A népszerűség arra való, hogy az ember az ügy érdekében elfogassza és elhasználja“.

A szocialista mozgalom nemzetközi vonatkozásainak kérdésében Adler Frigyes ugyancsak megmaradt régi kéréseivel elvi magatartása mellett. Emlékszem fellépésére Bernben, a szocialistáknak a háború utáni első értekezletén. Ott is úgy üdvözölték és fogadták, mint prófétát. Tőle várták a nemzetközi szervezeti feltámasztását és valósággal kérelték, hogy álljon élére az új Internacionálnak. A szónoki tribünön való megjelenését percekig tartó tomboló tapsviharral fogadták; első szavai ezek voltak:

„Sajnos, attól tartok, hogy ez a szívélyes fogadtatás csak az én személyemnek szól, és félek attól, hogy a dolgok elvi megítélésében óriási távolság van köztem és Önök között...”

Hüvös, hideg zuhany volt ez azok számára, akikkel Adler a háború alatt tanúsított magatartásuk miatt nem akart és nem is tudott együttthaladni... Még ott Bernben a legnagyobb nyíltsággal és keménységgel rámutatott a szerinte a múltban elkövetett hibákra és a berni konferenciától nem is fogadott el semmilyen megbízatást. Előbb olyan munkába akart fogni, amelynek elvégzésével biztosítékokat szerezhet az irányban, hogy a múltban elkövetett hibák nem fognak megismétlődni. Nem riadt vissza attól sem, hogy kicsinyszámú baráti körével együtt egyideig izoláltan maradt. Scheidemannékkal semmiáron nem akart nemzetközi vonatkozásban együttműködni, Macdonaldban sem bízott eléggé, de a III. Internacionále működését és magatartását sem tette magáévá. Ezért átmenetileg a németországi független szocialisták bevonásával 1921-ben megalakította az úgynevezett

bécsi „szocialista munkaközösség“ csoportját, amely a „két és feles“ Internacionále elnevezés alatt vonult be a munkásmozgalom történetébe.

De a sors mégis csak Adler Frigyeszt szemelte ki, mint legalkalmasabbat arra, hogy az Internacionále nélkülözhetetlen szervezetét hamarosan újjáalakítsa és mozgásba hozza. Emlékeztet, hogy 1921-től számítva rövid egy-két év alatt a viszonyok, különösen a németországi munkáviszonyok, nagyon megváltoztak. A többségi pártban Scheidemann és néhány exponáltabb társa a második sorba került, ez a helyzet lehetővé tette, hogy a német párt a kölni kongresszuson a függetlenségekkel újra egyesült és ennek az egyesítésnek elvi alapjait nemzetközi viszonylatban is fel lehetett használni. 1923-ban Hamburgban meg is történt az Internacionále újjáalakítása. Az újjászervezésnek ezt a nagy munkáját már Adler Frigyes vállalta, természetesen csak miután az általa követelt elvi biztosítékokat megkapta.

Amikor ezek a sorok íródnak, sajnos, ismét ez a pillanatnyi tragikus helyzet, hogy az Internacionále is ott hever a világháború pusztításainak romjai alatt, de a történelem számára és az újrakezdés kényszere előtt álló fiatalabb nemzedék számára meg kell állapítani a nagy és felemelő tényt, hogy Hamburgban Adler Frigyes komoly elvi biztosítékokat követelt és harcolt ki az igazi szocialista és nemzetközi magatartás számára... Azt követelte, hogy:

„Az Internacionále nemcsak a béke idején, de a háborúban is maradjon működő szerve és eszköze a munkásosztály politikájának!“

Adler ezt Hamburgban szószerint is bevétette az Internacionále új alapszabályaiba; ez úgyszólván erkölcsi követelése volt. Ezeket az erkölcsi követeléseket Adler mélyenjáró és következetes okfejtéssel magyarázta meg annak idején, amikor ott állt a bécsi hadbíróság előtt. Tudta, hogy mielőtt ő a hadbíróság előtt a szocializmusnak és a munkásosztály nemzetközi politikájának ezeket a magasabbrendű elvi szempontjait magyarázza, ezalatt a bírák már halálos ítéletének indokolásán gondolkodnak... De erkölcsi követeléseitől mégsem tágitott. Okfejtései egyszerűek, világosak és az ő számára olyan igazságot képviselnek, akárcsak azok a matematikai törvények, amelyekhez Adler ugyancsak fanatikus szeretettel ragaszkodott.

Híres védőbeszédében, számos írásában és különböző

cikkeiben Adler nagyjában így fejezi ki az Internacionále eszméjének és szervezetének főbb gondolatát:

1. Marx és Engels kiáltványa szerint a szocialisták a többi párttól csak annyiban különböznek, hogy egyrészt a proletárság különböző nemzeti harcaiban a proletárságnak közös, a nemzetitől független érdekeit emelik ki és ezeket törekszenek érvényesíteni, másrészt, hogy a burzsoázia és a proletárság harcainak különböző szakaszaiban a szocialisták mindig az egész mozgalom érdekeit képviselik.

Adler arra is hivatkozik, hogy a nemzetköziség gondolatát Bauer Ottó a nemzetiségi kérdéstről szóló nagy művében még határozottabban és világosabban szabja meg, amikor azt írja:

„A demokrácia minden más, még nemzeti követelményét is alá kellene rendelni a proletárság mozgalma általános érdekének, ami a nemzet demokrata követelményeit nem zárja ki, csak egy magasabb elvnek rendeli alá“...

Az igazi nemzetköziségnek, mondja Adler, az a feladata, hogy az egyes országok munkássága érdekeinek különböző volta dacára és a sok felmerülő nehézség ellenére is meghatározza és megindokolja az érdekközösségnek a különbségek feletti elsőbbségét.

2. A demokrácia etikája szerint minden népnek joga a védekezés, joga van arra, hogy egy őt érhető legyőztetés ellen védekezhessék. Ez a védekezés azonban csak negatívum; de abban a pillanatban, amikor a védekezés szándékának negatívuma a győzelmi akarat pozitívumává változik, akkor ez már az internacionalizmus tagadása, mert a nemzetköziség a népek egyenlőségét tételezi fel... Viszont az egyik nép győzelme feltételezi a másik nép vereségét.

A kapitalizmus rendszerében a védekező háború a hódító háborútól elválaszthatatlan. Ami mint védelmi háború kezdődik, az elkerülhetetlenül hódító háborúvá fejlődik... A proletárosztály számára a tragikus pont nem akkor következik, amikor egymás ellen harcolni kénytelenek, hanem akkor kezdődik, amikor egymást le akarják győzni...

3. A felmerülő ellentétek egyik mély gyökere az a kérdés, mi érvényesüljön: az egyes ország politikája, vagy az Internacionále politikája? Izoláltan csinálja-e az egyes országban a munkásosztály a politikáját, vagy együtt határozza meg az Internacionále országaihoz tartozó munkáspártokkal? A nemzetközi politika áldozatokkal is járhat. Viszont az izolált, a napi politikában (választási győzelmek stb.) sikereket is

jelenthet; de az áldozatokat is vállalni kell. Az Internacionále politikája lehetetlenné válik, ha minden ország munkásosztálya sajátmaga külön szempontjai alapján foglal állást, ha pl. az egyik ország munkássága háborút hirdet a cárizmus ellen, ugyanakkor pedig a másik a porosz militarizmus ellen indít harcot...

Szükséges tehát az Internacionále közös politikája. A háborúban való lehetőségeket nem tudjuk egy primitív formulába összefoglalni. Ezeket a lehetőségeket és eshetőségeket az Internacionáléban alaposan meg kell vizsgálni, de valamennyi lehetőségnek az Internacionáléra kell támaszkodnia.

A háború is csak akkor válhatik a párt ügyévé, ha a párt állásfoglalása az Internacionále állásfoglalásával is kifejezett összhangban van. *Az ellenfelek részéről ilyenkor szokásos „hazaárulás” vádjával pedig az emberiség elleni árulás vádját kell szembeállítani...*

*

Az emberiség és az emberiesség legfőbb érdekeit vizsgáló gondolatok lebegtek Adler Frigyes lelki szeme előtt, amikor Hamburgban nem engedett abból, hogy ezeket az erkölcsi követeléseket az alapszabályokba is foglalják, amikor nem engedett abból a felfogásából, hogy „az Internacionálé nemcsak a békében, de a háborúban is eszköze kell, hogy legyen a szocialisták politikájának”. Ebben az értelemben az 1923. évi hamburgi kongresszus csakugyan mérföldköve az Internacionálénak. Emlékszem, Adler szeme hogy ragyogott, amikor a kongresszus valamelyik éjszakáján együtt utaztam vele villamoson és ott lelkendeztünk, milyen gyönyörűsége és milyen nagyszerű jelenet volt, amidőn az egyes pártok szószólói ezekhez az alapelvekhez csatlakoztak; emlékszem, milyen nagy elégtételnek érezte Adler, hogy a nagy mű ilyen tisztaságban indulhatott. Arra is gondoltam, milyen nagy egyéni boldogság lehetett Adler Frigyes számára, ha eszébe jut: hogy édesapja egy félszázaddal azelőtt a régi Ausztria egyik határvároskájában, Hainburgban, az ott megtartott pártgyűlésen egyesítette az akkor széthúzó szocialista frakciókat, ő pedig most Hamburgban állította egységes táborba Európa nagy munkáspártjait és ezeket sorakoztatta fel az újraalakított szocialista Internacionále lobogója alá.

Sajnos, a történelmi konjunktúra már nem nagyon kedvezett az új Internacionálénak sem. A különböző országok-

ban a fasiszta reakció már megkezdte veszedelmes nacionalista gyujtogatását és a genfi Népszövetség, a kapitalizmusnak ez a kezdeti Internacionáléja tűrte, sőt itt-ott még elő is segítette Európa újabb aláaknázását. De Adler mégis elfoglalta őrhelyét és rendíthetetlenül állt a posztján. Az eszme és az elvégzendő feladat nagyságának megfelelő otthont keresett az intézmény számára és a hamburgi megalakulás után az Internacionálé irodáját Londonba helyezte át. Az 1924-ben megalakult első angol munkáskormány létrejötte után London valóban nagyszabású politikai „Hinterland“-nak ígérkezett az Internacionálé számára, de Macdonald és környezete nyilván mégsem bizonyult annak, amire Adler, a szocialista politika morális kérdéseiben nagyon igényes férfiú, számított... Így jutott el az Internacionálé Irodája és titkársága London után Svájcba, onnan pedig hamarosan újra eredeti régi székhelyére, Brüsszelbe.

Adlert az utóbbi másfél évtizeden keresztül Brüsszelben láttuk az Internacionálé intézményének élén, itt állt ő, mint az eszme legtisztább, legideálisabb őrzője, mint az Internacionálé leghűségesebb zászlótartója. Az utóbbi években megfigyeltem rajta, mennyire kezd külsőben is édesapjára hasonlítani. Szemében ugyanaz a lelki jóság és amellert élesen vizsgálódó átható tekintet, szavaiban ugyanaz a bölcsesség és kihangsúlyozott megfontoltság, mások nehézségei és bajjai iránti nagy megértés és segítő készség. Az iroda egyik legutóbbi ülése alkalmából magyar dolgokról folytattam vele hosszabb beszélgetést.

„Nem lehet valami különös élvezet szocialisták számára az élet Magyarországon“... ezekkel a szavakkal nyugtázta majdnem kétórás előadásomat.

Adler évek óta élesen figyelte és előre is látta a világpolitika közeledő nagy veszedelmeit, egyetlen összejövete-lünkön sem mulasztotta el, hogy bele ne vonja tanácskozásainkba ezeket a legsúlyosabb problémákat. Azon az ülésen, amelyet a híres müncheni konferencia után tartottunk, tanácskozásainkat Adler ezzel a szinte hamletszerű kérdéssel vezette be:

„Mi történt Münchenben? Ez még tudatlanság lenne, vagy már az árulás kezdete?“...

Adler éveken keresztül ezekről a nagy sorskérdésekről a legalaposabban kidolgozott emlékiratokat, tanulmányokat terjesztette az Iroda elé. Állandóan sürgette és figyelmeztette a csatlakozott testvérpártok vezetőségeit arra, hogy a nem-

zetközi kérdésekben élesebb ellenőrzésre, aktívabb készülődésre és cselekvésre van szükség. Ezekben a kérdésekben a pártoktól is előterjesztéseket és állásfoglalást követelt. Egyik memorandumomról, amelyet válaszképpen küldtem hozzá, azt írta hivatalos körlevelében, hogy az én fejtegetéseim és javaslataim különösen a finn testvérpárt tetszésével találkoztak.

A csatlakozott pártok szükséges támogatását Adler, sajnos, nem kapta meg. Nyilván a mai adott nehéz helyzetben ez nem is volt lehetséges... A munkásosztály szocialista törekvéseivel és mai erőforrásaival szemben még mindig nagyobb ellenerők állanak. Ez is egyik legmélyebb oka annak, hogy Adler Frigyes a szocialista Internacionálé gondolatának ez a leghűségesebb védelmezője és képviselője ma mint magánember él Amerikában... Osztozik Marx Károlynak, az első Internacionálé főtitkárának sorsában annyiban, hogy Marx is az akkori európai reakció tombolása és a munkásosztály testvérharcái következtében is az Internacionálé székhelyét annak idején ugyancsak Amerika földjére bízta. Adler semmi mást nem vitt amerikai útipoggyászában, mint a maga nagy erkölcsi igazát...

Bauer Ottó

Amikor az Internacionálé kimagasló férfiainak neveit jegyezgetem, amikor a két Adlerről, a nagy apáról és érdemes fiáról van szó és ezeknek az Internacionáléval való kapcsolatairól emlékezem meg, e névsorban Bauert voltaképpen a legelső helyek egyike illeti meg. Dr Bauer Ottó büszkén nevezte magát mindig Adler Viktor tanítványának. Már régen nagy, szinte példátlan tekintélyű, szellemi és tényleges vezére volt Bauer az osztrák szocialista pártnak, amikor minden kínálkozó alkalmat megragadott arra, hogy emelje az öreg Adler emlékének tisztelését és kultuszát. Adler Frigyeshez viszont Bauert nemcsak a testi-lelki jóbarátság viszonya fűzte, de kettőjük között bizonyos mélyebb bajtársi sorsközösség is volt. Évtizedeken keresztül volt alkalmam megfigyelni e két férfiúnak egymás mellett folytatott munkálkodását. Mondhatom, a ragaszkodásnak, az igazi szeretetnek és tisztelésnek, a célok azonossága és egymáshoz való simulásának ilyen fokát más két embernél még sohasem tapasztalhattam. Ezt állapíthatjuk meg akkor is, ha elolvassuk a két teljesen önálló és eredeti gondolkodónak legtöbb

írását. Írásaik közül alig találunk olyant, amelyben nem hivatkoznak egymás rokongondolkodására és a megállapítások azonosságára. Szinte mintha az volna tüntető kifejezett céljuk, hogy összetartásuk és egyetértésük hangsúlyozásával is egymást erősítsék. Bauer Ottónak az Internacionáléban való szerepéről alább szólok még majd. Hogy ő ott a legelsők és valóban hangadók közé tartozott, azt annak a számára, aki Bauer egyéniségét és munkáját ismeri, nem is kell külön kiemelni. Inkább Adler Friggyessel való viszonyának jellemzésére akarom megemlíteni, hogy a két férfiú az Internacionáléban való munkálkodás területén is úgy állt ott, mint elválaszthatatlan két jóbarát. Az említett „bécsi munkaközösség“ megalapítása is együttes alkotásuk és teljes egyetértésük következménye volt: ezt az irányt igyekeztek az Internacionáléban is követni és érvényesíteni. Tanácskozásainkon néha az volt ártatlan szórakozásom, hogy megfigyeltem, Adler és Bauer összesúgtak-e már valamelyik sarokban. Ha igen, akkor tudtam, hogy valamilyen kérdésnek az elindítása már biztosítva van... Bauer Ottó szavát az Internacionáléban mindenkor a legfeszültebb figyelemmel várták, felszólalásait, nagyobb előadásait a tanácskozások szenzációinak tartották. Amikor a második világháború legvéresebb napjai után írom ezeket a sorokat, külön is szeretném itt kiemelni: Bauer Ottó egy évtizeden keresztül elhangzott külpolitikai felszólalásainak mindig az volt a „ceterum censeo“-ja, hogy *összhangot kell teremteni Anglia, Franciaország és Szovjet-Oroszország külpolitikai céljai között*. Szerinte három hatalomnak kell békésen megegyeznie, állandóan ezeknek közös tanácskozásait kell követelni, mert csakis ezen az alapon képzelhető el a világbékének hosszú időre való biztosítása... Bauer ilyenértelmű memorandumokat és javaslatokat is dolgozott ki az Internacionálé számára.

Még nem ismertem akkor személyesen Bauert, amikor 1907-ben a váci államfogházban Juriga Nándor fogolytársam, az egykori tót nemzetiségi agitátor révén hozzájutottam Bauer azóta híressé vált könyvéhez, „Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie“ című standardmunkájához. A marxista kutatásnak ezt az alapvető művét azóta az évek folyamán már néhányszor átolvastam. Számomra csak így vált lehetségessé, hogy valóban a mélyére nézhessek a könyvben felvetett és feldolgozott nagy problé-

mának: a nemzetiségi kérdésnek a szervezett munkásosztály történelmi fellépése idejében való jelentőségének. Amikor azonban ennek a könyvnek nagy értékét végre megismerhettem, jól megjegyeztem magamnak Bauer Ottó nevét is és nagyon vártam az alkalmat, hogy Bécsben, ahol a szocialista párt kiváló vezetői között már számos ismerősöm volt, vele is megismerkedhessem. Azokban az időkben az osztrák szociáldemokrata párt politikai sikereinek csúcspontján állt. 1907 nyarán zajlottak le az első parlamenti választások az általános egyenlő titkos választójog alapján és a párt akkor 67 képviselővel vonult be az osztrák Reichsratba. Annak idején érdeklődtem aziránt, hogyan lehetséges, hogy Bauer, ez a nagyszerű férfiú nincsen a megválasztottak között. Megtudtam, hogy ennek csak az az oka, hogy Bauer még azon a korhatáron innen volt, amely a törvény szerint a megválasztáshoz szükséges volt, vagyis Bauer akkor még nem volt 30 éves; de megtudtam azt is, hogy ennek ellenére Bauer mégis már nagyon fontos pozíciót töltött be a parlamenti frakció munkájában, amennyiben órá bízta a frakció titkári teendőit. Nagy irodát rendeztek be számára a parlamentben, a híressé vált „Abteilung VII”-ben, a hetedik számú teremben, amely a szociáldemokrata frakció klubhelyiségéül is szolgált. A későbbi idők folyamán Bauert sokszor kerestem fel szobájában, amely a parlamenti munka módszeres előkészítő műhelye volt és a fiatal tudósnek politikai és tudományos laboratóriumává fejlődött.

1908-ban az osztrák testvérpárt Reichenbergben rendezte akkor esedékes pártgyűlését; a magyar párt megbízásából én mentem oda. Bécsben arra a vonatra szálltam, amelyen a bécsi küldöttek is Reichenbergbe utaztak, a vonaton azután bevezettek egy külön fülkébe, ott ült Bauer egyedül akkora halom ujságba és könyvbe temetkezve, hogy alig látszott ki belőle. Ebből arra lehetett következtetni, hogy Bauer rendes munkaideje ott a vasúti utazás közben sem szakadt meg. Ott ismerkedtünk meg, ott látiam először Bauert és nagyon boldog voltam, hogy végre kezét foghattam vele, akit már annyira tiszteltem és becsültem, különösen amióta nagy könyvét olvashattam.

Ezután életemnek olyan 30 esztendőös korszaka következett, amikor Bauerrel annyiszor találkozhattam, valahányszor csak túljutottam országunk határán. Pedig ez nagyon gyakran fordult elő. Később Bécsben töltött emigráción idején szinte alig volt olyan nap, hogy Bauert egy-egy össze-

jövetelen ne láttam, felszólalását ne hallottam, s mint most már régi jó ismerősömmel, vele kezét ne foghattam volna. Ha ennyi idő múltán felveiem magamban a kérdést, hogyan él emlékezetemben az a kiváló férfiú, akinek hamvai ma a párizsi Père-la-Chaise temetőben, az 1871-es kommünardok falának tövében pihennek, akkor azt kell felelnem: lelki szemimmal nem Bauer testi és földi alakját látom magam előtt, vagy ha igen, akkor ezi a nagyszerű egyéniséget és jelenséget mindig csak nagy szellemi alkotásain keresztül tudom szemlélni, csak rengeteg írását látom magam előtt, csak nagyszerű beszédein keresztül él bennem Bauer dicső és szép emléke. Valami átszellemült hatalmas emberszobrot látok magam előtt valahányszor Bauer Ottóra gondolk. Néhány híres könyve és írása és annyira felejthetetlen referátumai, mint hatalmas világosság sugároznak felém. Nem túlzás, ha azt állítom, hogy egész életemben nem találkoztam emberrel, noha sok rendkívüli és kiváló szellemi kapacitást ismerhettem meg, nem találkoztam férfiúval, aki lenyűgöző értelmével, zseniális tudásával, nem perzselő és égető, de megvilágosító szívével mindig józan, okos és mégis lelkesítő szavaival ekkora mértékben és ilyen módon hatni tudott volna reám. Bauer írásaiban alig találunk színes, ragyogó szavakat, vagy metafizikai szerkezetű mondatokat. Referátumai közül majdnem mindegyik nagy politikai eseményt, világos eszményi megnyilatkozást jelentett, de legnagyobb beszédeiben sem használt szóvirágokat és beszédének külső formája sem volt az ú. n. szónoklás. Soha nem szavalt és nem kiabált, csak egyszerűen beszélt, mintha a körülötte álló barátainak magyarázgatna, vagy egyszerű társalgást folytatott volna... S mégis ezekkel az egyszerű eszközökkel az érzelemnek valami egészen példátlan világosságával el tudta érni, hogy egy-egy óriási teremben nagy tömegben összegyűlt válogatott, vagy válogatás nélkül összejött hallgatósága a referátum végén szinte megbűvölten állt ott az extázis állapotában. Egy-egy ilyen beszéd végén a hallgatóság mindig azt érezte, hogy Bauer valami varázslatos ügyességgel pontosan mindig csak azt mondta, amit a jelenlevők lelkükben ugyancsak sejtettek, de amit nem tudtak volna olyan nagyszerűen kifejezni. Osztatlan volt a hallgatók érzése, hogy, ami Bauer ajkáról elhangzott, az az ő számukra a világosan érthető abszolút igazság. Egyszer Troelstra, a holland szocialisták vezére mellette ült, amikor Bauer egyik referátumát adta elő. Az elragadtatástól egymásra néztünk, Troelstra pedig

megérintette kabátja hajtókájának szélét és azt mutatta nekem, hogy Bauer, az ő példátlanul világos okfejtéseivel arra is képes, hogy a legrejtettebb helyekről is a porszemeket leseperje és a tárgyat ilyen tisztán elénk állítsa...

Bauer szellemének felsőbbbségével, tanítási módszerének világos és átható erejével feltétlenül uralkodott hallgatói és olvasói felett. A sok példa közül, amellyel ezt illusztrálni tudnám, kiragadok egyet a magam tapasztalatai közül:

A bécsi munkástanfolyamokon az egyik kerületben egy alkalommal sorozatos előadásokat tartottam az orosz forradalom kérdéséről. Egy korábbi fejezetben megírtam, hallgatóim azt hitték, hogy tapasztalataimat Oroszországban, a helyszínen szereztem. Már pedig én bizony, sajnálatomra, sohasem jártam Oroszországban, csak amikor ezekre az előadásaimra készültem, alaposan elolvastam Bauernek egy terjedelmesebb füzetét, amelynek a címe: „Bolsevizmus vagy szociáldemokrácia?... Bauer e füzetét azon tapasztalatainak alapján írta, amelyeket orosz hadifogsága alatt szerzett Oroszországban. Megírta mondanivalóit azzal a ragyogó, világos okfejtéssel és tudással, amelynek azután mindig megvolt az óriási hatása...

Alkotásaival és sok szellemi művének hátrahagyásával Bauer felejthetelenné tette nevét a tudomány és a szocializmus világában. Megemlítettem már a nemzetiségi kérdésről szóló munkáját. Nem hiszem, hogy volna még könyv, amely a mai kor egyik legégetőbb problémáján szinte megdönthetetlen módon így megmutatta volna a marxi kutatási módszer helyességét. Csak kevesen vannak, akik ezt a tudományos módszert ilyen szellemesen és fölényesen alkalmazni tudták. Nem hiszem, hogy a vonatkozó tudományos szakirodalomban világosabb rajzot készítettek volna arról a bonyolult helyzetről és viszonyról, amely a délkelet-európai népek és nemzetek, vagy régi habsburgi birodalomban élt népek egymásmellettiségével, vagy helyesebben szólva: egymás elleni versengése és hadakozása által a történelmi fejlődés folyamán kialakult. Szinte érdekfeszítő olvasmány Bauer könyvének az a része, amelyben azokat a hatásokat és változásokat vázolja, amelyek a modern kapitalizmus és a modern ipari munkásosztály kifejlődése, valamint a politikai, gazdasági és kulturális küzdelmek fórumán történt megjelenése a nemzetiségi probléma területén gyakorolt. De Bauer nagy érdemei közé tartozik az is, hogy nem álli meg a kérdések elemzésének a felvázolásánál, hanem a szocialista politika

számára szintézist is mutat és programot is ad. E programnak az az alapgondolata, hogy a munkáosztály nem követheii a mai hatalmakat és erőtenyezöket abban a versenyben és azokban a véres harcokban, amelyeket a területi hódítások érdekében folytatnak. Szerinte az adott gazdasági területeken kell a demokrata és szociális reformokéri, a népek nemzeti önrendelkezési jogáért és kulturális szabadságáért harcolni, mert csak ezek jelentik a haladást. Végeéljaiban a szocializmus természetesen az egész európai államrendszernek olyan átrendezéséért harcol, amely gyökeres változási jelent majd a meglévö államrendszerekkel szemben, amely utóbbiak csak dinasztikus és feudális érdekek szolgálatának köszönhetik létrejöttüket és fennállásukat.

A Habsburgok birodalmának összeomlása után Bauernek „Die österreichische Revolution“ című, ugyancsak nagyobb műve jelent meg; ebben Bauer széles történeti alapon mégegyszer vázolja azokat a fejlődési vonalakat, amelyeken a nemzetiségi állam szétbontása szinte történelmi sorsszerűséggel következett be. De amint Bauer nagyszerű történelmi és tudományos megvilágításban kimutatja: ezt a felbomlási folyamatot csak a mulasztások és politikai bűnök sietteték, amelyekei a Habsburgok kormányzati rendszerei az idők folyamán, de különösen a legutóbbi száz esztendő alatt egymásra halmoztak.

A második világháború előtti években olyan művel aján-dékozta meg Bauer Ottó a szocialisták olvasótáborát, amely szerény véleményem szerint a világ legfontosabb nyelveire lefordítva valóban alkalmas volna arra, hogy tudományos és politikai-taktikai vonatkozásban áthidaló utat mutasson abban a sorskérdésben, amely a világ szocialista munkásságát évtizedek óta különböző táborokra és frakciókra bontotta. Ebben a „Két világháború között“ című könyvében Bauer a reformok és a forradalmak útjának, módszereinek és taktikájának nagy problémáját tárgyalja. Bauerről tudjuk, hogy egyetlen pillanatig sem volt a bolsevizmus sajátos szemléletének, vagy taktikájának híve és követője. Fentemlített füzetében kimutatja, hogy a bolsevizmus a különleges orosz viszonyok terméke és a cári kormányzati rendszereknek a következménye. Bauer nemcsak jelentőseknek, de gigantiikusoknak tartja az eredményeket és változásokat, amelyeket Szovjet-Oroszország el tudott érni; de ugyanakkor kimutatja azt is, hogy a nyugati államokban az orosz taktika és az orosz módszerek alkalmazása a szocialista cél-

kitűzések esődjét és véres káoszba fulladását vonná maga után. Ezt a felfogását juttatja kifejezésre Bauer a „Két világháború között“ című nagyszabású tudományos munkájában is; azonban e könyvében azt is bizonyítja, hogy felszínes és káros a munkásosztály szempontjából az egyoldalú reformista irányzat is. Elismeri, becsüli és értékeli azokat az eredményeket, amelyeket a munkásság a reformok és a fejlődés útján az egyes országokban el tudott érni, de ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy a reformok, ha mégoly messzemenőek is, a kapitalizmus és a szocializmus között fennálló alapvető ellentétet nem oldhatják fel és a kettő közötti összeütközés és történeti leszámolás szinte elkerülhetetlen. Bauer óva inti a szocialistákat attól, hogy a szocializmus végcéljainak elhomályosítása vagy felvizezése útján belevigyék a munkásosztályt a megalkuvó irányzatok politikai ingoványaiba. Szerinte ez a szemlélet csak a munkásság osztályegységének szétrobbantása és különösen a fiatalabb nemzedéknek a szocialista mozgalomtól való elidegenítésére alkalmas.

Már halála után jelent meg Bauernak „Az illegális párt“ című munkája. Ez az emigrációban megszületett könyve a legértékesebb írások egyike. Ebben a könyvében Bauer számot vet azokkal az alapvető változásokkal, amelyek sok ország szocialista pártját arra utalták, hogy történelmi kényszerhelyzetben a szervezkedés illegális formáit is igénybe vegyék. Sorraveszi a körülményeket és okokat, amelyek régebben Marx Károlyt és barátait, később pedig, a bismarcki kivételes állapotok idején a német szociáldemokratákat, majd végül a cári Oroszország forradalmárjait arra kényszerítették, hogy illegális keretekben folytassák a munkásosztály felszabadítását célzó agitációkat. Kifejti a legális és illegális szocialista agitáció kérdéseit és a könyv egyik legérdekesebb alapgondolatában arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szocialista törekvésért való küzdelemnek ebben a korszakában mennyire fontos, hogy *az ifjabb nemzedék képviselői el ne veszítsék a kapcsolatot az idősebb vezetők és csoportok képviselőivel és gondolataival.* A diktatúras kormányzati rendszerek korszakában ez a könyv a politikai küzdelem új formáinak szinte katekizmusa lehetne.

A szocializmus tudományának valóságos szellemi csúcsteljesítményei azok a munkák, amelyekkel az aránylag oly fiatalon elköltözött Bauer ajándékozta meg a világ szocia-

lista munkásságát. Csak ismételhetem: amikor különösen az utóbbi nehéz időkben a szocializmus megnehezült küzdelmeire gondoltam, Bauer messze világító alakját láttam magam előtt. Mintha mindig csak őt hallanám és mindent átfogó értelmével ő beszélne hozzám... Az ő ébresztő és nagyszerű jelenvalóságának az érzése erősebben hat reám, mint sok ú. n. gyakorlati realitás... El nem halványuló emlékezéssel gondolok arra, milyen jó érzés, hogy gyakran lehettem Bauer közelében. Gyakran láttam őt az osztrák Reichsratnak VII-es számú termében, klubüléseken és megbeszéléseken. Egyszer pedig az első világháborúnak harmadik esztendejében ugyanott ültünk együtt egy tragikusan érdekes tanácskozás alatt. Arról volt szó, vajjon lehetséges volna-e még, hogy a Habsburg-birodalomban a sokféle nemzetiségű szociáldemokrata csoportok utolsó erőfeszítésben még egyszer összefogjanak és közösen vegyenek részt a monarchia sorsának irányításában. Bauer akkor jött meg nemrégiben orosz hadifogságból és Oroszországban már látta a forradalmi vulkán kirobbanását. A régi Ausztriát ő akkor az elkövetett mulasztások miatt már menthetetlennek tartotta és már azon az értekezleten kifejtette a német birodalomhoz való csatlakozás szükségességének a gondolatát. Felfogása ott szembekerült régi barátjának, dr. Rennernek a felfogásával.

A háború, illetve a régi Ausztria összeomlása után ugyancsak Bauerre hárult a legnehezebb, mondhatni: a leg-hálátlanabb feladatok egyike. Adler Viktornak a forradalom másnapján bekövetkezett halála után Bauert bízták meg azzal, hogy vegye át a vérző csonkká összezsugorodott Ausztria külügyeinek irányítását. Bauer logikusan a német birodalomhoz való csatlakozás szükségességének álláspontját proklamálta. A győztes nagyhatalmak ennek megvalósítását nem engedték meg és az értelmét vesztett „Önálló és független” Ausztria fennmaradását és fenntartását diktálták. Értethető, hogy Bauer nem volt hajlandó arra, hogy ilyen világpolitikai komédiában szerepet vállaljon, ezért a kormányban való részvétele csak rövid ideig tartott. De politikai súlya és nagy egyénisége továbbra is vezető pozíciót biztosított neki az osztrák politikában, ezt a pozícióját megtartotta azalatt a másfél évtized alatt is, amely az első háborútól kezdve az „önálló” Ausztria eltűnéséig tartott. E másfél évtized alatt a kicsiny Ausztriában az erők egyensúlyát kifejező két nagy politikai pártnak, a szociáldemokrata párt és a keresztényszocialistáknak a működése ugyancsak két kiemelkedő szemé-

lyiségben jutott kifejezésre. Bauer Ottó és dr Seipel Ignác, a keresztényszocialisták vezére — volt ez a két férfiú. Seipel dr.-ról általában az volt a felfogás Ausztriában, hogy „félelmetes“ intelligenciájú politikus. Bauerről viszont mindenki tudta, hogy benne Seipel dr. is emberére akadt...

Bauer külső megjelenése, magatartása, viselkedése egyszerű, puritánjellegű volt. Ruházkodása kispolgári, szinte proletáros volt. Látszott az egész emberen, hogy minden törekvése arra irányul, hogy külső életformáiban is megmaradhasson a tömegekkel való azonosulásában. Egyidőben, bár mindenki tudta róla, hogy az itálnak amúgy sem hódolt soha életében, nyíltan bejelentette az absztinensek mozgalmához való csatlakozását, mert ezzel a lépésével is arra törekedett, hogy egyéni példamutatással szolgálhassa a tömegek érdekét. Egyéniségének kiegyensúlyozott egyszerűségéből komoly méltóság sugárzott. Munkabírása és szorgalma minden képzeletet felülmúlt. Ha külföldi tanácskozáson vett részt, soha olyan összejövétel nem volt, amelyből ő hiányzott volna. A legszűkebb albizottságokban benne volt, határozati javaslatok és kiáltványok megszövegezése nélküle sohasem történt meg. Azok közé tartozott, akik szószerint éjjel-nappal dolgoztak. Odahaza az osztrák politikai életben tudvalévően vezetője volt a parlamenti küzdelmeknek, amellet állandóan járt vidéki agitációs utakra, az „Arbeiter-Zeitung“-nak majdnem naponként írt cikkeket, s tagja volt a párt vezető testületeinek. Külön is sokat foglalkozott a párt intellektuel elemeivel, vasárnap estéit arra szánta, hogy a párt fontosabb agitátoraival vitassa meg az aktuális, vagy akár az elvontabb problémákat. Bauert az ifjúság is bálványozta és senki sem foglalatoskodott többet az ifjú nemzedékkel, mint ő.

Bauert néha derűs pillanatában is láttam. Mindig hálás volt, ha egy-egy jó adomával megneveitették, itt-ott ő maga is közreadott egy-egy derűsebb apróságot. Az egyik külföldi kongresszuson nagy referátuma előtt odajött hozzánk és Kossuth Lajosra vonatkozóan kért tőlünk valamilyen történeti adatot. A beszéd után újra odajött közénk és az adat-szolgáltatásunkra célozva a következő történetkét adta elő:

— A régi osztrák pártban néhai Schuhmeier elvtárs tudvalevően a legjobb népszónokok egyike volt; de ugyancsak kitűnő szónok volt abban az időben egy Höger nevű nyomdászvezető is. Megtörtént valamelyik vasárnap délelőtt Höger beszéde alkalmával, hogy ott volt Schuhmeier is a hallgatóság körében. Schuhmeiernek történetesen ugyan-

aznap délután kellett volna beszélnie. Mikor Höger befejezte beszédjét, melynek egyik része Schuhmeiernek különösen tetszett, odament Högerhez és azt mondta neki:

Légy oly kedves, öregem, add kölcsön nekem ezt a slágert délutánra“...

Másik alkalommal egy nemzetközi összejövetelen a köveikezőket jegyeztem fel Bauerről:

A francia elvtársak, különben az olaszok is, legtöbbszökre temperamentumos, kiváló emberek voltak, de a fegyelmet csak kevésbé ismerték és gyakorolták. Különösen rossz szokásuk volt, hogy az ülésekre óriási késésekkel érkeztek... Egy alkalommal Longuet Jean elvtárs, Marx unokája, az egyik 9 órára összehívott ülésre 10 órakor robogott be... Valamennyien azt kérdeztük magunktól, mi történhetett, hogy Longuet mindössze csak egy órát késett, hiszen szokott ő 2—3 órát is késni... A mellettem ülő Bauer mosolyogva mondotta:

„Hát csak az történi, hogy Longuet tévedésből jött ilyen korán, mert ő úgy tudta, hogy ezt az ülést — tegnapi hívtuk össze és idejében akart megjelenni...“

Egyszer elmeséltem Bauernek, milyen fontosnak látszik idehaza, hogy mi is ismertessük a nemzetiségi problémát, mert a munkások nem ismerik a nagy kérdéskomplexumnak történeti vonatkozásait. Bauer ezzel kapcsolatban a következő tréfás dolgot mondta el nekem:

„A multkoriban az ifjúságnál tartottam előadást az európai kérdésekről. Az előadás után a hallgatók különböző kérdéseket intéztek hozzám. Többek között felállt egy 16—17 éves kislány és ezeket mondotta: „Az előadás nagyon tetszett és mindenben egyetértiek az előadóval. Csak arra vonatkozóan szeretnék közelebbi felvilágosítást — mondotta a kislány, akinek a régi nagy osztrák birodalomról sejtelve sem volt —, honnan meríthette a hatmillió lakosú kicsiny Ausztria a bátorságot, hogy 1914-ben háborút üzenjen a hatalmas ántátnak?...“

Bauer minden vonatkozásban szellemes és magávalragadó egyéniség volt. Ausztriában különösen a munkásosztály fiatalabb korosztályai fanatikusan hittek és bíztak benne. Ösztönösen friss, fiatalos, rokonlelkű, náluknál legfeljebb higgadtabb és komolyabb testvérüket látták Bauerben. Ezekhez a lelkes bécsi fiatalokhoz, a nagyszerű emlékű „Schutzbund“ ideális zászlóaljainak tömegeihez senki nem állt olyan közel, mint ő, senki nem tudott a távolabbi „szocia-

lista vízió" felmutatásával annyira hozzáférközni ennek a fiatalabb nemzedéknek a lelkéhez, mint ő... Később, az osztrák katasztrófa után még mindig gyakran találkoztam Bauerrel, amikor már Brünmben az emigránsok irodáját vezette... Akkor is még mindig telve volt munkakedvvel, körülötte pedig ott álltak a fiatalok legbecsületesebb és legtehetségesebb képviselői... Bauer aránylag fiatalon halt meg. Ötven és egynehány éves korában, egészen váratlanul. Száműzetésben halt meg Párizsban, hősi élet után hősi helyzetben... Hamvai ott pihennek Párizs történelmi nevezetességű temetőjében, a francia forradalmi osztályharcosok sírhantjainak közvetlen közelében... Ha nem volna többé módomban, hogy elzarándokoljak sírjához, vagy abba a Bécsbe, amely Bauer hamvait egyszer még biztosan haza fogja hozni, hogy díszes helyre hantolja el, ha nem volna többé módomban, hogy Bauer sírhantjára kegyeletes megemlékezésem koszorúját helyezhessem el, akkor hadd fejezzék ki ezek a sorok a nagyszerű szocialista harcos és a kiváló férfiú iránt érzett határtalan nagy tiszteletemet...

Felejtethetlen útitársak

Ezeknek a megemlékezéseknek nem volna sem vége, sem hossza, ha nem mondanék le arról a szándékról, hogy felsoroljam mindazokat a nagyszerű és értékes férfiakat, akikkel egy emberöltőn keresztül, nagyon jelentős történelmi korszakban, Európa különböző városaiban találkozhattam. Viszont azt is érzem, hogy szegényebbé válnék nemcsak az én életem, ha emlékezéseim kapcsán szándékosan feledkezném meg ezeknek a legkiválóbb embereknek egyikéről-másikáról; úgy érzem, az utókort is szolgálom azzal, ha akárcsak egyetlen röpke mondattal vagy egy-egy odavetett névvel egészítem ki az emlékeknek ezt a felsorakozását. Hiszen bizonyos mértékig a kötelező beszámoló is célja ezeknek a soroknak. És nem is olyan emeberekről van szó, akik a társadalom szempontjából közömbös módon csak a saját életüket élték, hanem olyan férfiakról, akik az emberiség egy-egy kisebb vagy nagyobb körének közös ismerősei... Kivétel nélkül mindegyikről el lehet mondani, hogy szavaival, írásaival és feljegyzéseire méltó cselekedeteivel itt élt, vagy még itt él közöttünk. Azt lehet mondani róluk, hogy ilyen vagy olyan módon kapaso-

latban vannak azzal a korszakkal, amelyről feljegyzéseim szólnak, kapcsolatban azokkal a történelmi eseményekkel, amelyek a kornak tartalmát adták, kapcsolatban a városokkal, a helyekkel, amelyek a kor történelmének színhelyeül, vagy háttérül szolgáltak. Ezért nem tudnám mellőzni e történelmi útitársaknak a megemlítését és nem éppen csak az én gyönyörűségemre idézem nevüket és méltó emléküket.

Hogyanis hallgathatnám el például, hogy Londonban vagy 30 évvel ezelőtt egy nagy népgyűlés szónoki emelvényén együtt álltam *Anatole France*-szal. Hogyan tudnám elhallgatni azt a jeleneit, amikor ez a nagyszerű öreg ott állt a szocialista gyűlés tribúnjén és amikor teljesen programon kívül, de igazi közkívánatra fel kellett lépnie, mint a gyűlés egyik szónokának... *Anatole France* el is mondotta fel szólalásában, mikéni esett meg vele ez a furcsa história. Elmondta, hogy az uccán a plakátokon olvasta, hogy a gyűlésen beszélni fog Jean Jaurès, az ő kitűnő honfitársa és barátja. Ettől az élvezettől — mondotta — Londonban nem akaria magát megfosztani, de nem hitte volna, hogy ezért az élvezetért most arcának verejtékével kell fizetnie... S fizetett, még pedig fejedelmi módon, noha csak néhány szót mondhatott a gyűlésen. Ezi a néhány szót nem engedték el neki, mert mihelyt a tömeg őt az elnöki emelvényen felismerte, viharosan követelte, hogy *Anatole France* is beszéljen...

Ezen a gyűlésen olyan érdekes látványban volt részem, amelyenhez nem minden nap jut hozzá az ember. Ugyanis erre a gyűlésre eljött a londoni suffragettek egy csoportja is. Emlékezetes, hogy Angliában éppen akkoriban nagyon erős hullámokat vert a női választójogért való mozgalom. S minthogy akkoriban a Labour Party emberei sem nagyon lelkesedtek még a nők választójogáért, tehát a jelenlévő női harcosok ugyancsak erőteljes tüntetést rendeztek ott a teremben. Félórakon keresztül olyan zenekoncertet csináltak, hogy angol hölgyektől ekkora temperamentumot mi, idegeknek nem is vártunk volna el. De nemkevésbé csodálkoztunk azon az erélyességen, amellyel végülis a lármázó hölgyeket elhallgattatták. Még ma is látom magam előtt azt a nem nagyon felemelő jeleneit, amikor a lármázó hölgyek egyik leghangosabbjáért elment vagy 4—5 markos rendező gentleman az utolsó padsorokba és ott a lármázó és rúgkapáldzó hölgyet szószerint felemelték a levegőbe és úgy vitték ki a teremből. Nem volt nagyon esztétikus látvány és arról is

tanuskodott, hogy a híres angol szabadságnak is van határa...

Furcsa, hogy ilyesminek éppen a jó öreg, szelíd és anynyira lovagias gondolkodású Anatole France jelenlétében kellett megtörténni... Pedig ő nyilván, mint udvarias francia, a nők választójogának is híve volt. E turbulens jelenetek láttán azonban bizonyára azt gondolhatta magában, hogy így jár az, aki elvetődven Londonba, ahelyett, hogy a Kensington vagy a British Múzeumba járna, elkalandozik szocialista népgyűlésekre, csak azért, hogy Jaurès-t meghallgathassa és ő maga is szónokolhasson...

*

Nagy melegséggel és szeretettel őrzöm szívemben két svéd barátunk és elvtársunk emlékét. *J. Engjberg* és *G. Möller* stockholmi elvtársakról van szó. Az utóbbival az első világháború előtti időkben többször találkoztam az Internacionále végrehajtó gyűlésein. Möller, aki csak úgy, mint Engjberg is, azóta már hosszú ideje tagja a különböző svéd kormányoknak, évek óta a szociális ügyek minisztériumát vezeti. Mindig nagyon élénken érdeklődött a magyar ügyek iránt is. Rendkívül rokonszenves ember s amikor a magyar szervezeti munkásság küzdelmeinek nagy nehézségeit magyaráztam, szinte látszott rajta, hogy mennyire együttérez velünk. Azóta többször fordultam hozzá magyar elvtársak ügyesbajos dolgaival, sohasem tagadta meg a segítségét. Erre a férfinak is jólesik visszaemlékezni.

Engjberget az 1917-es konferencia alkalmával ismertem meg Stockholmban. Akkor még fiatal egyetemi hallgató volt. A stockholmi magyar delegációnak hűséges vezetője, attassé-féléje volt Engjberg azokban a napokban. Évek múltán az egykori egyetemi diák elvtársunkból közoktatásügyi miniszter lett a svéd kormányban... Néhány évvel ezelőtt Párizsban nagyot néztem, amikor Engjberg elvtársamat viszontláttam egy interparlamentáris kongresszus alkalmából. Az egykori vékonytermetű diák hatalmas, tekintélyes, testes úrrá változott, de kedves, jólelkű mosolya a régi maradt. A közben megszerzett tekintély nemcsak alakjában és külsejében jutott kifejezésre, hanem megnyilatkozott párizsi kongresszusi szereplésében is. A kongresszus egyik ünnepi ülését a francia szenátus üléstermében tartottuk. Ezen a díszülésen csak az úgynevezett elismert nemzetközi nagyságok jutottak szóhoz. Nagy volt az örömöm és büszkeségem is,

amikor ezen az ülésen a francia szenátus aranynyakláncos elnöke azt hirdette ki, hogy a következő szónok Monsieur Engjberg svéd miniszter, — az én elvtársam és régi jó ismerősöm . . . És Engjberg valóban nagy előkelőséggel és nagy méltósággal végezte el feladatát. Francianyelvű beszédet mondott és beszédében gyönyörű németnyelvű Goethe-idézeteket használt fel. A nemes célzatot ott abban a teremben nem is lehetett félreértetni, mert beszédének szellemével, tartalmával és formájával Engjberg azon a rendkívüli összefüggésben is a német-francia egyetértés és testvérülés eszméjét kívánta szolgálni . . . Engjberg azóta is még egyre halad szépen ívelő pályáján. Egy nemrégiben ittjárt svéd barátunktól hallottam, hogy Engjberg most valamelyik svéd ország-résznek a kormányzója.

*

A régiek közül három kiváló lengyel elvtársunk és barátunk emléke magasodik eléem. *Daszynski Ignác*, az első világháború után életrekelt független és önálló Lengyelország parlamentjének egykori marsallja az egyik férfiú, akire gondolok, a másik dr *Diamond Hermann*, aki ugyanúgy, mint Daszynski, még a régi osztrák Reichsratnak volt tagja, végül dr *Liebermann* a harmadik. Liebermann pályája volt e három között a legváltozatosabb és a letragikusabb.

Aki Daszynski Ignác magas szikár alakját csak egyszer látta, vagy aki beszédjét csak egyetlenegyszer is hallhatta, ezt a férfiút többé nem felejtheti el. A régi időkben gyakran láttam és hallottam őt. Még az 1895-ös kuriális választójog alapján került be az osztrák Reichsratba. Tagja volt a híres 14-tagú szocialista frakciónak. Felejtethetlen marad számomra az a beszéde, amelyet 1905-ben tartott a bécsi pártgyűlésen. Említettem, hogy ez a pártgyűlés éppen akkor tanácskozott és éppen az általános választójog követeléséről volt szó, amikor a tanácskozásterembe eljutott az a hír, hogy Oroszországban az első forradalom lángjai olyan magasra csaptak, hogy még a mindenható orosz cár is egy pillanatra meghátrált és Oroszországban kihírdették a demokratikus alkotmányt. A politikai extázisnak ezekben a perceiben állt fel a szónoki emelvénnyel Daszynski, aki a régi osztrák parlament legjobb és leghíresebb szónokai közé tartozott. A beszéd a körülményeknek megfelelően rögtönzés volt. Emlékszem, milyen lenyűgöző hatást váltott ki Daszynski, amikor arról szólt, hogy azok az akasztófák, amelyeket a véres cári kor-

mány emeltetett évtizedeken keresztül az orosz forradalmárok elpusztítására, ezek most a szabadság rózsafáivá változnak át... Emlékszem, milyen megrendítő hatása volt Daszynski felszólalásának... Régi politikai bajtársa volt Pilsudszkynak, aki valamikor osztrák-lengyel területen működő lengyel szocialista volt és később Lengyelország diktátora... Lengyelország újjáépítési munkáiban Daszynskinak nagy szerep jutott volna, de sajnos, fizikuma az évtizedes harcok alatt összeroppant és az első háború utáni időben meghalt.

Dr Diamand elvtárs az 1907. évi általános választójog alapján végbement első választások alatt is bejutott az osztrák Reichsratba. Ausztriában alig volt olyan összejövetel, amelyen Diamand-dal ne találkoztam volna. Az Internacionáléban a P. P. S.-t, a lengyel szocialisták pártját képviselte. Csendes, józan és reális gondolkodásával tudott az emberekre hatni. Gyönyörű, mély basszushangján, ha néha a tanácskozássokba beleszólt vagy indítványt terjesztett elő, legtöbbször tetszésre talált. Diamand már közel járt a 70-hez, de erősnek, egészségesnek és fiatalnak látszott. Az egyik külföldi tanácskozás befejeztével jókedvűen, tréfálkozva, néhány magyar szót is belekeverve a búcsúzásba, vált el tőlem. A legközelebbi vonattal én is hazautaztam, mire hazaértem, már olvastam a lapokból, hogy Diamand a vasútról lakására érve, hirtelen meghalt. Utolsó órái, utolsó gondolatai is az Internacionálé szolgálatában álltak...

Dr Liebermann elvtársat, a lengyel parlament, a szejm, egykori neves és ismert tagját, a sors egy szabályos történelmi dráma hőségé formálta. Az előző fejezetekben már többször érintettem, hogy 1917 őszén az első világháborúnak válságos fázisaiban az osztrák testvérpárt parlamenti frakciójának helyiségében fontos megbeszélést tartottunk arról, hogy és mint alakulhat majd a Habsburg birodalom sorsa a háború folyamán. Ott volt Liebermann is. Emlékszem felszólalására. Szinte hallani sem akart már másról, mint az önálló és független Lengyelország megalakításáról és csakis ezt tekintette a megoldás egyetlen módjának; határozottan és vehemensen képviselte ezt az álláspontot. Szinte közel került a nacionalista felfogáshoz és csak az érdekelte, mi lesz az önálló Lengyelország feltámasztásával... Annál nagyobb csodálkozással és megdöbbenéssel értesültem néhány esztendővel később, hogy Liebermann is egyike azoknak a lengyel politikusoknak és képviselőknek, akiket a Pilsudzsky kor-

mányzat a legbrutálisabban üldöztetett. A Vitos-féle parasztpárti és más demokrata képviselőkkel együtt dr Liebermann is azok között volt, akiket végighurcoltak a breszt-litovszki és más börtönökben, akiket megvertek és megkínóztak és valóban nem úgy bántak velük, mint a legjobb lengyel hazafiakkal, hanem mint holmi gonosztevőkkel. Ritkán keserített el valami annyira, mint az, amit Liebermannnak erről a szomorú sorsáról hallottam. Az üldöztetések következtében Liebermann is kénytelen volt elhagyni hazáját, amelyért egykor oly elszántan harcolt, ő is kénytelen volt emigrációba menni... Diamand halála után a lengyel szocialisták pártja Liebermannra bízta az Internacionáléban való képviselést. Ott, az üléseken azután nagyon gyakran találkoztam vele. A második világháború kitörése után Liebermann átment Londonba, ahol egy ideig tagja is volt a lengyel emigrációs kormánynak, ugyancsak egyik elnöke volt a Londonban székelő lengyel nemzeti tanácsnak. Londonban érte utól a halál. Mint a nemzeti demokrata és szocialista eszmék tiszta és becsületes harcosa, mártírja távozott a küzdelmek színteréről...

*

Évtizedekkel ezelőtt, egyik legelső svájci utam alkalmával ismerkedtem meg Zürichben az európai szocialista mozgalom régi, mondhatni: első generációjának egyik reprezentáns alakjával, *Greulich Hermann* elvtárssal. Greulich érdekes és nagyszerű típusa volt azoknak a régi, kézműves munkásokból kiemelkedett politikai vezető férfiaknak, akik ugyancsak első úttörői és építőmesterei voltak a modern értelemben vett nemzetközi szocialista munkásmozgalomnak. Előrehaladott korára, külsejére és a svájci közéletben elfoglalt pozíciójára nézve Greulich valóságos szocialista pátriarcha alak benyomását keltette. Fiatalkorában hatalmastermetű és fizikumú, erős ember lehetett. Amikor megismertem, ősz, oroszlánsörényű, tekintélyes nagyszakállú, már hajlotthátú, de mégis méltóságos külsejű öreg ember volt. Vonzó és megnyerő egyéniség, s első találkozásunk alkalmával még valami olyas érzésem volt, nem illenék-e kezét is csókolni ennek a nagytekintélyű öreg bácsinak... Reám különben még az is nagy hatással volt, hogy értesülésem szerint Greulich is valamikor mint könyvkötő munkás indult el szépen ívelő pályáján... A zürichi elvtársak is mindig

úgy pillantottak fel reá, mint a legöregebb és legtekintélyesebb svájciak egyikére, pedig Greulich nem Svájcban született, hanem Németországban és mint fiatal vándorlegény jött Svájcba és vert ott gyökeret. Már fiatal korában is kiváló agitátor lehetett, mert mint öreg ember is az összejöveteleken elragadó, tüzes temperamentumával a legnagyobbhatású szónokok közé tartozott. Modern szociálpolitikai kérdésekben való jártasságát és szakismeretét nemcsak dícsérték, de nagyszerű módon méltányolták is, amennyiben a legelső svájci, zürichi munkástitkárság vezetését órá bízták. Ez a titkárság nem volt politikai intézmény, hanem kifejezetten a munkásvédelem napi problémáinak elméleti és gyakorlati felkarolása és a munkásérdekeknek ezen a területen való előmozdítása volt a feladata. Emlékszem, milyen lelkesen és világos értelemmel mutogatta és magyarázgatta nekem az öreg a különböző grafikonokat, táblázatokat és kimutatásokat, amelyek hivatalának munkájáról és eredményeiről szóltak. Mindez akkor még rendkívüli hatással volt rám, mert Budapesten akkoriban az ilyesmiket még legfeljebb, ha hírből ismertük. Greulich szinte központja volt a svájci szocialista mozgalomnak és Svájc földrajzi fekvése és demokratikus politikai magatartása folytán nagyon fontos összekötő személysége a nemzetközi szociáldemokrata mozgalomnak. Testi-lelki jóbarátja volt Bebel Ágostonnak, aki minden évben Svájcban, legtöbbször a Zürich közelében levő és a szép tó mentén fekvő Küssnacht-ban, töltötte szabadságát. Sok ismert európai szocialista vezető férfi egykor Svájcban élt mint emigráns. Ezeknek a neves férfiaknak Greulich szinte politikai szállásadója volt. Élvezetes volt hallgatni Greulich elvtársat, ha ezekről az élményeiről beszélt... Amikor Bebel 1913-ban Svájcban meghalt s amikor Zürichben utolsó útjára kísértük, a zürichi krematórium márványkapujában ott állt Greulich, hogy Bebelt elbúcsúztassa; olyan volt, mint valami Charon, aki azért áll ott, hogy átsegítse Bebelt a megboldogultak szigetére... Azt hiszem, akkor láttam Greulich Hermann modern próféta alakját is utoljára. Írásait és szavait, amikkel ez az egykori munkásember munkástevéreit évtizedeken keresztül oktatta és buzdította, a svájci munkásgyűléseken és a svájci szocialista sajtóban még ma is, egy emberöltő után is, állandóan idézik...

★

„Találkozásom“ című könyvemben írtam már a német szociáldemokrácia régi vezetőegyeniségei közül egyesekről: Bebelről, Kautskyról, Bernsteinről és másokról. Ennek a nagy nemzedéknek a nagyjai közül sokan már befejezték történelmi szerepüket, sírba szálltak, még mielőtt a Német-Birodalom első nagy katasztrófája, az első világháború kitört volna. Akik az első világháború alatt ezek közül a nagyok közül még éltek, hűségesen tartották a régi zászlót és elveikkel nem tartották összeegyeztethetőnek, hogy a bismarcki és vilmosi Németországgal szemben való politikájukat megváltoztassák. Személyiségük és politikai egyéniségük nagy súlyával és tekintélyével ezek a férfiak — Kautsky, Bernstein, Haase és mások — élő tiltakozást jelentettek és az ő nagy példaadásukból merítették reménységüket mindazok, akik hittek abban, hogy a háborúnak véres és vad áradatából a német munkásmozgalom megtisztultan és megújultan kerül majd ki... Hugo Haase, aki Bebel halála után a párt elnöki pozícióját foglalta el, a háború ideje alatt hőiesen harcolt a szociáldemokrácia lobogójának régi becsületéért és régi tisztaságáért. A háború után bekövetkezett forradalmi időkben is fontos szerepe volt, tagja is volt az első forradalmi kormánynak, de már az ellenforradalom első véres terrorkísérletei folyamán mártírhálált halt. Amikor 1916-ban Garamival Hágában jártunk, akkor is Haaseval többször voltak Berlinben beható beszélgetéseink. Egészen kiváló és rendkívüli egyéniség benyomását keltette. Tragikus elmúlása nagyon megrendített.

Az első világháborút megelőző esztendőkből és már a háború alatt is az újabb, a fiatalabb vezetógarnitúra állt Németországban a párt élén. És ezek közül is sokan tragikus időkben és tragikus sors következtében veszítették el életüket. Messze túl kellene lépni e megemlékezéseknek tervezett keretét, ha meg akarnék mindazokról emlékezni, akikkel a lezajlott évtizedek folyamán Németországban gyakran együtt voltam. Arra kell szorítkoznom, hogy csak egy-két olyan férfiú nevét idézzem, akit azért sem lehet hallgatással mellőzni, mert a legmagasabb órhelyeken álltak, s mert nevük és betöltött szerepük valóban a legszélesebb körökben is ismeretessé vált, és mert a legtöbbjüket általános érdeklődés kísérte majdnem az egész világon.

Mindenekelőtt dr *Hilferding Rudolf* emléke tolul mély szomorúsággal szívem elé.

Hamarjában alig tudnék még egy férfiút megnevezni, akinek neve, alakja és egy emberöltőn át elvégzett életműve úgy megmutatná és megszemélyesítené Németországnak és a szocializmusnak szomorú tragédiáját, mint Hilferdingé. Őt voltaképpen Adler Frigyessel és Bauer Ottóval egy sorban kellett volna megemlítenem. Messziről világító és sugárzó név, a legnagyobbak egyike az osztrák szocialista intellektuelleknek abban a csoportjában, amely a század elején azt tűzte ki céljául, hogy a marxista tudomány és kutatási módszer érvényességét és felsőbbrendűségét egyes tudományos problémákra és részletkérdésekre alkalmazva, kimutassa. A tudományos világban ez a csoport az „austromarxisták” néven vált ismeretessé. Ennek a csoportnak szellemi műhelyéből került ki Bauer Ottó műve a nemzetiségi kérdésről, dr Adler Max munkái a filozófia néhány problémájáról, s végül Hilferding korszakosnak nevezhető, mert Marx Károly eredeti témájának, a „Kapital”-nak szinte tovább fejlesztését jelentő könyve: a „Finanzkapital”. Hilferdingnek ezt a klasszikus művét ma már annál kevésbé kell dicsérő himnuszokkal kísérni, mert vagy 30 esztendő alatt úgyszólván ismertté vált. Megállapításai (hogy ne mondjuk, jóslatai), amelyek a tőkének a bankok útján, különösen a nagyipar területén végbement koncentrációjáról, valamint az ezen a réven érvényesülő imperialista politikáról és az állam régi liberális politikáját és szemléletét megváltoztató, az egyes állampolgárok élete és gazdasági tevékenykedése fölé álló, szerkezetileg is szinte forradalmi módon átalakuló természetéről szóltak, — mindezek a megállapítások a ma élő nemzedék szemeláttára már félelmetes valóságokká váltak...

Hilferding bécsi származású ember, eredetileg orvos volt. Szellemi képességeit mutatja, hogy ennek ellenére a közgazdasági tudományok művelésével szerzett világhírnévet. Hogy évtizedekkel azelőtt miért hagyta ott Ausztriát, pontosan nem tudom, csak éppen sejtem. Nyilván a német haza nagyobb méretei, annak nagyobb súlya és jövőbeni jelentőségei lebegtek az ő óriási láthatára előtt és ezek a tényezők vonzották el a kicsiny Ausztriától. E vonatkozásban éppen arra gondolok, hogy néhány év előtt, amikor Hilferding már Zürichben élt emigrációban, egyszer Brüsszelben találkoztam vele, s arra a kérdésemre, hogy érzi magát, azt a jellemző választ adta: „Mindenekelőtt annak örülök, hogy megint világvárosban érzem magam”... Az ő szelle-

mének, átfogó képességének, nyilván csak a nagy dimenziók, a nagy tömegek, a nagy kvantumok feleltek meg és lelkében is csak ezeknek a tükröződése keltett elég erős és eleven hatást... Berlinben Hilferding a „Vorwärts“, a német testvérpárt egykori lapja, közgazdasági és külpolitikai részének volt a főmunkatársa, s már nem is tudnám megmondani, hány esztendeje annak, hogy Hilferdinggel megismerkedtem a „Vorwärts“ szerkesztőségében, vagy hogy hány évtizede annak, hogy állandóan lestem eseményt jelentő cikkeit a német párt tudományos folyóiratában, a „Neue Zeit“-ban. Mint Ausztriából származó ember, a régi monarchiának minden kérdése úgyszólván a kisujjában volt, s boldognak éreztem magamat, ha beszélgetéseink közben a monarchia és a magyar politika fontosabb kérdéseiben mértékadó véleményét megismerhettem. Néhány esztendővel ezelőtt, hajszálnyi pontossággal mondotta meg előre, mit terveznek az úgynevezett harmadik birodalom urai Magyarország és a Magyarországot környező országok területi elrendeződésével kapcsolatban. Egyrésze annak, amit Hilferding akkor csak úgy hozzávetőlegesen megjósolt és elmagyarázott, nevezetesen az, hogy Németország a tőle délkeletre fekvő területek teljes atomizálására törekszik, azóta részint már be is következett...

Az első világháború kérdésében Hilferding éppen úgy, mint a szocializmusnak többi régi nagy és neves képviselője, a II. Vilmos császár kormányának külpolitikája ellen, vagyis a hadihitelek megszavazása ellen foglalt állást. 1920 elején a függetlenek által alapított „Freiheit“ napilap szerkesztését vezette Berlinben, többször beszélgettem vele a lap redakciójában. A két frakció egyesülése után természetesen újra vezető pozíciót foglalt el Hilferding a német pártban. Többek között őreá bízták a „Die Gesellschaft“ c. szocialista tudományos folyóiratnak a szerkesztését, ami ennek a folyóiratnak, a „Neue Zeit“ örökösének és utódjának, európai tekintélyét már előre is biztosította. Hilferding az Internacionále végrehajtóbizottságában is egyik képviselője volt a német pártnak. A végrehajtóbizottság ülésein külpolitikai kérdéseken olyan súlya volt Hilferding szavának, hogy határozathozatalra nem is gondoltak, mielőtt őt meg nem hallgatták. Emlékezetembe véstem egy beszédét, amelyet az egyik ülésen a Labour Party politikájáról mondott néhány év előtt. Akkor már Németországban a nemzeti szocialisták voltak uralmon,

de a Labour képviselői odahaza még mindig az angol szocializmus hagyományos pacifista jelszavait hangsúlyozták ki minden állásfoglalásukban. Hilferding ez alkalommal azt kérdezte tőlük az ülésen, hogy hogyan fognak átszerelni politikájukkal, ha az angol konzervatívok egyszer észreveszik majd a náci fegyverkezési tempóját és hirtelen erővel majd ennek a konzekvenciáit is levonják?...

Hilferding messzire előre néző politikus volt. Az ő agyában a világot mozgató legnagyobb problémák is élesen és világosan tükröződtek, nem olyan zavarosan és álmosan, mint a szerencsétlen és kivénhedt Európa sok, úgynevezett államférfiának a koponyáiban... Számos nyilatkozatát ismerem, amelyek azt bizonyítják, hogy teljesen szándéka és kedve ellenére volt, amikor a weimari Németországban egy időben a szörnyűhatású inflációs korszak után, a pénzügyminiszteri székre kellett ülnie. Azokban az időkben elmondta nekünk, hogy a számos üdvözlő sürgöny között, amelyet miniszteri kinevezése alkalmából kapott, ott volt a fia sürgönye is, aki azt sürgönyözte apjának: „Nem egyezem bele, tiltakozom“...

Hilferdingnél jobban senki sem tudta, milyen lehetetlen dologra vállalkozik. Tudta és látta, mennyire vesztett ügye van már Németországnak. Ki is láthatta volna világosabban, mint ő, hogy győztes hatalmak olyan politikát folytatnak a weimari Németország ellen, amely, hogy Clausewitz ismert szavát variáljuk, nem volt más, mint a háborúnak politikai eszközökkel való folytatása... Odabenn, Németországban pedig ennek a politikának a segítőtársai ültek gazdasági, politikai és mindenféle más csúcspozíciókban. S nagyrészt ugyanezek az elemek mesterkedtek azon is, hogy a weimari köztársaság megszilárdítását esetleg újabb külpolitikai katasztrófa véres anarchiájába fullasszák. Hilferding ezt világosabban látta, mint bárki más. De az volt a tragikum, hogy éppen a saját pártja vállalkozott teljesen lehetetlen helyzetben olyan kötelezettségek teljesítésére, amelyekkel az adott történelmi viszonyok között, mint a munkásosztály tiszta elvi alapon álló képviselője, senkinek sem tartozott sem erkölcsi, sem más felelősséggel. A bűnösök állandó, kérelhetetlen felelősségrevonása helyett a párt engedte, hogy a felelősséget az ő nyakába varrják... Ezen az úton jutott el Hilferding is, mint a párt hibás politikájának tudatos áldozata az emigrációba és ennek az útnak a végén őt is utólérte

a szörnyű mártírium sorsa. Svájból ugyanis elment Franciaországba, Párizsba, ott érte őt a német megszállás. A szégyen és a sok erkölcsi megalázás, amely Franciaországot ezekben a sötét napokban érték, fokozódott még azzal az eltörölhetetlen gyalázattal is, hogy Hilferdinget a franciák kiszolgáltatták a német megszállóknak... Egynéhány hónap után azt olvashattuk a lapokban, hogy Hilferding a német börtönben halt meg erőszakos halállal... Ki tudná méltóan megbélyegezni azt a beestelenséget, amelyet Hilferding megöletésével elkövettek az egész világ civilizációjának a rovására? Kimondhatatlan szomorúság tölti el az ember szívét ilyen nemtelen cselekedet hallatára. De az a meggyőződés, hogy elkövetkezik az idő, amikor Hilferding művét és emlékét méltó piederstálra emelik majd, hogy ragyoghasson elkövetkezendő nemzedékek számára.

★

Valami erős gátlásfélét érzek akkor, amikor *Scheidemann* személyére vontakozó emlékeimet is le akarom néhány sorban rögzíteni. Mégis, arra is gondolok, hogy végeredményben nem volna indokolt, hogy csak azért hallgassak valakiről, különösen ilyen fontos szerepet betöltött ismerősömről, mert talán egy-két olyan szót is le kell írnom, amely nem mindig rokonszenves színben, vagy nemcsak a dícséret fényében mutatja meg *Scheidemann* különben érdekes és tiszteletreméltó alakját. Persze sokat mondani *Scheidemann*-ról ma már azért is felesleges, mert neve és működése eléggé közismert és ma már szinte fogalomná vált... Csak az a szomorú, hogy ez a fogalom az ellenszenves, hogy ne mondjam: elriasztó politikai magatartásnak az elutasítását akarja kifejezésre juttatni...

Scheidemann nevét egy évtized óta sokan úgy emlegetik, mint ahogy például Magyarországon egyidőben *Görgey Arthur* nevéről emlékeztek meg... Ezt nem tartom egészen igazságos és méltányos dolognak. Idáig már csak azért sem volna szabad elmenünk, mert, akik ma élünk és ezekről a történelmi eseményekről egyet s mást tudunk, azt se felejtjük, hogy bizonyos vonatkozásban e történéseknek többé-kevésbé részesei is voltunk. Végző ítéletet tehát csak egy későbbi korszak hozhat majd... Mi, magyar szociáldemokraták annyi megkülönböztetést mindenesetre tehetünk, hogy (amint ezt már egy korábbi fejezetben érintettem) a mi pár-

tunknak az első világháborúban való magatartása Scheidemannék felfogásával és magatartásával nem volt azonos. Az 1919. évi berni konferencia színe előtt módomban volt ezt a tényt nagy belső megnyugvással és elégtétellel megállapítani. Továbbmenően Garami például ismételten kijelentette és több esetben meg is írta, milyen megnyugvást jelent az ő számára, hogy a magyar októberi forradalomban sem akadt olyan vezető szociáldemokrata, aki a Noske-féle politikai módszerekhez nyúlt volna... Garami szerint ez a Noske-féle taktika Magyarországon is éppoly elhibázott lett volna, mint ahogy nem vezetett célhoz Németországban sem. Ezeknek a figyelembevételével akarok tehát Scheidemann nevével kapcsolatban egy-két emléket felidézni.

Scheidemann Fülöppel úgy ismerkedtem meg, hogy amikor, 1913-ban, a jénai pártgyűlésre utaztam, valamelyik vasúti állomáson ugyanakkor szálltam ki a vonatból a peronra, mint Scheidemann és a kongresszusra utazó berlini küldöttség még néhány tagja. Ott, a vasúti állomáson mutatnak be a régi ismerősök egymásnak. Külsőre Scheidemann rendkívül rokonszenves és impozáns megjelenés volt. Szép szálas germán alakja volt, franciásra nyírott szőke szakállt viselt. Még ott Jénában hallottam, hogy „Szép Fülöp“-nek becézik. Scheidemann valamikor nyomdász volt, később párttitkár és lapszerkesztő volt szülővárosában, Kasselban és azután a birodalom más részeiben is vezető funkciókat töltött be. A párt központi vezetőségébe Bebel halála utáni időben választották. Mint szónok, Scheidemann mindenekelőtt azzal ért el hatást, hogy szépen csengő tenorhangja volt, beszédei is rendkívül csiszoltak, formásak és magasszínvonalúak voltak, de olyan sűrű jegyzetek alapján beszélt, hogy ez mindig inkább felolvasásnak látszott. Bebel halála után mint újonnan előtérbe került egyéniségnek természetesen erős hatása volt, de Bebelt mégsem pótolhatta. Bebelt bálványozták, mert világított, izzott és gyújtott. Scheidemann csak valami frissen faragott kőbálynak tetszett. Adler Viktor egy alkalommal kitűnően jellemezte Scheidemannt. Azt mondta róla, hogy minden beszédje szép, korrekt és kitűnő, de hiányzik belőle az a keserűség, amelyet a politikai ellenféllel szemben mindig éreztetni kellene. Az öreg Bebel mindig ezt a keserűséget és szenvedélyt lövellte ki magából, mégpedig minden beszédjében bő adagolásban. Aki Bebelt például Drezdában hallotta, amikor odadörögte a pártgyűlés-

nek: „Halálos ellenfele vagyok a kapitalista társadalmi rendnek és kormányzatainak. Ha módomban volna, visszafizetném nekik, amit a szocialista mozgalommal szemben elkövettek...” Aki ilyenfajta Bebel-beszédeket hallott, az nem felejtette el a harenak ezt a szellemét és tónusát és arra a Scheidemann-féle csiszolt és körültekintő kijelentések is csak gyengén hatottak.

De alighogy Scheidemann nagy pozíciójában megmelegedhetett volna, máris rászakadt a háborús földrengésnek irtózatos robaja és a tüzes földtömegeknek óriási súlya. A német munkásmozgalom gazdasági és politikai szerkezetében, valamint szellemi magatartásában bizonyára már régóta érlelődött az a fejlődés, amely az 1914. évi augusztus 4-i nevezetes állásfoglalásban a hadihitelek megszavazásában, ebben a szomorú 180 fokos fordulatban meglepetésszerűen jutott kifejezésre. Szerintem nem is lehet azon csodálkozni és nem is lehet a német szociáldemokrácia bűnül felróni, hogy a szörnyű világválság első perceiben ő sem gondolt másra, mint arra, hogyan lehetne megvédelmezni a munkásmozgalom nagy érdekeit és a párt nagy apparátusát. Scheidemannék hibáját inkább abban látom, hogy az első ijedelem után nem is keresték többé elég erősen a visszavonulásnak az útját. A szociáldemokrácia régi politikai alapelveihez való ragaszkodást értem ezen. Mintha teljesen elfelejtették volna, hogy a katasztrófa első órájában csak a vaskényszer alatt kellett meghajolniuk, később már úgy beszéltek és úgy cselekedtek, sajnos, végig, mintha erényt gyakorolnának, holott világos volt, hogy idegen erők és érdekek kényszere alatt állottak. Ennek révén holmi reálpolitikai jelszavakat hangoztatva, a háború alatt olyan közel kerültek a német nehézipari kapitalizmus és a vilmosi imperializmus politikájának jelszavaihoz és lényegéhez, hogy a szociáldemokrácia eredeti háborúelőtti politikájával valósággal ellentétbe jutottak. Nem tudom elfelejteni azt a rossz érzést, amely elfogott, amikor 1916-ban Garamival ott álltam Berlinben Scheidemann irodájában és Scheidemann csak csökönyös hallgatással kísértte, amikor azt a véleményünket magyaráztuk, hogy például Belgium megrohanása vagy Elzász-Lotharingia annektálásának szándéka mégis olyasmi, amit szocialistáknak határozottan el kell utasítani. Scheidemannék pedig ezt az elutasítást és tiltakozást, sajnos, végig elmulasztották... Tetézték ezt a mulasztásukat és hibájukat azzal, hogy azokat

a szociáldemokratákat, akik a német pártban másképp gondolkodtak, mint ők, olyan férfiakat, mint Kautsky, Bernstein, Haase vagy Hilferding és számos másokat, szinte félrelökték maguktól, ami által a sok bajon kívül még a kettészakadás átkát is a munkásmozgalomra zúdították.

Átmenetileg a háború és a belpolitika vihara Scheidemannt feldobta a legmagasabb csúcsra. Őt ültették a forradalmi Németország kancellári székébe, de politikai tragikumra oda is követte. A győztes hatalmak részéről a német politika által a háború alatt hangoztatott jelszavakra mosi megjött a visszhang és amikor a lesújtó békefeltételeket diktálták, Scheidemann csak azzal a haragos kiáltással tudott visszavágni, hogy: „Száradjon el a kéz, amely ezeket a békefeltételeket aláírja...”

S azután odahaza is minden szél és minden vihar Scheidemannékat csapkodta. Őt magát a forradalom eseményei a párt éléről hamarosan lesodorták. Scheidemann személyének a kikapcsolása volt a frakciók későbbi egyesülésének az egyik ára. S természetesen az Internacionálé asztalánál sem ülhetett Scheidemann többé az első helyre. Végül politikai tragikumának teljes befejezésül ő is elkerült az emigrációba. Ő is elmondhatta, hogy a legvadabb nacionalistáktól azt kapta jutalmul, amit büntetésül kaptak azok, akik soha meg nem inogtak, akik szilárdan megmaradtak a szocializmus elvi tisztaságának az alapján. Száműzetése helyéül Scheidemann Kopenhágát választotta. Néhány év előtt, egy alkalommal gyógykezeltetés céljából Kopenhágából Budapestre is ellátogatott; szeretettel fogadtuk. Dániába való visszatérése után rövidesen meghalt. Meghalt, még mielőtt a német megszállás ott érhetne volna Dániában...

*

1906-ban a pártvezetőség Garamival együtt kiküldött Berlinbe a választási agitáció és a választási harc technikai részének tanulmányozása végett. Feladatunkat alaposan el akartuk végezni és alapos bepillantást akartunk nyerni ennek az egész gépezetnek a legapróbb részleteibe. Ott kezdtük az egyes irodákban, ahol például a borítékok százezreit írták, az apróbb, nagyobb röpcédulák millióit a választók tömegéhez és a gyárakba továbbították. Ezeknek a címíró irodáknak egyikében ott találtuk dr Strasser József budapesti elvtársunkat is, aki valamikor idehaza a Népszavánál

dolgozott és később Németországba ment. Végigjártuk a kisebb-nagyobb választói gyűléseket, a választás napján pedig Berlin egyik úgynevezett óriás kerületébe, az V. választókerületbe látogattunk el. Ott ismerkedtem meg *Wels* Ottó nevű egykori kárpitosmunkással, aki ennek az óriás választókerületnek az apparátusát vezette és igazgatta. Róla akarok itt néhány sort feljegyezni.

Wels neve azért fontos, mert a két világháború közötti korszakban nemcsak a német szociáldemokrata párt legelső vezetői sorába emelkedett, de esztendőközön keresztül szinte egyedüli vezetője, mégpedig mind adminisztratív, mint politikai dolgokban való vezére volt a német szociáldemokrata pártnak. Amikor 1906-ban, abban a berlini választókerületben, mint a választási iroda vezetőjével, vele találkoztunk és ott közelebbről megismerkedtünk, már akkor is fogalmat alkothattunk magunknak arról, milyen kiváló funkcionáriusok, milyen rátermett „sarzsik“ fölött rendelkezik a német szociáldemokrata párt, amely akkoriban joggal állt a világ legnagyobb munkásszervezetének hírében. *Wels* akkori-ban még csak valamelyes kisebb kerületnek volt a titkára; de ahogy munkáját ott szemléltük, állandóan csak bámultuk, mennyi szervező képesség, mennyi vezetői rátermettség és a rendelkezésekben való biztonság nyilatkozik meg a mozgalom úgynevezett altiszti gárdájának egy-egy ilyen emberében. Igazi organizációs zsenit ismertünk meg ebben az emberben, ahogy itt azokban a feszült, munkától telített forró órákban glédába állította az agitációs- és propaganda-csoportokat, ahogy útmutatásokat osztogatott, ahogy egy-némely alkalmatlan embert szépen csendben kiemelt és félreállította s ahogy az egész gépezetet zökkenők és zavarok nélkül dolgoztatta. Rendes hadseregbe való katonának *Wels* talán csak azért nem lett volna alkalmas, mert az ott jelenlevő emberek mindegyikénél néhány fejjel magasabb és testesebb is volt. A mögötte vagy mellette állók közül testével legalább két-három embert eltakart. Testsúlyát becsültük vagy 120–130 kilóra... Későbbi esztendőkből is azzal dicsekedett, hogy naponta tornászik, egy alkalommal olvastam is róla, hogy tornagyakorlatozás közben könnyebb lábtörést szenvedett... A választást előkészítő napok egyikén *Wels* elvitt bennünket egy nagygyűlésre, ahol *Bebel* volt az előadó. A gyűlés nem sokban különbözött azoktól a szokásos gyűlésektől, amelyeken *Bebel* megjelent. A gyűlés megkezdése

előtt egy órával a rendőrség túlszűfolttság miatt már elzárta a termet, a munkásasszonyok apróbb gyermekeiket kötényük alá rejtve hozták magukkal a gyűlésre csak azért, hogy a gyermekeiknek Bebelt megmutathassák... Bebelt tomboló tapsvihar fogadta. Ennek a gyűlésnek elnöki tisztét Wels látta el és szónoki és agitatori minőségét jellemzi, Bebel után is nagy hatást tudott kiváltani a hallgatóságból, hogy Garaminak is az volt akkor a véleménye, hogy ilyen szónokaink nekünk idehaza, talán Bokányit kivéve, nincsenek...

A forradalom idejéig Welsről ritkábban hallottam valamit, a forradalom első heteiben azután annál többet. A legexponáltabb helyeken akkor már Wels állt. 1918 decemberében már nagy testvér- és frakcióharcok folytak a berlini munkások között. A kommunisták a „Vorwärts“ nyomdapaletóját lövöldözték, a matrózok, akiknek legtöbbször ugyan csak kommunista volt, az egyik kaszárnyát, az úgynevezett Marstall-t foglalták el és onnan rendeztek felvonulásokat és olyan akciókat, amelyekkel a forradalmi kormánynak csak alkalmatlankodni akartak, Wels bement abba a kaszárnyába, hogy a matrózokat megfékezze és leszerelje, a matrózok pedig ott fogták Welst túsznak. Welsnek ilyen és ehhez hasonló kalandjai a forradalom napjaiban állandóan akadtak. Az akkori újsághírekből napról-napra megállapíthatam, milyen emberfeletti munkát kellett akkor végeznie. A többségi párt örökös harcokban állt a függetlenekhez tartozó tömegekkel és a kommunistákkal, tökéletes volt a forradalmi anarchia, zavarogtak a leszerelt katonák, azokban a napokban úgyszólván a mindenki harca mindenki ellen folyt. A híradásokból Wels neve sehol sem hiányzott. A kormánynak Wels azonban egyáltalán nem volt tagja sem a forradalom napjaiban, sem utóbb. Nem vállalt miniszteri tárcát. Egyetlenegy tisztsége volt csak a forradalom napjaiban: ő látta el Berlin városi katonai parancsnokságainak tisztét. Nem tartom kizártnak, hogy erre a tisztségre, amely azokban a napokban egyáltalán nem volt irigylésre méltó, ő maga nevezte ki magát... Wels valósággal ura volt már akkor a politikai mozgalom egész apparátusának és egy-két év alatt a politikai mozgalom teljes vezetése is az ő kezében összpontosult.

1919 januárjában, amikor a berni konferencián a német szociáldemokrata párt küldöttsége is megjelent, ennek a küldöttségnek már Wels volt a vezetője. Emlékszem még arra a

meglepetésre, amely akkor ért, amikor a konferencián Wels nevét említették s Wels odaállt az előadói asztalhoz, alig akartam hinni a szememnek, amikor láttam, hogy Welsből, a nehéz testsúlyú germánból milyen karcsú legényke lett a háború alatt. Testsúlyából a háború idejében legalább 30–40 kilót leadott... Bernben már ő védelmezte a német szociáldemokrata párt többségi frakcióját azok ellen a támadások ellen, amelyeket az úgynevezett ántánt-szocialisták intéztek a német szocialisták ellen. Rendkívül hatásos volt az a beszédje, amelyben rámutatott, hogy a háborús blokádnak következtében milyen szörnyen éheztek a német nép asszonyai és gyermekei. Akkoriban még az ilyenfajta ellenséges rendszabályok látszottak a legbrutálisabbaknak és a legnagyobb barbárságnak. A védtelen lakosság bombázása és fegyverekkel való elpusztítása még kevésbé volt divatban...

A berni konferencia bizottsági ülésein is Wells Ottó állta a harcot. Együtt voltam vele abban a bizottságban, amely a háborús felelősség kérdését tárgyalta. A franciák részéről Renaudel követelte nagyon élesen a határozat olyan szellemében való megszövegezését, hogy a háborúért a németeket terheli a felelősség... Wells ez ellen élesen harcolt, főképpen azért, mert joggal számított arra, hogy ilyen politikai megállapítás még inkább megnehezítené a béketárgyalásokra készülő, akkor még szocialistatöbbségű német kormány helyzetét. Emlékszem, hogy Renaudel és Wells akkor csaknem ökölrel ment egymásnak. A kifogásolt passzus természetesen nem került be a határozati javaslatba.

A későbbi esztendőkből Wells az Internacionále irodájának egyetlen üléséről sem hiányzott. Közben német pártgyűléseken is többször találkoztam vele. A kongresszusokon ő elnökölt, ő vezette az előzetes tanácskozásokat és valóságos irányítója volt a párt minden megnyilvánulásának. S ugyan csak ő volt a vezetője annak az 1923. évben Kölnben megtartott rendkívüli pártkongresszusnak is, amelyen a többségi frakció egyesült a független szocialistákkal. Wells a kemény, robusztus, sokszor a poroszos rámenés taktikáját alkalmazó vezér, a legmagasabb szempontokat és pártérdekeket is figyelembe tudta venni, hajlékony is tudott lenni. Nagyrészt ügyességének és becsületes egyéniségének köszönhető, hogy a két frakció egyesülése mégis sikerült.

Wells személyével és szereplésével kapcsolatban életem egyik legszomorúbb pillanatára is emlékszem. Amikor Hit-

lerék uralomra kerültek és a birodalmi gyűlés épületének felgyújtása után lezajlott választásokban maguknak többséget szereztek, a birodalmi gyűlésben még mindig Wells Ottó állt a német szociáldemokrata frakció élén. Bátorhangú deklarációt olvasott fel a birodalmi gyűlés első ülésén, bátran tiltakozott a történetek ellen, igazságot követelt és annak a reménységének adott kifejezést, hogy a jövő alakulásai igazságot is fognak szolgáltatni a német pártnak és a német munkásmozgalomnak. De ekkor Wells voltaképpen már a hitleri Németország és a hitleri kormány foglya volt Berlinben... Ezekben a napokban tartotta az Internacionále egyik ülését Zürichben. A német párt képviselői ezen az ülésen nem voltak jelen. Pontos jelentéseink, amelyek a német párt magatartásáról szóltak volna, még nem voltak birtokunkban. Egyetlen hivatalosnak tekinthető táviratot kaptunk, amely arról szólt, hogy a német szociáldemokrata párt helyteleníti a zürichi gyűlés megtartását és ennek következtében nem is járulhat hozzá a határozatokhoz... A pillanatnyi helyzet valóban tragikus volt. Ülésünkön jelen volt Blum Leó, aki azonnal fel is szólalt a maga megszokott lenyűgöző modorában. Felvetette a tragikus kérdést: vajjon itt maradhat-e ő az Internacionáléban, ha a német szocialisták nem akarnak eljönni és résztvenni?... A helyzet valóban szomorú és kétségbeejtő volt... Rövid idő múltán azonban újabb ülésre jöttünk össze és azon már Wells Ottó is ott volt. Igaz, hogy már mint emigráns vett részt ezen az ülésen.

Wells Ottóra, mint a legkeményebb harcosok egyikére tudok visszaemlékezni. Fizikuma, mintha acélból teremtdött volna, olyan erősnek látszott, de az emigráció néhány rövid esztendeje alatt összetört. Szívbját támadta meg és a nagy munkában és harcban kifáradt test nem bírta soká. Száműzetésben halt meg Párizsban. A Père-Lachaiseben pihen ez a férfiú, aki a munkásosztály nagyon fontos és nagyon nevezetes történelmi korszakában kemény és becsületes küzdelmek első soraiban állt.

*

A délkeleteurópai országok és népek politikai és földrajzi viszonylataival magyarázható, hogy egy időben a cseh szociáldemokraták a legerősebb kapcsolatot tartották fenn az Internacionáléval. Ezen a réven nagyon széles ismeret-ségi köröm volt tehát a cseh szocialisták között is. Az év-

tizedek folyamán nagyon meleg baráti viszonyba jutottam különösen két olyan férfiúval, akik a cseh szociáldemokrata mozgalomnak valamikor a legelső vezetői voltak: *Nemec Antal* és dr *Soukoup Frantisek* elvtársak voltak ezek a barátaim. Nemecről „Találkozásom” című könyvemben már megemlékeztem, de úgy érzem, hogy e feljegyzések nagyon hiányosak volnának, ha nem szentelnék néhány sort dr Soukoup személyének, akivel annyiszor szerencsém volt európai bolyongásaim alkalmával találkozni. A személyével kapcsolatban való néhány sort azért is meg kell írnom, mert a vele való barátság miatt, amelyet mindig rendkívül megtisztelőnek tartottam s amelyet változatlanul legkedvesebb emlékeim között őrzök, idehaza sokszor éles támadások célpontja voltam. Sietve hozzá kell tennem, hogy e támadások mindig igaztalanok, indokolatlanok és komolytalanok is voltak. Bizonyosfajta magyar politikusok, akik a politikai demagógiájuknak ezeket az olesó fogásait gyakorolták ellenem vagy más elvtársaim ellen, azért, mert alkalmadtán cseh szocialistákkal is szóba álltunk, ezekkel a támadásokkal nyilván csak a saját személyükről akarták elterelni a figyelmet; mert hiszen köztudomású, hogy mialatt a mi, úgynevezett külföldi összeköttetéseinket firtatták, ők maguk az ilyen külföldi barátságokat eléggé szorgalmazták...

Dr Soukoup, akárcsak magam, egy időben annyit járt a különböző nemzetközi összejöveletekre és tanácskozásokra, hogy a vele való találkozást szinte lehetetlen lett volna ki-kerülni. Különben egyik összejövetelünk alkalmával éppen ő állapította meg nagyon szellemesen:

„Bárhova jut el az ember, mindig és mindenütt csak a régi Habsburg-monarchiát és annak az embereit látja“...

Csakugyan, Európa aránylag olyan kicsi, a Habsburg-monarchia pedig valamikor aránylag olyan nagy volt, hogy ha egy-egy nemzetközi tanácskozás alkalmával asztalhoz ülve ki-ki megkereste régi ismerőseit és régi barátjait, mindig együtt láthatta maga körül a régi Habsburg-monarchiát...

Bizonyos mértékig a történelem elrendelése, történelmi fejlődés dolga volt, hogy Soukoup és a cseh szocialisták legnagyobb része azon dolgozott, hogy a csehek ebből a régi politikai körből kiszabadulhassanak. Elég kényelmetlen és nehéz feladat volt ez a cseh szocialisták számára is. Hogy saját érdekeik szempontjából történelmi feladatukat helyesen értelmezték-e és jól végezték-e el, e kérdésben nem lehe-

tünk az ő bíránk. Annyi tény, hogy a cseh szocialisták szakszervezeti szeparatista mozgalmak ellen, amelyeknek Soukoup is egyik szószólója és harcosa volt, mind az Internacionále, mind mi magyar szocialisták is, sokszor szót emeltünk. S ha Soukoup és az ő elvtársai a cseh nép nemzeti és függetlenségi törekvéseiért harcoltak, mi magyar szocialisták a magyar nép érdekeit védelmeztük és hangsúlyoztuk ki az összejöveleken. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy a régi Habsburg-monarchián belül mind a csehek, mind a magyarok, s még vagy egy tucat más nép is, eléggé kényelmetlen köteleknek és elég szomorú életet élő családnak voltunk a tagjai. Nagyon kevesen voltak, akik ezen a vasabroncon belül jól érezték magukat, a legtöbben szerencsétlenségnek érezték, hogy ezen a körön belül kell élniök. Ha Soukoup és társai az utóbbiak közé sorozták magukat, akkor nagyon furcsa szocialisták lettek volna azok, akik ezt a cseheknek bűnéül akarták volna felróni.

Azt hiszem, 1905-ben egy trieszti nemzetközi konferencián találkoztam először dr Soukouppal. Közös konferenciája volt ez a Habsburg-birodalomban élő népeknek. A gyűlésre Olaszországból is eljöttek az akkori szocialista mozgalom vezetői közül; a gyűlés egyik szónoka Ferri Enrico olasz egyetemi tanár volt. Ugyancsak 1905-ben együtt voltam Soukouppal a már említett bécsi pártgyűlésen, ahol már együtt szónokoltunk. A rákövetkező 3 vagy 4 évtized alatt már alig volt Európának olyan városa, ahol együtt ne lettünk volna. Találkoztunk Belgrádban, Bukarestben, Szerajevóban, Londonban, Párizsban, s nehéz volna megmagyarázni, miért éppen Prágában ne találkoztunk volna... Soukoup és Nemec az Internacionáléban előharcosai voltak annak a szeparatista mozgalomnak, amely később az önálló cseh szakszervezeti munkásmozgalom hatalmas kialakulására vezetett. Gyakran egy Burián nevű cseh szocialista volt ezekben a harcokban Soukoup ellenlábas. Burián a prágai szocialisták centralista csoportját képviselte, később azonban a kommunistákhoz csatlakozott. Ugyancsak a centralisták álláspontjáért harcolt a bécsi Stein Viktor elvtárs. Rendkívül tehetséges cseh származású szocialista volt.

Dr Soukoup elvtárs Magyarországon is gyakran járt. Kapcsolatai voltak a pozsonyi tótajkú szocialistákkal, valamint a budapesti szlovákajkú munkásokhoz is. Magyarországon rokonai is éltek Soukouppnak. Békésmegyei tót

parasztok voltak a rokonai; emlékszem, mikor Soukoup egyszer Budapesten járt a kongresszusunkon, ide rendelte ezeket a rokonokat is. Körülbelül egyszerre érkeztek meg: Soukoup Prágából, rokonai pedig a magyar vidékről s igen nagy volt a boldogság, hogy talán életükben először itt találkozhattak. Soukoupot is, ha itt járt nálunk, mint minden más vendégünket, magyaros vendégszeretettel fogadtuk, de megállapíthatom, ha Prágában voltam, Soukoup ezt a vendéglátást gavallérosan viszonzta és nagy szeretettel gyakorolta. Tehette is, mert nagyobb úr volt a maga területén, mint mi idehaza. A cseheknek Ausztriától való elszakadása után Soukoup nagy közéleti pozíciót töltött be. Egy alkalommal vendége voltam a régi pompával berendezett szenátusi elnöki fogadóban, olyan díszes teremben, ahol valamikor Thun gróf, a régi Ausztria prágai helytartója hivataloskodott.

Fellépésében és magánérintkezésében Soukoup a legszeretetre méltóbb és a legkedvesebb férfiak egyike volt. Ha Prágában voltunk nemzetközi kongresszuson, akkor gyakran megtörtént, hogy Soukoup vezette a külföldi vendégeket a cseh államfő elé. Többször voltunk vele ilyen alkalmakkor Masaryk elnöknel s később Benesnél is.

A legkedvesebb epizódok egyike, amelyre Soukouppal kapcsolatban emlékszem, az volt, hogy budapesti kongresszusunkon üdvözlő beszédet mondott, amely miatt a magyar jobboldali lapok élesen megtámadták őt is és pártunkat is. A beszédet, amelyet Soukoup akkor elmondott, én előzetesen megcenzuráltam... Amikor a jobboldali támadásokat olvastam, mosolyogva arra gondoltam, mi történt volna Soukoupal, ha beszédének szövegén nem gyakoroltam volna előzetesen meglehetősen szigorú cenzurát...

*

Végül lehetetlen befejezni ezt a különben is vázlatos felsorolást anélkül, hogy meg ne emlékeznék az Internacionale tanácskozó asztalának egy olyan részéről, amelyet *emigráns-saroknak* szeretnék elnevezni. Ugyanis meg kell a történeti hűség kedvéért és az igazságnak megfelelően állapítani, hogy az Internacionáléban, illetve annak végrehajtóbizottságában ilyenféle megkülönböztetés *sohasem volt*. S mégis, ilyesmiről is beszélni kell az ismertetés és a beszámolás teljessége érdekében. Formailag az Internacionáléban a csatlá-

kozott szekcióknak, az egyes országok pártjainak *egyforma jogaik* voltak. Erről az Internacionále alapszabályai intézkedtek. Természetesen a szavazás, már amennyiben a határozathozatal ilyen igényelt, aránylagos szavazás szerint történt, mert hiszen senki sem képzelte a dolgokat soha úgy, hogy például az ukránoknak, vagy mondjuk a litván, vagy akár a magyar küldötteknek egy fontos elvi határozat döntéseiben annyi szavazatuk legyen, mint, mondjuk az angol Labour Party-nak, vagy a luxemburgi küldöttnak annyi, mint az egykori hatalmas német szociáldemokrata pártnak.

De nem is erről van szó. Hanem arról, ha, tegyük fel, olyan szerencsétlen országok küldöttei ültek egy asztalnál, ahol a párt teljesen elnyomott, felosztatott vagy szétvert, vagy éppen csak a föld alatt titokban, illegálisan működő párt volt, ilyen országnak küldöttei *önként* vállaltak bizonyos *tartózkodást*. Maga az Internacionále ezeket a küldötteket a legnagyobb tisztelettel és szeretettel fogadta, sőt rendszerint kitüntető szimpátiával.

Ilyen küldöttek az Internacionále működésének egész ideje alatt, tehát mindig voltak az üléseken. Ilyenek voltak elsősorban a cári Oroszország küldöttei, egyidőben tehát *Lenin is*. De mindig volt számos ilyen ország. Voltak lengyelek egyidőben, voltak ukránok, örmények, georgiaiak, macedónok, bolgárok stb. Az Internacionále már csak azért is örömmel fogadta ezeket, mert hisz ezek adták az Internacionálénak az illető országokról a legfontosabb információkat. Az Internacionále sokat foglalkozott is ezeknek az országoknak, illetve szocialista mozgalmaknak ügyeivel. Hiszen utaltam is már arra, hogy alig volt olyan végrehajtóbizottsági ülés, amelyen ne kellett volna például a cári Oroszország, vagy Lengyelország vagy Bulgária különböző szocialista frakciói közötti konfliktusok elsimításával foglalkozni.

A helyzet csak a két világháború közötti időben vált kissé bonyolultabbá.

Ekkor ugyanis — a fasizmus és az ellenforradalmi irányzatok felülkerekedése következtében az Internacionáléban nagyönis megszorodtak az „*emigrációban lévő pártok*” képviselői. Ezek közé tartoztunk egyidőben elsősorban mi, magyarok is, de jöttek aztán mások és sajnos, számosan. Jöttek az osztrákok, akik valamikor az Internacionále szemefénye voltak, sőt jöttek a németek, az Internacionále egykori „kapitalistái”. Ekkor kezdődött egy majdnem észre-

vehetetlen és mégis észrevehető halk mozgás a még hatalmon, felszínen vagy mondjuk „birtokban lévő” pártok részéről. Mert ekkor a helyzet már úgy alakult, hogy az Internacionále többségét — ha országok szerint nézzük — már a, sajnos, „birtokon kívüliek” alkották és ez már természetesen a tanácskozások jellegét és irányát is befolyásolta. Megjegyzendő, hogy ültek az emigránssarokban olyanok is, akik úgy vélték, hogy az ő felfogásuk nemcsak olyan mérvadó, mint „amazoké”, hanem bizonyos történelmi tapasztalatok alapján talán még mérvadóbb!...

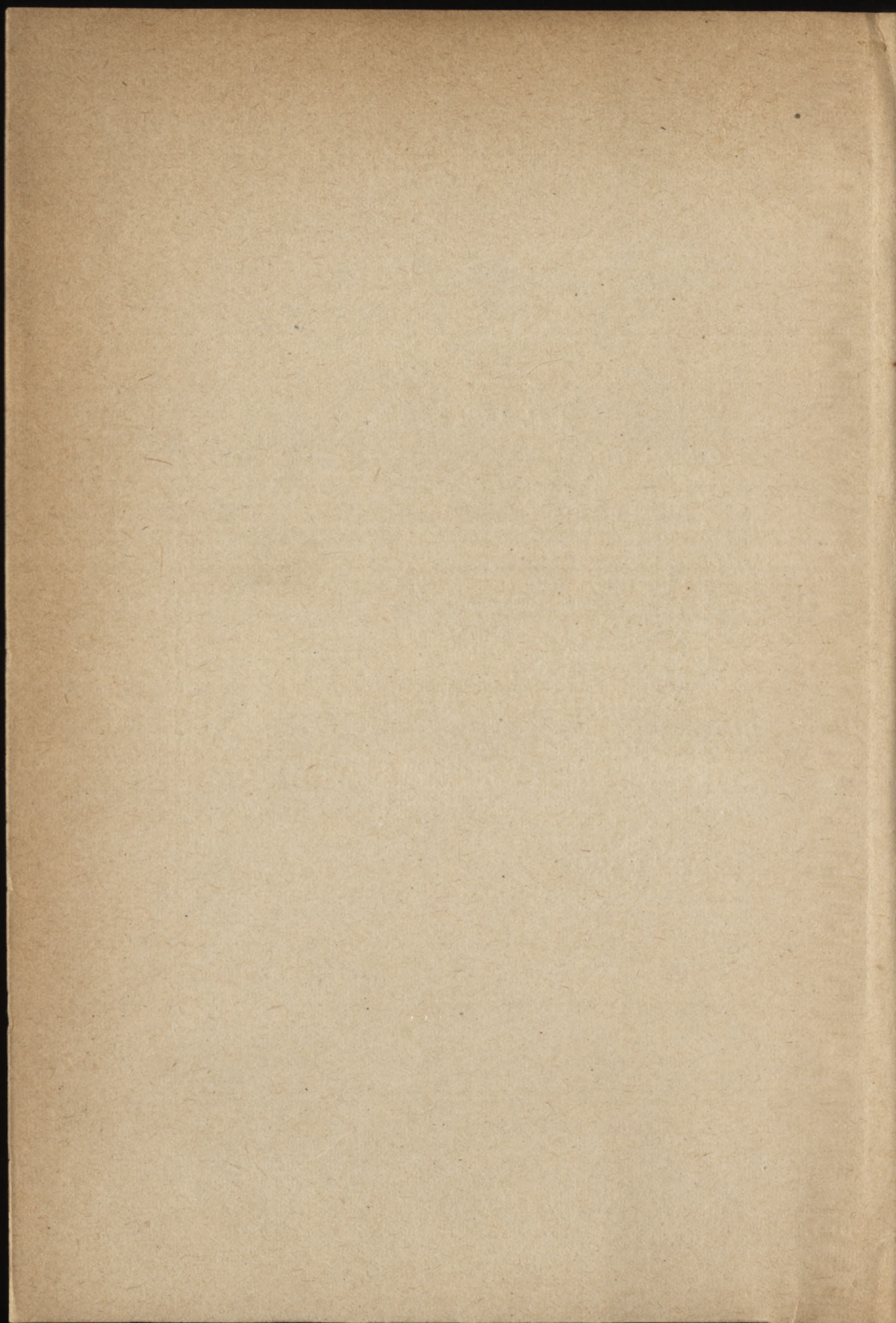
★

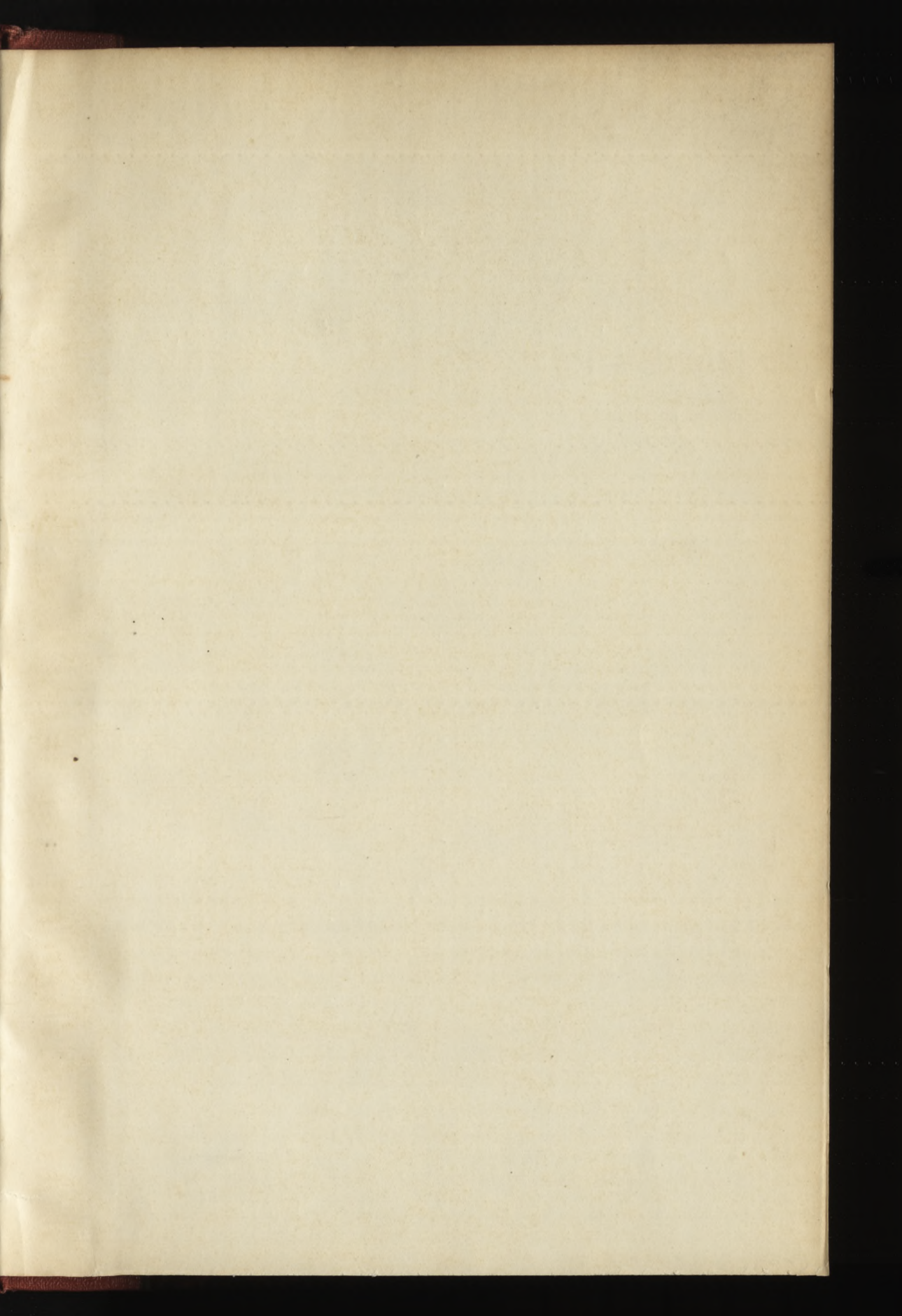
Az Internacionále feszült atmoszférája már az új háború vihara előtti izgalommal és vészteljes sejtésekkel teli csend volt. A világháború kataklizmája nem kímélte meg a világ munkásságának ezt a nagyszerű intézményét, a nemzetközi proletárszolidaritás fellegvárát sem. Az Internacionále újjászervezése bizonyára egyik legfőbb feladata lesz a világ öntudatos munkásságának.

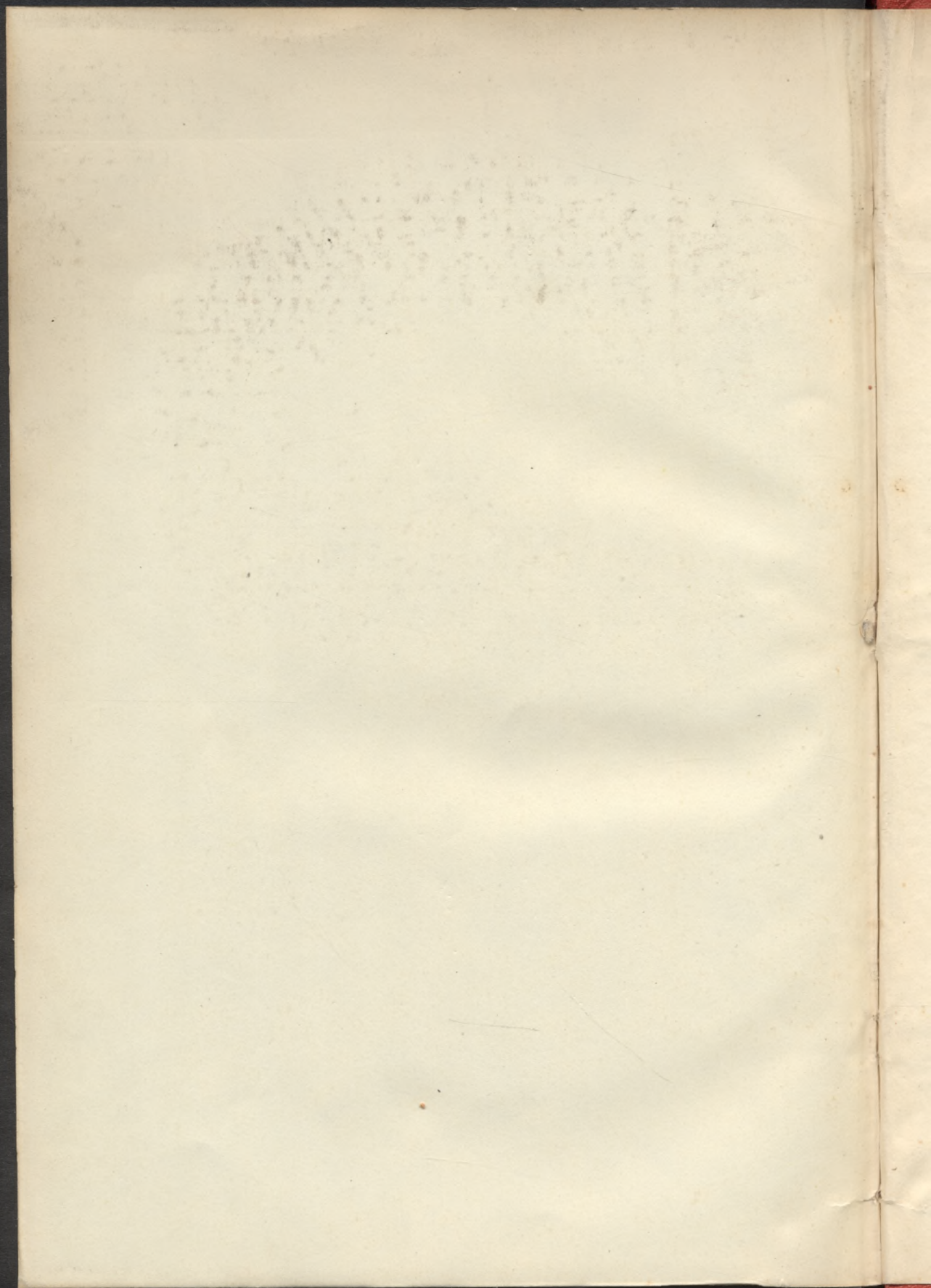

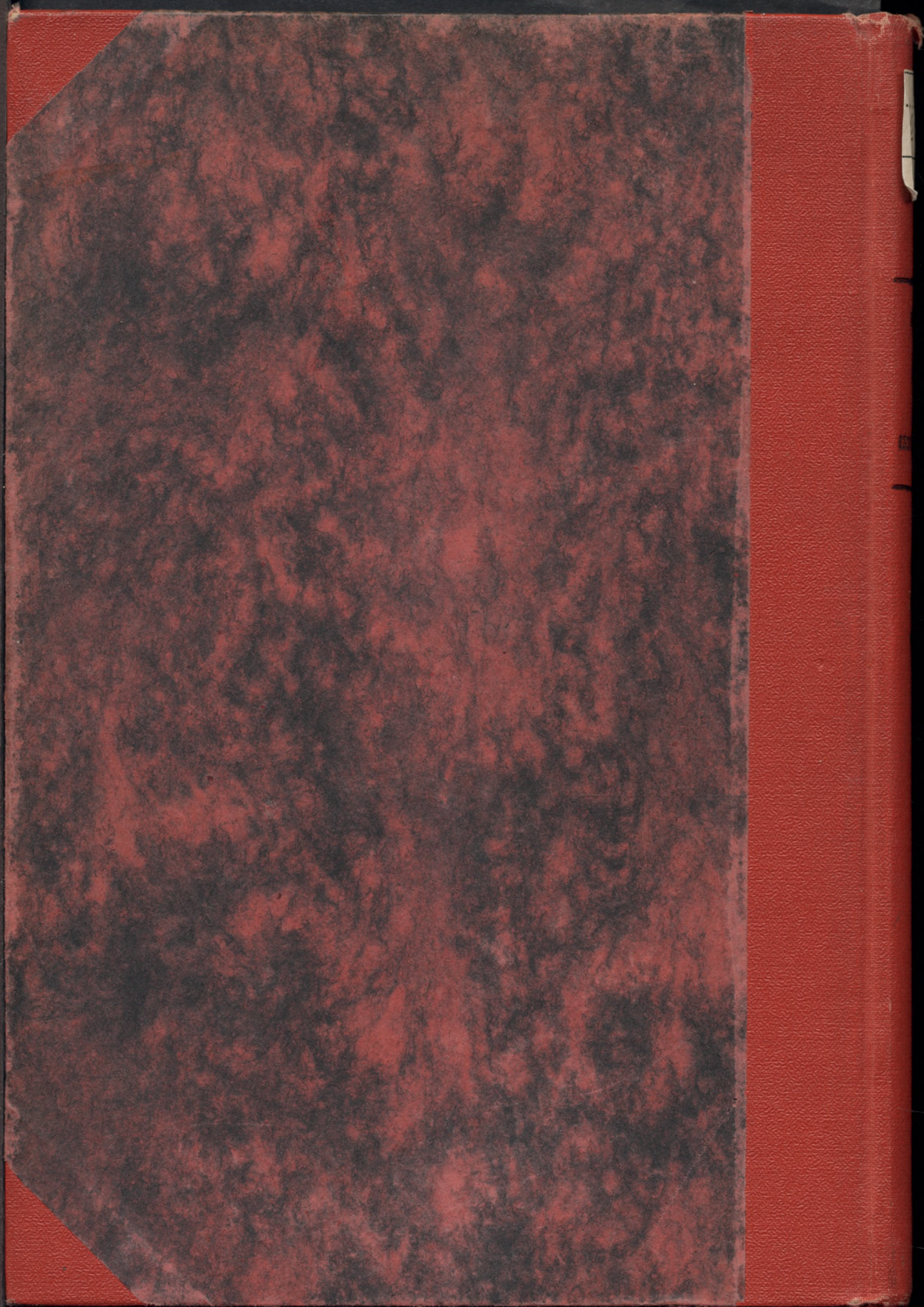
A II. kötet tartalma

	Oldal
<i>I. Októberi forradalom</i> — — — — —	5
1. Előzmények — — — — —	7
2. Parasztság és polgárság nélkül — — — — —	23
3. Kitört a forradalom — — — — —	31
4. Testvérharc — — — — —	39
5. Áttekintés — — — — —	56
<i>II. Emigrációban</i> — — — — —	87
1. Félig itthon, félig emigrációban — — — — —	89
2. Az emigráció első hónapjai — — — — —	104
3. A „Jövő” — — — — —	126
4. A letiport magyar munkásság nevében!... — — — — —	133
5. Az emigráció lemorzsolódása — — — — —	142
6. Az emigráns élete — — — — —	147
7. A Justizpalast lángjainál — — — — —	175
8. Hazatérés — — — — —	185
<i>III. Újra itthon</i> — — — — —	195
1. Ellenforradalmi országban — — — — —	197
2. Megmondtam és könnyítettem a lelkemen... — — — — —	200
3. Figyelmeztettem, óvtam, tiltakoztam! — — — — —	222
<i>IV. Európában, a Szocialista Internacionáléban</i> — — — — —	245
1. Első utazások — — — — —	247
2. Az Internacionále problémái — — — — —	261
3. Adler Frigyes — — — — —	274
4. Bauer Ottó — — — — —	283
5. Felejtethetlen útítársak — — — — —	295

.....
21.371

OSZK

2.

BUMINGER

Küzdelm

a

szocializmusért

II

Októberi
forradalom
-emigráció